

I KRONIKA 51

2003

časopis za slovensko krajevno zgodovino

51
2003

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

<http://www.ff.uni-lj.si/kronika/default.htm>

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<http://www.zrc-sazu.si/zzds>

Odgovorni urednik :
dr. Aleš Gabrič (Ljubljana)

Tehnična urednica :
Majda Čuden (Ljubljana)

Uredniški odbor :
mag. Sonja Anžič (Ljubljana), dr. Marjan Drnovšek (Ljubljana), dr. Tone Ferenc (Ljubljana), dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Olga Janša-Zorn (Ljubljana), Irena Lačen Benedičič (Jesenice), mag. Vlasta Stavbar (Maribor), Nadja Terčon (Piran) in dr. Maja Žvanut (Ljubljana)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena 10. februarja 2003.

Prevodi :
Cvetka Puncer – angleščina
mag. Niko Hudelja – nemščina

Bibliografska obdelava :
mag. Alojz Cindrič

Uredništvo in uprava :
Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
tel. 01 24 11 200
e-pošta: kronika@uni-lj.si

Letna naročnina :
za posameznike 4.200 SIT, za upokojence 3.200 SIT,
za študente 2.100 SIT, za ustanove 5.500 SIT.
Cena posamezne številke v prosti prodaji je 1.900 SIT.

Izdajatelj :
Zveza zgodovinskih društev Slovenije
Aškerčeva cesta 2
SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun :
Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinansirajo :
Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije,
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

Računalniški prelom :

Tisk :
Grafika-M s.p.

Naklada :
1000 izvodov

Na naslovni strani :
Janez Khisl (na desni), upodobljen v pogrebnem sprevodu nadvojvode Karla julija 1590. Fragment slike neznanega slikarja, nastale približno leta 1595. Slika je olje na papirju in je sestavljena iz šestih delov. Hrani jo Stara Galerija, del Deželnega muzeja v Gradcu.

(Po objavi v: *Imperial Austria, Steirische Kunst- und Waffenschätze aus vier Jahrhunderten*. Grad Rabenstein, 2000, str. 15.)

KAZALO

Razprave

Barbara Žabota :	Rodbina Khisl – novoveška zgodba o uspehu	1
Miha Preinfalk :	Genealoška podoba rodbine Zois od 18. do 20. stoletja	27
Bojan Bačkovec :	Paberki o rojstvih in porokah v župniji Preloka .	51
Anton Ratiznojnik :	Čitalnica v Ljutomeru 1868 – 1914	61
Sergej Vrišer :	France Stelè v ameriški uniformi	79

Odzivi

Tomaž Butkovič: Ugovor k članku <i>Trgovski povzpetnik iz Bohinjske Bistrice</i>	83
Marija Kos: Odgovor Tomažu Budkoviču. Prvi in zadnji	87

Jubileji

Tone Ferenc – 75-letnik (<i>Vida Deželak</i>)	93
70 let Marka Waltritscha (<i>Stane Granda</i>)	96

In memoriam

Mag. Kristina Šanperl Purg (10. 5. 1950 - 5. 7. 2002) (<i>Nataša Kolar</i>)	99
--	----

Ocene

Anja Dular, Živeti od knjig : zgodovina knjigotštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja (<i>Stane Granda</i>)	101
Boris Kuhar, Jože Mlinarič: Samostanska kuhinja. Prehrana kartuzijanov in jedilniki žičkih menihov v prvi polovici 18. stoletja (<i>Andrej Studen</i>)	102
Sonja Anžič, Skrb za uboge v deželi Kranjski : socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918 (<i>Andrej Studen</i>)	104
Slovenski farmacevti v naravoslovju : Zbornik referatov s simpozija ob 200-letnici rojstva Henrika Freyerja (1802-1866) (<i>Miroslav Novak</i>)	106
Štefan Predin, O lekarnah na Celjskem od Mozirja do Podčetrčka (<i>Miroslav Novak</i>)	108
Goriški spomini : sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830 – 1918 (<i>Petra Svoljšak</i>)	109
Alberto Luchitta, La Camera di Commercio di Gorizia 1850-2000 : uomini e lavoro in 150 anni di storia (<i>Fernej Vidmar</i>)	112
Milena Kožuh, Trideseta leta 20. stoletja v slovenski likovni umetnosti (<i>Slavica Pavlič</i>)	115
Aleksander Videčnik, Celje moje mladosti : spomini (<i>Slavica Pavlič</i>)	116
Letopis 1962-2002, Mariborske lekarne Maribor 40 let (<i>Miroslav Novak</i>)	117
Po srečanju z Abrahamom (<i>Aleš Gabrič</i>)	119
Navodila avtorjem	120

izvirni znanstveni članek

UDK 929.52 Khisl:497.12
prejeto: 26. 6. 2002

Barbara Žabota

prof. zgodovine in prof. sociologije, podiplomska študentka zgodovine, Zaloška cesta 76, SI-1000 Ljubljana

Rodbina Khisl – novoveška zgodba o uspehu

IZVLEČEK

V članku je predstavljena rodbina Khisl od začetka 16. stoletja do leta 1692, ko se je poročila zadnja predstavnica te rodbine Marija Eleonora. Gre za prikaz vzpona rodbine, ki je bila v drugi četrtini 16. stoletja še meščansko-trgovskega značaja, kasneje pa je zaradi zaslug posameznih članov postala plemenita. Ob koncu osemdesetih let 16. stoletja so njeni člani pridobili baronski, v prvi četrtini 17. stoletja pa tudi grofovski naziv.

KLJUČNE BESEDE

Khisl, plemstvo, protestantizem, Kranjska, rodbina

SUMMARY

THE KHISL FAMILY – A MODERN TIMES SUCCESS STORY

In the article, the Khisl family is presented – from the 16th century to the year 1692 when the last representative of this family – Maria Eleonora – married. The author gives an outline of the ascent of the family that were in the second quarter of the 16th century still of a middle-class-mercantile character, but later because of merits of individual members of the family became noble. At the end of the eighties of the 16th century, the family gained a baronial title, and in the first quarter of the 17th century the rank of counts.

KEY WORDS

Khisl, nobility, Protestantism, Carniola, family

O rodbini Khisl¹ ali njenih posameznih članih je bilo v slovenskem zgodovinoписju prelitega že mnogo črnila, zato bi človek mislil, da o njih vemo že praktično vse. Vendar temu ni tako. Njihova podoba je bila do sedaj bolj ali manj nejasna in zamaglana. Zakaj? Preprosto zato, ker so se podatki o rodbini pogosto izključevali. Ravno to je predstavljalo svojevrsten izziv in podžgalo željo umestiti posamezne predstavnike te rodbine v "pravo" luč. Portreti, ki so nastali, si sledijo kronološko, od prvega pravega predstavnika plemiške rodbine pa vse do tistega, ki nekako formalno velja za zadnjega in s katerim naj bi rodbina izumrla. Ob tem sem poskušala opozoriti tudi na napake, ki so postale kar nekakšna stalnica v zgodovinoписju, kadar govorimo o rodbini Khisl.

Do sedaj je slovensko zgodovinoписje poznalo le enega *Vida Khisla*, ki je veljal za začetnika kranjske rodbine Khisl. Poglobljena analiza virov pa opozarja na možnost, da sta v začetku 16. stoletja v Ljubljani živela kar dva, po vsej verjetnosti oče in sin. Vidovo ime nam prva prinaša listina iz leta 1519, ki je bila napisana prav v njegovi hiši in kjer se že omenja kot ljubljanski meščan (*in domo providi civis Labacensis Vitti Kussill*).² Iz *Sejnih in sodnih zapisnikov mesta Ljubljane* pa je razvidno, da je bil Vid med meščane sprejet šele 31. januarja 1522.³ Zdi se torej nelogično, da se Vid Khisl naziva kot ljubljanski meščan (*civis Labacensis*) že tri leta pred dejansko pridobitvijo meščanskih pravic. Tudi sicer bi bilo to skoraj nemogoče, saj so bila pravila za podelitev meščanstva zelo jasna in niso dopuščala nikakršnih odstopanj. Ob tem naj omenim samo dejstvo, da se meščanska pravica ni dedovala, zato je moral tudi sin, katerega oče je že bil meščan, vseeno zaprositi za podelitev meščanstva in sam izpolnjevati pogoje.⁴

Drugi dokaz, ki govori v prid teoriji o dveh Vidih, je pet let mlajši zapisnik mestne seje (v petek, 11. marca 1524), ko je mestni svet sklenil, da se *pregledajo njive, vrtovi in posestva okoli Ljubljane, ki pripadajo župni cerkvi sv. Petra, ter se napravi točen (aufrichtig) urbar*.⁵ Za to delo sta bila poleg Vida Khisla izbrana tudi Pankracij Lustaller starejši in šempeterski cerkovnik Marin Kherner. Tokrat je poleg Khislovega imena še naziv "prejšnji cerkveni ključar" (*alter zechmaister*).⁶ Tudi tu gre po mojem mnenju za Vida Khisla "starejšega".⁷ Če upoštevamo, da se je Vidova "politična" kariera začela strmo vzpenjati šele leto dni po sprejemu med meščane, in da je umrl šele petindvajset let kasneje, potem mu naziv "prejšnji cerkveni ključar" leta 1524 nekako ne pristoji. Pač pa bi se slika razjasnila, če ne bi avtomatično enačili Vida Khisla – kasnejšega ljubljanskega župana in Vida Khisla – prejšnjega cerkvenega ključarja, ampak bi ob tem upoštevali možnost, da sta bila ta in oni Vid pravzaprav dve različni osebi, eden starejši in drugi mlajši. Prejšnji cerkveni ključar bi tako lahko bil starejši Vid (oče), ki bi bil tudi v resnici starejši po letih.

Če upoštevamo možnost, da sta v Ljubljani v začetku 16. stoletja živela dva Vida, potem o *starejšem* iz njegove prve omembe leta 1519 izvedemo, da v Ljubljani poseduje hišo in meščanske pravice, iz druge, ki je hkrati tudi zadnja in sega v leto 1524, pa njegov nekdanji poklic – bil je cerkveni ključar.

O *Vidu Khislu mlajšem* imamo več podatkov.⁸ Zgodovinoписje ga je imenovalo za formalnega začetnika kranjske rodbine Khisl. Prvič se

te pravice. Glej: Svetina, Pogoji za sprejem v meščanstvo, str. 155-166.

⁵ ZAL, Rokopis Fabjančič, *Sodniki I*, str. 160.

⁶ ZAL, Gerichte Protocoll der fürstlichen Hauptstatt Laybach, Cod. I/1 (1521-1526), fol. 88'. V zapisniku lahko preberemo: *freitag den XI tag marty 1524 - Meine herrn haben verordent dye akher gartn vnnd güetter vmb dye stat Laybach gelegen, Sanndt Peters pharkierchen zu gehörig, zubesichten vnnd ain aufrichtig vrbar aufzurichten, dye verordennten sein Veit Kysl alter zechmaister, Panngracz Lustaller, Marin Kherner mesner von Sannt Peter*.

⁷ Fabjančič oznako *alter zechmaister* pripisuje Pankraciju Lustallerju. Po mojem mnenju gre za napako, saj se da iz natančnega pregleda *Sejnih in sodnih zapisnikov mesta Ljubljane* ugotoviti, da je v večini primerov najprej navedeno ime osebe in šele nato funkcija, ki jo je ta oseba opravljala. Prav zato se zdi bolj verjetno, da naziv pripada Vidu Khislu in ne Pankraciju Lustallerju. Glej: ZAL, Rokopis Fabjančič, *Sodniki I*, str. 160; glej tudi: ZAL, Gerichte Protocoll der fürstlichen Hauptstatt Laybach, Cod. I/1 (1521-1526), fol. 88'.

⁸ Nekateri starejši zgodovinarji so ga preprosto preimenovali v Ulrika. Glej: Schmutz, *Historisch-topographisches Lexicon von Steyermark*, str. 211; Puff, *Marburg in Steiermark*, str. 157.

¹ Članek je del diplomske naloge *Družina Khisl v zgodnjem novem veku*, ki je nastala pod mentorstvom prof. dr. Vaska Simonitija na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani.

² ARS, Zbirka listin, listina 1519, april 1. Javni notar Matvez Pečaher iz Kamnika, ki je pisec te listine, je zapisal neko zaslišanje v zvezi z ljubljanskimi frančiškani prav v hiši ljubljanskega meščana Vida Khisla. Glej tudi: Vilfan, Otorepec, Valenčič, *Ljubljanski trgovski knjigi*, str. 38.

³ ZAL, Gerichte Protocoll der fürstlichen Hauptstatt Laybach, Cod. I/1 (1521-1526), fol. 37'.

⁴ Osebe, ki so zaprosile za meščanstvo, so morale predložiti dokaz o zakonskem rojstvu - rojstno pismo ter dokaze o izučitvi obrti, o hišni listini, o tem, da niso podložne kakšni drugi zemljiški gosposki oziroma so svobodnjaki oziroma da niso meščani kakšnega drugega mesta, o tem, da je prosilec poročen oziroma mora obljubiti, da se bo v določenem roku poročil. Mestni svet je namreč med meščane sprejemal le poročene moške primerne starosti (ponekod se kot polnoletni omenjajo pri 21-ih letih, drugje pri 25-ih). Meščanska pravica je bila strogo osebna pravica, ki je ugasnila z meščanovo smrtjo oziroma z odpovedjo ali odvzemom

... am dano pendi vniis laboran vitti fufsell am

ARS, Zbirka listin, listina 1519, april 1., v kateri se omenja Vid Khisl starejši.

omenja v petek 31. januarja 1522,⁹ ko je bil skupaj z Matevžem Rosenawerjem, Matijo Krištofom, Janezom Weilhamerjem in Henrikom Krafnerjem sprejet med ljubljanske meščane.¹⁰ Po Fabjančičevem mnenju¹¹ naj bi bil že ob sv. Jakobu 25. julija 1523, ko so volili mestnega sodnika, izvoljen v zunanji svet, vendar tega preprosto ni mogoče dokazati, ker za ta datum ni seznama svetnikov. Res pa je, da so nove zunanje svetnike, če so bila prosta mesta v svetu, sprejemali na dan sv. Jakoba.¹² To dejstvo bi potemtakem lahko bilo dokaz, da je bil 25. julija 1523 resnično izvoljen v zunanji svet, če dodamo, da je po tem datumu prvi seznam svetnikov šele za sejo mestnega sveta, ki je bila 6. maja 1524 (*am freytag den VI tag may 1524*). Tega dne so se seje udeležili župan, sodnik ter vsi notranji in zunanji svetniki pa tudi štirje novinci, zapisani na zadnjih mestih. Vir omenja kar 28 udeležencev – na predzadnjem mestu Vida Khisla, ki je bil tega dne zagotovo že zunanji svetnik.¹³ Pred tem datumom obstaja seznam svetnikov za sejo 6. marca 1523,¹⁴ vendar njegovega imena ni na seznamu. Tudi sicer je bila seja 6. maja 1524 zanj pomembna, saj je bil izvoljen v odbor, ki je po požaru na Novem trgu uvedel nov

način nočne straže in določil stražarino.¹⁵ Ob sv. Jakobu leta 1524 naj bi bil že notranji svetnik, zopet po Fabjančičevem mnenju.¹⁶ Zagotovo pa je opravljal to funkcijo 17. marca 1525, ko se kot osmi omenja na seznamu udeležencev mestne seje,¹⁷ pa tudi še 24. julija 1526.¹⁸ Tega leta je bil skupaj z Jožefom Lambergom, Krištofom Burgstallerjem in kanonikom Simonom Šarcem imenovan za pobiralca deželnega davka.¹⁹ Za mestnega sodnika²⁰ je bil izvoljen 25. julija 1527. Z imenom se navaja kot sodnik 3. in 28. februarja 1528, 6. marca 1528, 28. aprila 1528 ter 8. marca 1529.²¹ Iz zadnjega podat-

⁹ Večina zgodovinarjev meni, da pomeni zapis *den letsten tag January 1522* dejansko 31. januar, pri Maji Žvanut pa zasledimo podatek, da je zadnji dan januarja, ki se omenja v viru, 30. januar. Glej: Kos, Žvanut, *Ljubljanske steklarne*, str. 16.

¹⁰ ZAL, Gerichte Protocoll der fürstlichen Hauptstatt Laybach, Cod. I/1 (1521-1526), fol. 37': *am freytag den leisten tag January 1522 neue Burger – Matheus Rosenawers, Mathia Cristoff, Hans Weilhamer, Veit Kysl, Henrich Krafner*.

¹¹ ZAL, Rokopis Fabjančič, *Sodniki I*, str. 168.

¹² ZAL, Rokopis Fabjančič, *Sodniki I*, str. 36.

¹³ ZAL, Gerichte Protocoll der fürstlichen Hauptstatt Laybach, Cod. I/1 (1521-1526), fol. 92'. Na seznamu udeležencev mestne seje so omenjeni: *Anthonin de Lantheri Burgermayster, Cristoff Braun Stat Richter, Pangraz Lustaller Stat Camrer, Hanns Tischler, Jorg Scherrer, Jorg Gering, Seferin Hoff, Marx Stettner, Leonhart Hochstetter, Leonhart Grueber, Wolfgang Rieger, Marin Kherner, Jobst Gwinner, Michel Unger, Leonhart Meczkher; Andre Coliencz, Thoman Behaun, Bernhart Reisinger, Andre Gnedicz, Jorg Serter, Hanns Schan, Peter Reindl, Thoman Tempo vnd Hanns Peutler; Marx Maller, Jacob Nusser, Veit Kysl, Tibolt Tuecher*.

¹⁴ ZAL, Gerichte Protocoll der fürstlichen Hauptstatt Laybach, Cod. I/1 (1521-1526), fol. 66'.

¹⁵ ZAL, Gerichte Protocoll der fürstlichen Hauptstatt Laybach, Cod. I/1 (1521-1526), fol. 93-94. *Meine herrn haben am statte wacht vnnnd stant furgenomen als das dy ordnung nach den heusern mit mer solte vmbgeen sonder etlich nachparr dye stättige alle nacht mit guetter weer auf ire verordenten ort vnd dye gassen bewachen darumb sein verordent worden, dye dye wacht stewart auslagen vnd ordnung geben vnd machen wer dar zu aufzuenemen, vnd wie solhe ordnung zu machen seye nemblich Anthonin de Lantheri Burgermaister, Jorg Gering, Seferin Hoff, Marx Stettner, Jorg Serter, Andre Schneider, Wolfgang Posch, Veit Kysl, Jacob Nusser*.

¹⁶ ZAL, Rokopis Fabjančič, *Sodniki I*, str. 168.

¹⁷ ZAL, Gerichte Protocoll der fürstlichen Hauptstatt Laybach, Cod. I/1 (1521-1526), fol. 102. Na seji se *am freytag den XVII tag marty 1525* omenjajo *Jorg Gering Burgermayster, Hanns Tischler Richter, Anthonin de Lantheri, Hanns Standinat, Jorg Scherrer, Heronimus Petschilin, Pangraz Lustaller, Veit Kysl, Andre Galiencz, Marin Kerner, Leonhart Meczkher, Peter Suardo; Bernhart Reysinger, Laurentz Prewalder, Sebastian Schlegl, Andre Lewecz, Hans Schon, Thoman Behaun, Jorg Vrabez, Jorg Serter, Thoman Tempo, Gregor Riemer, Clemen Kerner, Gregor Scharez, Lucas Schneider*.

¹⁸ ZAL, Gerichte Protocoll der fürstlichen Hauptstatt Laybach, Cod. I/1 (1521-1526), fol. 127.

¹⁹ Koblar, *Kranjske cerkvene dragocenosti* leta 1526, str. 27.

²⁰ Leta 1364 se v Ljubljani prvič pojavi naziv mestni sodnik (*statrichter*), saj je takrat vojvoda Rudolf Ustanovitelj podelil mestnemu svetu pravico volitve sodnika. Pred tem je bil sodnik le neposredni uradnik deželnega kneza. Na tak način je bila ustvarjena mestna avtonomija, ljubljanska občina pa je s tem dobila javnopraven značaj. Sodnika je volilo dvanajst zapriseženih mož za leto dni, verjetno že v začetku na dan sv. Jakoba (25. julija). Glej: ZAL, Rokopis Fabjančič, *Sodniki I*, str. 36; Fabjančič, *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269-1820*, str. 91; Zwitter, *Starejša kranjska mesta in meščanstvo*, str. 29, 31; Fabjančič, *Nekaj ljubljanskih županov iz začetka 16. stoletja*, str. 198; Fabjančič, *Pankarcij iz Dola*, str. 10.

²¹ ZAL, Gerichte Protocoll der fürstlichen Hauptstatt Laybach, Cod. I/2 (1527-1530), fol. 33, 35, 36, 52, 113.

ka je razvidno, da je na tem mestu ostal dve leti, do sv. Jakoba 1529.²² Kot sodnika pa ga Fabjančič, verjetno pomotoma, navaja tudi 28. maja 1537.²³ Valvasor meni, da je bil sodnik tudi v letih 1530 in 1531, nato pa v letih 1533 in 1534 župan.²⁴ Tudi Fabjančič v enem od svojih člankov omenja možnost, da bi bil Vid Khisl lahko župan že leta 1533, nato pa še 1534.²⁵ Žal se za omenjena leta *Sejni in sodni zapisniki mesta Ljubljane* niso ohranili, zato njune trditve ni moč preveriti.²⁶ Zagotovo vemo, da leta 1532 ni imel važnejše funkcije v mestu, saj se v listini, izdani v Ljubljani 1. aprila 1532, omenja kot priča in le z nazivom ljubljanski meščan (*Veit Kißl, burger zu Laybach*).²⁷ Nedvomno je bil Vid izvoljen za župana²⁸ v petek pred sv. Marjeto (6. julija) 1537,²⁹ nato pa je županoval še od sv. Marjete 1540 do sv. Marjete 1544 in od sv. Marjete 1545 do svoje smrti 20. januarja 1547.³⁰ Tudi pri Valvasorju zasledimo iste letnice.³¹ Tisto leto (1544), ko Vid ni županoval, je bil ljubljanski župan Volbenk Gebhard. Kot župan se Vid imenoma navaja 18. februarja 1541, ko je prišlo do poravnave med mestom in deželnim glavarjem, 11. marca 1541, ko je mestni svet obravnaval pritožbo ljubljanskega škofa Franciška Kacijanarja proti gostaçem, trgovskim in rokodelskim pomočnikom ter hišnim slugam, ki ob nedeljah in praznikih popivajo po krčmah, namesto da bi šli v cerkev,³² 20. junija 1541, ko se omenja med pooblašçenci deželnih stanov na Kranjskem za prodajo zarubljenih imovin, 7. julija 1541, ko je bil soglasno zopet izvoljen za župana, 26. julija 1543 ga zasledimo v deželnozborskem zapisniku kot stanovskega od-

bornika, 4. marca 1544 je član "velikega odseka" in 10. julija 1545, ko je *soglasno in iz več tehtnih razlogov izvoljen za župana; častiti svet mu je oblast izročil ležečemu v postelji v njegovi hiši*. Vid je moral bolehati še kar nekaj časa, saj se je seje udeležil šele 21. avgusta 1545.³³ Nekajkrat je moral kot zastopnik mest potovati s poslanstvi na dvor; leta 1534 zaradi prekupčevanja in kmečke trgovine ter denarja,³⁴ leta 1542 pa zaradi reda za ogradno sodišçe in gradnje ceste ob Kokri.³⁵

Vid Khisl je bil je veletrgovec in podjetnik ter je s svojimi posli silno obogatel. Njegova trgovska dejavnost je bila tesno povezana s trgovsko družbo Khisl-Weilhamer,³⁶ ki jo je ustanovil z družabnikom Janezom Weilhamerjem.³⁷ Trgovala sta na

22 ZAL, Rokopis Fabjančič, *Sodniki I.*, str. 167-168, 171.

23 Fabjančič, Volbenk Polž, str. 98.

24 Valvasor, *Die Ehre*, str. 701; ZAL, Rokopis Fabjančič, *Sodniki I.*, str. 172, 179, 183, 186, 189; Hitzinger, *Zur Reihenfolge der Stadtrichter und Bürgermeister von Laibach*, str. 119.

25 Fabjančič, Volbenk Polž, str. 9.

26 Za leta 1530-1537 *Sejni in sodni zapisniki mesta Ljubljane* manjkajo.

27 StLA, Hofschatzgewölbe Personen A-I, št. 2324 – listina 1532, april 1., Ljubljana. Glej tudi: Göth, *Regesten*, str. 19.

28 Cesar Maksimilijan je 29. februarja 1504 na prošnjo ljubljanskega mestnega sodnika in sveta dovolil, da le-ti *poslej vsako leto izmed sebe izvolijo župana, ki mora biti spretna, zmožna in poštena oseba. Župan naj ima pred očmi čast in korist svojega vladarja in svojega mesta, delati pa mora vse tisto, kar je županova pravica, dolžnost in običaj*. V Ljubljani sta iz svoje srede volila župana samo notranji svet ter sodnik in to vedno v petek pred sv. Marjeto. Glej: ZAL, Rokopis Fabjančič, *Sodniki I.*, str. 125.

29 ZAL, *Gerichte Protocoll der fürstlichen Hauptstatt Laybach*, Cod. I/3 (1537), fol. 102.

30 ZAL, Rokopis Fabjančič, *Sodniki I.*, str. 201, 204, 213.

31 Valvasor, *Die Ehre*, XI. knjiga, str. 701.

32 Kos, *Kdor z mestom ne trpi, naj se z mestom ne krepi*, št. 77; Nežmah, *Kletvice in psovke*, str. 45.

33 ZAL, *Gerichte Protocoll der fürstlichen Hauptstatt Laybach*, Cod. I/4 (1541), fol. 87; Cod. I/5 (1544-1545), fol. 75, 131; Cod. I/6 (1547-1548), fol. 3; ZAL, Rokopis Fabjančič, *Sodniki I.*, str. 201-216.

34 Kredenčno pismo kranjskih mest (Ljubljane, Kranja, Kamnika, Novega mesta, Radovljice in Višnje Gore) je bilo namenjeno za ljubljanskega župana Vida Khisla, mestnega sodnika Jošta Gwinnerja in mestnega pisarja Magnusa Schencka, ki so jih ta mesta poslala na cesarski dvor s pritožbami zoper trgovanje na deželi, slab denar in druge stvari. Pritožno pismo je bilo potrjeno s šestimi pečati in datirano z datumom 1. november 1534. Glej: Drnovšek, *Ljubljana v arhivskem gradivu*, str. 21, 24.

35 Vilfan-Otorepec-Valenčič, *Meščanski kapitali*, str. 70.

36 Ustanovitelja trgovske družbe Khisl-Weilhamer sta bila Vid Khisl in Janez Weilhamer. Prvemu je pripadla čast opravljati kupčijska potovanja, drugi pa je skrbel za knjigovodstvo in blagajno. Kot pa je razvidno iz ohranjenih *fragmentov memoriala trgovske družbe Khisl-Weilhamer* (transkripcijo glej v: Vilfan-Otorepec-Valenčič, *Ljubljanski trgovski knjigi*, str. 155-158), je tudi Weilhamer opravljal poslovna pota v Beljak, saj je družba izkoriščala tuj kapital (kot primer navajam brata Alt iz Salzburga, ki sta vložila v družbo 1000 goldinarjev). Družba je imela poslovne partnerje v Beljaku, Trbižu in Radovljici, kupčevala pa je z železom, železno žico, železno in bakreno posodo, bakrom, maslom, postnimi jedmi, špecerijskim blagom, mandeljni, začimbami, galunom, milom, papirjem, voskom, steklom, odejami, laškim suknom, usnjenimi oklepi, čevlji, hodničnim platnom in vrvmi. Hodnično platno in vrvi pa so uporabljali tudi kot embalažo za blago, ki so ga natovorili na ladje. Dve desetletji lahko sledimo skupnemu nastopanju Khisla in Weilhamerja pri trgovskih in tudi drugih gospodarskih ter produkcijskih poslih, kar dokazuje, da je značaj firme ustrezal javni trgovski družbi. Glej: Vilfan-Otorepec-Valenčič, *Ljubljanski trgovski knjigi*, str. 40-41; Vilfan-Otorepec-Valenčič, *Meščanski kapitali*, str. 71.

37 Janez Weilhamer je bil sin Štefana Weilhamerja in Helene Reichlinger, hčerke ljubljanskega mestnega sodnika Janeza Reichlingerja. Weilhamerji najverjetneje izvirajo iz Salzburga, kjer se med letoma 1380 in 1450 omenja salzburški trgovec Peter Weilhamer. Svoj priimek pa so zagotovo dobili po kraju Weilheim na Bavarskem. Štefan je moral priti v Ljubljano pred letom 1517, saj se omenja med dolžniki takrat umrlega Žige Mospacherja († 1. april 1517). Tega leta pa je imel v najemu tudi njivo šempetrske cerkve. Janez se je okoli leta 1521 poročil z Viktorijo, vdovo ljubljanskega trgovca Alojza Katzana, po njeni smrti pa s plemkinjo Ano pl. Burgstall, ki je po svojem prvem možu Jožefu

velike razdalje in razpredla svoje zveze do južne Nemčije in Salzburga (kjer sta poslovno sodelovala z bratoma Ludvikom in Volbenkom Altom, ki sta kreditirala omenjeno družbo s 1000 goldinarji), v Furlanijo (v Vidmu je bil poslovni partner Beltram Sacio) in v srednjo ter južno Italijo (kraljestvo Neapelj, Sicilija, Apulija)³⁸ pa tudi v kvarnerski mesti Reka in Senj ter na Hrvaško. Kapital je družba sprva vlagala v rudarske obrate, zato sta bila oba družabnika tudi lastnika deležev pri rudniku bakra v Samoboru in z rudo trgovala po Italiji. Sicer pa je družba trgovala z zelo različnim blagom v obe smeri. Pri prometu čez Jadransko morje jo je zelo oviral beneški pomorski monopol.³⁹ Poslovno sta

sodelovala tudi s trgovcem in lekarnarjem Zoanom Francescom Cathanijem ter trgovcem Andrejem Dolenikom, lastnikoma pred letom 1526 ustanovljene steklarne v Ljubljani, ki je izdelovala okenska stekla in steklenino na beneški način, za kar je od vladarja dobila monopol za dobo dvajset let. O sodelovanju priča naslednji podatek: družba je omenjenima dobavila na menico za 90 dukatov svinca iz Benetk, Khisl pa je v torek 28. aprila 1528 zahteval vračilo omenjenega zneska.⁴⁰ Podobnih upnikov, ki so posodili denar za pogon steklarne, je bilo še več, zato sta Cathanio in Dolenik prišla na boben. Njuno steklaro na Novem trgu ter z njo združene pravice je na dražbi leta 1541 kupila družba Khisl-Weilhamer za 305 dukatov, z nakupom pa si je izposlovala tudi deželnoknežji privilegij iz leta 1526 za izdelavo beneškega stekla in steklenih izdelkov. V steklarni je do leta 1547 delovalo kar 14 mojstrov – muranskih steklarjev.⁴¹ Zelo verjetno pa je, da sta imela Khisl in Weilhamer že pred tem svojo steklaro na Fužinah, kar da slutiti naslednje dejstvo. Volbenk Vitl iz Halla na Štajerskem je leta 1534 ustanovil svoj steklarski obrat⁴² in zanj dosegel privilegij. Zato in zaradi zaplembe večjega tovara pepelike in surovin, ki jih je Vitl hotel uvoziti iz Španije, je prišlo do spora med njim ter družbo Khisl-Weilhamer.⁴³ V poslovnih in prijateljskih stikih pa sta bila tudi z Žigo Prunnerjem, ljubljanskim mesarjem ter trgovcem z vinom in živino, ki je bil doma iz vasi Studenec blizu Fužin, saj ju je ta 26. marca 1537 imenoval za izvršitelja določil v svoji oporoki. Pomagala naj bi njegovi ženi Katarini pri upravljanju premoženja ter vzgoji sinov. Vid pa je bil še določen za varuha Prunnerjevih mladoletnih otrok. Khisl in Weilhamer sta poskrbela za bodočnost vsaj enega od sinov, Krištofa, ki je obiskoval latinske šole in se neznano kje izučil za steklarja, nato pa vzel v najem Khislovo steklaro na Fužinah.⁴⁴

Že leta 1527 je imel Vid v lasti mlin na Grdaščici, za katerega je njegov pooblaščenec Volbenk Schwär, kranjski deželni pisar, še isto leto dosegel zaščitni privilegij.⁴⁵ Skupaj z družabnikom pa je leta 1531 dobil dovoljenje nadvojvode Ferdinanda za postavitev treh mlinov na ladjah na Ljubljani blizu mesta in sicer za dobo dvajsetih

Gratzerju, bogatem trgovcu z vinom in žitom, ki je umrl brez naslednika in testamenta, podedovala precejšnjo zapuščino, med drugim tudi hišo na Starem trgu. Zaradi Gratzerjevih zemljišč, zlasti zaradi gradu Tolsti vrh (Gracarjev turn), se je Weilhamer zapletel v pravdo z Jurijem in Janezom pl. Altenhaus. Tudi Weilhamer sam je imel hišo in zemljišče v Ljubljani. Škof Urban Tekstor pa mu je leta 1545 zastavil desetino v Bitnjah za 1100 goldinarjev. Med meščane je bil sprejet 31. januarja 1522, istočasno kot njegov družabnik Vid Khisl. Bil je notranji svetnik, v letih 1536 in 1539 pa izvoljen za župana. Leta 1539 in 1541 je bil med kranjskimi zastopniki, ki so potovali na odborne zборе deželnih stanov na Dunaj in v Linz. Leta 1543 je bil povzdignjen v plemiški stan s predikatom "von Weilheim". Že leta 1544 je bolehal. Zadnje mestne seje se je udeležil 5. maja 1545. Umrl pa je pred 5. junijem 1545. Njegova hčerka Lukrecija, edinka in glavna dedinja, ki se je rodila v zakonu z Viktorijo, se je poročila z Lenartom Hrenom, ki je tako pridobil tastovo trgovino in hiši na Mestnem in Starem trgu. Weilhamerjeva vdova Ana se je kmalu po njegovi smrti poročila z Jurijem pl. Paradeiserjem in se do leta 1552 pravdala s svojo pastorko Lukrecijo Hren za bogato Weilhamerjevo zapuščino. Večina te je na koncu pripadla Lukreciji. Glej: Vilfan-Otorepec-Valenčič, *Ljubljanski trgovski knjigi*, str. 39; ZAL, Rokopis Fabjančič, *Sodniki I.*, str. 192; Vilfan-Otorepec-Valenčič, *Meščanski kapitali*, str. 69.

³⁸ To je razvidno tudi iz vloge, ki sta jo leta 1536 naslovlila na nadvojvodo Ferdinandu, v kateri opozarjata na težave, ki jih imajo kranjski trgovci v navedenih južnoitalijanskih pokrajinah. Glavno oviro je v tem času predstavljala Beneška republika, ki ni dovoljevala plovbe po Jadranu in s tem preprečevala prevoz blaga, ki ni bil namenjen v Benetke. Družbo so Benetke ovirale z zaplembami družbinega pomorskega prometa, kraljestvi Neapelj in Sicilija pa sta kranjske trgovce obremenjevali z velikimi dajatvami in carinami. Tem pa drugi trgovci (npr. iz Firenc ali Milana) niso bili podvrženi. Poleg tega so morali kranjski trgovci izkupiček od prodanega blaga pustiti kar v kraljestvu. Družba je zaradi takšnih razmer zaprosila nadvojvodo Ferdinandu, da naj bi pri svojem bratu cesarju Karlu V. dosegel, da bi imela iste pravice kot trgovci iz Firenc in Milana. Hkrati sta prosila tudi za dovoljenje, da bi iz Apulije uvozila 300 voz, iz Sicilije pa 3000 tovorov žita za Senj, Reko in druge obmorske kraje, ki zaradi nerodovitnosti zemlje ter turških in roparskih napadov trpijo pomanjkanje živil. Glej: Vilfan-Otorepec-Valenčič, *Meščanski kapitali*, str. 72-73; Vilfan-Otorepec-Valenčič, *Ljubljanski trgovski knjigi*, str. 40-41.

³⁹ Khisl in Weilhamer sta bila zelo aktivna pri prošnjah nadvojvodi Ferdinandu za vzpostavitev svobodne plo-

be na Jadranu, ki so jo preprečevale Benetke.

⁴⁰ Fabjančič, Volbenk Polž, str. 11.

⁴¹ Gestrin, Italijanski vplivi, str. 13.

⁴² Kos-Žvanut, *Ljubljanske steklarne*, str. 14.

⁴³ Valenčič, Še nekaj steklarn na Kranjskem, str. 61; Kos-Žvanut, *Ljubljanske steklarne*, str. 14.

⁴⁴ Kos-Žvanut, *Ljubljanske steklarne*, str. 29-30; Žvanut, Primož Trubar kot varuh Prunerjevih otrok in zapuščine, str. 560.

⁴⁵ Vilfan-Otorepec-Valenčič, *Ljubljanski trgovski knjigi*, str. 38.

Grad Fužine (Valvasor, Topographia, fol. 103)

let brez dajatev, nista pa smela postaviti jezu. Leta 1530 sta ob Ljubljani v kraju Fužine⁴⁶ postavila tudi železarno oziroma manufakturno podjetje, za delo pa najela 15 strokovnih delavcev – mojstrov iz Italije. Podjetje je izdelovalo različno orožje in topovske krogle za ugledne naročnike, med katere je sodil tudi neapeljski kralj.⁴⁷ Tudi sicer sta krogle prek Reke izvažala v Italijo. Že istega leta sta prosila za dovoljenje za izvoz 500 krogel v Bari. Obrat sta nameravala še izpopolniti za izdelovanje medenine, zato sta zaprosila za privilegij, da bi bila nekaj časa oproščena dajatev in bi na ta način krila stroške investicije. Poleg železarne so bile tu tudi fužine bakra (1529), ki ga je družba prodajala na Reko, in topilnica svinca v Litiji.⁴⁸ Drva, ki sta jih potrebovala, so obrati dobivali iz deželnoknežjega štangarskega gozda. O velikih množinah bakra, ki so najverjetneje prišle iz Samobora, govori tudi podatek, ki ga najdemo v registru ljubljanskega nakladniškega urada iz leta 1544, kjer se omenja transport 17.803 funtov bakra za družbo Khisl-Weilhamer. Od tega naj bi Vid prepeljal okoli 8.500 funtov bakra,⁴⁹ Weilhamer pa še več (9.300

funtov).⁵⁰ Reška notarska knjiga (1544-1546) prav tako omenja izvoz bakra za imenovano družbo. Tudi sicer sta družba oziroma Janez Weilhamer pogosto omenjena na Reki med letoma 1527 in 1540, saj sta tja dovažala železo in žeblje, kupovala pa olje, fige, rožiče, pepeliko in raševino. Leta 1532 je kranjski deželni odbor prosil nadvojvodo Ferdinandanda, naj dovoli Vidu Khislu (takrat je bil še mestni svetnik v Ljubljani) za potrebe kranjske dežele nabaviti 200 kantarjev solitra v Bariju. Po tem lahko sklepamo, da je imel Vid že leta 1532 stope za smodnik oziroma jih je uporabljal.⁵¹

Vid Khisl je kar nekajkrat z različnimi poslanstvi potoval na dvor, deželi pa je služil tudi kot tajni obveščevalec. Kot takšen se omenja leta 1527, ko je zaupno obvestil vladu o poti, ki jo menda uporabljajo tajni agenti in sli iz Benetk, ko gredo h kralju Ivanu Zapolji. Informacijo je izvedel od zagrebškega trgovca Gašperja Pastorja, ki je poslovno večkrat potoval v Benetke. Pastor je bil sicer

funtov za 4 goldinarje, 1. avgusta 1321 funtov za 5 goldinarjev 30 krajcarjev in 1 pfenig ter 27. avgusta 2080 funtov surovega bakra za 8 goldinarjev in 40 krajcarjev. Skupaj torej 8503 funte surovega bakra. Glej: J. Zontar, Drobec registra, str. 36.

⁴⁶ Kraj je dobil naziv po stari kovačnici oziroma fužinah, ki jih je imela v lasti družba Khisl-Weilhamer. Glej: Andrejka, *Fidelis Terpinc*, str. 116.

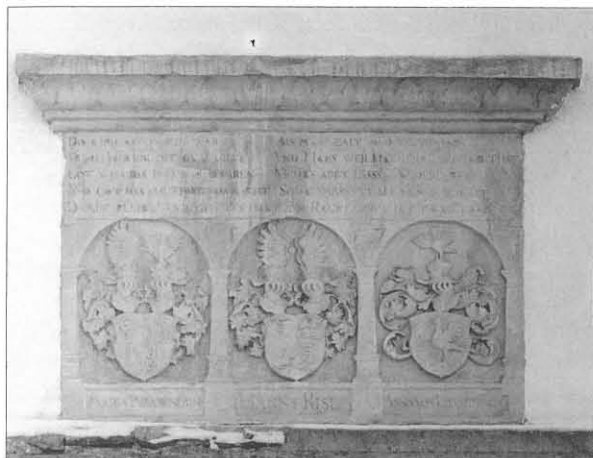
⁴⁷ Kladnik, *Mestna hiša v Ljubljani*, str. 31; Gestrin, *Oris zgodovine Ljubljane*, str. 139.

⁴⁸ Kos-Žvanut, *Ljubljanske steklarne*, str. 16.

⁴⁹ V registru lahko preberemo, da je Vid Khisl 7. maja 1544 izvozil 3500 funtov surovega bakra v vrednosti 12 goldinarjev 42 krajcarjev in 2 pfeniga, 21. maja 640 funtov za 2 goldinarja in 40 krajcarjev, 4. junija 962

⁵⁰ Weilhamer je zabeležen le dvakrat. 3. maja 1544 je izvozil kar 5300 funtov surovega bakra v znesku 22 goldinarjev 5 krajcarjev, 9. avgusta pa 4000 funtov za 16 goldinarjev in 40 krajcarjev. Skupno je torej Weilhamer izvozil 9300 funtov surovega bakra. Zontar, Drobec registra, str. 36.

⁵¹ Vilfan-Otorepec-Valenčič, *Ljubljanski trgovski knjigi*, str. 39; Gestrin, *Mitninske knjige*, str. 206-207; Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja*, str. 116.

Heraldična plošča nad vhodnim portalom gradu Fužine (foto: Barbara Žabota)

rival trgovske družbe Khisl-Weilhamer, saj se zaradi svoje silne podjetnosti ni oziral na izključno pravico, ki jo je imela ta družba za izvoz samoborskega surovega bakra in je s tem izzval spor.⁵²

Poleg hiše v mestu, ki je stala pred škofijo,⁵³ je Vid posedoval tudi travnik pred Gradiščem in njivo pred Vicedomskimi vrati, ki jo je leta 1526 kupil od krznarske bratovščine.⁵⁴ Po mnenju nekaterih zgodovinarjev naj bi kupil tudi grad Konjice,⁵⁵ vendar o tem ni dokazov.⁵⁶ Zagotovo pa vemo, da je leta 1528 začel z družabnikom Weilhamerjem zidati grad Fužine, ki je bil končan šele leta 1557, torej deset let po njegovi smrti, o čemer priča tudi spominska plošča, vzidana nad grajskim portalom.⁵⁷ Na tem mestu moram opozoriti tudi na Radicsevo zmotno prepričanje, saj meni, da je bil Weilhamer stavbenik in arhitekt gradu.⁵⁸ To ne

drži, saj zanesljivo vemo, da je bil trgovec, podjetnik in družabnik Vida Khisla.

Vzpon začetnika kranjske rodbine Khisl je bil hiter in izreden. Njegove pametne poslovne poteze, za katere je vsaj delno "kriv" tudi Janez Weilhamer, so ga pripeljale do bogastva, ugleda in moči. Ob vsem tem pa ne smemo pozabiti, da je bil tudi velik prijatelj znanosti in umetnosti. V letih, ko je bil ljubljanski župan, je pregovoril svoje meščane, da so za "Schulmeistra" svojih otrok postavili magistra Lenarta Budino, ki je prejemal letni dohodek 90 goldinarjev.⁵⁹ Poleg tega je leta 1544 v Ljubljano povabil mestne piskače. Ob tem moram opozoriti tudi na misel Antona Svetine, ki pravi, da je trditev, da je bil ustanovitelj in pobudnik ljubljanskih mestnih piskačev sam Vid Khisl, napačna.⁶⁰ Kar nekaj avtorjev se s to trditvijo ne strinja. Poglejmo zakaj? Prvi mestni piskač Mathes Thurner se res omenja leta 1537. Drži tudi, da se leta 1540 omenjajo mestni piskači, ki so trobili in piskali z lesenega hodnika na piskaškem stolpu, za katerega so morali sami skrbeti. Vendar je pri tem potrebno omeniti tudi dejstvo, da so piskači kot organizirano telo prišli v Ljubljano leta 1544 iz Beljaka in na povabilo takratnega župana Vida Khisla. Namenili so jim letno plačo 110 renskih goldinarjev, po eno obleko in drva. Ob tem je bilo določeno, da v družino mestnih piskačev sodijo poleg mojstra, ki naj bi znal igrati na kornet in druge instrumente, še trije pomočniki, ki so igrali na pozavne. V mestu je občasno delovalo več piskaških družin, vendar je le ena uživala zaščito mestnega sveta, ki jo je zavezoval za izvajanje pomembnejših javnih nalog: upravljanje piskaškega stolpa, udeležbo pri mestnih slavnostih in sodelovanje pri bogoslužju v stolnici (ko pa je bil mestni svet v protestantskih rokah, v špitalski cerkvi sv. Elizabete) za nekaj praznikov v letu.⁶¹ Kot ljubitelja glasbe ga je že pokojnega leta 1579 slavil sam Primož Trubar v svojem delu *Ta celi Catehismus eni Psalmi*, ko pravi, da se ga spominja kot pobožnega in visokoumnega gospoda, ki je kazal veliko ljubezen do vseh svobodnih umet-

arhitektu Ivanu Weilheimerju, kakor pripoveduje v starih nemških rimah napis nad gradskim portalom. Glej: Radics, Umetelnost, str. 13. Če si natančneje ogledamo napis nad portalom, lahko preberemo: Dis gepei angefangen war / als man zalt MDXXVIII iar / durch Veit Kisl mit gutm rat / und Hans Weilhaimers hilf und that / ... Sam napis je, po mojem mnenju, premalo za sklep, da je bil Janez Weilhamer arhitekt. Enako meni tudi Branko Reisp.

⁵⁹ Elze, Die Rectoren, str. 118.

⁶⁰ Svetina, Ljubljanski mestni piskači in ljubljanski mestni godbeniki, str. 4.

⁶¹ Höfler, Glasbena umetnost 16. in 17. stoletja, str. 126; Kladnik, Mestna hiša v Ljubljani, str. 33; Zvanut, *Od viteza do gospoda*, str. 154; Radics, Beiträge zur Geschichte Krains, str. 131; Lokar, Iz predgovorov naših protestantskih pisateljev, str. 5.

⁵² Žontar, *Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov*, str. 32, 48-49.

⁵³ ZAL, Rokopis Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš*, Pred škofijo 3.

⁵⁴ ZAL, Rokopis Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš*, Fabjančičev vrt in hiša, kjer je zapisano, da je bila krznarska bratovščina lastnica te njive od leta 1496 do 1526. 12. oktobra 1526 pa sta cehovska mojstra Tomaž Gernhart in Matevž Fleischhaker prodala njivo pred Vicedomskimi vrati meščanu in svetovalcu Vidu Khislu, ki je bil njen lastnik vse do svoje smrti 21. januarja 1547.

⁵⁵ ZAL, Rokopis Fabjančič, *Sodniki I*, str. 169; Valenčič, *Ljubljanska trgovina v 16. in 17. stoletju*, str. 116.

⁵⁶ Na seznamu lastnikov oziroma oskrbnikov in zakupnikov konjiškega gradu ni njegovega imena. Med letoma 1469 in 1576 je bil lastnik deželni knez, ki je grad dajal v zakup ali oskrbo. V času Vidovega življenja so bili konjiški zakupniki: leta 1497 Jurij Scharf, med letoma 1514 in 1533 Adam Schwetkowitz in njegova žena, od leta 1533 Gregor Regall in od leta 1550 Ivan Hainer. Glej: Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 58.

⁵⁷ Reisp, *Grad Fužine*, str. 7; Reisp, *Gradovi dežele Kranjske*, str. 34.

⁵⁸ Vid Kisel, *gospodar gradščine na Fužinah poleg Ljubljane, je dal to trdno poslopje z nova postaviti leta 1528*

nosti, posebno pa do glasbe (*Herr Veit Kisel ... Säliger zum Gottes wort, zu allen Tugenten und freyen Künsten sonderlich zu der Musica grosse Lieb getragen*), ne pozabi pa tudi omeniti, da je kot deželni odbornik in blagajnik *pregovoril gospodo, deželane in meščane, da so najeli in plačevali štiri umetnike na različnih godalih in brenkalih, trobentače in stolpne čuvaje*.⁶² Morda ga je cenil tudi zato, ker je bil Vid vnet privrženec novega nauka in s tem predstavnik prve generacije protestantov na Kranjskem.

Zaradi najrazličnejših zaslug in priporočila Turjaških naj bi bil Vid, po mnenju nekaterih zgodovinarjev, povzdignjen v plemiški stan,⁶³ a zato žal nimamo dokazov. Vilfan pravi, da ni točno znano, kdaj je bil povzdignjen v plemiški stan, zagotovo pa še ni bil plemič leta 1532, ko se omenja z nazivom *fursichtig erber weis*, ki se je običajno uporabljalo za mestnega sodnika.⁶⁴ O njegovem poplemenitju ni ohranjene plemiške diplome, ki bi jasno potrjevala njegov dvig. Tudi imenjske knjige, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije, Vida Khisla ne poznajo.⁶⁵ Pri Valvasorju sicer res zasledimo kar nekaj različic Vidovega grba, ki pa kot take še ne dokazujejo njegovega plemiškega stanu. V 16. stoletju je bilo namreč običajno, da so meščani svoje prošnje ali pisma pečatili (veliko meščanov je bilo v tem času še nepismenih), na pečatih pa je bil navadno nek simbol oziroma znak, ki je predstavljal določeno družino in se je dedoval z očeta na sina (grb).⁶⁶

Rada bi opozorila še na eno površnost, ki se je prikradla v zgodovinopisje, odkrila pa sem jo po naključju, ko sem iskala podatke o Vidovi plemenitosti. Pri nekaterih starejših pa tudi mlajših avtorjih sem zasledila nepoznavanje datuma Vidove smrti. V literaturi lahko preberemo, da je Vida 1. aprila 1554 v plemiški stan povzdignil nadvojvoda Ferdinand (bodoči cesar Ferdinand I.), nato pa mu je 15. maja 1569 cesar Maksimilijan II. podelil še viteški naziv.⁶⁷

⁶² Pokorn, Baroni Khisli, str. 447-448; Radics, Beiträge zur Geschichte Krains, str. 131.

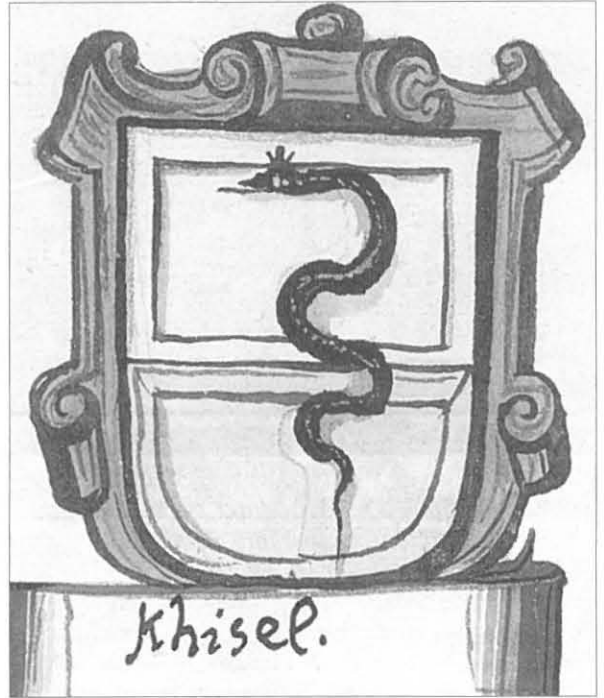
⁶³ Vilfan-Otorepec-Valencič, *Ljubljanski trgovski knjigi*, str. 39; ZAL, Rokopis Fabjančič, *Sodniki I*, str. 169; Gestrin, *Mitninske knjige*, str. 207; Žvanut, *Od viteza do gospoda*, str. 41. Maja Žvanut imenuje odbornike Antona Thurna, Janeza Jožefa Egkha in Vida Khisla, ki so 18. marca 1540 potrdili obračun deželnih prejemnikov, z nazivom *prva protestantska generacija plemičev*. Glej: Žvanut, *Korespondenca dveh kranjskih plemičev*, str. 502.

⁶⁴ Vilfan-Otorepec-Valencič, *Ljubljanski trgovski knjigi*, str. 39.

⁶⁵ ARS, Imenjska knjiga 1539, Imenjska knjiga 1546-1549, Imenjska knjiga 1547-1554.

⁶⁶ Svetina, Pogoji za sprejem v meščanstvo, str. 179.

⁶⁷ Krones, *Khiesel*, str. 708 (Vidovo županovanje v Ljubljani postavlja v leto 1560); Majcen, *Kratka zgodovina Maribora*, str. 37; Brajkovič, *Grbovi, grbovnice, rodov-*

Grb Vida Khisla (*Valvasor, Opus, fol. 78*)

Vid Khisl je bil poročen s Katarino, hčerko Marka Stettnerja,⁶⁸ s katero je imel šest otrok - sinova Janeza in Erazma ter hčerke Katarino, Barbaro, Emerencijano in Ano.⁶⁹ Datum poroke Vida

⁶⁸ *slovlja*, str. 84.

Katarina Stettner je bila iz rodbine ljubljanskih in kamniških trgovcev. Omemba prvega Stettnerja sega v leto 1456. V listini se tega leta omenja Andrej iz Loža, ki je bil poročen z Ano. Njun sin Janez se je poročil z Ano, hčerko Janeza Wassermanna, iz znane tržaške trgovske rodbine nemškega porekla. Marko Stettner je bil ljubljanski meščan in trgovec ter sin omenjenega Janeza. Že leta 1521 se omenja kot mestni svetnik v Ljubljani, leta 1539 pa je bil izvoljen za mestnega sodnika. Trgoval je z Beljakom in Salzburgom ter se ukvarjal z rudniškimi posli. S kom je bil prvič poročen, ni znano. Iz tega zakona naj bi bila Katarina. Drugič je bil poročen z Barbaro, edinko Lenarta Glanhoferja in Maruše Lanthieri, ki je umrla že leta 1526. Zakon je bil brez otrok. Kasneje se je še enkrat poročil, vendar se tudi za tretjo ženo žal ni dalo ugotoviti, kdo je bila. Sin Marko, rojen okoli leta 1540, ki se večkrat omenja v virih, je iz tretjega zakona. Marko Stettner starejši je umrl pred 21. avgustom 1545, saj se takrat že omenja kot pokojnik. Zadnjič se v virih omenja 13. julija 1545, ko je vložil tožbo. Iz virov in literature je razvidno, da je imel tudi sestro Margareto, prvič poročeno z Žigom Mospacherjem, drugič s sukarnjem Tiboltom, in brata Jerneja, ki je bil bogat trgovec in kamniški meščan. Glej: ZAL, *Gerichte Protocoll der fürstlichen Hauptstatt Laybach, Cod. I/5 (1544-1545)*, fol. 139, 150; Vilfan-Otorepec-Valencič, *Ljubljanski trgovski knjigi*, str. 53, 70; ZAL, *Rokopis Fabjančič, Sodniki I*, str. 199-200; Otorepec, *Iz zgodovine gradu Dragomelj*, str. 5.

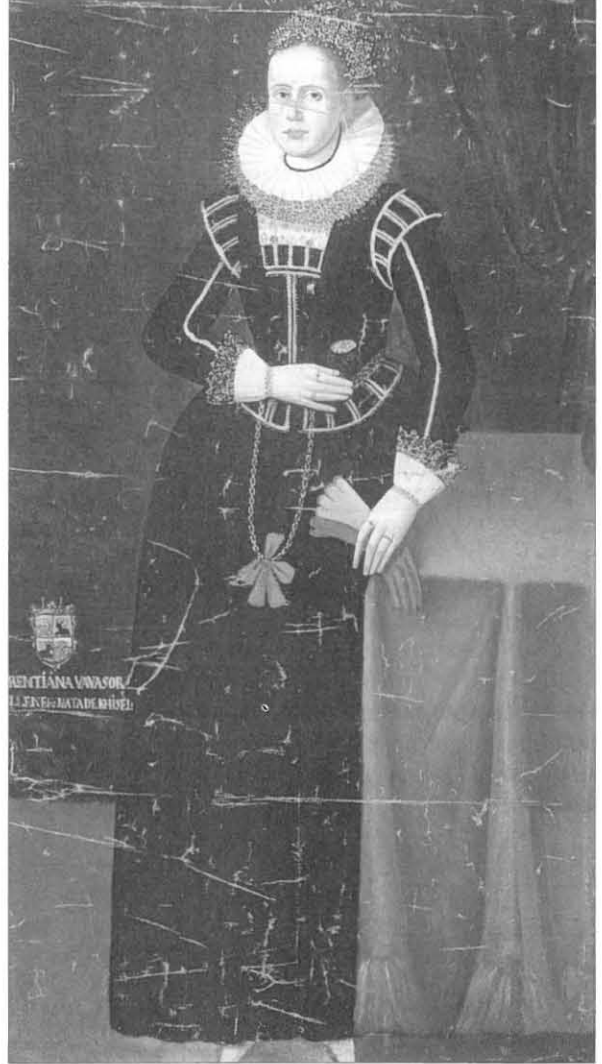
⁶⁹ ARS, Komisija za fevdne zadeve 6, št. 126-145, zap. št. 10, zavitek 128 (rodovnik družine Khisl); Witting, *Beiträge zur Genealogie*, str. 146.

in Katarine ni znan. Najverjetneje sta se poročila okoli leta 1522. Zagotovo vemo, da ga je žena Katarina preživela, saj jo je na svoji smrtni postelji, *ker mu je izkazala veliko zvestobe in dobrega in ve za stvari določil kot užitarico in upravnico vsega premoženja do njene smrti.*⁷⁰

Sin **Erazem** je edini, o katerem ni podatkov. Razlogov za to je lahko več, najverjetneje pa je umrl v rani mladosti.

Hčerka **Katarina**, ki nosi materino ime, je bila verjetno najstarejši otrok. Poročila se je s ptujskim bogatašem, meščanom in trgovcem Petrom Valentinom, ki je na veliko trgoval z živino in kožami in bil italijanskega izvora.⁷¹ V zakonu se jima je rodilo osem otrok – štirje so umrli zelo mladi (Jožef, Peter in še en sin, katerega ime ni znano, ter hčerka Barbara), ostale pa so še tri hčerke – Suzana, Katarina in Justina (zadnji dve sta se poročili v družino Moscon) ter sin Janez.⁷²

Druga hčerka, **Barbara**, se je poročila z Janezom Krstnikom Poschem,⁷³ sinom Volbenka Poscha, ki je bil največji izvoznik železa na Kranjskem, in Apolonije Per. Zakon je bil sklenjen pred 20. januarjem 1547, saj se ob omembi Vidove smrti v virih Janez Krstnik že omenja kot njegov zet (*Hanns Baptista Posch ... herrn Khisls saligen thochter mann*).⁷⁴ Barbara in Janez Krstnik, ki je umrl okoli leta 1560, sta imela pet hčera – Barbaro, Evfrozino, Apolonijo, Amalijo (vse so umrle v rani mladosti) in Katarino ter sinova Janeza in Jerneja.⁷⁵

Portret Emerencijane Khisl, poročene Valvasor, iz družinske galerije portretov (Žvanut, Od viteza do gospoda, str. 199).

Emerencijana je postala prva žena⁷⁶ proviantnega mojstra za Vojno krajino Janeza Krstnika Valvasorja.⁷⁷ Domnevamo lahko, da se jima je rodilo

⁷⁰ ZAL, Gerichte Protocoll der fürstlichen Hauptstatt Laybach, Cod. I/6 (1547-1548), fol. 4. Zelo zanimiv je tudi izbor prič pri oporoki: poleg sina Janeza se omenjajo še Janez Krstnik Valvasor in Janez Krstnik Posch, tajnik deželnih stanov Matija Klombner ter kanonik Pavel Wiener. Takšen izbor prič kaže osebne in verske povezave testatorja. Zadnja dva sta bila namreč iz kroga najvidnejših somišljenikov protestantizma na Kranjskem. Gestrin, *Mitninske knjige*, str. 207; Žvanut, *Od viteza do gospoda*, str. 41.

⁷² ARS, Komisija za fevdne zadeve 6, št. 126-145, zap. št. 10, zavitek 128 (rodovnik družine Khisl).

⁷³ V Ljubljani že v 15. stoletju zasledimo v mestnih listinah priimek družine Posch, ko se omenjajo Lenart, Osterman in Melchior. Lenart, poročen s hčerko Matka Vidca, naj bi bil Jurijev in Andrejev oče. Andrej se omenja kot župnik v Gorici, njegov brat Jurij pa naj bi se poročil z vdovo Ano, s katero je imel štiri otroke - Magdaleno, Marušo, Ano in Volbenka. Volbenk je postal uspešen veletrgovec in denarstvenik. V zakonu z Apolonijo Per so se mu rodile tri hčerke - Beatrika, Marta in Bernardina ter sin Janez Krstnik, ki je bil ob očetovi smrti (leta 1536) še mladoleten. V *Sejnih in sodnih zapisnikih mesta Ljubljane* se omenjajo številni spori Janeza Krstnika s svaki pa tudi njegovo surovo vedenje. Glej: Kokole, *Isaac Posch*, str. 26-30; Fabjančič, *Volbenk Polž*, str. 97-99.

⁷⁴ ZAL, Gerichte Protocoll der fürstlichen Hauptstatt Laybach, Cod. I/6 (1547-1548), fol. 4'.

⁷⁵ ARS, Komisija za fevdne zadeve 6, št. 126-145, zap. št. 10, zavitek 128 (rodovnik družine Khisl).

⁷⁶ Kdaj točno je postala njegova žena, ni znano. Iz *Sejnih in sodnih zapisnikov* je očitno, da ne pred 20. januarjem 1547. Takrat je namreč umrl Emerencijanin oče. V njegovem testamentu se Janez Krstnik sicer omenja kot priča, vendar poleg njegovega imena ni pripisano, da je njegov zet. To je zapisano samo pri Janezu Krstniku Poschu, možu Emerencijanine sestre Barbare. Glej: ZAL, Gerichte Protocoll der fürstlichen Hauptstatt Laybach, Cod. I/6 (1547-1548), fol. 4'.

⁷⁷ Janez Krstnik Valvasor je prvi nosilec svojega imena na Kranjskem. Prišel naj bi iz kraja Telgate blizu Bergama. V Ljubljani ga prvič srečamo leta 1544, ko je trgoval s kožami, porcelanom in keramičnimi predmeti. Leta 1547 je postal ljubljanski meščan. S trgovino je pridobil mnogo denarja, zato si je nakupil kar nekaj posesti (Medija, Srajbarski turn in Konjice). Leta 1554 je dobil zastavno

kar nekaj otrok, vendar so vsi prav kmalu pomrli. Emerencijana je umrla 19. januarja 1572, pokopali pa so jo v Laškem, kjer je še danes ohranjena nagrobna plošča.⁷⁸

Zadnja hči, *Ana*, je najbolj skrivnostna. Zasedimo jo le v enem samem članku, kjer je zapisano, da je bila poročena z Vincencem Watzom, omenja pa se kot hčerka Vida Khisla in neznane Stettnerjeve. V zakonu z Vincencem naj bi se rodilo šest otrok – pet sinov: Martin (umrl 6. julija 1579), Peter, Gregor (rojen 4. marca 1584), Janez (rojen je bil 1. oktobra 1585) in pa Mihael (rojen 25. avgusta 1591) ter hčerka Margareta, ki je umrla 15. julija 1584.⁷⁹ Pri tem je zanimivo, da je bila Ana, če je bila res Vidova hčerka, leta 1579 stara vsaj 32 let (roditi bi se morala najkasneje nekje sredi leta 1547, saj je Vid umrl 20. januarja 1547, domnevamo pa lahko, da je bila še starejša), ob rojstvu zadnjega sina je imela zagotovo vsaj že 44 let. To si lahko razlagamo na več načinov. Obstaja verjetnost, da Ana sploh ni bila Vidova hčerka, temveč morda najstarejši otrok edinega Vidovega sina Janeza. Druga možnost pa je, da je bila res Vidova hčerka, s tem pa tudi veliko mlajša od svojega brata Janeza in sester Katarine, Barbare in Emerencijane. Zadnja je bila leta 1572 že pokojna. Pred

Nagrobna plošča v Laškem, na kateri sta upodobljena Janez Krstnik in Emerencijana (foto: Barbara Žbota).

pravico nad laškim gospostvom. Leta 1571 je postal član kranjskih deželnih stanov, s tem pa mu je bilo priznано tudi plemstvo. Po Emerencijanini smrti si je drugo ženo poiskal v plemiški rodbini Wernegkh, vendar pa se z ženo nista razumela najbolje, zato sta živela ločeno. Janez Krstnik je umrl 2. novembra 1581 na svojem gradu Šrajbarski turn, na lastno željo pa so ga pokopali poleg prve žene v Laškem. Iz njegove oporoke, ki se je ohranila v latinskem (hrani ARS) in nemškem jeziku (hrani StLA), lahko izvemmo tudi nekaj o njegovih bližnjih sorodnikih. Imel je tri sestre: Moniko, ki je bila najstarejša in je bila nuna v samostanu Device Marije v kraju Clusone v pokrajini Bergamo, Katarino, poročeno s Francem Mosconom, in Elizabeto. Ker ni imel potomcev, je večino premoženja zapustil Katarininim otrokom, poskrbel pa je tudi za nekega Hieronima, ki mu je stal ob strani v zadnjih letih življenja, ko je bolehal. Hieronimu je podaril tudi svoj priimek, da bi se rod Valvasorjev na Kranjskem ohranil. Glej: Radics, *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor*, Reisp, *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*, Rybář, Janez Krstnik Valvasor in laški špital.

⁷⁸ Napis na nagrobni plošči se žal ni ohranil, vsebino napisa pa poznamo iz prepisov. HIE LIGT BEGRABEN DER EDL VND EHRNVESTER HERR JOHANN BAPTISTA VAVASOR ZVM THVRN AM HART VND PHANND INHABER DER HERRSCHAFT TIFFER, DER GESTARBEN IST AM 2. TAG NOVEMBR. DES 1581 JAHR. VND SEIN HAVS FRAV EMERENTIANA DIE EIN GEBARNE KISLIN VND GESTARBEN IST AM 19. TAG JANVARI DES 72. DEREN BEDER SELL GOTT GENEDIG VND BARMHERZIG SEIN WELLE. AMEN. Glej: Cevc, *Trije poznorenesančni in en baročni nagrobnik v Laškem*, str. 311.

⁷⁹ Witting, *Beiträge zur Genealogie*, str. 146.

poroko z Watzom je bila Ana najverjetneje že enkrat poročena, kot mlada vdova pa se je nato poročila še z Watzom. To bi bilo seveda čisto možno, res pa je, da viri in literatura o tem molčijo. V 16. stoletju je bilo namreč zelo redko, da bi se ženske pri tridesetih letih prvič poročale, saj je bilo v navadi, da so se poročale že zelo zgodaj. Tudi namen poroke v tem času je bil zelo jasan in je imel reprodukcijski značaj.

Za *Janeza* Khisla lahko iz virov in literature, kjer se omenja tudi kot Janž ali Ivan, trdimo, da je bil edini sin ljubljanskega sodnika ter župana Vida Khisla in Katarine Stettner. Če seveda pozabimo na Erazma, ki ga zasledimo samo v rodovniku, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, sicer pa o njem ne vemo ničesar.⁸⁰

Prvič se Janez omenja v petek 28. januarja 1547, teden dni po očetovi smrti (*Hanns Khisl ...*

⁸⁰ ARS, Komisija za fevdne zadeve 6, št. 126-145, zap. št. 10, zavitek 128 (rodovnik družine Khisl).

herrs Khisls saligen ... sun).⁸¹ Ob očetovi smrti je bil še mladoleten, rojen naj bi bil okoli leta 1530,⁸² zato je skupaj z materjo vodil očetove posle. Tudi obe steklarni, eno v Ljubljani in drugo na Fužinah, zaradi katerih sta se že leta 1547 sporekla z radgonskim meščanom in steklarjem Markom Antonom, ker sta mu zaplenila pepeliko. Pri tem sta se sklicevala na privilegij za steklarno, ki naj bi ga leta 1546, po izteku prejšnjega, Vid obnovil, vsebina le-tega pa ni znana. Nov privilegij je Janezu Khislu 21. februarja 1572 podelil nadvojvoda Karel. Tako je dobil izključno pravico do steklarne na Kranjskem, brez Khislovega dovoljenja ali privolitve njegovih dedičev pa nihče ni smel postaviti nove steklarne. Fužinska steklarna že leta 1589 ni več obratovala. Steklarna v Ljubljani je bila zagotovo v pogonu leta 1572, saj se novi privilegij nanaša prav nanjo, in prav tako 1581, ko je Janez Khisl na podlagi tega privilegija Petru Andrianu odvzel njegovo steklarno, kar je sprožilo leta trajajoč sodni spor. Omenja se tudi 4. maja 1584, ko je Andrian še vedno tožil Janeza Khisla, ker mu je odvzel steklarno ter mu s tem povzročil škodo za 4000 dukatov v zlatu. Ker Khisl sam ni prišel na obravnavo, je bil tam namesto njega njegov zastopnik Lenart Merharič, ki se kot Khislov zastopnik omenja tudi 8. novembra 1584.⁸³ Kdaj je ugasnila Khislova steklarna v Ljubljani, ni znano. Eno od obeh steklarn je imel v najemu Kristof Prunner, sin prej omenjenega Žige. Kdaj jo je vzel v najem, ni znano, vemo pa, da je do svoje smrti (21. maja 1563) z njo precej obogatel.⁸⁴

Janez je bil sprejet za meščana v petek 27. februarja 1551. V mestnem svetu je bil samo med 25. julijem 1551 in 25. julijem 1552 kot zunanji svetnik in eden izmed štirih davkarjev za okraj "trg". Kasneje se je posvetil višjim službam. Bil je deželni poverjenik na Kranjskem, leta 1560 cesarski svetnik, kasneje nadvojvodski komorni svetnik, kranjski deželni upravitelj (to je namestnik deželnega glavarja), dedni stolnik goriški oziroma višji dedni točaj, lovski mojster,⁸⁵ med letoma 1551 in 1569 proviantni in plačilni mojster Vojne krajine,⁸⁶ v letih 1566-1567 predsednik deželnega sodišča na

Kranjskem in nazadnje predsednik dvorne komore (to je glavni upravitelj deželnoknežjega premoženja v Notranji Avstriji).⁸⁷ 12. decembra 1561 je bil deležen prve izboljšave grba, leta 1566 je bil sprejet med deželane,⁸⁸ 15. maja 1569 je postal vitez, 20 let pozneje (13. januarja 1590) pa baron.⁸⁹

Ko je bil Janez Khisl stanovski vojni blagajnik, ki je nosil plačo posadki v Bihač, ga je pogosto spremljal Herbard Turjaški, poveljnik v Vojni krajini. Ta je imel včasih nemalo preglavic, ker so Turki prežali na Khislov denar. Še posebej pestro je bilo leta 1556, ko ga je moral Herbard pri eni sami dolžnosti večkrat braniti.⁹⁰ Tudi sicer sta bila Janez in Herbard v prijateljskih odnosih; leta 1570 sta bila celo skupaj na krajšem obisku v Padovi.⁹¹ Po Herbardovi smrti (1575) je bil, zaradi priporočila ljubljanskega škofa Konrada Glušiča, med resnimi kandidati za funkcijo deželnega glavarja, vendar ni bil izbran.⁹² Poleg pa je bil tudi leta 1577, ko so zbirali odkupnino v višini 29.000 tolarjev, za katero so se dogovorili s Ferhad-pašo, da bi Volfa Engelberta Turjaškega rešili turškega ujetništva.⁹³

Čeprav je bil Janez Vidov sin, ni podedoval očetove trgovske vneme, temveč se je raje lotil premišljenih nakupov in menjave zemljišč, da bi zaokrožil fužinsko gospodstvo. Leta 1557 je dokončal tudi gradnjo gradu na Fužinah. Novo sezidani grad je postal prebivališče graščaka in njegove družine. Janez mu je dal tudi umetnostni smisel in pomen, zato je postal statusni okvir ter stanu in ambicijam primerno bivališče. Notranjost gradu opisujeta tudi Valvasor in Radics.⁹⁴ Sobe so bile lepo in umetniško opremljene, strop in opaž pa okrašena s krasno slikarjo najiminenitnejših umetnikov. Žal ne povesta, kdo so bili umetniki oziroma kakšne so bile njihove slikarije v sobah in dvoranah. V družbi vzgojiteljev so tu rasli otroci Janeza Khisla, v grajski kapeli pa je družina mogla prisostvovati protestantskemu bogoslužju.

⁸⁷ ZAL, Rokopis Fabjančič, *Sodniki I*, str. 170.

⁸⁸ ARS, Stan. I., škatla 2 (fasc. 2), snopič 42, Verzeichnuss der Herrn und Landleuth in dem Herzogthum Crain (1405-1727).

⁸⁹ Frank, *Standeserhebungen und Gnadenakte*, str. 25, 35.

⁹⁰ Steklasa, Herbart Turjaški, str. 94.

⁹¹ Elze, *Die Universität Tübingen*, str. 21.

⁹² Levec, *Schloss und Herrschaft Flödnig in Oberkrain*, str. 130.

⁹³ Steklasa, Herbart Turjaški, str. 119.

⁹⁴ Valvasor opisuje notranjost gradu (stenske poslikave), na koncu pa nam pove, v kakšnem stanju je bil grad konec 17. stoletja, ko so ga imeli v lasti jezuiti (Valvasor, *Die Ehre*, XI. knjiga, str. 295). Radics opis notranjosti povzema po Valvasorju, dodaja pa tudi, da so *bile freske v gradu najverjetneje erotične vrste in so se morale umakniti iz prostorov, ker so jezuiti grad potrebovali za "vedrišče" svojih novicev in mladih duhovnikov ter njim v vzgojo izročeni gojencev*. Glej: Radics, *Umetelnost*, str. 27.

⁸¹ ZAL, Gerichte Protocoll der fürstlichen Hauptstatt Laybach, Cod. I/6 (1547-1548), fol. 4'.

⁸² Valentinitich, *Der innerösterreichische Hofkammerpräsident*, str. 403-431.

⁸³ Dimitz, *Geschichtliches*, str. 9; Müllner, *Glasfabriken in Laibach*, str. 21-23.

⁸⁴ Kos-Žvanut, *Ljubljanske steklarne*, str. 17-18, 30; Vrhovnik, *Trnovska župnija v Ljubljani*, str. 87-88.

⁸⁵ Verbič, *Deželnozborniki spisi kranjskih stanov 1516-1519*, str. 177-178.

⁸⁶ Kiesl (*Khisl*) zum *K(h)altenbrunn*, Hans, *Landesverweser in Krain, diente 18 Jahre als Kriegszahlmeister an der kroatischen Grenze, Ritterbrief, Wien 15.V.1569*. Glej: Frank, *Standeserhebungen und Gnadenakte*, str. 31.

Vid Khisl je 10. julija 1541 skupaj z ljubljanskima meščanoma Volbenkom Gebhardom in Andrejem Forestom posodil priorju kartuzije Pleterje 634 renskih goldinarjev in 25 krajcarjev za izročitev posojila deželnemu knezu za obrambo pred Turki, za kar jim je ta zastavil svojo vas Hrušico pri Ljubljani. Imenovana posest je 12. januarja 1554 prišla v last Janeza Khisla, ker je zgornjo vso to denarja nakazal preostalima dvema. Še istega leta je od priorja Elije kupil mlin na Ljubljani, prav tako pri Hrušici, vso nakupljeno pletersko zemljo pa nato skupaj z mlinom pridružil gospodstvu Fužine.⁹⁵ 11. decembra 1560 je svoje štiri hube pri Podgorici zamenjal za štiri hube na Studencu.⁹⁶ 31. maja 1567 mu je nadvojvoda Karel dovolil, da sme graščino Fužine in svet okoli gradu, 300 korakov v krogu, ograditi. Hkrati mu je podelil tudi pravico ribištva na Ljubljani.⁹⁷ Nato je leta 1577 kupil še vicedomski mlin pri Studencu, ki se je sicer imenoval papirni mlin,⁹⁸ saj je v njem delovala papirnica. Tako zaključeno gospodstvo Fužine je dal leta 1583 v zakup Lenartu Merhariču.

V Ljubljani je Janez Khisl po očetu podedoval hišo pred škofijo, ki jo je nadvojvoda Karel 18. junija 1560 oprostil dajatev, in pristavo na Poljanah. Na Fužinah je posedoval že omenjeni grad, kovačijo, valjalnico irhovine, male fužine, steklaro, v graščini navadni mlin, na desnem bregu (nasproti gradu) pa mlin za papir, ki ga je postavil leta 1579. V mlinu je izdeloval papir mojster Pankrac, fužinski podložnik, ki je moral svojemu gospodu plačevati davke v denarju pa tudi v proizvodih (10 rizmov papirja; en rizem = 479 pol papirja). Papir, izdelan v fužinskem papirnem mlinu, je imel tudi vodni znak (grb Khislov), ki je dokazoval lastništvo mlina, ki ni bil prav velik. Tudi proizvodnja papirja je bila temu primerna. V pogonu je bil približno 15 let, izdelovanje papirja pa se je ustavilo leta 1593.⁹⁹ Iz literature smo spoznali že Pankraca, fužinskega podložnika in mojstra v papirnem mlinu, drugi takšen pa je bil Kristof, sluga gospoda Janeza Khisla, ki je umrl leta 1580.¹⁰⁰

Ostanek poslikave v grajski kapeli na družinskem gradu (Umetnost na Slovenskem, str. 37)

V lasti oziroma zakupu je imel Janez tudi druga gospodstva. Leta 1551 se sicer omenja kot lastnik gospodstva Višnja Gora,¹⁰¹ čeprav Jakič meni, da je to gospodstvo vzel v zakup šele v letih 1573 in 1593.¹⁰² Poglejmo si sedaj, kje vse je tako ali drugače gospodaril Janez Khisl. Po letu 1566 se omenja kot zastavni imetnik Križ pri Trziču. V letih 1571 in 1582 je bil lastnik Novega dvora v Preddvoru, leta 1571 zastavni imetnik mariborskega mestnega gradu, v letih 1575 in 1593 pa njegov zakupnik,¹⁰³ v zastavni lasti je imel tudi deželnoknežji fevd Konjice (1572-1592).¹⁰⁴ Bil je lastnik zemljiškega gospodstva Slovenj Gradec (1573-1578),¹⁰⁵ Kieselsteina (1578-1592),¹⁰⁶ pred letom

¹⁰¹ Črnologar, *Aus dem Weichselburger Stadtarchiv*, str. 96.

¹⁰² Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 440.

¹⁰³ Leta 1575 je vladar za štiri leta prepustil gospodstvo v zakup Janezu Khislu, ker mu je ta že posodil 25.000 goldinarjev. Zakupnik si sme letno od dohodkov na račun dolga obdržati 1750 goldinarjev, oddati pa mora 650 goldinarjev, 100 šartinov vina, od podložnikov pobran davek in desetak. V letih 1582 in 1594 je bil upravnik gospodstva Miha Naglič. V tem času je zakupnik Khisl izboljšal grajske stavbe za blizu 5200 goldinarjev. Leta 1585 je posodil vladarju nadaljnih 15.000 goldinarjev s 6% obrestmi. Vladar mu je zato priznal gospodstvo dosmrtno in še njegovim dedičem za 24 let. Zaradi meje je bil Khisl leta 1589 v sporu s ptujskim zemljiškim gospodom. Glej: Koropec, Mariborski grajski zemljiški gospodvi, str. 106, 117-118.

¹⁰⁴ O tem, da je imel Janez Khisl leta 1572 v zastavi konjiško gospodstvo, priča tudi naslednji podatek: žički upravitelj Otolin Scazuola si je konec leta 1572 izposodil za plačilo davkov nad 1400 goldinarjev pri gospodu Janezu Khislu s Fužin, ki si je v tem času od deželnega kneza pridobil konjiško gospodstvo. Glej: Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurkloster*, str. 296. Štiri leta kasneje (15. junij 1576) pa naj bi Janez Khisl gospodstvo Konjice celo kupil od nadvojvode Karla. Glej: Mell-Thiel, *Die Urbare*, str. 17.

¹⁰⁵ Ko je leta 1573 prevzel od vladarja to zemljiško gospodstvo, je moral pod vplivom pravkar zatrtga Gubčevega upora vladarju obljubiti, da bo spoštoval staro pravdo, podložniki pa so se morali slovesno zavezati k pokornosti. Glej: Koropec, *Mi smo tu*, str. 50.

⁹⁵ Mlinarič, *Kartuzija Pleterje 1403-1595*, str. 185-186.

⁹⁶ Göth, *Regesten*, str. 19.

⁹⁷ Šmid, Paberki iz admontskega arhiva, str. 49. Podatek o ribolovu najverjetneje ne drži, saj hrani ARS listino, v kateri lahko zasledimo podatek, da je nadvojvoda Karel šele leta 1575 podelil Janezu Khislu v fevd pravico do ribolova v potoku pri Fužinah. Glej: ARS, Zbirka listin, listina 1575, maj 30, Gradec.

⁹⁸ Andrejka, *Ob stoletnici Vevč 1843-1943*, str. 4.

⁹⁹ Šorn, *Razvoj papirnice Vevče*, str. 11-12; Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 79.

¹⁰⁰ Mal, *Stara Ljubljana in njeni ljudje*, str. 72.

1587 Lisičjega, po letu 1574 pa tudi Rotenturna v Slovenj Gradcu. Ob koncu življenja si je kupil še Lanšprež (1592-1593), bil pa je tudi najemnik Pišec (1590-1593) in Sevnice (1590-1593) ter glavar oziroma zakupnik Postojne (1593), ki je postala po letu 1456 deželnoknežja posest in so jo upravljali glavarji.¹⁰⁷ Leta 1574 se je potegoval za trg Motnik, vendar neuspešno, saj je nadvojvoda ta trg leta 1576 izročil Pankraciju Sauerju za dobo 15 let.¹⁰⁸ Kar nekaj besede pa je imel tudi pri poddržavljenju idrijskega rudnika. Zaradi njegovih prizadevanj se je nadvojvoda Karel odločil za nakup Idrije, da bi s tem postal gospodarsko in politično bolj samostojen v odnosu do notranje-avstrijskih deželnih stanov. Pogodba je bila sklenjena 21. aprila 1575, ko je vladar kupil delnice 43-ih idrijskih delničarjev za 170.000 goldinarjev.¹⁰⁹

Janez Khisl je bil velik dobitnik in pospeševalec znanosti in umetnosti ter slovenske protestantske književnosti pa tudi zbiralec cerkvenih in slovenskih pesmi. Večkrat je omenjen v krogu plemičev, ki so podpirali Primoža Trubarja.¹¹⁰ Dalmatin je pri vsej svoji zaposlenosti s prevodom Biblije leta 1575 iz nje objavil prvo delo "*Jezus Sirah*", poučno knjigo iz starega zakona, ki je vsebovala v obliki pregovorov in izrekov veliko moralnih in življenjskih pravil za vse stanovce. Posvetil jo je Janezu Khislu, s katerim je dobro sodeloval tako pri upravljanju slovenske protestantske cerkve kakor tudi pri organizaciji šol, zlasti pa pri ustanavljanju slovenske tiskarne.¹¹¹ Sicer pa je bilo delo namenjeno celotni Khislovi družini pa tudi služinčadi na Fužinah.¹¹²

Samuel Budina je 31. marca 1568 izdal delo

"*Historia Sigethi*" in jo posvetil znanu junaka grofa Zrinskega, gospodu Janezu Khislu in se mu ob tej priložnosti zahvalil za dobroto (*dem er für die vielen, seinem Vater und seiner ganzen Familie, erwiesenen Wohlthaten dankt und sich selbst, alles was er ist und hat, zu verdanken zu haben bekennt*).¹¹³ Podpiral je izdajanje slovenskih protestantskih pesmaric ter gojil znanstva z raznimi skladatelji, kar dokazujejo tudi posvetila v kompozicijskih zbirkah. Tako je Janezu namenjena zbirka madrigalov raznih avtorjev, ki mu jo je leta 1589 poklonil Lodovico Balbi iz Padove, Matthia Farrabosco mu je posvetil leta 1585 objavljene kanconete, tržaški slepi lutnjist Giacomo Gorzanis pa leta 1561 izdano knjigo kompozicij za lutnjo.¹¹⁴ Zavzemal se je tudi za izboljšanje materialnega stanja glasbenikov. Leta 1574 je posredoval pri kranjskih deželnih stanovih, da bi ljubljanskemu kantorju Wernerju Feurerju povečali plačo, sedem let pozneje (1581) pa sam (iz svojega žepa) dodal k nagradi kantorju Boštjanu Semmizerju. Po smrti nadvojvode Karla je uspel kot predsednik dvorne komore pregovoriti italijanskega glasbenika Annibala Perinija, organista dvorne kapele, da je sprejel službo organista v graški protestantski stanovski kapeli. Znan pa je tudi Khislov spoštljiv odnos do slovenske besede. Deželni patent o vinski nakladi, ki ga je izdal v slovenskem jeziku leta 1570 kot kranjski deželni upravitelj, je najstarejši znani slovenski uradni dokument in prvi dokaz o sposobnosti slovenščine kot uradnega jezika.¹¹⁵

Janez je bil poročen kar trikrat. Prvič se je poročil leta 1551, najverjetneje nekje okoli 18. januarja. Točnega datuma poroke ne vemo, v zapuščinem inventarju Erazma Lichtenberga¹¹⁶ pa se

¹⁰⁶ Vladar je podjetnemu Janezu Khislu prodal star plemiški dvorec ob mestnem obzidju v Kranju že sredi 16. stoletja. Leta 1578 mu je nadvojvoda Karel dovolil prezidati grad in spremeniti njegovo ime - odslej se grad imenuje "Kieselstein" po njegovem plemenitem bremen in mestnega sodstva (imel je pravico azila), Khisl pa je vsako leto za popravilo stavbe prejemal potrebni les iz Vojvodovega gozda. Leta 1566 je prevzel Juriju Kreutzerju iz gradu Golnik zastavljeni kriški urad (imenovan po vasi Križe), katerega mu je leta 1575 nadvojvoda Karel prodal. Urad je postal podlaga zemljiške posesti Kieselsteina. K posesti je sodil tudi eden od treh mlinov na Savi. Leta 1592 je Janez Khisl prepustil grad z vsemi pritliklinami Krištofu in Francu Mosconu z Ortneka. Glej: Kragl, *Zgodovinski drobci župnije Tržič*, str. 121; Žontar, *Gradovi na območju Kranja*, str. 193; Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 160, 165, 392.

¹⁰⁷ Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 440.

¹⁰⁸ Urankar, *Zgodovina trga Motnika in okraja*, str. 37.

¹⁰⁹ Koropec, *Mi smo tu*, str. 68. Glej tudi: Valentinitich, *Das landesfürstliche Quecksilberbergwerk*.

¹¹⁰ Primož Trubar in naša reformacija, str. 21, 30.

¹¹¹ Glavan, *Dalmatinov prevod Biblije*, str. 3.

¹¹² Slodnjak, *Jurij Dalmatin*, str. 77; Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 79; Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 635.

¹¹³ Elze, *Die Rectoren*, str. 120.

¹¹⁴ Höfler, *O nekaterih slovenskih skladateljih*, str. 92; Pokorn, *Baroni Khisli*, str. 450-451.

¹¹⁵ "Zapovedni list" iz leta 1570 je daljši slovenski uradni razglas, ki je izšel iz pisarne deželnih stanov. Obravnavan je kot samostojni uradni dokument. Zadeva skupino slovenskega ljudstva - vinogradnike, za katere je veljalo posebno gorsko pravo. Dokument ni nastal slučajno. Na deželnem zboru januarja 1570, ki se ga je osebno udeležil tudi nadvojvoda Karel, so razpravljali o vzdrževanju Hrvatske krajine in odplačilu dolgov. Karel je želel, da bi mu Kranjska deset let po vrsti letno dala po 120.000 goldinarjev (prej letno 55.000 goldinarjev). Da bi dežela mogla zbrati tolikšno vsoto denarja, je nadvojvoda dovolil pobiranje novih davščin, med njimi je bil tudi novi davek na vino, ki ga je razglasil 17. julija 1570 deželni upravitelj Janez Khisl s posebnim razglasom vsem, ki bivajo v Slovenski Marki in Metliškem gospostvu ali imajo tam vinograde. Pisec teksta je bil nekdo, ki je izhajal iz Kreljeve šole, izobražen mož, a po jeziku Hrvat-čakavec, ki pa je dobro obvladal slovensščino, tudi pisno. Mož, ki ustreza tem zahtevam, je Jurij Juričič, Hrvat-glagoljaš iz Vinodola ter Kreljev ožji sodelavec in literarni dedič. Glej: Jug, *Slovenski "Zapovedni list"* iz leta 1570 in novi vinski davek, str. 74-84.

¹¹⁶ ARS, *Zapuščinski inventarji*, fasc. L, XXIX, št. 6 (zapu-

omenja ženitno pismo, ki nosi ta datum. Njegova prva izvoljenka je bila Ana Lichtenberg, sestra Erazma Lichtenberga, sicer pa hčerka Žige Lichtenberga in Uršule Purgstall.¹¹⁷ V zakonu se jima je najverjetneje rodil samo sin Vid, ki pa je že leta 1552 umrl. Kot je razvidno iz virov in literature, tudi Ani ni bilo dano dolgo živeti. Kdaj točno je umrla, žal ne vemo. Domnevamo lahko, da morda pri porodu oziroma enkrat leta 1552. V drugo se je Janez poročil z Marijo Paradeiser,¹¹⁸ ki je bila hčerka Jurija Paradeiserja in Judite Lamberg.¹¹⁹ Letnice poroke ne vemo, zagotovo pa sta se poročila pred letom 1557, saj se tega leta na heraldični plošči, ki je vzdana nad vhodom v grad Fužine, že omenja kot njegova druga žena.

V tem zakonu se je rodilo deset (oziroma enajst) otrok. Nekaj jih je umrlo v rani mladosti: Katarina (umrla je 1555; zanjo obstaja verjetnost, da bi bila lahko Anin otrok), Elizabeta, Emerencijana in Janez (umrl leta 1574 v Gradcu). Preostalih šest otrok (Jurij, Ana Marija, Vid, Janez Jakob, Karel in Marija Kristina) pa je nadaljevalo rod.¹²⁰ K Janezovim otrokom moramo šteti tudi Ludvika. Njegova mama je bila zelo verjetno Marija Paradeiser. Skupaj naj bi imel Janez tako kar 12 otrok. Več kot očitno je, da se je zavedal, da je edini, ki lahko nadaljuje Khislov rod na Kranjskem. Ko je Janez na stara leta postal vdovec, se je 27. januarja 1591 v Gradcu poročil z Lucijo Stadl, s katero ni imel otrok. Bila je vdova Davida Lengheima, sicer pa hčerka Andreja Stadla in Ane Leininger.¹²¹ Na tem mestu moram opozoriti na napačen podatek, ki se pojavlja v literaturi, da je Janez umrl že leta 1587.¹²² Več kot očitno je, da je

ščinski inventar Erazma Lichtenberga, 1571, marec 30). V inventarju zasledimo tri pisma, ki nosijo datum 18. januar 1551: ženitno pismo Janeza Khisla, pismo Ane Lichtenberg, s katerim se odpoveduje premoženju svojih staršev, ter pismo Janeza Khisla Erazmu Lichtenbergu. Pred tem datumom pa se omenja tudi pismo Janeza Khisla Erazmu Lichtenbergu, napisano 25. novembra 1550.

¹¹⁷ ARS, Gr. A. I. DOL 119 Breckerfeld I. (rodovnik družine Lichtenberg od 15. stoletja dalje). Glej tudi: ZAL, Lazarinijeva genealoška zbirka (VI., črka C-K).

¹¹⁸ Na tem mestu moram opozoriti na napako, ki se je prikradla v imensko kazalo Slovenskega biografskega leksikona (SBL). Tu namreč zasledimo Marijo z dekliskim priimkom Tulščak. Ta podatek seveda ne drži. Res pa je, da je Janž Tulščak njej in njeni sestri Margareti, poročeni z Jurijem Rainom, posvetil Krščanske lejpe molitve 20. februarja 1579 ter ju označil "kot posebno pobožni ženi". Glej: Gspan, Rain (Rein), str. 15; Slovenski protestantski pisci, str. 375.

¹¹⁹ ARS, Gr. A. I. DOL 119 Breckerfeld I. (rodovnik družine Paradeiser od 1174 dalje).

¹²⁰ ARS, Komisija za fevdne zadeve 6, št. 126-145, zap. št. 10, zavitek 128 (rodovnik družine Khisl).

¹²¹ Naschenweng, Beiträge, str. 203; ZAL, Lazarinijeva genealoška zbirka (XVIII., črka S).

¹²² Glonar, Khis(e)l Hans, str. 454; ZAL, Rokopis Fabjančič, Sodniki I, str. 170.

bil tega leta še živ, kar dokazuje tudi datum njegove tretje poroke. Poleg tega se je julija 1590 udeležil svečanega pogreba nadvojvode Karla, kar dokazuje tudi pogrebna slika neznanega slikarja, ki je nastala okoli leta 1595 po predlogi Daniela Hefnerja, hrani pa jo Deželni muzej v Gradcu.¹²³ Iz tega lahko zaključimo, da leta 1587 zagotovo ni mogel umreti. Drugi datum njegove smrti pa je 3. april 1591.¹²⁴ Prejšnji dokazi tu ne zadostujejo. Vseeno menim, da je takrat še živel, saj sem zasledila podatek, ki pravi naslednje: *nachdem Hanns Khisl im Frühjahr 1593 verstorben war, erhoben sowohl die Steierische Landschaft als auch n.ö. Regierung und Kammer Anspruch auf Schloß und Herrschaft Gonobitz.*¹²⁵ Pri tem se avtor omenjenega citata sklicuje na vire, zato je še najbolj verjetno leto njegove smrti 1593. Kot dokaz, da je ta letnica res bolj verjetna, pa navajam še sledeče: 24. junija 1592 sta bila pri krstu Judite, hčerke Ludvika Dietrichsteina, navzoča tudi gospod Janez Khisl in njegova žena Lucija Stadl. Naslednje leto, 14. novembra 1593, pa se kot botra omenja vdova Lucija Stadl.¹²⁶

Upodobitev Janeza Khisla (desni) na pogrebem sprevodu (*Imperial Austria*, str. 15)

¹²³ Slika je olje na papir in je sestavljena iz šestih delov. Hrani jo Stara galerija, ki je del Deželnega muzeja v Gradcu, nosi pa inventarno številko AG 1113-1118. Glej: *Imperial Austria*, str. 14-15.

¹²⁴ Krones, *Khiesel*, str. 708; Pokorn, Baroni Khisli, str. 449.

¹²⁵ Kiesel, *Der Raubmord*, str. 184-185.

¹²⁶ Naschenweng, *Adelige in der ältesten Matrikel*, str. 94-98.

Jurijevi otroci – pokojna sinova Janez Krištof in Krištof Viljem ter hčerka Ana Marija (del nagrobne slike) (foto: Barbara Žabota).

Pri predstavitvi Janezovih preživelih otrok se bom najprej pomudila nekaj časa pri ženskih predstavnicah. **Ana Marija** se je prvič poročila leta 1577. Za moža so ji izbrali barona Adama Egkha iz znane kranjske protestantske plemiške rodbine, kar kaže na to, da je bil tudi Janez, tako kot pred tem njegov oče, privrženec nove vere. Adam je bil vdovec. Njegova prva žena Suzana Dietrichsteinska je malo pred letom 1577 umrla. Poroka z Ano Marijo je bila zagotovo razkošna, saj sta ob tej priložnosti nastali tudi dve svatovski pesmi, ki razrešita prenekatero uganko, povezano s to poroko.¹²⁷ V literaturi ni nikjer jasno zapisano, katera od obeh žena je prva oziroma druga. Stanglova svatovska pesem reši to uganko: Ana je bila njegova druga žena (*altera nunc, generose baro, tibi ducitur uxor*).¹²⁸ Iz nadaljevanja izvemo, da je imela nevesta lepo telo in dušo. Njen fizični opis pa je sledeč: imela je rdeča usta, blede roke in slonokoščen vrat, ki so ga krasile zlate ogrlice z jaspisi in smaragdi, črne oči, rdeče-rumene lase, spete v zlati mreži in naglavni trak, posut z dragimi kam-

ni, nosila pa je biserne uhane. Tudi njena poročna obleka je bila nekaj posebnega, saj se je bleščala zaradi zlata in dragih kamnov. Avtor jo primerja z mitološkimi ženskami, ko pravi, da je zvesta kot Penelopa, poudari pa tudi druge njene vrline – sramežljivost in milino.¹²⁹ Adam je imel devet otrok. Koliko jih je imel s prvo ženo, lahko le ugibamo. Iz virov zagotovo vemo, da je bila Ester, ki se je leta 1587 poročila z Viljemom Praunspurgerjem, hčerka prej omenjene Suzane.¹³⁰ Tudi sin Jodok (umrl je 17. junija 1584 star komaj 13 let, pokopali so ga pri Sv. Petru v Ljubljani) je bil zagotovo Suzanin sin, saj se je rodil leta 1571, daleč pred poroko z Ano Marijo.¹³¹ Čigava hčerka je bila Marta, ki se je poročila z neznanim Siegersdorfom, ni znano. Prav tako je nemogoče ugotoviti, ali je bil sin Ivan Jožef, ki je umrl v rani mladosti, Suzanin otrok ali ne. Domnevamo lahko, da je Suzana morda umrla ravno na porodu ome-

¹²⁹ Stangelius, *Carmen*, str. 13.

¹³⁰ ARS, Zapuščinski inventarji, fasc. P, škatla LXXIX, št. 5 (zapuščinska inventarja Viljema Praunspurgerja: 1589, april 20., Ljubljana in 1589, junij 5., Ponoviče).

¹³¹ ARS, Stan. I., 91 (54/5), snopič 6, Luteranska matrika, fol. 311.

¹²⁷ Stangelius, *Carmen*; Clarius, *In nuptias clarissimi viri domini etc.*

¹²⁸ Stangelius, *Carmen*, str. 3.

njenega sina. Če to drži, potem lahko zaključimo, da sta bila Ester in Jodok zagotovo Suzanina otroka, velika verjetnost pa je, da je bil njen tudi Ivan Jožef, ki je umrl v mladosti, in hčerka Marta. Iz literature izvemo, da je bila Adamova hčerka Ana (ponekod se omenja kot Suzana), ki se je poročila 23. maja 1593 v Ljubljani z Aleksandrom Paradeiserjem, zelo verjetno hčerka naše Ane Marije Khisl.¹³² Ker nosi materino ime, lahko tudi domnevamo, da je bila najstarejši Anin otrok. Potem pa so tu še sinovi Volbenk, Nikolaj, Vid Jakob in Trojan, ki so bili po vsej verjetnosti tudi Anini otroci, a za to nimamo oprijemljivih dokazov. Po dvanajstih letih zakona je Adam leta 1589 umrl. Ana se je že čez dve leti (27. januarja 1591) znova poročila, tokrat v Gradcu z Janezom Gleispachom.¹³³ Koliko otrok se je rodilo v tem zakonu, ni znano. Zanimivo je, da se je istega dne in leta v Gradcu poročil tudi njen oče Janez z Lucijo Stadl.

O drugi Janezovi hčerki **Mariji Kristini** ni veliko podatkov. Poročila se je 10. februarja 1592 s Francem Mosconom in s tem postala njegova tretja žena (pred tem je bil poročen z Marušo Stettner in Katarino Valvasor, sestro prej omenjenega Janeza Krstnika Valvasorja).¹³⁴ Ohranilo se je tudi pismo, v katerem Franc Moscon potrjuje, da mu je Marija Kristina prinesla 2000 renskih goldinarjev dote.¹³⁵ V deset let trajajočem zakonu (Franc je umrl 19. decembra 1602) se jima je rodilo pet otrok: sin Janez Sebastjan ter hčerke Sidonija, Katarina, Marija Regina in Eva. Ali se je po moževi smrti Marija Kristina še enkrat poročila, ni znano. O starostni razliki obeh sester pričata tudi datuma njunih porok. Ana Marija se je prvič poročila leta 1577, Marija Kristina šele 1592, kar namiguje na zelo očitno starostno razliko. Ana Marija je tako morala biti precej starejša od Marije Kristine.

Tudi o Janezovih sinovih Karlu, Ludviku in Vidu je zelo malo znanega.

Karla domača literatura praktično ne pozna. Omenja ga samo kot Janezovega sina. V tuji literaturi pa zasledimo nekaj več podatkov. V Gradcu se je 9. februarja 1592 poročil z Regino Unterholzer, vdovo poštarja Wollzogna z Dunaja, sicer pa hčerko Samuela Unterholzerja.¹³⁶ Regina je imela še dve sestri, Marijo in Rozino, ter brata Ruperta. V zakonu Karla in Regine so se rodili štirje otroci, sin Janez Kristof ter hčerke Regina,

Upodobitev Karla Khisla (desni) na pogrebem sprevodu (Imperial Austria, str. 14)

Helena in Marija Magdalena. Karlova žena se omenja kot pokojna že leta 1620.¹³⁷ Njega pa je takšna usoda doletela po 15. maju 1648. Tega dne je namreč na Dunaju zapisal svojo oporoko, v kateri je za dediča postavil Janeza Pavla Wollzogna, verjetno je bil to Reginin sorodnik ali celo sin iz prvega zakona, in Maksa Hoe-a pl. Hoenegga, morda moža ene od treh hčera.¹³⁸ Imeni obeh dedičev dajeta slutiti, da je bil Karlov sin Janez Kristof takrat že pokojen. V virih zasledimo Karla le trikrat. Prvič ga srečamo upodobljenega na sliki, ki prikazuje pogreb nadvojvode Karla leta 1590. To je tudi edina Karlova upodobitev.¹³⁹ O natančnosti neznanega slikarja pri upodabljanju udeležencev pogreba pa je na tem mestu težko soditi. Drugič se omenja leta 1609, ko je skupaj z bratom Janezom Jakobom prosil ljubljanski mestni svet za poklon ob smrti njunega brata Vida.¹⁴⁰ Tretjič pa se ome-

¹³⁷ Einige genealogische Auszüge, str. 125.

¹³⁸ Haan, Genealogische Auszüge, str. 179.

¹³⁹ Imperial Austria, str. 14-15.

¹⁴⁰ Am freytag den 12. Juny 1609 - Herr Hanns Jacob vnd herr Carl Khisl freyherrn gebrüder ersuechen ainen er. mayth. vnd bitten derselb wöllesamt, der ganzen burgerschafft alhie, iren abgeleitben herrn brueder herrn Veiten Khisl freyherrn, gewesten obristen der Crabatisches vnd Möhrgränicz, auf den 15. dits den lecztes willen erweisen vnd bestäten helkten, darauf ist geschlossen, ainer ganzen er. Burgerschafft ad con-

¹³² Witting, *Beiträge zur Genealogie*, str. 128.

¹³³ Naschenweng, *Beiträge*, str. 203.

¹³⁴ Ohranilo se je ženitno pismo med Francem Mosconom z Ortneka in Marijo Kristino, hčerko Janeza Khisla in Marije Paradeiser. Glej: ARS, Zbirka listin, listina 1592, februar 10, Gradec.

¹³⁵ ARS, Zbirka listin, listina 1592, februar 10, Gradec.

¹³⁶ Naschenweng, *Beiträge*, str. 205.

nja 22. avgusta 1637 kot pisec pisma, v katerem sporoča, da je umrl njegov brat Janez Jakob.¹⁴¹ Iz virov, ki sem jih pregledala v graškem arhivu, sem ugotovila sledeče – Karel je zelo verjetno že pred poroko z Regino veliko časa preživel v Gradcu, zagotovo pa se je tja naselil po poroki. To je najverjetneje tudi vzrok, da ga domača literatura praktično ne pozna.

Ludvik je najbolj sporen predstavnik družine Khisl, saj se v starejši literaturi omenja kot Jurijev sin (v resnici je bil Jurij njegov brat).¹⁴² Iz novejše literature pa izvemo, da je bil Ludvik Janezov sin, ki se je poročil z Ano Marijo Neuhaus, hčerko Jurija Neuhaus, sicer pa sestro Jurija Gašperja in Jurija Bernarda Neuhaus. V zakonu so se jima rodili štiri sinovi: Jožef, Janez Krištof, Krištof in Joakim. O njihovi nadaljni usodi ne vemo veliko. Podatke najdemo samo za Janeza Krištofa, ki se je poročil z Julijano Freiberg. Z njo je imel dva sinova: Ludvika Krištofa (rojen 1645, umrl 1695) in Franca (rojen 1648). V 17. stoletju naj bi ti Khisli posedovali Seyrl-Hof (gospodstvo Falkenstein) in se po njem imenovali "Khisl am Seyrl-Hof" in ne več Khisl von Kaltenbrunn. Kot lastnik tega gospodstva se omenja tudi Simon Khisl, vnuk Ludvika Khisla in njegove žene Ane Marije (žal ne vemo, kateri od njunih sinov je bil njegov oče), sicer pa stanovski vojni blagajnik, ki je bil poročen z Magdaleno Widmann. Simonovi in Magdalenini vnuki in pravnuki se omenjajo še v 18. stoletju, vendar je to tema za neko drugo raziskavo.¹⁴³

Vid je tretji, o katerem je zelo malo podatkov, sicer pa naj bi bil najstarejši od petih preživelih Janezovih sinov.¹⁴⁴ Bil je vojak, ki je v mladosti služil v španski armadi, pozneje pa postal šestnajsti¹⁴⁵ general Vojne krajine in poveljnik Karlovca. Nekajkrat se omenja v povezavi z boji s Turki in Benečani.¹⁴⁶ Iz Steklasovega članka izvemo, da je bil Vid fužinski in konjiški baron, dedni lovski mojster vojvodine Kranjske in Slovenske marke, goriški dedni točaj, svetnik cesarja Rudolfa II. in nadvojvode Ferdinanda ter general hrvaške in primorske Krajine.¹⁴⁷ Najprej je bil veliki stotnik v Karlovcu, leta 1607 pa je bil povišan v generala kot samostojnega zapovednika v celi hrvaški Krajini. Njegovo edino poznano večje junaško dejanje je

zmaga na Ostroškem polju (*Ostrositzerfelde*). Kot komisar se je nekajkrat mudil tudi v Senju, kjer je skušal rešiti večni problem z Uskoki. Tudi leta 1607, ko je bil tam skupaj s svojim bratom Janezom Jakobom. Vid je umrl neporočen leta 1609, najverjetneje malo pred 12. junijem.¹⁴⁸ Jože Koropec ga sicer omenja še med letoma 1610 in 1617,¹⁴⁹ vendar gre tu zagotovo za pomoto, saj iz *Sejnih in sodnih zapisnikov* izvemo, da je bil pokojen že leta 1609, ko njegova brata prosita za poklon.

Steklasa meni, da so ga pokopali v Karlovcu kot mnoge druge karlovške generale, vendar to ne drži, saj zasledimo nekaj besed o njegovem nagrobniku v knjigi o frančiškanih v Ljubljani.¹⁵⁰ Njegov epitaf naj bi stal pri glavnem oltarju, poleg epitafa družine Barbo. Nad njegovo moško figuro, kjer naj bi bilo upodobljeno Kristusovo vstajenje, je bil napisan tekst iz drugega poglavja Janezovega evangelija (*Ex parte evangelii ad Aram majorem cernitur Epithaphium D. Viti Kysse. Supra figuram virilem ejusdem ubi Resurrectio Christi exprimitur, hic Joannis textus legitur Jan. 2. cap.*).¹⁵¹ Seveda se na tem mestu lahko upravičeno vprašamo, kateremu od obeh Vidov (ljubljanškemu županu, ki je bil v drugi četrtini 16. stoletja zelo priljubljen, ali njegovemu vnuku - karlovškemu generalu) je bil ta epitaf v resnici namenjen. Dokazi govorijo v prid zadnjega, saj je bil ljubljanski župan Vid Khisl protestant in Trubarjev privrženec. Kot tak ni imel kaj iskati v frančiškanski cerkvi, najverjetneje je bil pokopan pri sv. Petru po protestantskem običaju. Karlovški general Vid je bil sicer res vzgojen v protestantskem duhu (njegov oče je bil namreč zelo goreč privrženec protestantske cerkve), vendar se je verjetno kasneje rekatoliziral, podobno kot njegova brata Karel in Janez Jakob.¹⁵² Ta dva se omenjata tudi v *Sejnih in sodnih zapisnikih mesta Ljubljane*, ko sta prosila mestni svet za poklon ob njegovi smrti.¹⁵³

Jurij je zadnji "pravi" predstavnik rodbine Khisl na Kranjskem. Od očeta je podedoval gradove Fužine (po letu 1583, kjer se kot Jurijeva kuharica omenja Špela, ki je prav leta 1583 umrla),¹⁵⁴ Konjice (do leta 1592) in Višnjo Goro (1573-1595). Leta 1588 pa mu je nadvojvoda Karel prodal gospodstvo Polhov Gradec, kar je leta 1591 potrdil

ductum zuerscheinen, aufzulegen welches bescheiden.

Glej: ZAL, Gerichte Protocoll der fürstlichen Hauptstatt Laybach, Cod. I/21 (1609), fol. 91'.

¹⁴¹ StLA, Protokoll über Testamente vom Jahre 1535-1782; Testamenti, Lit. C, št. 4, pismo je v sklopu testamenta Janeza Jakoba Khisla (1637, julij 23)

¹⁴² Die Freiherrn, str. 91-94; ZAL, Lazarinijeva genealoška zbirka (VI., črka C-K).

¹⁴³ Kiesel, *Der Raubmord*, str. 184-186, 224-229, 236-244.

¹⁴⁴ Die Freiherrn.

¹⁴⁵ Valvasor, *Die Ehre*, XII. knjiga, str. 56.

¹⁴⁶ Steklasa, *Druga vojska z Benečani*; Steklasa, Vid Kisel.

¹⁴⁷ Steklasa, Vid Kisel, str. 23.

¹⁴⁸ ZAL, Gerichte Protocoll der fürstlichen Hauptstatt Laybach, Cod. I/21 (1609), fol. 91'.

¹⁴⁹ Uporni Kočevarji so pri uporabi vztrajali vse do leta 1617, tokrat že pod novim zakupnikom Vidom Khislom. Glej: Koropec, *Mi smo tu*, str. 81.

¹⁵⁰ *Frančiškani v Ljubljani*.

¹⁵¹ *Frančiškani v Ljubljani*, str. 193.

¹⁵² Kiesel, *Der Raubmord*, str. 237.

¹⁵³ ZAL, Gerichte Protocoll der fürstlichen Hauptstatt Laybach, Cod. I/21 (1609), fol. 91'.

¹⁵⁴ Mal, *Stara Ljubljana in njeni ljudje*, str. 72.

*Jurij Khisl v viteški opravi (del nagrobne slike)
(foto: Barbara Žabota).*

tudi nadvojvoda Ernest. Gospostvo je bilo v lasti družine do njegove smrti leta 1605, zatem pa so postali lastniki Mosconi.¹⁵⁵

Jurij je obiskoval univerzo v Tübingenu, vendar ni vpisan v album.¹⁵⁶ Sicer pa se je šolal v Padovi (omenja se kot mladi Jurij Khisl iz Ljubljane), kjer je bil v letih 1567 in 1570 njegov mentor sam Lenart Merharič.¹⁵⁷ 12. decembra 1568 pa je vpisan skupaj s Samuelom Budino med juristi prav tako v Padovi, in sicer osem dni prej kot njegov prijatelj Trojan Auersperg.¹⁵⁸ Tega leta naj bi namreč mladi Auerspergi in Jurij Khisl potovali v Padovo, kjer naj bi se vpisali med juriste, spremljala pa naj bi jih Samuel Budina in H. Gebhard.¹⁵⁹ Jurij je zelo cenil izobrazbo, o čemer priča tudi podatek, da je poleti 1582 kot vzgojitelj njegovih otrok na Fužinah služboval Hieronim Megiser, württembergski jezikoslovec, leksikograf in zgodovinar.¹⁶⁰

Sicer pa je Jurij opravljal visoke službe v vojvodini Kranjski kot deželni upravitelj in menda tudi

kot kranjski vicedom (to je upravnik deželno-knežjega komornega premoženja), v literaturi pa se omenja tudi kot deželni glavar leta 1596.¹⁶¹ Zadnji funkciji sta nekoliko sporni. Imel pa je tudi dva častna naslova: dedni deželni lovski mojster na Kranjskem in v Slovenski marki ter dedni stolnik Goriške grofije.¹⁶²

Bil je tudi eden od vrhov slovenske protestantske cerkve. Leta 1591 (12. maja) je kot vodilni mož luteranske večine v deželnem zboru odločilno pripomogel k temu, da so kranjski deželni stanovi v boju za versko svobodo odklonili poklonitev nadvojvodi Ernestu, ko je ta postal notranjeavstrijski regent. Poklonitev pa so deželni stanovi odklonili tudi leta 1593, ko je bil izbran nov regent – nadvojvoda Maksimilijan. Tudi tokrat je izrazil mnenje večine deželni upravitelj Jurij Khisl.¹⁶³ Kot protestant je bil tudi v sporu s polhograjskim župnikom. O tem sporu je ohranjen tudi zapisnik zasliševanj iz leta 1596, ki je del kronike, ki jo hrani jo v župnišču v Polhovem Gradcu.¹⁶⁴

O Jurijevem življenju imamo še dva podatka. Leta 1592 je s kranjskimi brambovci hitel na pomoč Ivanu Jožefu Lambergu, ki je bil tedaj poveljnik trdnjave v Bihaču, vendar je prišel prepozno. Trdnjava se je že predala Turkom.¹⁶⁵ Drugi podatek je iz leta 1600, ko je prosil nadvojvodo Ferdinanda, da bi smel organizirati srečelov, pri tem pa naj ne bi iskal lastne koristi. Stanovi so njegovo prošnjo potrdili, ni pa podatkov, ali je uspel pri nadvojvodi.¹⁶⁶

Jurij je po svojih prednikih podedoval smisel za glasbo, pri srcu pa mu je bila tudi literatura. Oboje sta nato razvijala in oblikovala magister Lenart Budina in študijsko bivanje v Padovi. Potrditev njegovega šolanja je tudi življenjepis Herbarda Turjaškega, ki ga je napisal leta 1575 v latinskem jeziku. Zaradi njegovega literarnega zanimanja mu je Hieronim Megiser, ki je bil tudi Jurijev preceptor v Padovi, leta 1592 posvetil prvi del svoje *Paroemiologie Polyglottos*, kjer je med drugim zapisanih tudi nekaj slovenskih in hrvaških pregovorov.¹⁶⁷ Prav Jurij je tisti, kateremu so posvečene vse izdaje slovenske protestantske pesmarice *Ta celi catehismus, eni psalmi...*, ki je bila ob-

¹⁶¹ Glej: Pokorn, Doneski k zgodovini Bleda in okolice, str. 118. V članku je zapisano, da nadvojvoda 13. aprila 1596 piše kranjskemu deželnemu glavarju baronu Juriju Khislu, naj uredi zadevo z Lambergom. Nato pa še 20. maja istega leta, ko se tudi omenja kot deželni glavar.

¹⁶² Pokorn, Baroni Khisli, str. 452.

¹⁶³ Gruđen, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 799, 801; Pokorn, Baroni Khisli str. 452.

¹⁶⁴ Slabe, *Polhov Gradec*, str. 7.

¹⁶⁵ Gruđen, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 780-781.

¹⁶⁶ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, str. 153.

¹⁶⁷ Pokorn, Baroni Khisli, str. 453.

¹⁵⁵ Slabe, *Polhov Gradec*, str. 45.

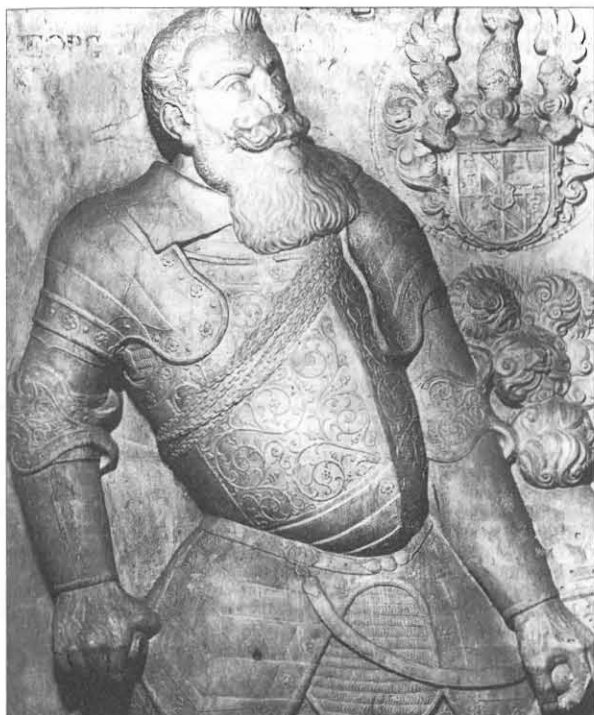
¹⁵⁶ Elze, *Die Universität Tübingen*, str. 12.

¹⁵⁷ Elze, *Die Universität Tübingen*, str. 66.

¹⁵⁸ Elze, *Die Universität Tübingen*, str. 65, 67.

¹⁵⁹ Elze, *Die Rectoren*, str. 120.

¹⁶⁰ Slodnjak, Jurij Dalmatin, str. 85.

Del nagrobnika Jurija Khisla iz začetka 17. stoletja (Reisp, Gradovi dežele Kranjske, str. 37).

javljena 1567 (takrat je bil Jurij še zelo mlad, saj ga Primož Trubar imenuje kot "častivrednega gospodiča"), 1574, 1579 (posvetilo je sledeče: *Dem Edlen vnnnd Ehrvesten Jungkherrn Georgen Kisel zum Kaltenbrunn vnnnd Rassbor, Erbtruchsess der Fürstlichen Graffschaft Görz, Pfandherrn auf Weixelburg etc. Gnad vnd Frid von Gott durch Christum.*),¹⁶⁸ 1584 (tega leta je Dalmatin na lastne stroške založil peto izdajo Trubarjeve pesmarice, ki ji je dodal še 18 novih, večinoma lastnih pesmi, pesmarico pa posvetil "plemenitemu in strogemu gospodu Georgu Khislu")¹⁶⁹ in 1595 (tokrat se Felicijan Trubar v posvetilu obrača k njemu kot "pravemu lastniku in redniku cerkve na Kranjskem ... da bi s tem dokazal svojo vdano hvaležnost za vse imenitne in velike dobrote, ki jih je Vaša Milost ... izkazala iz prave junaške vneme vsej krščanski reformirani cerkvi na Kranjskem").¹⁷⁰ Posvečenih mu je tudi nekaj glasbenih del. Leta 1570 mu je Giacomo Gorzanis posvetil prvo od dveh knjig svojih napolitan (*Napolitane ariose che si cantano et sonano in levto*), leta 1574 Claudio Merulo, organist cerkve sv. Marka v Benetkah, prvo od treh knjig svojih ricercarov (posvetilo si je Jurij tokrat delil s štajerskim plemičem Wolfgangom Stubenbergom, ker sta verjetno skupaj

bivala v Padovi), leta 1582 pa mu je Pietro Antonio Bianco posvetil knjigo štiriglasnih madrigalov. Zadnje posvetilo naj bi si Jurij prislužil zaradi slovesa, ki naj bi ga imela njegova družina kot ljubiteljica glasbene umetnosti na nadvojvodskem dvoru v Gradcu.¹⁷¹

Jurij se je 29. maja 1580¹⁷² v Gradcu poročil s Katarino Kollniz, najstarejšo hčerko Lenarta Kollniza in Katarine Windischgrätz. Katarina je imela tudi brata Lenarta, ki je umrl 23. septembra 1587 brez otrok (Khisli so zato podedovali Kollnizove grbovne elemente in z njimi izboljšali svoj grb), ter sestri Barbaro in Suzano.¹⁷³ V zakonu Jurija in Katarine so se rodili trije otroci – sinova Janez Krištof in Krištof Viljem ter hčerka Ana Marija. Oba sinova sta umrla v mladosti (leta 1593), hčerka pa se je poročila v družino Moscon in tudi kmalu umrla. Jurij je ostal brez naslednika in je zato zadnji predstavnik Khislov na Kranjskem. Umrl je leta 1605 v Polhovem Gradcu, na njegovo željo pa so ga pokopali v cerkvi sv. Elizabete v Podrebrju.¹⁷⁴ Leto pred njim (1604) je umrla tudi njegova žena Katarina.¹⁷⁵

O Jurijevi družini priča kar nekaj ohranjenih materialnih ostankov.

Nagrobna slika družine Khisl iz leta 1598 v cerkvi sv. Elizabete v Podrebrju (foto: Barbara Žabota).

¹⁷¹ Pokorn, Baroni Khisli, str. 453.

¹⁷² Naschenweng, Beiträge, str. 193.

¹⁷³ Metnitz, Kärntner Burgenkunde, str. 82-84; Tangl, Die Herren, str. 147-149, 151-154, 156-158, 159-161, 163-164.

¹⁷⁴ Vuga, Vsi gospodje polhograjski, str. 30.

¹⁷⁵ Tangl, Die Herren, str. 159-161, 163-164.

¹⁶⁸ Radics, Beiträge zur Geschichte Krains, str. 129.

¹⁶⁹ Slodnjak, Jurij Dalmatin, str. 77.

¹⁷⁰ Pokorn, Baroni Khisli, str. 453.

V cerkvi sv. Elizabete v Podrebri pri Polhovem Gradcu se je ohranila oljna slika na platnu v lese-nem okvirju. Na njej je upodobljena cela Jurijeva družina – on sam, žena Katarina in otroci – Janez Krištof, Krištof Viljem in Ana Marija. Slika je nastala po smrti Jurijevih sinov (o tem pričata rdeča križca nad njunima glavama) leta 1598, letnica se je ohranila na vrhu pročelja, najverjetneje prav v njun spomin. Osebe so postavljene v prostorno dvorano. V levem zgornjem kotu slike je grb Jurija Khisla (s Kollnizovimi elementi), v desnem pa grb njegove žene Katarine Kollniz. Vse osebe so slikane kleče in z rokami, sklenjenimi za molitev. Matija Sitar pravi, da se je med ljudmi ohranilo sporočilo, da je tu pokopan sam Jurij Khisl, katerega so menda položili v grob z zlato verižico okoli vratu.¹⁷⁶ Tudi Davorin Vuga meni, da je bila v tej cerkvi družinska grobnica, kamor so pokopali celo Jurijevo družino, leta 1605 pa na Jurijevo željo tudi njega samega. Če je to res, potem moram na tem mestu ugotoviti, da se grobnica žal ni ohranila, zato je edini preostanek že omenjena oljna nagrobna slika s podobami in imeni rajnih.¹⁷⁷ Zahvaljujoč tej sliki imamo ohranjen portret rodbine Khisl, katere člani veljajo za zadnje predstavnike svoje veje na Kranjskem.

Ohranil se je tudi relief Jurija Khisla, ki je le del večjega monumentalnega nagrobnika. Relief je delo Martina Pacobella, danes pa ga hrani Narodni muzej v Ljubljani. Visoki relief predstavlja markantno plemiško postavo, ki je do srede bokov v paradnem oklepu, v desnici pa drži (odlomljeno) poveljniško palico. Nad njim je družinski grb z okrasjem. Njegov obraz z močno brado in brki je odločen, vojaški. Zgornji del telesa je sunkovito nagnjen nazaj, čez prsi pa moža krasi četvorna veriga. Relief, ki prikazuje Jurija Khisla, naj bi nastal po letu 1608.¹⁷⁸ Jurij na reliefu je na moč podoben tistemu na oljni sliki, kar dokazuje, da je bil tudi Jurijev nagrobnik pristen. Oljna slika je skoraj zagotovo nastala po njegovem naročilu, zato je zelo verjetno, da je bil takšen, kakršen je na sliki, tudi v resnici. Ohranjeni relief pa odpira nova vprašanja. Če je res del nagrobnika, potem je legenda, ki govori o tem, da je bil Jurij pokopan v Podrebri, zelo vprašljiva, kajti nič ni znanega o tem, da bi bil ta relief kdaj v Podrebri. O njegovem "potovanju" vemo le to, da so ga nekoč hranili v ljubljanskem liceju (pred tem v starem frančiškanskem samostanu v Ljubljani), nato ga je prevzel Rudolfinum, danes pa ga hrani njegov naslednik – Narodni muzej v Ljubljani.

*Katarina Kollniz, Jurijeva žena (del nagrobne slike)
(foto: Barbara Žabota).*

Tretji pomemben "ostanek", ki priča o veličini tega Khisla, je življenjepis Herbarda Turjaškega, ki ga je Jurij napisal ob smrti kranjskega junaka leta 1575, natisnil pa ga je v nemškem in latinskem jeziku Janez Mandelc. Življenjepis je bil v tistem času skoraj obvezno prisoten v plemiških knjižnicah, zagotovo je našel prostor tudi v bogati turjaški knjižnici. Lepo urejeno knjižno zbirko pa je imel tudi Jurij sam. V svoji knjižnici je nekaj časa gostil samega Nikodemusa Frischlina, ko je ta opravljaval filološke raziskave.¹⁷⁹

Zadnji "ostanek" pa je vzidan v severno steno cerkve sv. Petra v Dvoru pri Polhovem Gradcu. To je heraldična plošča rodbine Khisl (Jurijeve družine) iz sivega apnenca. Nastala naj bi okoli leta

¹⁷⁶ Sitar, Kislov nagrobni spomenik, str. 261-263.

¹⁷⁷ Vuga, Vsi gospodje polhograjski, str. 30.

¹⁷⁸ Cevc, *Kiparstvo na Slovenskem*, str. 206, 208.

¹⁷⁹ Simoniti, H kulturnozgodovinski podobi Ljubljane, str. 124.

1597. Osrednje polje grba zapolnjuje ščit, nad njim pa je troje perjanic s kronami in orlovo glavo. Zgoraj je prazen napisni trak. Grb je nadkrit z gredo, ob straneh pa ga omejujeta stebriča s ščitom.¹⁸⁰

Janez Jakob, zadnji izmed Janezovih sinov, je edini, za katerega vemo letnico rojstva – 1565. To pomeni, da je bil gotovo sin Marije Paradeiser. Šolal se je v Padovi, sicer pa se je zelo razlikoval od svojih bratov. Prijateljaval je z nizozemskim skladateljem Philippom Ducom,¹⁸¹ še posebej pa je zanimiv, ker se je menda tudi sam poskusil v skladanju. Njegovo delo naj bi bila izgubljena knjiga madrigalov in motetov za četvero in petero glasov, ki je bila natisnjena leta 1591 pri tiskarju in založniku Ricciardu Amadinu v Benetkah.¹⁸² Delo je izpričano tudi v avtentičnih leipziških katalogih 17. stoletja. Sicer pa je bil tudi sam deležen posvetila. Romano Micheli mu je leta 1615 posvetil zbirko didaktičnih motetov in kanconet "*Musica vaga*".¹⁸³

Janez Jakob je bil največji posestnik med brati. Med letoma 1618 in 1638 je bil lastnik Fridrihštajna in Kočevja,¹⁸⁴ od leta 1620 mariborskega mestnega gradu, od 1623 Poljan in Ribnice,¹⁸⁵ od 1629 pa še Ravnega polja in Šentjanža.

14. marca 1623 je dobil grofovski naziv in predikat "Graf von Gottschee", mesto Kočevje in okolica pa sta s tem dobila naziv grofija.¹⁸⁶ V letih 1608 in 1611 se omenja kot koroški deželan.¹⁸⁷ 28. aprila 1620 je v Mariboru pečatil in potrdil listino, v kateri so naštet vsa njegova dostojanstva (*hoch- und wolgebornen Herrn Herrn Hannß Jacoben Khisl Graffen zu Gottschee, Freyherren zum Kaltenprunn und Ganouiz, Herrn auf Burkhmarchburg, obristen Erblandt Jagermaister in Crain und der windischen March, obristen Erbdruchs-aepender fürst. Graftschafft Görz, der Röm. Khays. auch zu Hungern und Bechemb khönigl. Mayt*

Gehaimben Rath, obristen Camrern und obristen Zeugmaistern).¹⁸⁸

Zanj lahko tudi z gotovostjo trdimo, da se je rekatoliziral, saj je bil pobudnik zidave cerkve v Novi Štifti,¹⁸⁹ leta 1613 pa je dal zemljišče in sredstva za gradnjo kapucinskega samostana v Mariboru. Temeljni kamen za ta samostan je 23. aprila 1613 položil ljubljanski škof Tomaž Hren.¹⁹⁰

Janez Jakob se je 25. januarja 1598 v Gradcu poročil z Marijo Thanhausen, vdovo Jurija Jerneja Zwickla, sicer pa hčerko Konrada Thanhausna in Doroteje Taufenbach. Marija je s seboj pripeljala tudi sina iz prvega zakona – Jurija Jerneja. Koliko otrok se je rodilo v tem zakonu, ni znano. Vsekakor pa Janez Jakob ni imel moških potomcev, saj je posinovil Jurija Jerneja in mu dovolil uporabljati priimek Khisl. Janez Jakob je umrl v starosti 73 let 23. junija 1637 v Mariboru.¹⁹¹

Kočevski grof Janez Jakob Khisl
(StLA, Porträtsammlung).

¹⁸⁰ Slabe, *Dvor pri Polhovem Gradcu*, str. 18.

¹⁸¹ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, str. 168.

¹⁸² Celoten naslov tiska naj bi se je glasilo *Musica, il primo libro de Madrigali & Motetti a 4 & 5 voci composti gia dal molto ill. signor, il signor Giovanni Giacomo Khisel L. Barone in Kaltenprun Khiselstain & Gonobiz etc. haereditaro Maestro delle caccie del ducato de Cragno & della Marcha Schiavona & scridiero (!) haereditaro del Illustr. Contado di Goritia etc. Venetia appr. Amadini, 1591*. Glej: Pokorn, Slovenska protestantska pesem, str. 189; Höfler, O nekaterih slovenskih skladateljih, str. 92.

¹⁸³ Höfler, O nekaterih slovenskih skladateljih, str. 92.

¹⁸⁴ Mesto in gospostvo Kočevje naj bi leta 1618 kupil od Nikolaja Ursinija, 8. junija 1621 pa je dobil še dosmrtno pravico sodstva. Glej: Wolsegger, Das Urbarium der Herrschaft Gottschee.

¹⁸⁵ Graščino in gospostvo Ribnica naj bi Janez Jakob kupil od cesarja Ferdinandanda že leta 1619. Glej: Debeljak, *Nekaj zgodovinskih utrinkov iz ribniške doline*, str. 80.

¹⁸⁶ Frank, *Standeserhebungen und Gnadenakte*, str. 29-30; Wolsegger, Das Urbarium der Herrschaft Gottschee, str. 181.

¹⁸⁷ Wutte, *Die Wappen in den Wappensälen*, str. 131.

¹⁸⁸ Šmid, Drobiž iz admontskega arhiva, str. 23-24.

¹⁸⁹ Prelovšek, Romarska cerkev pri Novi Štifti pri Ribnici, str. 92.

¹⁹⁰ Benedik-Kralj, Kapucini na Slovenskem v zgodovinskih virih, str. 26-27. Glej tudi: Koblar, Črtice o kapucinskih samostanih Štajerske provincije, str. 233-234.

¹⁹¹ Napotnik, *Die Basilika zur Heiligen Maria*, str. 7-10, 348-350.

Po njegovi smrti je postal naslednik posinovljeni Jurij Jernej Zwickl-Khisl, zato sem to vejo poimenovala Zwickl-Khislova veja. Uradno je bil Janez Jakob zadnji predstavnik Khislov na Kranjskem, čeprav je težišče svojega delovanja in bivanja prenesel na Štajersko, natančneje v Maribor. Morda bi bilo zato bolje reči, da se je kranjska veja Khislov formalno končala z Jurijevo smrtjo.

Jurij Jernej je po očimu podedoval priimek in gospodstva Fridrihštajn, Kočevje, Poljane, Ribnico in mariborski mestni grad. Kupil si je še mariborski gornji grad, Črnca in Miklavž.¹⁹² Poročil se je 28. januarja 1633 z Ano Marijo Berko pl. Pernegk. V zakonu se je rodilo sedem otrok – šest hčera (Marija Katarina, Marija Elizabeta, Marija Barbara – 3. marca 1642, Ana Marija – 14. decembra 1643 ter dvojčici Marija Zofija in Marija Kristina – 5. marca 1650) in sin Janez Jakob 27. julija 1645. Vsi otroci so bili rojeni v Gradcu. Kdaj točno je umrl Jurij Jernej, ni znano, njegova žena pa se prvič omenja kot vdova 31. marca 1656.¹⁹³

Njegov sin Janez Jakob II. se je poročil z Ano Šarloto Polikseno Montecuccoli. Kdaj in kje, ni znano. Imel je sina Janeza Jožefa (24. november 1675) in hčerko Marijo Eleonoro (6. oktober 1676). Oba sta bila rojena v Gradcu. O Janezu Jožefu ni nobenih podatkov. Njegova sestra Marija Eleonora se je 24. januarja 1692 poročila z Leopoldom Jožefom Ursinijem pl. Rosenbergom, v literaturi pa se omenja kot zadnja iz debla Zwickl-Khisl.¹⁹⁴

Tako lahko rečemo, da se z Marijo Eleonoro zaključuje kranjsko-štajerska veja plemiške rodbine Khisl, ki se od Jurija Jerneja dalje imenuje Zwickl-Khislova veja.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 2 (fasc. 2), snopič 42: Verzeichnus der Herrn und Landleuth in dem Herzogthum Crain (1405-1727).

Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, škatla 91 (fasc. 54/5), snopič 6: Luteranska matrika.

Gr. A. I. DOL 119 Breckerfeld I. (rodovnik družine Lichtenberg od 15. stoletja dalje; rodovnik družine Paradeiser od 1174 dalje).

Imenjske knjige 1539, 1546-1549, 1547-1554.

Komisija za fevdne zadeve 6, št. 126-145, zap. št. 10, zavitek 128 (rodovnik družine Khisl).

Listina 1519, april 1.

Listina 1575, maj 30., Gradec.

Listina 1592, februar 10., Gradec.

Testamenti II., Lit. V, št. 1: Janez Krstnik Valvasor.

Zapuščinski inventarji, fasc. L, XXIX, št. 6 (zapuščinski inventar Erazma Lichtenberga: 1571, marec 30).

Zapuščinski inventarji, fasc. P, škatla LXXIX, št. 5 (zapuščinska inventarja Viljema Praunspergerja: 1589, april 20., Ljubljana in 1589, junij 5., Ponočiče).

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv Graz

Hofschatzgewölbe Personen A-I, št. 2324, Listina 1532, april 1., Ljubljana.

Porträtsammlung: Janez Jakob Khisl.

Protokoll über Testamente vom Jahre 1535-1782, Testamenti, Lit. C, št. 4 (pismo v sklopu testamenta Janeza Jakoba Khisla (1637, julij 23).

Repräsentation und Kammer, Sach. 116, K. 377 (Abschrift des Testamentes von Johann Baptist Valvasor 1581).

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

Gerichte Protocoll der fürstlichen Hauptstatt Laybach, Cod. I/1 (1521-1526), fol. 37', 66', 88', 92', 93-94, 102, 127; Cod. I/2 (1527-1530), fol. 33, 35, 36, 52, 113; Cod. I/3 (1537), fol. 102; Cod. I/4 (1541), fol. 87; Cod. I/5 (1544-1545), fol. 75, 131, 139, 150'; Cod. I/6 (1547-1548), fol. 3, 4, 4'; Cod. I/21 (1609), fol. 91'.

Lazarinijeva genealoška zbirka (škatla VI., črka C-K; škatla XVIII., črka S).

Rokopisna zapuščina Vladislava Fabjančiča, *Knjiga ljubljanskih hiš in njih stanovalcev*.

Rokopisna zapuščina Vladislava Fabjančiča, *Sodniki in župani 1269-1820, I. knjiga*.

LITERATURA

Andrejka, Rudolf: Fidelis Terpinč. *Kronika slovenskih mest*, 1, 1934, št. 2, str. 114-120.

Andrejka, Rudolf: *Ob stoletnici Vevč 1843-1943*, Ljubljana 1943.

Benedik, Metod, Kralj, Angel: Kapucini na Slovenskem v zgodovinskih virih, Nekdanja Štajerska kapucinska provinca. *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 16, Ljubljana 1994, str. 26-27.

Brajković, Vlasta: *Grbovi, grbovnice, rodoslovlja, katalog zbirke grbova, grbovnica i rodoslovlja*. Zagreb: Hrvatski povijestni muzej, 1995.

Cevc, Emilijan: *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*. Ljubljana: Slovenska matica, 1981.

Cevc, Emilijan: Trije poznorenesančni in en baročni nagrobnik v Laškem. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 12, 1976, št. 2, str. 308-325.

¹⁹² Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 440.

¹⁹³ Schiviz, *Der Adel*, str. 57-59, 61, 206-208, 270-271.

¹⁹⁴ Schiviz, *Der Adel*, str. 80-81.

- Clarius, Leonhard: *In nuptias clarissimi viri domini etc.* Labaci 1577.
- Črnologar, Konrad: Aus dem Weichselburger Stadtarchiv. *Mitteilungen des Musealvereines für Krain*, 11, 1898, str. 92-100.
- Debeljak, Janez: Nekaj zgodovinskih utrinkov iz ribniške doline. *Ribnica skozi stoletja* [Zdunič, Drago et all. (ur.)]. Ribnica : Skupščina občine, Zagreb : Spektar, 1982, str. 75-82.
- Die Freiherrn und Grafen von Khisel. *Illyrisches Blatt*, 1833, št. 23, str. 91-94.
- Dimitz, August: Geschichtliches aus dem landesgerichtlichen Archive in Laibach. *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, 18, 1863, str. 1-10.
- Drnovšek, Marjan: *Ljubljana v arhivskem gradivu od začetka 14. stoletja do danes* : razstava dokumentov Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 1982.
- Einige genealogische Auszüge aus zwischen 1566 und 1783 bei der niederösterreichischen Regierung publicierten, derzeit im Archive des k.k. Landesgerichtes Wien befindlichen Testamenten adeliger oder für adelig gehaltener Personen. *Jahrbuch der k.k. heraldischen Gesellschaft "Adler"*, Wien 1902, str. 125.
- Elze, Theodor: Die Rectoren der Krainischen Landschaftschule in Laibach während des XVI. Jahrhundert. *Jahrbuch des Protestantismus*, 1899, Heft III. & IV., str. 117-153.
- Elze, Theodor: *Die Universität Tübingen und die Studenten aus Krain*. Tübingen 1877.
- Fabjančič, Vladislav: Nekaj ljubljanskih županov iz začetka 16. stoletja. *Kronika slovenskih mest*, 6, 1939, št. 4, str. 193-199.
- Fabjančič, Vladislav: Pankarcij iz Dola (Lustaller), ljubljanski župan v začetku XVI. stoletja. *Kronika slovenskih mest*, 7, 1940, št. 1, str. 10-14.
- Fabjančič, Vladislav: Volbenk Polž, ljubljanski veliki trgovec, denarstvenik in župan v začetku 16. stoletja. *Kronika slovenskih mest*, 6, 1939, št. 2, str. 97-99.
- Fabjančič, Vladislav: *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269-1820, prvi zvezek, Sodniki 1269-1504*. Ljubljana : Zgodovinski arhiv (Gradivo in razprave; 20), 1998.
- Franciškan v Ljubljani : samostan, cerkev in župnija Marijinega oznanjenja. Ljubljana : Samostan in župnija Marijinega oznanjenja, 2000.
- Frank, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum "Alt-Österreichischen Adels-Lexikon" 1823-1918*, III. Band, K-N, Schloss Senftenegg, 1972.
- Gaber, Ante: Razstava slovenskega novinarstva. *Kronika slovenskih mest*, 5, 1938, št. 1, str. 26-35.
- Gestrin, Ferdo: Italijanski vplivi na organizacijske oblike gospodarskega razvoja v Sloveniji do 16. stoletja. *Kronika*, 32, 1984, št. 1, str. 10-15.
- Gestrin, Ferdo: *Mitrinske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Viri za zgodovino Slovencev; knj. 5), 1972.
- Gestrin, Ferdo: Oris zgodovine Ljubljane od XVI. do XVIII. stoletja. *Kronika*, 11, 1963, št. 3, str. 139-148.
- Gestrin, Ferdo: *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1965.
- Glavan, Mihael: Dalmatinov prevod Biblije. *Lucas – revija za poznavalce in ljubitelje umetnin in starin*, 5, 1995, št. 1, str. 3-7.
- Glomar, Joža: Khis(e)l Hans. *Slovenski biografski leksikon*, 1, Abraham-Lužar. Ljubljana 1925-1932, str. 454.
- Göth, Georg: Regesten aus den Schatzgewölbbüchern des k.k. Statthaltereii-Archives in Graz. *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, 20, 1865, str. 17-22.
- Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje : Mohorjeva družba, 1992.
- Gspan, Alfonz, Rain (Rein). *Slovenski biografski leksikon*, 3, Raab-Švikaršič. Ljubljana 1960-1971, str. 15.
- Haan, Friedrich: Genealogische Auszüge aus den beim bestandenem niederösterreichischen Landmarschallischen Gerichte publicierten Testamenten. *Jahrbuch der k.k. heraldischen Gesellschaft "Adler"*, Wien 1900, str. 80-319.
- Hitzinger, Peter: Zur Reihenfolge der Stadtrichter und Bürgermeister von Laibach. *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, 20, 1865, str. 119-120.
- Höfler, Janez: Glasbena umetnost 16. in 17. stoletja. *Zgodovina Ljubljane : prispevki za monografijo* (ur. Ferdo Gestrin). Ljubljana : Zgodovinsko društvo, 1984, str. 126-133.
- Höfler, Janez: O nekaterih slovenskih skladateljih 16. stoletja. *Kronika*, 23, 1975, št. 2, str. 87-94.
- Imperial Austria, Steirische Kunst- und Waffenschätze aus vier Jahrhunderten*. Grad Rabenstein, 2000.
- Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi : leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana : DZS, 1999.
- Jug, Stanko: Slovenski "Zapovedni list" iz leta 1570 in novi vinski davek. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, 21, 1942, str. 74-84.
- Kiesl, Hubert: Der Raubmord an Johann Christoph Freiherr von Tattenbach in Schloss Freizell an der Donau im Jahre 1659. *Adler, Zeitschrift für Genealogie und Heraldik*, 6. (XX.) Band (1962-1964), str. 184-186, 204-210, 224-229, 236-244.

- Kladnik, Darinka: *Mestna hiša v Ljubljani*. Ljubljana : Viharnik, 1996.
- Koblar, Anton: Črtice o kapucinskih samostanih Štajerske provincije. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 4, 1894, str. 229-237.
- Koblar, Anton: Kranjske cerkvene dragocenosti leta 1526. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 5, 1895, str. 20-33.
- Kokole, Metoda: *Isaac Posch, "diditus Eois Hesperisque plagis – slavljen v deželah Zore in Zatona" : zgodnjebaročni skladatelj na Koroškem in Kranjskem*. Ljubljana : ZRC SAZU, 1999.
- Kopriva, Silvester: *Ljubljana skozi čas*. Ljubljana : Borec, 1991.
- Koropec, Jože: Mariborski grajski zemljiški gospostvi. *Maribor skozi stoletja*. Maribor : Obzorja, 1991.
- Koropec, Jože: *Mi smo tu – veliki punt na Slovenskem v letu 1635*. Maribor : Obzorja, 1985.
- Kos, Dušan: *Kdor z mestom ne trpi, naj se z mestom ne krepí*. Ljubljana : Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, 1998.
- Kos, Mateja, Žvanut, Maja: *Ljubljanske steklarne v 16. stoletju in njihovi izdelki*. Ljubljana : Narodni muzej (Viri, Gradivo za materialno kulturo Slovencev; 1), 1994.
- Kragl, Viktor: *Zgodovinski drobci župnije Tržič*. Tržič : Župni urad, 1936.
- Krones, Franz: Khiesel (Khisl, Kiesel) von Kaltenbrunn. *Allgemeine Deutsche Biographie*, Band 15, Leipzig 1882, str. 708.
- Levec, Vladimir: Schloss und Herrschaft Flödnig in Oberkrain. *Mitteilungen des Musealvereines für Krain*, 9, 1896, str. 128-146.
- Lokar, Janko: Iz predgovorov naših protestantskih pisateljev. *Zbornik Matice slovenske*, 10, 1908, str. 1-20.
- Majcen, Gabriel: *Kratka zgodovina Maribora*. Maribor : Tiskarna sv. Cirila (Cirilova knjižnica; 21), 1926.
- Mal, Josip: *Stara Ljubljana in njeni ljudje : kulturnozgodovinski oris*. Ljubljana : Mestni muzej, 1957.
- Mell, Anton, Thiel, Viktor: Die Urbare und urbanen Aufzeichnungen des landesfürstlichen Kammergutes in Steiermark. *Veröffentlichungen der Historischen Landeskommission für Steiermark*, Graz 1908.
- Metnitz, Gustav Adolf: *Kärntner Burgenkunde, Ergebniss und Hinweise in Übersicht*, Zweiter Teil, Klagenfurt 1973.
- Mlinarič, Jože: *Kartuzija Pleterje 1403-1595*. Ljubljana 1982.
- Mlinarič, Jože: *Kartuziji Žiče in Jurkloster*, Maribor : Obzorja, 1991.
- Müllner, Alfonz: Glasfabriken in Laibach im XVI. Jahrhundert. *ARGO*, 1898, stolpec 21-23.
- Napotnik, Michael: *Die Basilika zur Heiligen Maria, Mutter der Barmherzigkeit, in der Grazer-vorstadt zu Marburg*. Marburg 1909.
- Naschenweng, Hans Peter: Adelige in der ältesten Matrikel der protestantischen Kirche in Graz. *Adler, Zeitschrift für Genealogie und Heraldik*, 12. (XXVI.) Band (1980-1982), str. 94-98.
- Naschenweng, Hans Peter: Beiträge zur Heiratsstatistik des Innerösterreichischen Adels im konfessionellen Zeitalter. *Jahrbuch der Heraldisch-Genealogischen Gesellschaft "Adler"*, Der ganzen Reihe dritte Folge, Band 11, Wien 1983, str. 163-219.
- Nežmah, Bernard: *Kletvice in psovke*. Ljubljana : Nova revija, 1997.
- Otorepec, Božo: Iz zgodovine gradu Dragomelj. *Kronika*, 10, 1962, št. 1, str. 1-8.
- Pokorn, Danilo: Baron Khisli in njihovo mecenstvo. *Grafenauerjev zbornik*, Ljubljana 1996, str. 447-459.
- Pokorn, Danilo: Slovenska protestantska pesem in njen odmev v glasbeni literaturi. *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*, Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1986.
- Pokorn, Franc: Doneski k zgodovini Bleda in okolice. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 14, 1904, str. 110-125.
- Prelovšek, Damjan: Romarska cerkev pri Novi Štifti pri Ribnici. *Kronika*, 30, 1982, št. 2, str. 87-95.
- Primož Trubar in naša reformacija, *Kulturno-historična študija*. Ljubljana (Knjižica "Svobodne misli"), 1908.
- Puff, Rudolf Gustav: *Marburg in Steiermark, seine Umgebung, Bewohner und Geschichte*, II. Band, Gratz 1847.
- Radics, Peter: Beiträge zur Geschichte Krains. *Archiv für Heimatkunde*, II. Band, Laibach 1884 & 1887, str. 129-132.
- Radics, Peter: *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor*. Laibach : Verlag der Krainischen Sparkasse, 1910.
- Radics, Peter: Umeteljnost in umeteljna obrtnost Slovencev. *Letopis Matice slovenske*, Ljubljana 1880.
- Reisp, Branko: *Grad Fužine*. Maribor : Obzorja (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije; 175), 1991.
- Reisp, Branko: *Gradovi dežele Kranjske*. Ljubljana : Slovenska matica, 1998.
- Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1983.
- Rybář, Miloš: Janez Krstnik Valvasor in laški špital. *Naše delo, Glasilo skupščine občine Laško*, 1970, marec, str. 5, april, str. 6, junij, str. 3.

- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken der Stadt Graz*, Graz 1909.
- Schmutz, Carl: *Historisch-topographisches Lexicon von Steyermark*, Zweyter Theil. Gratz 1822.
- Simoniti, Primož: H kulturnozgodovinski podobi Ljubljane v 16. stoletju. *Zgodovina Ljubljane : prispevki za monografijo* (ur. Ferdo Gestrin). Ljubljana : Zgodovinsko društvo, 1984.
- Sitar, Matija: Kislov nagrobni spomenik. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 5, 1895, str. 261-263.
- Slabe, Marijan: *Dvor pri Polhovem Gradcu*. Ljubljana : Paralele, 1991.
- Slabe, Marijan: *Polhov Gradec*. Maribor : Obzorja (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije; 164), 1988.
- Slodnjak, Anton: Jurij Dalmatin (ok. 1546-1589). *Krško skozi čas : 1477-1977 : zbornik ob 500-letnici mesta* (ur. Lado Smrekar). Krško : Skupščina občine, 1977, str. 71-86.
- Slovenski protestantski pisci* (ur. Mirko Rupel, Branko Berčič). Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1966.
- Stangelius, Thobias: *Carmen encomiasticum in celebres nuptias generosi, et clarissimi viri, domini etc.. Labaci 1577*.
- Stegenšek, Avguštin: Konjiška dekanija. *Umetniški spomeniki lavantinske škofije, drugi zvezek*. Maribor 1909.
- Steklasa, Ivan: Druga vojska z Benečani. *Zbornik Matice slovenske*, 1, 1899, str. 1-71.
- Steklasa, Ivan: Herbart Turjaški (1528-1575). *Letopis Matice slovenske*, 1889, str. 88-121.
- Steklasa, Ivan: Vid Kisel, karlovški general (1602-1609). *Zbornik Matice slovenske*, 6, 1904, str. 23-57.
- Svetina, Anton: Ljubljanski mestni piskači in ljubljanski mestni godbeniki. *Slovenska glasbena revija*, IV, 1957, str. 3-5.
- Svetina, Anton: Pogoji za sprejem v meščanstvo in pravni položaj ljubljanskih meščanov od 16. do 18. stoletja. *Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane* (ur. Sergij Vilfan). Ljubljana : Mestni arhiv (Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega. Razprave; zv. 2), 1971.
- Šmid, Franc: Drobiž iz admontskega arhiva. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 8, 1898, str. 15-24.
- Šmid, Franc: Paberki iz admontskega arhiva. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 7, 1897, str. 42-50.
- Šorn, Jože: *Razvoj papirnice Vevče*. Ljubljana : Papirnica Vevče, 1956.
- Tangl, Karlmann: Die Herren, später Freiherrn von Kollnitz. *Carinthia*, 1833, št. 36, str. 147-149; št. 37, str. 151-154; št. 38, str. 156-158; št. 39, str. 159-161; št. 40, str. 163-164.
- Umetnost na Slovenskem. Od prazgodovine do danes*. Ljubljana 1998.
- Urankar, Pavle: *Zgodovina trga Motnika in okraja*, Ljubljana 1940.
- Valenčič, Vlado: Ljubljanska trgovina v 16. in 17. stoletju. *Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane* (ur. Sergij Vilfan). Ljubljana : Mestni arhiv (Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega. Razprave; zv. 2), 1971.
- Valenčič, Vlado: Še nekaj steklarn na Kranjskem. *Kronika*, 5, 1957, št. 2, str. 61-68.
- Valentinitsch, Helfried: Das landsfüstliche Quecksilberbergwerk Idria 1575-1659. *Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, XXXII. Band*, Graz 1981.
- Valentinitsch, Helfried: Der innerösterreichische Hofkammerpräsident Hans Khisl von Kaltenbrunn (ca. 1530-1593), Ein frühkapitalistischer Unternehmer zwischen protestantischen Ständen und katolischem Landesfürsten. *Forschungen zur Geschichte des Alpen-Adria-Raumes*, Graz 1997, str. 403-431.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Die Ehre dess Hertzogthumbs Crain*, XI. knjiga. Laybach 1689.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Opus insignium armorumque*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1993 (faksimile rokopisa iz leta 1688).
- Valvasor, Janez Vajkard: *Topographia Ducatus Carniolae Moderna*. Bognšperk 1679.
- Verbič, Marija: *Deželnozbornski spisi kranjskih stanov 1516-1519*. Ljubljana : Arhiv Socialistične republike Slovenije, 1986.
- Vilfan, Sergij, Otorepec, Božo, Valenčič, Vlado: *Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja*. Ljubljana : SAZU (Viri za zgodovino Slovencev; knj. 8), 1986.
- Vilfan, Sergij, Otorepec, Božo, Valenčič, Vlado: *Meščanski kapitali od zgodnjega kapitalizma do fiziokratizma na osrednjem Slovenskem, Popisi premoženj ljubljanskih meščanov iz 16. in 17. stoletja*, (rokopis), Ljubljana 1973.
- Vrhovnik, Ivan: *Trnovska župnija v Ljubljani*. Ljubljana : Akademsko založba, Župnija Trnovo, 1991.
- Vuga, Davorin: Vsi gospodje polhograjski. *Heraldica Slovenica*, III, 2000, št. 6, str. 28-35.
- Witting, Johann Baptist: Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels. *Jahrbuch des k.k. heraldischen Gesellschaft Adler*, Wien 1894.
- Wolsegger, Peter: Das Urbarium der Herrschaft Gottschee vom Jahre 1574. *Mitteilungen des Musealvereines für Krain*, 3, 1890, str. 140-182.
- Wutte, Martin: Die Wappen in den Wappensälen des Landhauses zu Klagenfurt und den Wappenbüchern des Kärntner Landesarchives. *Carinthia*, 127, 1937, str. 109-146.

- Zwitter, Fran: *Starejša krainjska mesta in meščanstvo*. Ljubljana : Leonova družba, 1929.
- Žontar, Josip: Drobec registra ljubljanskega nakladniškega urada iz leta 1544. *Kronika*, 16, 1968, št. 1, str. 32-44.
- Žontar, Josip: *Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. stoletju*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1973.
- Žontar, Josip: *Zgodovina mesta Kranja*. Ljubljana : Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939.
- Žontar, Majda: Gradovi na območju Kranja. *Kranjski zbornik*. Kranj : Mestna občina Kranj, 1970, str. 192-198.
- Žvanut, Maja: Korespondenca dveh krainjskih plemičev iz sredine 16. stoletja. *Zgodovinski časopis*, 43, 1989, št. 4, str. 477-506.
- Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana : Viharnik, 1994.
- Žvanut, Maja: Primož Trubar kot varuh Prunerjevih otrok in zapuščine. *Zgodovinski časopis*, 45, 1991, št. 4, str. 559-563.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Familie Khisl - eine neuzeitliche Erfolgsgeschichte

Über die Familie Khisl oder ihre einzelnen Mitglieder wurde in der slowenischen Geschichtsschreibung bisher schon so viel geschrieben, daß man denken könnte, alles über sie sei schon bekannt. Dennoch ist das nicht der Fall. Ihr Bild blieb bisher mehr oder weniger verschwommen, unklar. Warum? Einfach aus dem Grund, weil sich die Angaben über die Familie oft widersprachen. Eben das bedeutete für die Verfasserin eine besondere Herausforderung und stärkte ihren Wunsch, die einzelnen Mitglieder dieser Familie ins rechte Licht zu rücken. Die Porträts, die so entstanden, folgen chronologisch aufeinander, vom ersten echten Vertreter der Adelsfamilie bis zu jenem, der formal als letztes Glied galt und mit dem die Familie ausgestorben sein soll. Dabei weist die Verfasserin auf die ständig sich wiederholenden, die Familie Khisl betreffenden Fehler in der slowenischen und anderweitigen Geschichtsschreibung hin.

Der Aufstieg der krainisch-steierischen Familie Khisl, der im ersten Viertel des 16. Jahrhunderts einsetzte, war ein außerordentlich rascher. Er war

eine Folge des Zeitgeistes, der Einzelpersonen aus den unteren Gesellschaftsschichten ermöglichte, durch Unternehmungsgeist und geschickte Geschäftstaktik nicht nur Reichtum, Ansehen und Macht, sondern auch den Adelstitel zu erlangen und somit den Aufstieg in die höheren Gesellschaftsschichten zu schaffen. Die finanzielle Macht ermöglichte es der Familie Khisl, auch als großer Mäzen der Wissenschaften und Künste aufzutreten.

Eines der hervorragendsten Mitglieder dieser Adelsfamilie war Hans Khisl, dessen Wirken in großem Maße der Unterstützung der Reformationsbewegung galt. Er war ein großer Wohltäter und Förderer von Wissenschaft und Kunst sowie des slowenischen protestantischen Schrifttums, aber auch Sammler geistlicher und slowenischer Lieder. Er wird mehrmals im Kreise jener Adelige erwähnt, die Primož Trubar unterstützten. Bei all seiner Beschäftigung mit der Übersetzung der Bibel veröffentlichte Jurij Dalmatin 1575 das Bibelfragment *Jesus Sirah*, ein Lehrbuch, das viele Moralbegriffe und Lebensregeln in Form von Sprichwörtern und Sprüchen für alle Stände enthielt. Er widmete es gerade Hans Khisl, mit dem er gut zusammenarbeitete, sowohl bei der Verwaltung der slowenischen protestantischen Kirche als auch bei der Einrichtung von Schulen, vor allem aber bei der Gründung der slowenischen Druckerei. Das Werk war übrigens der ganzen Familie Khisl und dem Dienstpersonal auf Schloß Fužine gewidmet.

Die Kinder von Hans erbten des Vaters Vorliebe für die Kunst und zunächst auch sein Bekenntnis zum Protestantismus. Nach dem Regierungsantritt Ferdinands II. kehrten sie, so wie viele andere Adelige, in den Schoß der katholischen Kirche zurück. Das Schicksal verschlug sie aus dem heimatlichen Krain in alle österreichischen Erbländer, wo ihnen aus Quellenmangel schwer zu folgen ist. Wohlbekannt ist uns jedoch das Schicksal der Familie von Johann Jakob Khisl, die Ende des 17. Jahrhunderts in Manneslinie ausstarb. Bisher galt es in der Geschichtsschreibung, daß somit die gesamte Adelsfamilie Khisl rechtlich zu existieren aufhörte. Die jüngsten Forschungen, die im vorliegenden Beitrag veröffentlicht werden, zeigen jedoch, daß Nachkommen Ludwig Khisls (Bruder des oben erwähnten Johann Jakob) auf der niederösterreichischen Herrschaft Falkenstein mit Sicherheit mindestens bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts lebten.

Der Beitrag stellt eine Synopsis aller bisher bekannten Angaben über die Familie Khisl dar, zugleich stellt er zahlreiche Neuheiten vor, die unser Wissen über die erwähnte Familie in ein neues Licht rücken.

izvirni znanstveni članek

UDK 929.52 Zois "17/19"
prejeto: 26. 6. 2002**Miha Preinfalk**mag. zgodovinskih znanosti, mladi raziskovalec,
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana

Genealoška podoba rodbine Zois od 18. do 20. stoletja

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja genealoško podobo rodbine Zois od povzdiga Michelangela Zoisa v plemiški stan sredi 18. stoletja do izselitve zadnjih Zoisov iz slovenskih dežel v Gradec v prvi četrtini 20. stoletja. Predstavljeni so osebni podatki in usode vseh članov rodbine Zois, tako veje na Kranjskem kot tiste, ki je od začetka 19. stoletja živela na Štajerskem. Člani rodbine Zois so ob koncu prispevka predstavljeni tudi po abecednem redu z najosnovnejšimi osebnimi podatki.

KLJUČNE BESEDE

Zois, rodbina, genealogija, plemstvo, Kranjska, Štajerska

SUMMARY

THE GENEALOGICAL IMAGE OF THE ZOIS FAMILY FROM THE 18th TO THE 20th CENTURIES

The contribution presents the genealogical image of the Zois family from the raise of Michelangelo Zois into nobility in the middle of the 18th century to the move of the last members of the Zois family from Slovene lands to Gradec in the first quarter of the 20th century. Presented are personal data and destinies of all members of the Zois family, as well as their branch in Carniola as the one who have lived in Styria from the beginning of the 19th century. Members of the Zois family are at the end of the contribution presented in alphabetical order with elementary personal data.

KEY WORDS

Zois, family, genealogy, nobility, Carniola, Styria

Uvod ali predstavitev neke vizije

Rodbina Zois je bila v slovenskem zgodovino-pisju že večkrat predmet raziskovanja. Le kdo ne pozna slavnega Žige Zoisa, mecena, naravoslovca, gospodarstvenika, trgovca, razsvetljenca in "najbogatejšega Kranjca"? Ali pa njegovega brata Karla, botanika, ki je svoje ime posodil dvema planinskima cveticama? Tu so seveda še Michelangelo kot prvi Zois na Kranjskem in začetnik dinastije Zois v slovensko-avstrijskem prostoru, Žigov in Karlov nečak Karel kot Žigov naslednik in dedič celotnega premoženja ter Karlov sin Anton, ki je bil znan kot dobrotnik in filantrop, župan v Predosljah in poslanec v kranjskem deželni zboru. Nato pa se poznavanje žitja in bitja posameznih Zoisov bolj ali manj konča.

Če govorimo o rodbini ali celo dinastiji Zois, si predstavljamo razvejano družino, sestavljeno iz številnih posameznikov, družinskih članov, ki so osnovali veje in se s tem sčasoma tako oddaljili od skupnega izvora, da so si postali praktično tuji in jih med seboj razen priimka in širše rodbinske zavesti ni povezovalo nič skupnega (kot na primer Auerspergi). Tudi Zoisii se niso mogli izogniti tem pravilom, čeprav ne v tako radikalni obliki kot nekatere druge plemiške rodbine. Razloga za to sta dva. Kot prvo je treba izpostaviti, da je mnogo moških predstavnikov rodbine Zois ostalo neporočenih in tako niso pripomogli k cepitvi rodbinskega debla na nove veje. Drugi razlog pa je kronološke narave. Če Zoise primerjamo na primer z Auerspergi, ki so na Kranjskem prebivali že vsaj od 12. stoletja, moramo za Zoise ugotoviti, da se njihova zgodovina na Kranjskem začne šele šest stoletij kasneje, torej jim je v nekem smislu "zmanjkalo časa", da bi se uspeli razširiti v takšnem številu kot Auerspergi ali Lambergi. Pri Zoisih lahko sledimo le dvema vejama in sicer glavni ali kranjski, ki je bila v slovenskem prostoru prisotna vse do dvajsetih let 20. stoletja, ter štajerski veji, ki je živela v Gradcu in je v moški liniji izumrla leta 1924 s Hansom Zoisom.

Središče dosedanjih raziskav so bili tako v veliki meri zgolj nekateri Zoisii. Toda življenja in dela posameznika ne moremo obravnavati individualno, iztrgano iz okolja, v katerem je živel. S tem je mišljeno tudi in predvsem družinsko okolje kot dejavnik človekove primarne socializacije. Pogosto je bila prav družina tista, ki je narekovala življenjsko usodo posameznikov, bodisi da je podpirala njihova prizadevanja ali pa jih je zavirala. Nemalokrat lahko tudi razloge za posameznikove odločitve in dejanja najdemo v njegovem odnosu do ožje in širše družine.

Prav zato bo cilj pričujočega članka predstaviti rodbino Zois v celoti. Skušal bom kronološko slediti razvoju rodbine od njenega prihoda na Kranj-

sko, do cepitve na dve veji in končnega izumrtja oziroma izselitve iz Jugoslavije. Na kratko bom predstavil usodo vseh članov rodbine (predvsem njihove genealoške povezave, kajti za podrobnejši prikaz življenja posameznih Zoisov in rodbine v celoti bi bila potrebna obsežna študija), najprej v vezani obliki, nato pa še v abecednem zaporedju v obliki "mini leksikona". Takšna oblika predstavljanja neke rodbine ni običajna v zgodovino-pisju, ampak sodi bolj na področje biografike. Vseeno pa se mi zdi zelo pregledna in uporabna, saj daje ne le raziskovalcem, ampak tudi širšemu občinstvu hiter vpogled v osnovne podatke in življenjsko usodo nekega posameznika. Kot osnova za omejnjeni pristop mi je služila Lazarinijeva genealoška zbirka plemstva, ki jo hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana.¹ Omenjena zbirka bi si v prihodnosti zaslužila, da se jo kritično ovrednoti, nadgradi in razširi v obliki Leksikona plemstva na Slovenskem. S tem bi se zapolnila velika vrzel v slovenskem zgodovino-pisju, ki je spričo političnih in družbenih razmer nastajala dolga desetletja po drugi svetovni vojni. Leksikon bi zajemal vse plemiške rodbine, ki so od srednjega veka do konca druge svetovne vojne živele in delovale na slovenskem območju in s tem hote ali nehote prispevale k oblikovanju slovenske zgodovine. Kot prvi kamenček v mozaik "slovenskega" plemstva na tem mestu predstavljam rodbino Zois baronov Edelsteinskih.

Kranjska veja

Michelangelo – prvi Zois na Kranjskem

Zgodovina Zoisov se začne seveda že veliko pred 18. stoletjem. O izvoru rodbine na tem mestu ne bi izgubljal besed, saj je to vprašanje precej natančno obdelal že Ernest Faninger.² Na kratko lahko omenim, da obstajajo o poreklu Zoisov tri teorije – švicarska, grška in španska. Danes med raziskovalci prevladuje mnenje, ki pravzaprav združuje vse tri, namreč da Zoisii prvotno izvirajo iz Grčije,³ od tam pa naj bi jih usoda vodila preko Španije in (takrat še španske) Nizozemske, morda tudi Švice v Italijo. Kakršna koli je že resnica o poreklu Zoisov, dejstvo ostaja, da Zoisii na Bergamaškem niso avtohtoni, ampak so se na to območje priselili najkasneje v 16. stoletju. Vsekakor je

¹ ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, 25 škatel in 12 fasciklov (LGZ).

² Faninger, Izvor rodovine Zois, str. 90-91.

³ Še danes je po pričevanju Tite Kovač priimek Zois zelo pogost na polotoku Atika (Faninger, Izvor rodovine Zois, str. 91). Zanimiva je tudi primerjava telefonskih naročnikov v Avstriji in Nemčiji. Medtem ko imajo avstrijski Zoisii vsi nemška imena in so po vsej verjetnosti potomci kranjskih Zoisov, pa po drugi strani med nemškimi Zoisii zasledimo praktično samo grška imena.

tu, v vasici Cacodelli, v župniji Berbenno, živel že Michelangelov praded Bernardino, ki je (verjetno v drugi polovici 17. stoletja) umrl v Rimu.⁴ V ohranjenih dokumentih lahko zasledimo še dva Michelangelova neposredna prednika – Filippa, ki je bil Bernardinov sin in Michelangelov ded, ter Antonia, Filippovega sina in Michelangelovega očeta. Pri tem je potrebno omeniti, da so zapiski Žige Zoisa, ki se nanašajo na njegove prednike, napačni, saj ima on Bernardina za svojega deda, Antonia pa za pradeda.⁵

Od Michelangela dalje je družinska slika Zoisov precej jasnejša. Michelangelo je bil eden od šestih otrok Antonia Zoisa. Poleg sestre Katarine je imel še štiri brate, od katerih pa je očitno le Giovanni Battista (umrl pred 1753) nadaljeval italijansko vejo Zoisov. Eden od njegovih sinov je bil Bernardino (1717 ali 1719-1793),⁶ ki ga je stric Michelangelo vzel k sebi na Kranjsko in ga povzdignil v družabnika v svojem podjetju.⁷ Drugi sin, Antonio, je umrl leta 1764 in je bil poročen z Giulio Valtolini, s katero je bil Žiga v družinskih in poslovnih stikih. Ni znano, ali sta imela Antonio in Giulia Zois tudi otroke, ki bi nadaljevali rod Zoisov na Bergamaškem. Od preostalih treh Michelangelovih bratov ni (verjetno) nobeden zapustil potomcev. Francesco je bil trgovec v Benetkah in je neporočen umrl leta 1764. Nekaj let kasneje je umrl tudi brat Filippo, ki je bil prošt v Berbennu. O tretjem bratu Antoniu nimamo podatkov. Poleg Giulie Zois je bil Žigi vez z domovino njegovih prednikov tudi njegov mrzli nečak Giacomo Rebba, župnik v Berbennu, sicer vnuk Michelangelove sestre Katarine, poročene Rebba.

Medtem ko so drugi člani Michelangelove družine ostali na Bergamaškem ali vsaj na širšem območju Beneške republike, je Michelangela pot zanesla na Kranjsko. Morda je bil vzrok njegove selitve ekonomske narave, morda pa je šlo za kaj drugega, saj Lidija Slana navaja, da je Michelangelo "leta 1720 pribežal iz province Bergamo brez beliča v žepu in s camero obscuro, s katero se je preživljal".⁸ Njegova nadaljnja življenjska pot je bolj ali manj znana. Sprva ga je v službo vzel rojak Peter Anton Codelli, za katerim je Michelangelo leta 1735 prevzel celotno železarsko pod-

jetje. Spretni poslovnež je s pomočjo nečaka Bernardina svojo trgovino z železarskimi izdelki razširil preko Italije do glavnih trgovskih centrov v Sredozemlju. S tem je silno obogatel, premoženje pa pametno vlagal v nepremičnine. Postal je lastnik več rudnikov in železarn na Gorenjskem, kupal je hiše v Ljubljani in Trstu, v last njegove družine je prišlo tudi več zemljiških gospostev, med katerimi je bilo najlepše in najpomembnejše gospostvo Brdo pri Kranju. Leta 1739 je cesar Karel VI. Michelangela Zoisa zaradi zaslug na področju trgovine povišal v plemiški stan, dobri dve desetletji kasneje pa mu je cesarica Marija Terezija podelila še naziv barona.⁹ Od tistega časa so imeli vsi člani rodbine Zois naziv baronov Edelsteinskih.

Pri šestintridesetih letih si je Michelangelo prvič nadel zakonski jarem. 6. februarja 1730 je v Ljubljani večno zvestobo obljubil Mariji Jožefi pl. Perneck¹⁰ in z njo v zakonu preživel petnajst let. V tem času so se jima rodili trije otroci – Avguštin (1731), Frančiška (1733) in Mihael (1734).¹¹ O Avguštinu, ki velja za začetnika štajerske veje Zoisov, bo beseda tekla nekoliko kasneje. Frančiška se je poročila z Jožefom Avgustom pl. Pollinijem in je živela v Skrilju pri Ajdovščini.¹² Mihael (tudi Michelangelo) se je posvetil duhovniškemu poklicu. Služboval je v Svibnem in bil hkrati gospodar graščin Svibno in Zavrh pri Litiji. Umrl je okoli leta 1780.¹³

Na petnajsto obletnico poroke je umrla Michelangelova žena Marija Jožefa, stara nekaj več kot trideset let.¹⁴ Skoraj natanko dve leti kasneje, 1.

⁹ AS 1052, *Zois pl. Edelstein, rodbina*, fasc. 1. Cesarska resolucija o podelitvi baronata (1760, september 6, Dunaj).

¹⁰ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 158. Nekajkrat se priimek Marije Jožefe pojavi tudi v obliki Werneck, vendar je to napačno, saj gre za povsem drugo družino.

¹¹ Leto 1734 kot letnico Mihaelovega rojstva zasledimo npr. pri Valenčiču (*Slovenski biografski leksikon 4*, str. 829 (geslo *Zois*)), medtem ko Müllner navaja letnico 1740 (*Argo*, stolp. 82).

¹² Ženitna pogodba med Frančiško Zoisa in Jožefom Avguštinom Pollinijem, stražmojstrom (*Wachtmeister*) v regimentu kirasirjev pod poveljstvom princa Anhalt Zerst, z datumom 29. oktober 1754, Brdo (AS 1052, *Zois pl. Edelstein, rodbina*, fasc. 1). Valenčič, *Zois*, str. 829; Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 73; Faninger, *Izvor rodovine Zois*, str. 93.

¹³ Valenčič, *Zois*, str. 829-831; Faninger, *Izvor rodovine Zois*, str. 93; Kidrič, *Zoisova korespondenca*.

¹⁴ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 192. V zvezi z Marijo Jožefo se v matrikah pojavlja neka nejasnost. 30. decembra 1706 se je Juriju pl. Pernecku in njegovi ženi Ani Mariji rodila hči, ki so jo krstili na Marijo Jožefo (Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 45). Glede na že znane podatke, bi se letnica rojstva ujemala – tako bi bila Marija Jožefa ob poroki z Michelangelom Zoisom stara dobrih 23 let, ob svoji smrti pa dobrih 38. Toda vpis v mrliško knjigo navaja, da je bila Marija Jožefa ob smrti stara le 32 let. Če upoštevamo, da je umrla v začetku leta (6. februarja) in bi torej istega leta napolnila 33 let, bi se morala roditi leta 1712 in ne 1706. Nadaljnji vpogled v matrike nam postreže z zanimivim podat-

⁴ *Argo*, stolp. 52.

⁵ *Argo*, stolp. 48.

⁶ Bernardino Zois je umrl 7. septembra 1793, kar je razvidno iz popisa njegovega premoženja: *Inventarium, welches nach dem 7ten Herbstmonates erfolgten Absterben des Herrn Bernardin Zois v. Edelstein zu folge Verordnung des hochlob. k. k. Landsrechts dat. 10. September 1793 über dessen hinterlassens Vermögen errichtet worden ist* (AS 1052, *Zois pl. Edelstein, rodbina*, fasc. 37).

⁷ Žiga Zois je Bernardinovega očeta sicer imenoval *Marc Antonio*, vendar dokumenti govorijo drugače (*Argo*, stolp. 47-49).

⁸ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 62.

februarja 1747, se je triinpetdesetletni vdovec s tremi otroki znova poročil. Tokrat je za ženo vzel še ne dvaindvajsetletno Ivano Kappus pl. Pichelstein iz Kamne Gorice na Gorenjskem.¹⁵ Ivana se je izkazala za dobro ženo (po tedanjih merilih), saj je Michelangelu v naslednjih petnajstih letih rodila vsaj deset otrok. Prvi med njimi je na svet privekal v Trstu že slabih deset mesecev po poroki (23. novembra 1747). Imenovali so ga Žiga (*Sigmund* ali *Sigismondo*), najverjetneje po materinem očetu Francu Žigi Kappusu pl. Pichelsteinskem. O življenju in delu Žige Zoisa je objavljena že vrsta člankov, zato bi izpostavil le njegovo osebnost in odnos do družine. Kot očetov univerzalni dedič je prevzel njegovo premoženje, zaradi česar je bil pod nenehnim pritiskom svojih revnejših sorodnikov, ki so ga prosili za denar. Iz korespondence je razvidno, da je vsakemu od njih tudi ustregel, čeprav je zaradi finančnih težav podjetja njegovo premoženje hitro kopnelo. Po značaju je bil, kot pravi Kidrič, skoraj bolešno skromen in je sežigal vse, v prvi vrsti korespondenco, ki bi lahko služila kot "snov za hvalospeve", pa tudi zato, da ne bi kompromitirala dopisovalcev. Kljub zanimanju za različna področja je izdal le en članek o človeški ribici. Že kmalu po dopolnjenem tridesetem letu ga je napadel protin, zaradi česar se je iz leta v leto težje premikal, zadnjih dvajset let pa je bil priklenjen na svojo palačo v Ljubljani, ki je ni zapustil do smrti. Po palači se je gibal z invalidskim vozičkom, ki ga je sam skonstruiral in je še danes na ogled v ljubljanskem Mestnem muzeju. Bolezen in njegov nemirni duh sta verjetno botrovala njegovi odločitvi, da je ostal samski. Za svojega dediča je vzgajal nečaka Karla, ki je po stričevi smrti prevzel premoženje in posest. Žiga Zois je umrl 10. novembra 1819, le nekaj dni pred svojim 72. rojstnim dnevom.

kom, da se je 4. maja 1711 Juriju pl. Pernecku in njegovi ženi Ani Mariji rodila še ena hči z imenom Marija Angelika (Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 50). Glede na letnico rojstva bi torej kot prva žena Michelangela Zoisa v poštev bolj prišla mlajša Perneckova hči. Ta bi bila ob smrti res stara okoli 32 let. Tudi dejstvo, da je bila Michelangelova hči iz prvega zakona krščena na Marijo Franciško Angeliko, bi morda dalo slutiti, da je bila njena mama res Marija Angelika. Še dodatno se zadeva zaplete pri vpisu v poročno knjigo, kjer je prva Michelangelova nevesta zabeležena kot Marija Ana (Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 158). Iz vsega povedanega se torej ne da povsem natančno ugotoviti, kdo je bila v resnici prva žena Michelangela Zoisa. Ker pa je ob rojstvu prvih Michelangelovih otrok kot mati vedno zabeležena Marija Jožefa, zaenkrat ostajamo pri že uveljavljeni tezi, da je bil Michelangelo prvič v resnici poročen s starejšo od obeh hčerk Jurija pl. Pernecka, Marijo Jožefo, rojeno leta 1706.

¹⁵ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 160; Faninger, Izvor rodovine Zois, str. 93. Poročna pogodba je bila sklenjena v Ljubljani mesec in pol pred poroko, 19. decembra 1746 (AS 1052, *Zois pl. Edelstein, rodbina*, fasc. 1).

Doprni kip Žige Zoisa na njegovi hiši na Bregu v Ljubljani (foto: Barbara Žabota).

Žigi je manj kot leto kasneje (22. novembra 1748) sledil brat Jožef, ki je nadaljeval rod Zoisov na Kranjskem in se mu bomo zato posvetili nekoliko kasneje. Tretji otrok Michelangela in Ivane je bila hčerka, ki je v matrikah zapisana kot Marija Antonija. O njej ne vemo dosti, zelo verjetno pa je umrla kot otrok.¹⁶ Štirinajst mesecev za Antonijo se je rodil že peti Michelangelov sin, po imenu Ksaver.¹⁷ Imel je zelo razburkano življenje. Kot

¹⁶ 4. septembra 1751 je umrla *Ignazia Antonia Zois von Edelstein*, hči Mihaela (verjetno Michelangela) (Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 195). Ker je imel Michelangelo s prvo ženo le eno hčerko – Franciško, gre očitno pri Ignaciji Antoniji za hčerko iz drugega zakona. Vendar so se Michelangelu po poroki z Ivano Kappus otroci rojevali vsako leto – Žiga novembra 1747, Jožef novembra 1748, Marija Antonija januarja 1750, Ksaver marca 1751... V tem primeru Ignacije ne moremo uvrstiti nikamor. Edina rešitev, ki se ob tem problemu ponuja, je ta, da je Ignacija Antonija pravzaprav Marija Antonija, rojena 1750. V matrikah so njena krstna imena resda le *Maria Antonia Felizitas*, toda pogosto so neko osebo poznali po imenu, ki ni bilo zapisano kot njeno krstno ime. Tako lahko skoraj zanesljivo zaključimo, da sta Marija Antonija in Ignacija Antonija ena in ista oseba (rojena januarja 1750, umrla septembra 1751) in jo za poenostavitev lahko poimenujemo kar Antonija.

¹⁷ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 91.

oficir je služboval tudi v Karlovcu. Od leta 1797 je živel v emigraciji v Bremnu. Umril je okoli leta 1808 v nesreči, kar lahko razberemo iz korespondence njegovega brata Žige.¹⁸ Poročen je bil z Julijo pl. Schiller, s katero je imel sina Matijo, ki je sledil očetovim stopinjam in postal častnik. O Matiji je znan le še podatek, da se je v letih 1794-1795 šolal v Milanu na *Collegio imperiale de nobili*.¹⁹ Njegova mati Julija je umrla za rakom septembra 1805 v Gradcu v starosti 52 let.²⁰

Že bežen pogled na rodbinsko deblo Zoisov nam prinese zanimiv podatek, da je od otrok Michelangela in Ivane odraslo dobo dočakal le vsak drugi. V najzgodnejši dobi je tako umrla že omenjena Antonija, njeno usodo pa so delili še Maksimiljan (1753-1755/6),²¹ Marija (1757-1757)²² in Alojz (1761-1762).²³ Pač pa so ostali Zois, ki so preživeli krizna otroška leta, pogosto kot odrasli dosegli precejšen ugled. Poleg Žige to vsekakor velja za njegovega devet let mlajšega brata Karla (1756-1799). Karel je imel menda izredno težaven značaj, dodatna težava pa je bila njegova ljubezen do dobre kapljice.²⁴ Bil je navdušen botanik in je na tem področju, kadar ni pogledal pregloboko v kozarec, dosegal lepe uspehe. Nesmrtno slavo sta mu zagotovili dve planinski cvetlici, ki po njem nosita svoje ime – Zoisova zvončnica (*Campanula zoysii*) in Zoisova vijolica (*Viola zoysii*). Podobno kot brat Žiga tudi Karel ni objavljaj svojih izsledkov, je pa ob svoji prezgodnji smrti zapustil bogat herbarij z več kot 2100 rastlinami.²⁵

Najmlajša Michelangelova hči Ivana Nepomucena je ob krstu prejela ime Marija Felicita Nepomucena,²⁶ a je v dokumentih znana kot Ivana (*Johana*).²⁷ Kot brat Jožef se je tudi ona poročila s

članom družine Bonazza – Janezom. Sprva je živel v Ljubljani,²⁸ ob prihodu Francozov v Ljubljano leta 1809 pa se je s sinom Antonom umaknila na dvorec Stelnik na hrvaški strani Kolpe.²⁹ Zadnji od otrok, Ignac, se je Michelangelu rodil pri njegovih 68 letih.³⁰ Bil je jurist v Innsbrucku, kjer je komaj osemnajstleten tudi umrl.³¹

Jožef – nadaljevalec kranjske veje

Čprav je imel Michelangelo kar devet sinov iz dveh zakonov, je vejo na Kranjskem nadaljeval le Jožef, ki je z družino večinoma živel na Dunaju. Medtem ko je bil Žiga kot univerzalni očetov dedič lastnik fidejkomisnega gospostva Brdo, je Jožefu oče prepustil gospostvo Podpeč pri Gabrovki pri Litiji (nekdaj posest Gallenbergov), ki mu je pridružil še gospostvi Gabrje in Kompolje pri Muljavi.³² Kot oče Michelangelo je tudi Jožef dvakrat sklenil zakonsko zvezo. Datum njegove prve poroke ni znan. Prvo nevesto Katarino, rojeno pl. Bonazza (takrat že vdovo pl. Werneck), je popeljal pred oltar pred letom 1774, kajti njuna prva hči Cecilija se je rodila novembra tega leta.³³ Ceciliji so sledili brat Karel (1775), sestra Ana (sicer imenovana tudi Marijana ali Nina – 1777) in brat Bernard (1779). Prav rojstvo slednjega je verjetno povzročilo, da je julija 1779 (mesec dni po porodu) takrat še ne devetindvajsetletna Katarina umrla, verjetno zaradi poporodnih zapletov. Deset mesecev kasneje ji je sledil še enajstmesečni Bernardino. Jožef je tako pri enaintridesetih postal vdovec s tremi majhnimi otroki (še ena vzporednica z njegovim očetom Michelangelom), zato ni prese-

18 Kidrič, *Korespondenca 1*, str. 1, 20, 27, 29; Valenčič, *Zois*, str. 829.

19 Kidrič, *Korespondenca 1*, str. 1, 20, 32.

20 Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 311.

21 Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 321-322. Podobno kot že večkrat doslej tudi pri Maksimiljanu zasledimo neko nedoslednost. V rojstni knjigi župne cerkve sv. Petra v Preddvoru je pod 12. oktobrom 1753 vpisan *Maximilian Serafin Vinzenz Ferrerius*, sin Michelangela Zois in Ivane, rojene Kappus. V mrliški knjigi iste župnije pa je smrt Maksimiljana Zois, starega dve leti, zabeležena pod datumom 28. maj 1752 (!). Že na prvi pogled je jasno, da je tu prišlo do pomote. Maksimiljanov rojstni datum je najverjetneje pravilen, medtem ko bi se morala letnica njegove smrti glasiti 1755 (glede na letnico rojstva) oziroma 1756 (če upoštevamo, da je bil rojen oktobra 1753 in bi tako šele oktobra 1756 dopolnil tretje leto, je bil ob smrti maja 1755 star res šele dve (celi) leti). Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 197.

22 Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 105, 199.

23 Za predstavitev značajev posameznih članov družine Zois je zanimiva romanizirana biografija Žige Zois avtorice Tite Kovač z naslovom *Najbogatejši Kranjec* (Ljubljana 1979).

24 Valenčič, *Zois*, str. 827-828.

26 Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 102.

27 Na primer v očetovi oporoki, po kateri je prejela 50.000

goldinarjev (*Argo*, stolp. 80).

28 *Puppilar-Tabelle* (1802, november 13, Ljubljana) navaja naslednje podatke: Gospod Janez Nepomuk pl. Bonaza, gospod in stotnik na Kranjskem ter *Indigena des Königreichs Hungarn* je umrl 20. junija 1802, ne da bi bil napisal oporoko. Njegov edini sin Anton pl. Bonaza, rojen 18. julija 1785, je živel v Ljubljani pri svoji materi Ivani Nepomuceni, ki je bila tudi njegova varuhinja (AS 1052, *Zois pl. Edelstein, rodbina*, fasc. 3).

29 Kidrič, *Korespondenca 2*, str. 7. Valenčič navaja, da je Ivana umrla že leta 1801. Ta podatek je verjetno povzel po Schivizu (*Der Adel ... Krain*, str. 209), vendar ga je napačno interpretiral. Tega leta namreč ni umrla Ivana, temveč njen mož Janez (*Johann Nep. von Bonazza*). Ivana je torej ovdovela leta 1801, umrla pa šele po letu 1809.

30 Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 107.

31 Kidrič (*Zoisova korespondenca 1*, str. 31) kot okvirno letnico Ignacove smrti navaja leto 1784. Iz arhiva Zoisov pa je znan natančen datum smrti. Med dokumenti Bernardina Zois hranijo namreč tudi *Quittanze* oziroma *Finali ed altri documenti attinenti alla consumazione data alla legitima caterna di Ignazio Zois Barone de Edelstein morto minorene e senz'altra disposizione in Anspruch di 11. settembre 1780* (AS 1052, *Zois pl. Edelstein, rodbina*, fasc. 1).

32 Smole, *Graščine*, str. 361.

33 Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 115.

Josephine Zois, Freyinn v. Edelstein, gibt im eigenen und im Nahmen ihrer abwesenden Frau Schwester, Louise Zois, Freyinn v. Edelstein, verhehlchten Eblen v. Lehmann, dann im Nahmen ihrer ebenfalls abwesenden Halbgeschwister, des Herrn Carl Zois, Freyherrn v. Edelstein, k. k. Hauptmanns in der Arme, der Frau Anna Zois, Freyinn v. Edelstein, verwitweten Eblen v. Gold, und des Fräuleins Cäcilia Zois, Freyinn v. Edelstein, gebührende Nachricht von dem betäubenden Hinscheiden ihrer Frau Mutter und respective Stiefmutter, Katharina Zois, Freyinn v. Edelstein, gebornen Eblen v. Auenbrugg, welche am 9. Junius d. J. nach Empfang der heiligen Sterbe-Sacramente, im 70ten Jahre ihres Lebens an Altersschwäche sanft im Herrn entschlafen ist.

Die Leiche wurde am 11. Junius d. J. in der Pfarrkirche zu St. Peter beigesetzt, und am nächstlichen Tage zur Erde bestattet.

Die Seelenmessen werden am 23. Junius d. J. in der Pfarrkirche zu St. Peter Statt finden, und wird die Seele der Verstorbenen dem fernern Andenken anempfohlen.

Wien, am 12. Junius 1825.

Wiedruckt bey den Eblen v. Gheten'schen Erben.

*Osmrtnica za Katarino baronico Zois pl. Edelstein, rojeno pl. Auenbrugg, iz leta 1825
(AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 120).*

netljivo, da se je tri leta kasneje (1782) poročil še v drugo. Tudi njegovi drugi nevesti je bilo ime Katarina, izhajala pa je iz družine Auenbrugger, ki je plemenitena postala šele v drugi polovici 18. stoletja.³⁴ Druga žena, ki je bila približno sedem let mlajša od Jožefa, je možu podarila hčerki Alojzijo in Jožefo. Morda sta imela še več otrok, vendar jih v matrikah, dokumentih in ostalih virih ni moč zaslediti. Jožef je umrl na Dunaju v drugem desetletju 19. stoletja. Zapisana sta dva datuma njegove smrti – po Lazariniju se je to zgodilo 18. aprila 1817,³⁵ medtem ko na primer Witting in Smoletova navajata štiri leta starejši datum – 15. april 1813,³⁶ Lidija Slana pa celo leto 1814.³⁷ Ka-

tarina je za deset let preživela svojega moža. Umrla je 9. junija 1825 na Dunaju.³⁸

Jožef je tako zapustil štiri hčerke, o katerih ni znanega prav veliko, ter sina Karla, ki je nadaljeval kranjsko vejo Zoisov in postal po smrti strica Žige *pater familias* Zoisov. Najstarejša hči Cecilija ni živela pri starših na Dunaju, ampak pri sorodnikih v Gradcu.³⁹ Ni znano, ali se je poročila ali je umrla samska. Njena mlajša sestra Nina se je poročila v Trst z znanim veletrgovcem Jožefom pl. Goldom in rodila tri otroke. Goldovi so bili pogosto v finančni stiski in iz korespondence Žige Zoisa je razvidno, da jim je moral kot bogati stric nemalo krat pomagati iz finančne zagate.⁴⁰

Ninina polsestra Alojzija je zakonskega partnerja poiskala med svojimi sorodniki. Mož Janez

³⁴ Katarinin oče Leopold Auenbrugger je bil priznan zdravnik in je 12. novembra 1783 postal plemič s plemiškim pridevkom *Elder von Auenbrugg*. Z ženo Marijo Anno, rojeno Priesterberg, je imel le hčer Katarino, tako da je plemiška družina Auenbrugg izumrla po moški strani že z Leopoldovo smrtjo leta 1809 (po nekaterih podatkih že 1798), dokončno pa leta 1825, ko je umrla še Katarina, poročena Zois (Witting, *Steiermärkischer Adel*, stolp. 132; Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, 1. zvezek, str. 85).

³⁵ ZAL, LGZ, šk. 19.

³⁶ Witting, *Steiermärkischer Adel*, stolp. 132 (Auenbrugger); Smole, *Graščine*, str. 229.

³⁷ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 69.

³⁸ Witting, *Steiermärkischer Adel*, stolp. 132 (Auenbrugger); ZAL, LGZ, šk. 19. Osmrtnico ob njeni smrti je dala hči Jožefina v svojem imenu, imenu sestre Louise (Alojzije), poročene pl. Lehmann, polbrata Karla in polsester Ane (Nine), vdove pl. Gold, in neporočene Cecilije (AS 730, *Gospostvo Dol*, fasc. 120).

³⁹ Kidrič, *Zoisova korespondenca 1*, str. 32; Kidrič, *Zoisova korespondenca 2*, str. 66.

⁴⁰ Kidrič, *Zoisova korespondenca 1*, str. 32; Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 117, 130, 165, 362, 363.

Seraphine Freiinn Zois von Edelstein, geborne Gräfinn von u. zu Michelburg, und ihr Sohn Anton Freiherr Zois von Edelstein, geben im eigenen Namen, und in jenem ihrer Kinder und bezüglich Geschwister Beatrig Freiinn Zois von Edelstein, Michael Freiherr Zois von Edelstein, und der minderjährigen Karl, Alphons und Sigmund Freiherrn, dann Seraphine, Gabriele u. Mathilde Freiinnen Zois von Edelstein, Nachricht von dem höchst betrübenden Hinscheiden ihres innigst geliebten Gatten und bezüglich Vaters, des hochwohlgebornen Herrn Karl Freiherrn Zois von Edelstein, Herrn u. Landmanns in Krain, Inhaber der Fideikommissherrschafft Egg ob Krainburg, des Allodialgutes Sauerburg und der Hammerwerke in Sauerburg, Rothwein, Feistritz u. Althammer, k. k. Hauptmann in der Armee, welcher, nach empfangener h. letzter Dhlung am 7. Juli 1836, Nachmittags um 6 Uhr, in seinem 60. Jahre am Nervenschlage selig in dem Herrn entschlafen ist.

Die irdische Hülle des Verbliebenen wird am 9. Juli 1836, Nachmittags um halb 7 Uhr auf dem Friedhofs zu St. Christoph zur Erde bestattet.

Die heiligen Seelenämter und Seelenmessen werden in verschiedenen Pfarrkirchen gelesen werden.

Der Verewigte wird dem frommen Andenken empfohlen.

Laibach, am 8. Juli 1836.

*Osmrtnica za Karlom baronom Zoisom pl. Edelstein iz leta 1836
(AS 1052, Zois pl. Edelstein, rodbina, fasc. 37).*

Krstnik pl. Lehmann je bil dve leti mlajši od nje, bil pa je sin Jožefa pl. Lehmanna in Ivane, rojene Zois, iz štajerske veje. Ivanin oče Avguštín je bil najstarejši Michelangelov sin iz prvega zakona, torej sta bili Ivana, mati Janeza Krstnika, in Alojzija, njegova žena, pravi sestrični. V šestnajst let trajajočem zakonu se je Alojziji in Janezu Krstniku rodilo devet otrok, med njimi kar sedem sinov, ki so kasneje odkupili dolenjska posestva svojega deda Jožefa Zoisa.⁴¹ O najmlajši hčerki Jožefa in njegove druge žene Katarine vemo le to, da ji je bilo ime Jožefa ter da je umrla po letu 1825.⁴²

Karel in Serafina

Karel je bil že zelo zgodaj določen za glavnega dediča celotnega premoženja kranjskih Zoisov. Ko je bil star okoli štiriindvajset let (1799), je bilo že jasno, da je edini zanesljivi moški predstavnik svoje rodbine. Od njegovih takrat še živečih stricov je Avguštín živel v Gradcu in tam osnoval lastno vejo, Ksaver in neporočeni Karel pa sta

veljala za črni ovci družine in nanju ni bilo mogoče računati. Za naslednika je bil sprva predviden Avguštínov sin Franc, ki mu je Žiga celo financiral šolanje na rudarski šoli na Slovaškem v letih 1794-96. Nato pa so se pri Francu začeli kazati znaki duševne bolezni, zato je izpadel iz igre.⁴³ Kakšen je bil odnos ostale rodbine do Ksaverjevega sina Matije, ni znano, a zdi se, da so vse upe položili v mladega Karla. Stric Žiga je Carletta, kot ga je ljubkovalno imenoval, podpiral pri šolanju in ga kot dediča železarskega podjetja v letih 1804-1805 poslal na študijsko potovanje v Nemčijo, da bi se Carletto seznanil z modernim načinom železarstva. Kljub temu mu kasneje ni uspelo zaustaviti propada železarstva na Gorenjskem, kjer so imeli Zoisi že vrsto desetletij rudnike in plavže.⁴⁴ Tudi sicer se zdi, da Karel ni imel velikega smisla za bogato dediščino svojih stricov. Živel je na Brdu, kjer je bil njegov istoimenski stric vzgojil čudovit botanični park, a mu je posvečal bolj malo pozornosti, tako da sta iz parka že v prvi četrtini 19. stoletja izginila alpski botanični vrt in drevesnica.⁴⁵ Prav tako se ni navduševal nad za-

⁴¹ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 328; Smole, *Graščine*, str. 229; ZAL, LGZ, šk. 19 in fasc. 30, Osmrtnica za Alojzijo pl. Lehmann (28. 3. 1854).

⁴² Kidrič, *Zoisova korespondenca 1*, str. 51; ZAL, LGZ, šk. 19.

⁴³ Valenčič, *Zois*, str. 835.

⁴⁴ Faninger, *Izvor rodovine Zois*, str. 94.

⁴⁵ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 77.

mislijo, da bi kulturno zapuščino strica Žige predal razvijajočim se institucijam na Kranjskem. Res je leta 1824 licejski knjižnici prodal dela s področja tehnologije, kemije in slavistike, deželnemu muzeju pa še znamenito mineraloško zbirko, ni pa bil pripravljen izročiti Žigove korespondence in preostale knjižnice, kar so stoletje kasneje obžalovali predvsem slavisti in literarni zgodovinarji.⁴⁶

Leta 1807 se je dvaintridesetletni Karel poročil s pol mlajšo Serafino grofico Aichelburg.⁴⁷ Aichelburgi so bili tesno povezani s Zoisi, saj so kasneje še nekajkrat sklenili zakonsko zvezo. Pa tudi Janez Volbenk, drugi mož Karlove babice Ivane – ta se je pet let po smrti Michelangela znova poročila – je bil iz rodbine Aichelburgov.⁴⁸ Skoraj tri desetletja trajajoči zakon sta Karel in Serafina blagoslovila z ducatom otrok, od katerih le trije niso dočakali svoje zrele dobe – Edvard (1814-1814),⁴⁹ Maksimiljana (1824-?)⁵⁰ in Marija (1826-1827).⁵¹ Najznamenitejši od Karlovih otrok je bil njegov prvo-rojenec Anton, rojen leta 1808, slabo leto po poroki staršev.⁵² Anton je bil znan kot velik humanist in filantrop. Kot župan občine Predoslje je sezidal šolo, podpiral narodna društva (Narodno čitalnico in Slovensko matico), skrbel za reveže ... Kot predstavnik veleposestnikov je bil izvoljen v kranjski deželni zbor.⁵³ Umrl je leta 1873 v 65. letu in je pokopan v Predosljah.⁵⁴

Antonova žena Katarina Schwarzenberg iz Ljubljane je bila tri leta starejša od moža.⁵⁵ Rodila mu je eno hčerko, ki je po babici dobila ime Serafina. Ob poroki s Karlom Avgustom je postala baronica de Traux de Wardin in je večinoma živela v Gradcu, kjer je leta 1910 tudi umrla.⁵⁶ Njena hči

Konstancija je ob koncu prve svetovne vojne prodala Zoisovo palačo na Bregu v Ljubljani, s čimer se je pretrgala še ena vez med Zoisi in slovenstvom. Kupec palače je bil podjetnik Peter Kozina, ustanovitelj čevljarskega podjetja PEKO.⁵⁷

Serafina baronica de Traux de Wardin, rojena baronica Zois pl. Edelstein, junij 1877 (StLA, Leopold Bude Sammlung, K8 H20, št. 37801).

Ker Anton ni zapustil moškega potomca, je fidejkomisna dediščina Zoisov prešla na njegovega štiri leta mlajšega brata Mihaela.⁵⁸ A tudi Mihaelova veja je bila obsojena na izumrtje, saj ni imel moškega naslednika. V zakonu z Marijano Engert sta se mu rodili dve hčerki, ki nista mogli dedovati fidejkomisa. Starejša Evgenija, bolj znana pod imenom Jenny, je bila rojena leta 1844 v Hietzingu pri

⁴⁶ Kidrič, *Zoisova korespondenca 1*, str. 17-21.

⁴⁷ Serafina je bila hči Antona grofa Aichelburga in Frančiške, rojene grofice Porcia (Witting, *Steiermärkischer Adel*, stolp. 10 (Aichelburg)).

⁴⁸ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 164.

⁴⁹ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 327, 328.

⁵⁰ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 327.

⁵¹ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 211. Za Marijo ni povsem jasno, ali je res bila hči Karla in Serafine. Njena smrt je vpisana v mrliško knjigo ljubljanske stolnice, vendar ob njenem imenu ni imen njenih staršev. Toda glede na letnice in ob upoštevanju dejstva, da takrat na Kranjskem razen Karla ni bilo odraslih in poročenih moških članov rodbine Zois, je edino možno, da je bila Marija Karlova hči.

⁵² Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 129.

⁵³ Faninger, *Izvor rodovine Zois*, str. 94-96; Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 77-81; Valenčič, *Zois*, str. 831-832.

⁵⁴ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 216; ZAL, LGZ, fasc. 34, Osmrtnica za Antonom baronom Zoikom pl. Edelstein (9. 5. 1873, Ljubljana).

⁵⁵ Katarina je bila hči Jožefa Schwarzenberga in Katarine, rojene Hofmeister (Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 224; Faninger, *Izvor rodovine Zois*, str. 96).

⁵⁶ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 135, 328; ZAL, LGZ, fasc. 29, Osmrtnica za Avgustom baronom de Traux de Wardin (17. 9. 1883, Spodnji Lanovž pri Celju) in osmrtnica za Serafino baronico de Traux de Wardin (11. 5. 1910, Gradec).

⁵⁷ Kidrič, *Zoisova korespondenca 1*, str. 21.

⁵⁸ Tudi pri Mihaelu je primerjava podatkov iz različnih virov lahko zavajajoča. V matrikah je zabeleženo, da se je rodil 12. aprila 1812 kot *Maria Josef Michael Angelus* (Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 327). Na njegovem nagrobniku na ljubljanskih Žalah je kot datum rojstva naveden 29. marec in ime Mich[ael] Aug[ustin], čeprav v krstnih knjigah imena Avgustin ne zasledimo. Poleg nenatančnosti je možna razlaga za omenjena odstopanja naslednja: Mihael se je v resnici rodil 29. marca, krščen pa je bil 12. aprila. Na nagrobniku pa je prišlo morda do napake – pravilno bi se verjetno moralo glasiti Mich[ael] Ang[elus], torej Michelangelo.

Serafine Freiin Zois von Edelstein, geborne Gräfin und Herrin von Aichelburg, gibt Nachricht von der bevorstehenden Vermählung ihrer Tochter **Mathilde Freiin Zois von Edelstein** mit dem hochgeborenen Herrn **Gustav Nicolaus Grafen von Auersperg**, Freiherrn auf Schön- und Seisenberg, Herrn der Herrschaften Mokric und Cateš, dann der Güter Neustein, Untererkenstein und Gayrach, Erblandmarschall und Erblandkämmerer im Herzogthume Krain und der windischen Mark, Herrn und Landmann in Steiermark, Kärnthen und Krain, Indigena des Königreichs Hungarn, k. k. Kämmerer.

Die priesterliche Einsegnung wird **am 27. Februar 1848** in **Sauerburg** in der Schloß-Kapelle vollzogen werden.

Naznanilo o poroki Gustava grofa Auersperga z Mokric in Matilde baronice Zois pl. Edelstein iz leta 1848 (AS 792, Gospostvo Turn pod Novim gradom, fascikel 63).

Dunaju. V zakonu, ki ga je že pri sedemnajstih sklenila z grofom Kamillom Aichelburgom, se jima je rodilo pet sinov, na katere je bila Jenny zelo navezana, a je usoda hotela, da so vsi umrli pred njo.⁵⁹ Ko je med prvo svetovno vojno (leta 1917) pokopala zadnjega od sinov, štiridesetletnega Ernesta, in je vojska izropala njeno vilo na Bledu, je Jenny ugotovila, da je breme življenja zanjo pretežko. Zapadla je v depresijo in si 25. februarja 1918 s strelom sama pretrgala nit življenja.⁶⁰

Tudi Jennyjina približno pet let mlajša sestra Hermina je mlada stopila v zakon. Njen mož Jožef baron Baillou je bil poročnik v 10. huzarskem regimentu. Hermina je rodila štiri sinove, nato pa februarja 1885 umrla, stara komaj 35 let.⁶¹

Ko je Mihael januarja 1882 umrl,⁶² ga je nasledil osem let mlajši in takrat edini še živeči brat Alfonz. Na srečo je Alfonz imel sina, s katerim se je kranjska veja Zoisov lahko nadaljevala. Še preden se posvetimo Alfonzu in njegovi družini, si oglejmo usodo njegovih štirih sester. Najstarejša med njimi, Beatrika, se je rodila leta 1810, takoj za prvorojencem Antonom. Njen mož vitez Henrik pl. Lebzelter je bil državni uradnik in je bil leta 1854 povzdignjen v barona.⁶³ Druga sestra Sera-

fina je bila poročena z Gottfriedom grofom Welser pl. Welserheimbom, avstrijskim generalnim konzulom v Anconi. Poleg hčerke Karoline je imela z njim tudi sina Rudolfa, ki se je poročil s sestrično Celestino Zois, Alfonzovo hčerko.⁶⁴ Tudi ostali dve sestri sta s poroko postali grofici. Gabrijela se je poročila z grofom Rudolfom Jenison-Wallworthom,⁶⁵ Matilda pa z grofom Gustavom Auerspergom z Mokric.⁶⁶

Se dva sinova Karla in Serafine sta dočkala polnoletnost, vendar njuno življenje zaradi pomanjkanja podatkov ostaja *tabula rasa*. O Karlu vemo le, da je bil leta 1837 (pri 22 letih) še živ,⁶⁷ medtem ko je Žiga umrl leta 1877 v starosti 56 let.⁶⁸

⁵⁹ Witting, *Steiermärkischer Adel*, stolp. 12-13 (Aichelburg).

⁶⁰ ZAL, LGZ, šk. 19.

⁶¹ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 171, 217, 327; ZAL, LGZ, fasc. 34, Naznanilo o poroki med Hermino baronico Zois pl. Edelstein in Jožefom baronom Baillou (24. 11. 1868).

⁶² Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 217; ZAL, LGZ, fasc. 34, Osmrtnica za Mihaelom Ang. baronom Zois pl. Edelstein (7. 1. 1882, Brdo) in osmrtnica za Marijano baronico Zois pl. Edelstein, rojeno Engert (9. 3. 1887, Ljubljana).

⁶³ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 362; Wurzbach, *Biogra-*

phisches Lexikon 14, str. 273-276.

⁶⁴ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 169, 367; Wurzbach, *Biographisches Lexikon* 54, str. 233; ZAL, LGZ, fasc. 31, Naznanilo poroke med Gottfriedom grofom Welserheimb in Serafino baronico Zois pl. Edelstein (21. 4. 1839, Ljubljana), osmrtnica za Gottfriedom grofom Welserheimb (22. 1. 1867, Gradec) in osmrtnica za Serafino grofico Welserheimb (21. 11. 1904, Bled).

⁶⁵ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 302.

⁶⁶ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 327, 362; Witting, *Steiermärkischer Adel*, stolp. 148 (Auersperg). Edina hči Matilde in Gustava, Beatrika, poročena Gagern, je bila mama pisatelja Friedricha Gagerna (1882-1947) (Požar, (geslo) Gagern, v: *Enciklopedija Slovenije* 3, str. 175).

⁶⁷ Osem mesecev po smrti moža je Serafina napisala oporoko (1837, februar 11, Javornik), v kateri našteva vseh svojih devet še živečih otrok, med njimi tudi Karla (AS 1052, *Zois pl. Edelstein, rodbina*, fasc. 37). Vendar pa so v njeni osmrtnici 12 let kasneje naštetih le še štirje sinovi: Anton, Mihael Angelo, Alfonz in Žiga (ZAL, LGZ, fasc. 34, Osmrtnica za Serafino baronico Zois pl. Edelstein, rojeno grofico Aichelburg (16. 8. 1849, Ljubljana)). Karel je torej umrl med letoma 1837 in 1849.

⁶⁸ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 328; ZAL, LGZ, fasc. 34,

Matilda grofica Auersperg, rojena baronica Zois pl. Edelstein v otroških letih (Gagern, Mokric, str. 176).

Alfonz in Berta

Alfonz je bil osmi otrok Karla in Serafine. Rojen je bil v Ljubljani leta 1820. Okoli svojega 25. leta se je poročil z leto starejšo Berto pl. Moro.⁶⁹ Berta je izhajala iz znane celovške družine industrialcev, družina sama pa naj bi izvirala iz Benetk. Bertin stric Edvard pl. Moro je bil tehnično nadarjen in je izumil več strojev, bil pa je tudi priznan slikar. Znanje je prenesel na svakinjo Karolino in nečakinjo Berto, ki je že v svojem času veljala za dobro slikarko-krajinarko.⁷⁰ V zakonu so se Alfonzu in Berti rodili trije otroci. Najstarejši je bil Egon (1847), ki je nadaljeval vejo. Njegova leto dni mlajša sestra Celestina se je pri štirindvajsetih poročila z bratrancem Rudolfom Welsler pl. Welslerheimbom, a je že štiri leta kasneje umrla v Konstantinoplu, kjer je bil njen mož uslužbenec veleposlaništva (njeno truplo so prepeljali v Predoslje).⁷¹

Osmrtnica za Žigom (Sigmundom) baronom Zoisom pl. Edelstein (25. 7. 1877, Brdo).

⁶⁹ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 132, 368.

⁷⁰ Wurzbach, *Biographisches Lexikon* 19, str. 103-104.

⁷¹ ZAL, LGZ, fasc. 31, Osmrtnica za Celestino grofico Welslerheimb; ZAL, LGZ, fasc. 34, Naznanilo o poroki

Mož Egonove mlajše sestre Berte (1859) je bil angleški bankir William Charles Armstrong-Heaton. Kakšna je bila Bertina življenjska usoda, ni znano, verjetno pa je odšla z možem v Anglijo. William Charles je umrl v Londonu julija 1918.⁷²

Grobnica Zoisov na pokopališču v Predosljah (foto: Barbara Žabota).

med Celestino baronico Zois pl. Edelstein in Rudolfom grofom Welslerheimb (28. 9. 1872, Bled); Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 139, 328, 367.

⁷² Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 367, ZAL, LGZ, šk. 19. William Charles je pripadal zelo razvejani rodbini Armstrong oziroma veji, imenovani Armstrong-Heaton. Nastala je leta 1731, ko sta se poročila irska plemkinja Mary Heaton iz Mount Heatona blizu Roscreae in William Armstrong z gradu Farney na Irskem (Armstrongi so sicer škotskega porekla). William Henry Armstrong-Heaton je posestvo Mount Heaton leta 1817 prodal rodbini Hutchinson. Zato je tudi John Armstrong-Heaton, oče Williama Charlesa, v svoji osmrtnici imenovan kot *Lord of the Manor of Roscrea Formerly of Mount Heaton and Farney Castle*. John Armstrong-Heaton, poročen z Jožefino Terezijo Mayr, je sicer živel v Gorici, kjer je tudi pokopan. Njegov sin William Charles je imel z Berto Zois vsaj dva sinova – Duncana in Jacka (ZAL, LGZ, fasc. 34, Osmrtnica za Johnom Armstrong-Heatonom (30. 4. 1891, Gorica); www.irishmidlandsancestry.com).

Eugénie Baronin Zois, geb. Baronin Simbschen, gibt schmerz erfüllt im eigenen wie im Namen ihrer Kinder Michel Angelo Baron Zois, Landesregierungssekretärs, Jella Herbert, geb. Baronin Zois, und Egon Baron Zois, derzeit in russischer Gefangenschaft, ihrer Schwiegertochter Milena Baronin Zois, geb. Treo, und ihres Schwiegerohnes Paul Herbert, Gutsbesizers, künftlicher Enkel, Neffen und Nichten die traurige Nachricht von dem Hinscheiden ihres innigstgeliebten, unvergesslichen Gatten, Vaters und Schwiegervaters, Großvaters und Onkels, des hochwahrgebornen Herrn

Egon Baron Zois

Herrschafsbefizers von Egg

der am Donnerstag den 25. Jänner 1919 um 11 Uhr vormittags im 72. Lebensjahre nach kurzen schweren Leiden sanft im Herrn entschlafen ist.

Die irdische Hülle des teuren Dahingefahrenen wird Samstag den 25. Jänner um 1/4 Uhr nachmittags im Sterbehause Gosposka ulica Nr. 15 feierlichst eingelegt, sodann auf den Friedhof zum Heil. Kreuz überführt und dortselbst in der Familiengruft zur letzten Ruhe beigelegt werden.

Die heil. Seelenmessen werden in mehreren Kirchen gelesen werden.

Calbach, den 25. Jänner 1919.

Städtliche Bestattungsanstalt in Calbach

Meinmayer & Gumbert 186 19

*Osmrtnica za Egonom baronom Zoison pl. Edelstein iz leta 1919
(AS 744, Gospostvo Koča vas, fascikel 13).*

Alfonz je bil le sedem let glava družine. Umrli je šest let za ženo, 8. aprila 1889 v Celovcu.⁷³ Njegov naslednik je postal njegov edini sin Egon.

Egon in Evgenija

Egonovo življenje bi lahko v grobem omejili z vladanjem cesarja Franca Jožefa. Rodil se je junija 1847,⁷⁴ leto in pol pred dogodki, ki so v nemirnem letu 1848 odplavili cesarja Ferdinanda in na prestol pripeljali komaj osemnajstletnega Franca Jožefa. Tudi umrl je Egon le dobri dve leti za svojim cesarjem, januarja 1919. Po Lazarinijevih besedah ga je prevrat po končani prvi svetovni vojni tako pretresel, da je zbolel in umrl. Ko je še ležal na mrtvaškem odru v svojem zadnjem domovanju (v grofovski turjaški palači), je hotela uprava stano-

vanje zasesti in šele na prošnje Egonovih sorodnikov so počakali vsaj do pogreba. Del stanovanja je smela do smrti naslednjega leta uporabljati Egonova vdova Evgenija.⁷⁵

Egon se je že pri enaindvajsetih oženil s tri leta mlajšo Evgenijo baronico Simbschen, katere družina je izvirala iz Sedmograške.⁷⁶ Prva leta zakona jima niso prinesla družinske sreče. Najstarejši sin, ki se je rodil že sedem mesecev in pol po poroki, je živel le eno uro in ni dočakal niti krsta.⁷⁷ Drugi sin Alfonz je dočakal le deset mesecev (maj 1871 – marec 1872).⁷⁸ Dve leti kasneje se jima je le nasme-

⁷³ ZAL, LGZ, fasc. 34, Osmrtnica za Alfonzom baronom Zoison pl. Edelstein (8. 4. 1889, Celovec) in osmrtnica za Berto baronico Zois pl. Edelstein, rojeno pl. Moro (7. 2. 1884, Bled; Schiviz (*Der Adel ... Krain*, str. 368) pa navaja letnico 1883).

⁷⁴ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 147.

⁷⁵ ZAL, LGZ, šk. 19 in fasc. 34, Osmrtnica za Evgenijo baronico Zois, rojeno baronico Simbschen (23. 10. 1920, Ljubljana).

⁷⁶ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 367; Wurzbach, *Biographisches Lexikon* 34, str. 307. Evgenija je bila hči Arbogasta barona Simbschen in Gizele, rojene pl. Semsey (ZAL, LGZ, fasc. 33, Naznanilo o poroki med Evgenijo baronico Simbschen in Egonom baronom Zoison pl. Edelstein (22. 8. 1868, Bled)).

⁷⁷ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 216.

⁷⁸ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 144; ZAL, LGZ, fasc. 34, Osmrtnica za Alfonzom Zoison (22. 3. 1872, Ljubljana).

Hella Baronin Simbschen, geb. von Fensse, gibt hiemit im eigenen, sowie im Namen ihrer Tochter Eugenie Baronin Zois, geb. Baronin Simbschen, ihres Schwiegersohnes Egon Baron Zois und ihrer Enkel Michel, Jella und Egon Zois Nachricht von dem Hinscheiden ihres innigstgeliebten, unvergeßlichen Gatten, beziehungsweise Vaters, Schwieger- und Großvaters, des Herrn

Arbogast Baron Simbschen

Verwaltungsrath der k. k. priv. galizischen Carl Ludwig-Bahn

welcher Freitag den 15. Februar 1889, um $\frac{1}{2}$ 11 Uhr Nachts, nach längeren Leiden und Empfang der heiligen Sterbe-Sacramente im 66. Lebensjahre selig in dem Herrn entschlafen ist.

Die irdische Hülle des uns theueren Verbliebenen wird Montag den 18. d. M., um $\frac{1}{4}$ 3 Uhr Nachmittags, in der Pfarrkirche zu St. Josef in Margarethen feierlich eingesegnet und sodann auf dem Central-Friedhofe im eigenen Grabe zur ewigen Ruhe beisetzt.

Drei heilige Beelenmessen werden Dienstag den 19. d. M., um 10 Uhr Vormittags, in obgenannter Pfarrkirche gelesen.

Wien, den 16. Februar 1889.

Entreprise des pompes funèbres, Wien.

Druck von Ch. Reiser & M. Werthner

*Osmrtnica za Arbogastom baronom Simbschen iz leta 1889
(AS 792, Gospostvo Turn pod Novim gradom, fascikel 63).*

nila sreča. Tudi tretji otrok je bil sin, ki so ga v duhu rodbinske tradicije poimenovali Michelangelo.⁷⁹ Tri leta kasneje se mu je pridružila sestra Jella (Gabrijela),⁸⁰ čez devet (oziroma dvanajst)⁸¹ let pa še brat Egon. Jella ni živela na Slovenskem. Leta 1902 se je sicer še poročila na Brdu,⁸² nato pa je odšla z možem Pavlom Herbert-Kerchnave (sicer poročnikom pri konjeniškem oddelku tirolske deželne brambe) živet na Koroško, na grad Kirchbichl blizu Wolfsberga.⁸³ Njen mlajši brat Egon je imel zelo razgibano življenje. Med prvo svetovno vojno je kot avstroogrski vojak sodeloval pri obleganju Premysla in celo padel v rusko ujetništvo. Nekaj časa je bil poročen z neko Rusinjo, a je bil zakon obsojen na propad. Po vojni je živel v Ljubljani, kjer je bil

tajnik ljubljanskega sejma (*Mustermesse*). Morda so bile vojne grozote tiste, ki so v Egonu pustile trajne travme. Vsekakor mu je življenje postalo neznosno, zato si je marca 1928 (tako kot deset let prej očetova sestrična Jenny) sodil sam. Ustrelil se je na Kirchbichlu, na gradu svoje sestre Jelle.⁸⁴

Michelangelo in Milena

Usoda je torej hotela, da je bilo preživetje kranjske veje Zoisov znova odvisno zgolj le od enega moškega predstavnika. Michelangelo je to nalogo sicer izpolnil, a je v dogajanje znova posegla usoda, ki je Michelangelu vseeno namenila, da postane zadnji dedič družinskega premoženja Zoisov na Kranjskem.

11. septembra 1902 (tri tedne pred sestro Jello) se je Michelangelo na Bledu poročil z Mileno Treo, hčerko znanega gradbenika Viljema Trea in Avguštine, rojene Klemenc.⁸⁵ Naslednjega leta se jima

⁷⁹ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 367.

⁸⁰ ZAL, LGZ, šk. 19.

⁸¹ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 327. Letnica Egonovega rojstva ni povsem zanesljiva. Pri Schivizu zasledimo leto 1886, toda v Egonovi osmrtnici iz leta 1928 piše, da je umrl v 39. letu starosti. Tako se zdi, da je pravilnejša letnica 1889, ker moramo upoštevati, da je bil Egon rojen junija in tako marca, ob svoji smrti, še ni izpolnil svojega 39. leta, ampak je bil še vedno v 39. letu.

⁸² Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 328.

⁸³ ZAL, LGZ, šk. 19. Pavlova starša sta bila Ernest Herbert-Kerchnave in Ana, roj. Ratschnig (ZAL, LGZ, fasc. 33, Naznanilo o poroki med Pavlom Herbert-Kerchnave in Jello baronico Zois pl. Edelstein (29. 9. 1902, Brdo)).

⁸⁴ ZAL, LGZ, šk. 19.

⁸⁵ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 368. Milena je umrla 23. septembra 1926. Osmrtnica, ki jo je v časopisih *Jutro* in *Slovenec* objavil njen sin Michelangelo, navaja, da je umrla v Ljubljani, od tam pa naj bi jo prepeljali na Brdo in pokopali v Predosljah. Toda Milenino ime najdemo tudi na nagrobni plošči rodbine Treo na ljubljanskih Žalah.

je rodil sin Michelangelo in rodbina je znova dobila moškega dediča.⁸⁶ Toda prišla je vojna in po njej nova oblast, ki je nad posestjo Zoisov razglasila sekvestracijo. Leta 1928 je bil celo razveljavljen rodbinski fidejkomis. Zato je dal naslednjega leta Michelangelo starejši brdsko posest na dražbo in se odselil v Avstrijo.⁸⁷ Novo jugoslovansko kraljevino je zapustil tudi mlajši Michelangelo. Po letu 1924 si je v Gradcu ustvaril družino, vendar ne nujno z Marijo Brunhildo Stocker, s katero se je leta 1924 poročil, saj Lazarini navaja, da je bila Marija njegova prva žena.⁸⁸ Michelangelovi potomci živijo v Avstriji še danes.

Nagrobnik kranjske veje rodbine Zois na pokopališču St. Peter v Gradcu (foto: Barbara Žabota).

Štajerska veja

Avguštin – prvi Zois na Štajerskem

Približno v času, ko je kranjska veja Zoisov zapustila svojo domovino in si ustvarila nov dom v Gradcu, je štajerska veja po moški strani izumrla. Naključje je torej hotelo, da je bila kontinuiteta Zoisov v Gradcu kljub vsemu zagotovljena. Štajerska veja je bila le eno generacijo mlajša od kranjske. Njen začetnik je bil Avguštin, Michelangelov prvorojenec iz prvega zakona z Marijo Jožefo pl. Perneck. Avguštin je sprva še živel na Kranjskem, na Dolenjskem, saj so bili vsi njegovi otroci (z izjemo Avguština) krščeni v cerkvi nadangela Mihaela v Šmihelu pri Novem mestu. Leta 1770 mu je oče izročil gospostva Grm, Zaboršt in Graben, deset let kasneje, ob smrti brata Mihaela, pa sta mu pripadli še gospostvi Svibno in Zavrh.⁸⁹ Ob očetovi smrti (1777) je prejel še 80.000 goldinarjev, kar mu je omogočilo udobno življenje.⁹⁰

Leta 1756 se je pri petindvajsetih na Gracarjevem turnu poročil z ugledno plemkinjo, Frančiško Ksaverijo grofico Paradeiser,⁹¹ s katero je imel, kot kažejo dosedanje raziskave, pet otrok. Najstarejši Michelangelo je bil rojen že deset mesecev po poroki svojih staršev.⁹² O njem razen letnic rojstva in smrti (umrl je junija 1798 v Ljubljani)⁹³ ne vemo skorajda ničesar. Drugi sin, štiri leta mlajši Franc, je bil zaslužen za nadaljevanje štajerske veje. Nato sta sledili hčerki Ivana (*Jeanette* – krščena 1762)⁹⁴ in Antonija (*Antoinette* – 1767).⁹⁵ Slednja je, kot se zdi, ostala neporočena, nasprotno pa je njena starejša sestra, poročena z Jožefom pl. Lehmannom, rodila kar osem otrok. Eden od njih je bil tudi Janez Krstnik, ki se je kasneje poročil z mamino sestrično Alojzijo iz kranjske veje Zoisov. Zadnji od Avguštinovih otrok je bil sin, ki je nosil očetovo ime. Tudi njegovo življenje ostaja zavito v meglo. Če gre verjeti Lazariniju, je bil lastnik gospostev Svibno in Zavrh (morda po očetovi smrti leta 1808), umrl pa je januarja 1830 (pokopan na Dolah pri Litiji) neporočen in brez otrok. Osmrtnico je objavil njegov nečak Janez pl. Lehmann z materjo Ivano (Avguštinovo sestro). Nečak je bil tudi Avguštinov skrbnik, saj so se pri njem na stara leta začeli kazati znaki duševne bolezni.⁹⁶

⁸⁹ Smole, *Graščine*, str. 175 in 474.

⁹⁰ *Argo*, stolp. 81.

⁹¹ AS 1052, *Zois pl. Edelstein, rodbina*, fasc. 1. Ženitna pogodba med Francem Avguštinom Zoisom in Marijo Ksaverijo grofico Paradeiser, hčerko Maksa Rudolfa grofa Paradeiserja (1755, december 17, Ljubljana).

⁹² Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 386.

⁹³ ZAL, LGZ, šk. 19.

⁹⁴ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 387.

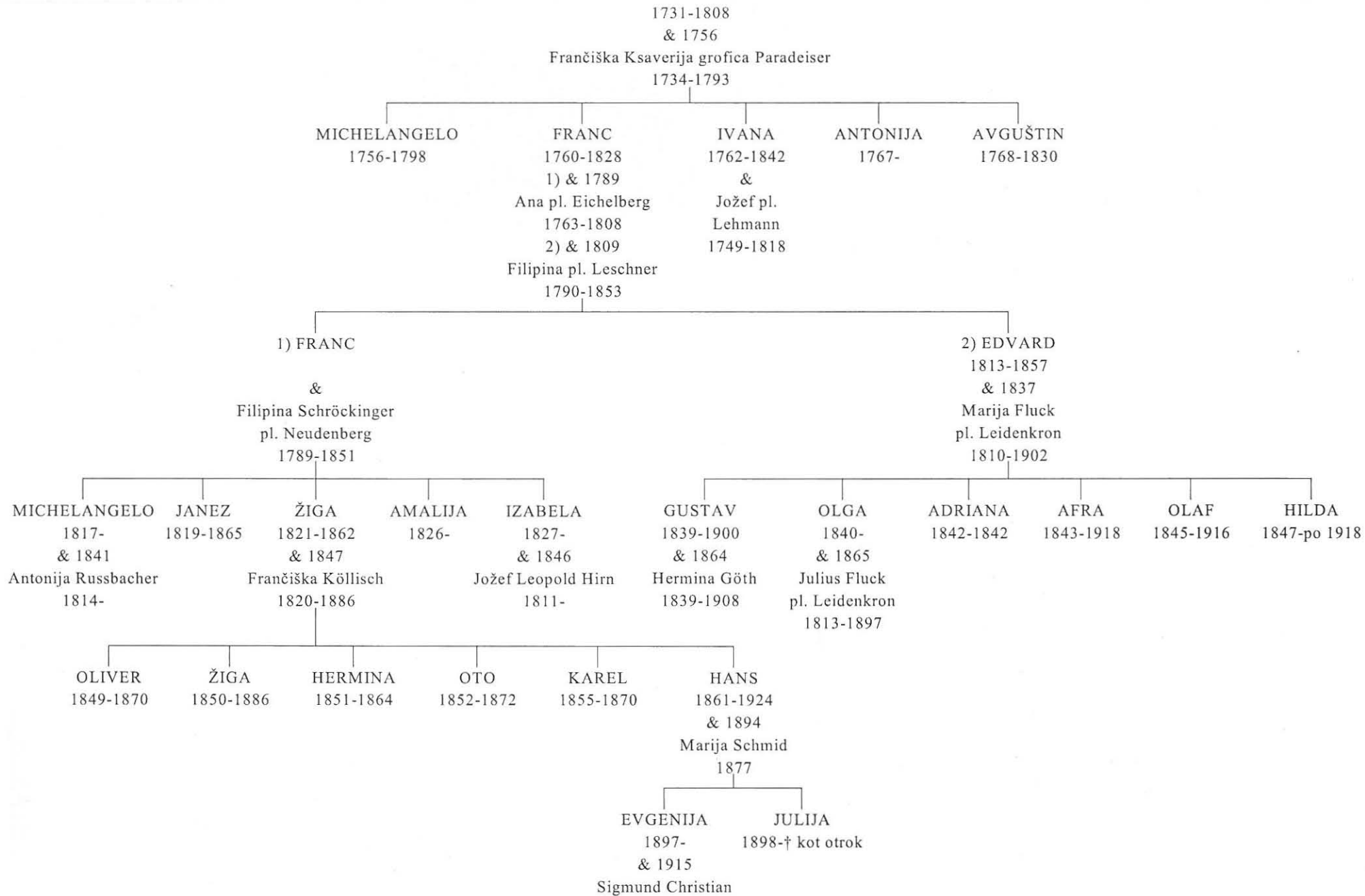
⁹⁵ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 387.

⁹⁶ ZAL, LGZ, šk. 19; *Laibacher Zeitung*, 27. 8. 1829, str. 467.

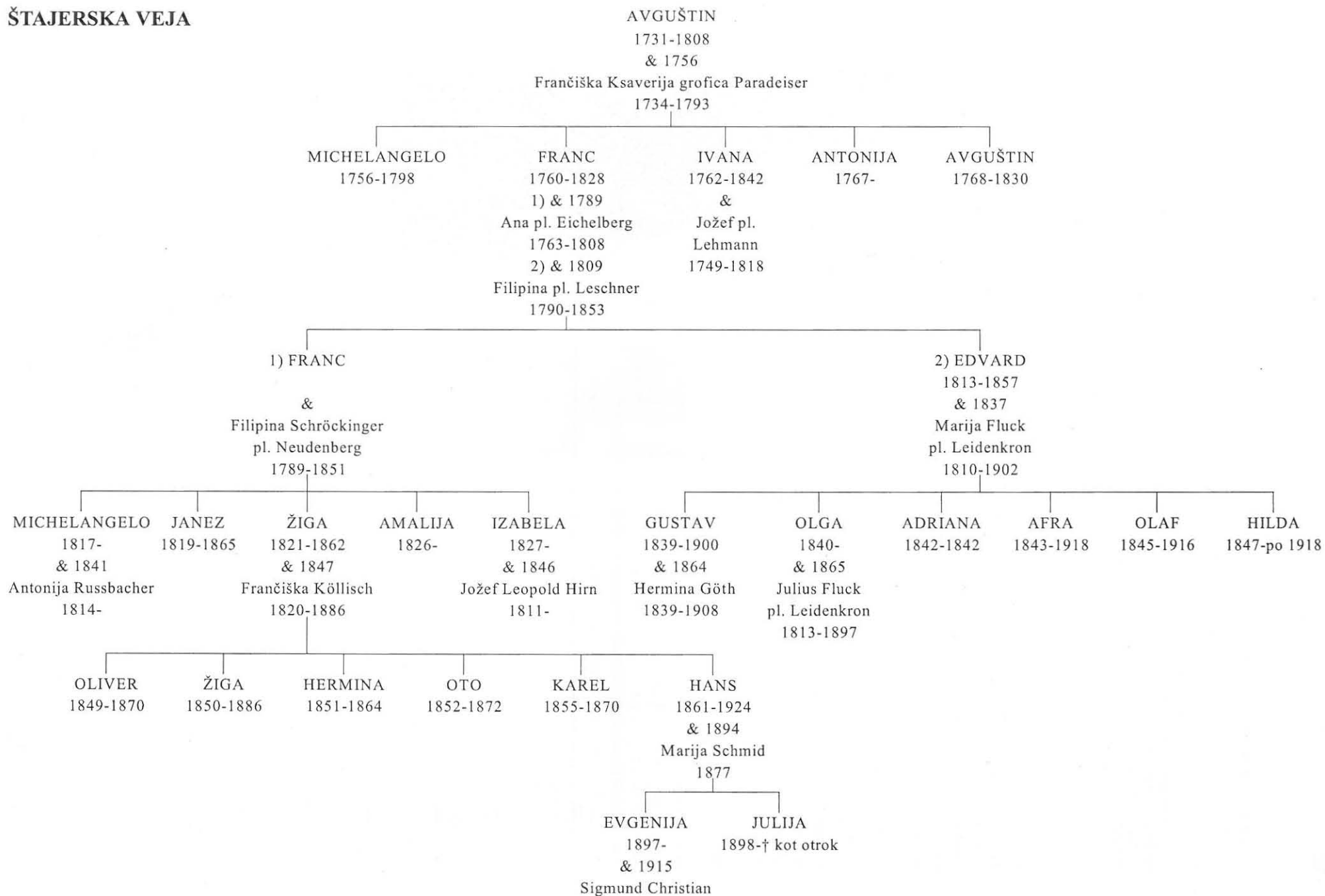
⁸⁶ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 242.

⁸⁷ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 81.

⁸⁸ ZAL, LGZ, šk. 19.

ŠTAJERSKA VEJA

Kdaj točno se je Avguštin (oče) preselil v Gradec, ni znano, vemo le to, da je tam 27. marca 1808 umrl.⁹⁷ Kot smo omenili, so bili njegovi otroci še rojeni na Dolenjskem in tudi njegova žena Frančiška Ksaverija je leta 1793 umrla v Ljubljani.⁹⁸ Pač pa lahko življenjske prelomnice sina Franca spremljamo zgolj po matrikah mesta Gradec. Tako izvemo, da se je januarja 1789 Franc poročil z Ano pl. Eichelberg, takrat že vdovo Zech pl. Zechenfeld.⁹⁹ Ni povsem jasno, ali je imel z njo tudi kaj otrok. Ana je maja 1808 podlegla jetiki¹⁰⁰ in vdovec Franc ni prav dolgo žaloval za njo. Že čez devet mesecev se je znova poročil s komaj devetnajstletno Filipino pl. Leschner.¹⁰¹ Štiri leta kasneje sta dobila svojega naslednika, sina Edvarda.¹⁰²

Kot smo že omenili, je bil Franc sprva namenjen za dediča zapuščine Žige Zoisa. Stric Žiga ga je podpiral in mu financiral šolanje na rudarski šoli v Banski Štiavnici na Slovaškem v letih 1794-96. Nato je Franc duševno zbolel in dedič rodbinske dediščine je postal njegov bratranec Karel.¹⁰³ Kljub duševnim težavam je Franc poskrbel za nadaljevanje svojega rodu in je, kot se zdi, dočakal kar visoko starost. Dvom glede letnice smrti se pojavi zato, ker je v tistem času živel še en Franc (morda celo dva), ki bi lahko zapletel sicer enostavno genealoško podobno štajerske veje Zoisov. V graških matrikah namreč zasledimo, da je 4. aprila 1828 pri 75 letih umrl Franc baron Zois pl. Edelstein.¹⁰⁴ Sam podatek na prvi pogled ni problematičen in kaj hitro bi lahko tega Franca poistovetili z Avguštinovim sinom Francem. Toda ta Franc leta 1828 ni bil star 75 let, saj se je rodil oktobra 1760,¹⁰⁵ torej je bil ob svoji domnevni smrti star še ne polnih 68. Res je sicer, da je v mrliških knjigah starost pokojnika pogosto navedena zelo približno, toda v našem primeru odstopa kar za sedem let. Umrl Franc bi se torej moral roditi okoli leta 1753. Toda v tem času je imel

otroke le Michelangelo (najstarejši sin Avguštin takrat še ni bil poročen), o njem pa vemo, da ni imel nobenega sina z imenom Franc. Edini, ki bi v tem primeru prišel v poštev, je Michelangelov sin Ksaver. Njegova letnica rojstva (1751) je relativno blizu zahtevani letnici 1753 – Ksaver bi bil tako leta 1828 star 77 let, kar je bližje navedeni starosti (75 let) umrlega Franca iz matrik. Ime Ksaver je v večini primerov drugi del zveze Franc Ksaver, kar bi v našem primeru pomenilo, da je bil Ksaver pravzaprav Franc Ksaver. Nadalje vemo, da je Ksaver živel v emigraciji – resda sicer v Bremnu, toda ni jasno, ali je tam živel do smrti. Njegova žena Julija je umrla v Gradcu, tako da bi navsezadnje tam lahko živel in umrl tudi Ksaver. Tudi Müllner, ki je v svojem članku objavil oporoko Michelangela Zoisa, navaja, da štajerska veja Zoisov izhaja od Ksaverja.¹⁰⁶

Zgornjim argumentom lahko takoj poiščemo protiangumente. Iz korespondence Ksaverjevega brata Žige izvemo, da je Ksaver umrl v nesreči leta 1808. Torej je moral biti umrl Franc dvajset let kasneje brez dvoma druga oseba. Poleg tega je v krstni knjigi zapisano, da so Ksaverja leta 1751 krstili na ime Filip Anton Ksaver – imena Franc ne zasledimo.¹⁰⁷ Tudi sicer se Ksaver v dokumentih vedno pojavlja le pod tem imenom in nikoli pod nobenim drugim. Zato bi bilo nenavadno, da bi ga šele ob smrti poimenovali Franc, če je bil vse življenje le Ksaver.

Iz graških matrik pa je razvidno, da je v tistem času živel še en Franc, čigar poreklo ostaja v temi. Njegovo ime namreč zasledimo le ob rojstvu njegovih otrok, zato njegovi predniki ostajajo neznanca. Bi lahko bil ta Franc tisti, ki je umrl 1828? Težko. Kot že rečeno, bi se v tem primeru moral roditi okoli leta 1753. Kot oče bi lahko prišel v poštev le Michelangelo. Temu se je leta 1753 res rodil sin, a po imenu Maksimiljan, ki je umrl dve leti kasneje.

Tako se zdi, da je bil leta 1828 umrl Franc res Avguštinov sin Franc. Teoretično sicer še vedno ne moremo izključiti njegovega bratranca Ksaverja, toda to bi pomenilo, da Ksaver ni umrl v nesreči leta 1808 ter da se je po smrti žene Julije (s katero je imel sina Matijo) poročil še enkrat in imel z drugo ženo na stara leta še pet otrok. To sicer ni nemogoče, je pa precej neverjetno.

Kakšna rešitev se torej ponuja ob nastalem problemu? Poskusimo takole: najstarejšemu Michelangelovemu sinu Avguštinu se leta 1760 rodi sin Franc. Ta se kasneje poroči dvakrat. S prvo ženo Ano (poročena 1789) ima v zadnjem desetletju 18.

⁹⁷ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 341.

⁹⁸ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 207. Frančiška je bila pokopana pri sv. Krištofu in kot kaže, se ji je tam pridružil tudi njen mož Avguštin, kljub temu, da je umrl v Gradcu. Ohranil se je namreč prepis z njenega nagrobnega kamna, ki se glasi: *Hier ruhet in gott Xaveria und Augustin Baron Zois von Edelstein. Amen. Anno 1793 7te May* (AS 730, Gospodstvo Dol, fasc. 127).

⁹⁹ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 241; AS 1075, *Zbirka rodoznikov*, št. 294, Zois. Ana verjetno ni izvirala iz družine Aichelburg, s katero so bili Zoisi v tesni povezavi. Njen priimek je v matrikah ob poroki s Francem Zoisom zapisan kot Eichelberg, ob njeni smrti pa kot Aichelburg. Vendar Ane v Wittingovem genealoškem pregledu rodbine Aichelburg ne najdemo.

¹⁰⁰ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 34.

¹⁰¹ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 16.

¹⁰² Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 186.

¹⁰³ Valenčič, Zois, str. 835.

¹⁰⁴ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 311.

¹⁰⁵ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 387.

¹⁰⁶ *Argo*, stolp. 82.

¹⁰⁷ To seveda ni zadosten dokaz, saj smo večkrat videli, da so neko osebo poznali pod imenom, ki ni bilo njeno ali njegovo krstno ime.

stoletja sina Franca, po njeni smrti pa se poroči še enkrat, s Filipino pl. Leschner, ki mu leta 1813 rodi še sina Edvarda. To bi se teoretično povsem izšlo, saj vemo, da je bila tudi žena mlajšega Franca, Filipina Schröckinger pl. Neudenberg, rojena okoli leta 1789¹⁰⁸ ter da se jima je prvi otrok, Michelangelo, rodil leta 1817¹⁰⁹ (tako sta imela oba med 25 in 30 let). Tudi dejstvo, da je bilo obema Francema skupno osebno ime, bi lahko podpiralo teorijo, da gre v resnici za očeta in sina. Takšna razlaga stoji na dokaj trdnih temeljih, njena edina šibka točka je že omenjena starost umrlega Franca, ki leta 1828 tako ni bil star 75, ampak le 68 let.

Kot torej kaže, se je štajerska veja Zoisov v prvi polovici 19. stoletja razcepila na dve podveji, ki pa sta bili obe le kratkega roka. Prva je izumrla podveja Francovega mlajšega sina Edvarda. Edvard se je leta 1837 v Ljubljani poročil s tri leta starejšo Marijo Fluck pl. Leidenkron.¹¹⁰ Njunjo skupno življenje je trajalo le dobri dve desetletji, saj je Edvard že leta 1857 umrl v starosti 44 let.¹¹¹ Njegova vdova ga je preživela za skoraj pol stoletja in je umrla v Gradcu leta 1902 v častiljivi starosti 92 let.¹¹² V zakonu se jima je rodilo šest otrok, od katerih pa ni nobeden nadaljeval rodu. Najstarejši sin Gustav (1839) je bil sicer poročen, a kot se zdi, je bil njegov zakon brez otrok, saj jih v matrikah ali drugih virih ne zasledimo. Tudi ko je leta 1908 umrla Gustavova vdova Hermina (rojena Göth), je premoženje zapustila dobrodelnim ustanovam in ne morebitnim otrokom.¹¹³ Gustav je imel le enega brata – Olafa, ki pa je leta 1916 umrl neporočen. Njegovo osmrtnico sta v graškem časopisju objavili njegovi prav tako neporočeni sestri Afra (umrla dve leti kasneje) in Hilda.¹¹⁴ Še dve hčerki sta se rodili Edvardu in Mariji, a kot ženski nista mogli prenesti svojega priimka na potomce. Še posebej to velja za Adriano, ki je živela le štiri dni.¹¹⁵ Pač pa je v tem pogledu več sreče imela njena starejša sestra Olga, ki je dosegla odraslo dobo in se tudi poročila. Kako srečen je bil njen zakon, je težko reči, saj je bil mož kar 27 let starejši od nje, pomemben pa je tudi

Gustav baron Zois pl. Edelstein, junij 1864
(StLA, Leopold Bude Sammlung, K1 H2, št. 1878).

podatek, da Olga ni vzela kogarkoli, temveč lastnega strica, materinega brata polkovnika Juliusa Flucka pl. Leidenkrona. Julius je umrl leta 1897, o Olgi pa nimamo podatkov.¹¹⁶ Veja Edvarda in Marije je tako po moški strani ugasnila z Olafovo smrtjo leta 1916, dokončno pa verjetno nekaj let kasneje, ko je umrla tudi njegova sestra Hilda.

Nekaj let dlje se je uspelo obdržati veji Edvardovega brata Franca. Franca in njegovo nejasno poreklo smo že omenili. O njem lahko z gotovostjo rečemo le to, da je za ženo vzel Filipino Schröckinger, s katero je imel (verjetno) pet otrok. Najstarejši je bil Michelangelo, ki kljub svojemu zakonskemu stanu (poročen je bil z Antonijo Russbacher)¹¹⁷ ni zapustil potomcev. To je uspelo njegovemu mlajšemu bratu Žigi, ki je edini nadaljeval rod. Michelangelo in Žiga sta imela še dve mlajši sestri, o katerih so podatki zaenkrat še bolj skromni. To velja predvsem za Amalijo (rojeno 1826),¹¹⁸ medtem ko o njeni sestri Izabeli vemo, da se je leta 1846 poročila s šestnajst let starejšim Jožefom Leopoldom Hirnom.¹¹⁹ Zelo verjetno je bil sin Franca in Filipine tudi Janez, ki je januarja 1865 umrl star 45 let.¹²⁰ Glede na letnice (rojen okoli leta 1819) bi ga lahko uvrstili med Michelangela (1817)

¹⁰⁸ Ob smrti 1851 je bila stara 62 let (Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 316).

¹⁰⁹ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 187.

¹¹⁰ Schiviz, *Der Adel ... Krain*, str. 169.

¹¹¹ ZAL, LGZ, šk. 19.

¹¹² Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 325; ZAL, LGZ, fasc. 34, Osmrtnica za Marijo baronico Zois pl. Edelstein, rojeno Fluck pl. Leidenkron (v osmrtnici je njen dekliški priimek napačno zapisan kot Seidenkron) (16. 8. 1902, Gradec).

¹¹³ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 349; ZAL, LGZ, šk. 19 in fasc. 34, Osmrtnica za Hermino baronico Zois pl. Edelstein, rojena Göth (26. 12. 1908, Gradec).

¹¹⁴ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 194, 195, 349; ZAL, LGZ, šk. 19 in fasc. 34, Osmrtnica za Olafom baronom Zoisom pl. Edelstein (27. 11. 1916, Gradec).

¹¹⁵ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 349, 372.

¹¹⁶ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 349, 442.

¹¹⁷ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 252.

¹¹⁸ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 190.

¹¹⁹ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 253.

¹²⁰ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 463.

Baronica Zois pl. Edelstein (StLA, Leopold Bude Sammlung, K5 H11, št. 18789).

in Žigo (1821), teoretično pa bi lahko bil tudi njen stric, torej sin starejšega Franca. Čeprav se to ne zdi prav verjetno.

Štajersko vejo je tako nadaljeval Žiga, vendar je tudi on umrl precej mlad. Dočakal je le 41 let in čeprav se mu je v zakonu s Frančiško Köllisch rodilo kar pet sinov, se je Žigove družine držala smola. Ko je sam leta 1862 podlegel vnetju trebuha (kot je zapisano v mrliški knjigi),¹²¹ je zapustil vdovo Frančiško s šestimi otroki, od katerih je imel najstarejši Oliver trinajst let, najmlajši Hans pa le nekaj mesecev. Številčna družina pa se je v naslednjem desetletju skrčila na minimum. Najprej je za vodenico umrla hči Hermina, stara 13 let.¹²² V začetku sedemdesetih let je smrt v družini štajerskega Žige Zoisa kosila z velikim zamahom. Najprej je maja 1870 tuberkuloza pobrala enaindvajsetletnega Oliverja, ki se je ravno izšolal za pravnika.¹²³ Septembra istega leta je bil "krč v glasilkah" usoden za njegovega mlajšega brata, petnajstletnega gimnazijca Karla.¹²⁴ Leto in pol zatem pa je zaradi "možganske tuberkuloze" umrl še brat Oto.¹²⁵ Frančiška je tako ostala sama s sinovoma Žigo in Hansom. Tudi Žigi ni bilo name-

njeno dolgo življenje. Postal je zavarovalniški uradnik, a umrl že pri 36 za bronhitisom.¹²⁶ Le enajst dni kasneje, 17. marca 1886, je umrla tudi njegova mati.¹²⁷ Številni udarci usode so ji nakopali pljučno tuberkulozo, pod katero je klonila, ko je pokopala svojega petega otroka.

Preživetje štajerske veje je tako padlo na ramena petindvajsetletnega Hansa (1861).¹²⁸ Hans je imel zelo razburkano življenje, ki bi ga lahko strnili v znano geslo, da nizko pade, kdor visoko leta. Hans je bil glasbeno nadarjen in je postal v svojem času in okolju priznan skladatelj, čeprav njegovih del dandanes ne pozna skorajda nihče več.¹²⁹ Leta 1914 je v njegovi družini izbruhnila afera, ki je naredila veliko škode njegovemu ugledu. Zgodba se je začela leta 1894, ko se je Hans poročil s takrat sedemnajstletno Marijo Schmidt, hčerko starinarke. V zakonu sta se jima rodili le dve hčerki, od katerih je odrasla le starejša Evgenija (rojena 1897, leta 1915 se je poročila s Sigmundom Christianom),¹³⁰ medtem ko je mlajša Julija (1898) umrla še kot otrok.¹³¹ Zatem se v zakonu ni rodil noben otrok več. Hans je bil, kot rečeno, zadnji moški predstavnik svoje veje in kazalo je, da bo izumrla tudi veja njegovih graških sorodnikov, saj je Gustav umrl že leta 1900 brez otrok, Olaf pa je bil neporočen. Verjetno je bil prav Olaf tisti, ki je v svoji oporoki določil, da pripade vsa fidejkomisna posest baronov Zoisov potencialnemu sinu Hansa in Marije. Ta sin bi tako postal majoratnik (*Majoratsherr*),¹³² starša pa bi dobila v užitek sto tisoč kron. Ker pa Hans in Marija nista imela moškega naslednika in kot je očitno kazalo, ga tudi nista mogla dobiti, je baronica Mici, kot so jo imenovali, prišla na idejo, da bi sina enostavno kupila. S pomočjo prijateljice je spoznala dvajsetletno služkinjo Elise Hirth, ki je pričakovala nezakonskega otroka. Dogovorili so se, da bo, če Elise rodi dečka, baronica Mici otroka odkupila. Nato je začela hliniti nosečnost in čakala. 21. januarja 1914 je Elise res rodila dečka, ki so ga prepeljali v hišo barona Zoisa, kjer ga je "rodila" še baronica. 4. februarja so dečka krstili in je uradno

¹²⁶ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 44. Tudi pri Žigi se poraja dvom, ali je v resnici pripadal družini Žige in Frančiške, saj podatka o njegovih starših ni. Žiga predstavlja torej podoben problem kot Hermina.

¹²⁷ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 44.

¹²⁸ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 197.

¹²⁹ Pri Wurzbachu (60. zvezek, str. 241) lahko preberemo, da je Hans Zois napisal številne romances, uverture, sonate in pesmi, njegovo najbolj znano delo pa je opereta *Columbine*, ki je bila 15. marca 1889 z uspehom uprizorjena na Dunaju.

¹³⁰ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 201; ZAL, LGZ, šk. 19.

¹³¹ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 508.

¹³² Danes izraz "majoratnik" ni več v rabi, nekoč pa je označeval moškega, ki je imel kot najbližji sorodnik pravico podedovati dedno posestvo (*Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: DZS, 1997, str. 516).

¹²¹ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 318.

¹²² Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 463. Za Hermino ni povsem jasno, ali je res bila hčerka Žige in Frančiške, saj se njeni starši v mrliški knjigi ne omenjajo. Upoštevaajoč letnice pa je zelo verjetno, da je v resnici spadala v omenjeno družino. Druga možnost je, da je bila Hermina hči Edvarda in Marije.

¹²³ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 42, 422.

¹²⁴ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 42, 196.

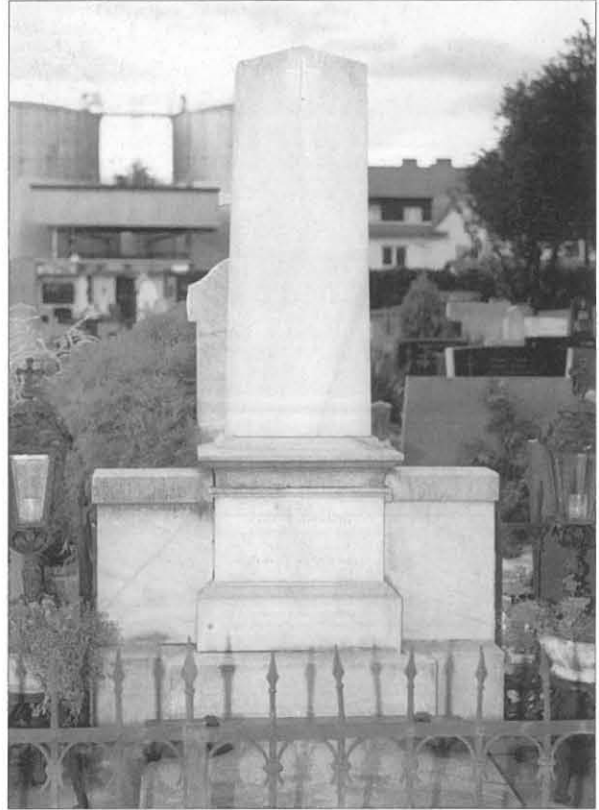
¹²⁵ Schiviz, *Der Adel ... Graz*, str. 42, 195.

postal Egon baron Zois pl. Edelstein ter s tem dedič vsega premoženja. Celotna zgodba bi se lahko tu končala, če ne bi "novopečena mama" takoj zahtevala denarja, ki ji je kot roditeljici majoratnika pripadal. To je ljudem takoj padlo v oči in sprožili so preiskavo, ki je razkrila celotno zadevo. Baronico Mici in njene pomagače so odpeljali v preiskovalni zapor. Baron je trdil, da o vsej stvari ne ve ničesar. Afera ga je tako pretresla, da si je večkrat poskusil vzeti življenje. Škandal ga je prizadel ne le moralno, temveč tudi finančno. Za poplačilo dolgov so mu zarubili premoženje, tako da je moral preostanek življenja prebiti ob miloščini. Mladega barona Egona so razdedinili ter mu namesto baronskega naziva dali materin priimek Hirth.

Sojenje baronici Zois in njenim sokrivcem je bilo zelo odmevno, saj je graški Tagespost o njem obširno poročal. Med drugim je pričala tudi mati glavne obtoženke Katarina Schmidt, ki je povedala, da se ni nikoli strinjala s hčerkino poroko ter da je pogosto prihajalo do sporov med njo in Zois. Na dan je prišlo tudi, da je imela baronica Mici številne ljubimce. Mati zadnjega izmed njih, gospa Girak, naj bi bila po baroničinih besedah tista, ki jo je nagovorila, naj si "priskrbi" otroka po zgledu srbske kraljice Drage Mašin. Baronica se je zagovarjala, da jo je v dejanje "prisilila" njena velika želja po sinu in nikakor ne želja po denarju. Sodišče, kot se zdi, njenemu teatralnemu pričanju ni preveč verjelo. 24. junija 1914 je razglasilo oprostilne sodbe za vse obtožene z izjemo glavne obtoženke baronice Zois. Slednjo so obsodili na dva meseca težke ječe, vendar se ji je prestani pripor že všteli v kazni.

Kakšna je bila usoda Hansa barona Zoisa, nam Lazarini ne razkriva. Baron je živel še deset let po aferi in je umrl v veliki revščini 5. januarja 1924 v Gradcu.¹³³ Z njim je štajerska veja Zoisov po moški liniji dokončno izumrla.

Hier ruhet unsere inigst geliebte,
gute theuere Mutter Frau
MARIA Freiin ZOIS von
EDELSTEIN
geb. FLUCK Edle von LEIDENKRON.
Die theuere, unvergesliche Verblichene
starb am 16. August 1902
in ihrem 92. Lebensjahre.

OLAF Baron ZOIS-EDELSTEIN
geb. 6.6.1845 gest. 24.11.1916

AFRA Baronin ZOIS-EDELSTEIN
geb. 7.8.1843 gest. 10.2.1918

*Nagrobnik štajerske veje rodbine Zois na
Steinfelder Friedhof v Gradcu
(foto: Barbara Žabota).*

¹³³ Zgodba je povzeta po seriji člankov, ki so shranjeni v Lazarinijevi genealoški zbirki (ZAL, LGZ, šk. 19 in fasc. 34). Članki so izrezani iz *Grazer Tagblatt* in *Tagespost* med 22. marcem in 24. junijem 1914.

ADRIANA (*Adrienne Maria Franziska Josepha*, 28. marec 1842, Gradec – 1. april 1842, Gradec) – baronica; hči barona Edvarda in Marije, rojene Fluck pl. Leidenkron.

AFRA (*Afra Maria Franziska*, 7. avgust 1843, Gradec – 10. februar 1918, Gradec) – baronica; hči barona Edvarda in Marije, rojene Fluck pl. Leidenkron; neporočena.

ALFONZ (*Maria Karl Sigismund Alfons*, 10. maj 1820, Ljubljana – 8. april 1889, Celovec (pokopan v Predosljah)) – baron; sin barona Karla in Serafine, rojene grofice Aichelburg. Poročen z Berto pl. Moro (25. julij 1819, Celovec – 7. februar 1883, Bled (pokopana v Predosljah)).

ALFONZ (*Alfons Maria Anton*, 10. maj 1871, Ljubljana – 22. marec 1872, Ljubljana) – baron; sin barona Egona in Evgenije, rojene baronice Simbschen.

ALOJZ (*Johann Baptist Alois*, 5. junij 1761, Ljubljana – 23. avgust 1762, Ljubljana) – baron; sin barona Michelangela in njegove druge žene Ivane, rojene Kappus pl. Pichelstein.

ALOJZIJA (*Maria Aloisia*, ok. 1786 – 28. marec 1854, Ljubljana) – baronica; hči barona Jožefa in njegove druge žene Katarine, rojene pl. Auenbrugg. Poročena (12. oktober 1814, Brdo) z Janezom Krstnikom pl. Lehmannom (23. junij 1788 – 18. julij 1831, Laško).

AMALIJA (*Amalia Anna*, 13. avgust 1826, Gradec – ?) – baronica; hči barona Franca in Filipine, rojene pl. Schröckinger.

ANA (*Maria Anna Johanna* tudi *Marianna* ali *Nina*, 26. november 1777, Ljubljana – po letu 1825) – baronica; hči barona Jožefa in njegove prve žene Katarine, rojene pl. Bonazza. Poročena (1. oktober 1800, Ljubljana) z Jožefom pl. Goldom (ok. 1761 – pred 1825), veletrgovcem iz Trsta.

ANTON (*Maria Anton Sigismund Josef*, 22. julij 1808, Ljubljana – 9. maj 1873, Ljubljana (pokopan v Predosljah)) – baron; vitez Reda železne krone III. razreda; sin barona Karla in Serafine, rojene grofice Aichelburg. Podedoval fidejkomis Brdo, v Predosljah dal kot župan občine postaviti novo šolsko splotje; izvoljen v deželni zbor; v testamentu zapustil velik znesek Narodni čitalnici v Ljubljani ter revežem predoseljske in šentjakobske župnije v Ljubljani, od koder je bila doma njegova soproga Katarina Schwarzenberg (12. oktober 1805, Ljubljana – 6. januar 1885, Ljubljana (pokopana v Predosljah)); poročena 12. junija 1832 v Ljubljani). Nagrobni napis mu je sestavil Janez Bleiweis.

ANTONIJA (*Maria Ignazia Antonia Felizitas*, 15. januar 1750, Ljubljana – 4. september 1751, Ljubljana) – hči Michelangela in njegove druge žene Ivane, rojene Kappus pl. Pichelstein.

ANTONIJA (*Agnes Antonia Anna*, imenovana *Antoinette*, 22. januar 1767 – ?) – baronica; hči barona Avgušтина in Frančiške Ksaverije, rojene

grofice Paradeiser.

AVGUŠTIN (*Franz Xaver Augustin*, 1. december 1731, Ljubljana – 27. marec 1808, Gradec (pokopan pri Sv. Krištofu v Ljubljani)) – baron; sin Michelangela in njegove prve žene Marije Jožefe, rojene pl. Perneck. Poročen (25. februar 1756, Gracarjev turn) s Frančiško Ksaverijo grofice Paradeiser (4. julij 1734 – 27. maj 1793, Ljubljana (pokopana pri Sv. Krištofu)). Posedoval je graščine na Dolenjskem (Grm, Zaboršt, Graben, nato tudi Zavrh in Svibno); kasneje se je preselil v Gradec. Začetnik štajerske veje Zoisov.

AVGUŠTIN (1768 – 12. januar 1830) – baron; sin barona Avgušтина in Frančiške Ksaverije, rojene grofice Paradeiser.

BEATRIKA (*Beatrix Franziska*, 5. januar 1810 – 30. junij 1883, Celovec) – baronica; hči barona Karla in Serafine, rojene grofice Aichelburg. Poročena (10. oktober 1838, Koroška Bela) z državnim uradnikom vitezom Henrikom pl. Leibelternom (21. september 1810, Banat – 16. april 1889, Verona).

BERNARD (*Bernhard Alois*, 18. junij 1779, Ljubljana – 29. maj 1780, Ljubljana) – baron; sin barona Jožefa in njegove prve žene Katarine, rojene pl. Bonazza.

BERNARDINO (1719 ali 1717, Cacodelli – 7. september 1793, Ljubljana) – sin Janeza Krstnika (*Giovanni Battista*), nečak Michelangela. Ta ga je pripeljal v Ljubljano, kjer je postal družabnik v njegovem podjetju kot poslovodja. 26. julija 1773 sprejet v viteški stan.

BERTA (*Adalberta Maria Maximiliana*, 22. december 1859, Javornik – ?) – baronica; hči barona Alfonza in Berte, rojene pl. Moro. Poročena (7. september 1885, Bled) z angleškim bankirjem Williamom Armstrongom (1853 – 20. julij 1918, London).

CECILIJA (*Maria Cäcilia Xaveria*, 21. november 1774, Ljubljana – po 1825) – baronica; hči barona Jožefa in njegove prve žene Katarine, rojene pl. Bonazza. Prebivala pri sorodnikih v Gradcu.

CELESTINA (*Cölestine Margarethe Edmunda Mathilde Maria*, 17. oktober 1848, Ljubljana – 7. februar 1876, Konstantinopol (pokopana v Predosljah)) – baronica; hči barona Alfonza in Berte, rojene pl. Moro. Poročena (28. september 1872, Bled) s svojim bratrancem Rudolfom grofom Welser pl. Welserheimbom (1. marec 1842, Dunaj – 25. oktober 1926, Gradec).

EDVARD (*Maria Eduard Karl*, 6. april 1814, Predoslje – 12. november 1814, Predoslje) – baron; sin barona Karla in Serafine, rojene grofice Aichelburg.

EDVARD (*Eduard Andreas Siegmund Franz Xaver*, 4. junij 1813, Gradec – 30. december 1857) – baron; sin barona Franca in (verjetno) njegove druge žene Filipine, rojene Leschner. Poročen (23. oktober 1837, Ljubljana) z Marijo Jožefo Fluck pl.

Leidenkron (12. december 1810, Ljubljana – 16. avgust 1902, Gradec (pokopana na *Steinfelder Friedhof* v Gradcu)).

EGON (*Egon Anton Serafikus Theodor Maria*, 11. junij 1847, Ljubljana – 23. januar 1919, Ljubljana) – baron; sin barona Alfonza in Berte, rojene pl. Moro. Poročen (22. avgust 1868, Bled) z Evgenijo baronico Simbschen (31. julij 1850, Gradec – 23. oktober 1920, Ljubljana (pokopana na Žalah)).

EGON (*Egon Rudolf Alois*, 21. junij 1886 (ali 1889), Predoslje – 7. marec 1928, grad Kirchbichl na Koroškem) – baron; sin barona Egona in Evgenije, rojene baronice Simbschen. Vojak v prvi svetovni vojni; sodeloval pri obleganju Přemysla; bil v ruskem ujetništvu; po vojni tajnik ljubljanskega sejma; poročen z neko Rusinjo, ki ga je zapustila; ustrelil se je na gradu svoje sestre Jelle.

EVGENIJA (*Eugenia Henriette Theodora Beatrix*, 23. marec 1897, Gradec – ?) – baronica; hči barona Hansa in Marije, rojene Schmidt. Poročena (julij 1915, Gradec) z zavarovalniškim uradnikom Sigmundom Christianom.

FRANC (*Franz Michael Augustin*, 7. oktober 1760 – 4. april 1828, Gradec) – baron; sin barona Avgušтина in Frančiške Ksaverije, rojene grofice Paradeiser. Prvič poročen (10. januar 1789, Gradec) z Ano, vdovo Zech pl. Zechenfeld, rojeno pl. Eichelberg (ok. 1763 – 17. maj 1808, Gradec). Drugič poročen kot vdovec (12. februar 1809, Gradec) s Filipino pl. Leschner (ok. 1791 – 1853). Sprva določen za dediča premoženja Zoisov; na stroške strica Žige se je šolal v rudarski šoli na Slovaškem; kazal znake duševne bolezni.

FRANC (*Franz, ? – ?*) – baron; član štajerske veje; zelo verjetno sin barona Franca in njegove prve žene Ane, rojene pl. Eichelberg. Poročen s Filipino Schröckinger pl. Neudenberg (ok. 1789 – 13. junij 1851, Gradec).

FRANČIŠKA (*Maria Franziska Angelika*, 8. maj 1733, Ljubljana – ?) – hči Michelangela in njegove prve žene Marije Jožefe, rojene pl. Perneck. Poročena (poročna pogodba 29. oktober 1754, Brdo) s častnikom Jožefom Avgustom pl. Pollinijem; živila v Skrilju pri Ajdovščini.

GABRIJELA (*Maria Leonarda Agathe Gabriele*, 5. februar 1818, Ljubljana – 4. april 1898, Veli Lošinj) – baronica; hči barona Karla in Serafine, rojene grofice Aichelburg. Poročena (3. avgust 1852, Mokrice) z Rudolfom grofom Jenison-Wallworthom (17. avgust 1811, na Madžarskem – 8. april 1865, Gradec), s katerim je imela sina Rudolfa ml. (19. oktober 1856 – 28. december 1881, Pegli).

GUSTAV (*Gustav Maria Lorenz Eduard Josef*, 5. februar 1839, Gradec – 25. julij 1900, Gradec) – baron; sin barona Edvarda in Marije, rojene Fluck pl. Leidenkron. Poročen (21. november 1864, Gradec) s Hermino Göth (24. december 1839 – 25. december 1908, Gradec (pokopana v St. Veitu pri Gradcu)).

HANS (*Johann Gustav Adolf*, 14. november 1861, Gradec – 5. januar 1924, Gradec) – baron; sin barona Žige in Frančiške, rojene Köllisch. Poročen (5. februar 1894, Dunaj) z Marijo Schmidt (7. oktober 1877 – ?), hčerko starinarke. Kot skladatelj je pisal romance, uverture, sonate, najbolj znana pa je njegova opereta *Columbine*. Kot zadnji predstavnik svoje (štajerske) veje si je želel moškega potomca – afera s kupljenim dečkom v začetku 1914. Umril v veliki revščini.

HERMINA (*Hermine*, ok. 1850, Brdo – 28. februar 1885, Ljubljana) – baronica; hči barona Mihaela in Marije, rojene Engert. Poročena (26. november 1868, Ljubljana) z Jožefom baronom Baillou, poročnikom (ok. 1846 – 20. november 1920).

HERMINA (*Hermine*, ok. 1851 – 3. julij 1864, Gradec) – baronica; verjetno hči barona Žige in Frančiške, rojene Köllisch. Pri 13 letih umrla za vodenico.

HILDA (*Hilda Maria Maximiliana Franziska*, 6. februar 1847, Gradec – po 1918) – baronica; hči barona Edvarda in Marije, rojene Fluck pl. Leidenkron; neporočena.

IGNAC (*Peter Paul Ignaz*, 29. junij 1762, Ljubljana – 11. september 1784, Innsbruck) – baron; sin barona Michelangela in njegove druge žene Ivane, rojene Kappus pl. Pichelstein; jurist v Innsbrucku.

IVANA (*Maria Felizitas Johanna Nepomucena*, 5. julij 1759, Ljubljana – ?) – baronica; hči Michelangela in njegove druge žene Ivane, rojene Kappus pl. Pichelstein. Poročena (6. junij 1782, Ljubljana) z Janezom pl. Bonazza (umrl 20. junija 1801). Živila je v Ljubljani, leta 1809 pa se je s sinom Antonom pred Francozi umaknila na двореc Stelnik na hrvaški strani Kolpe.

IVANA (*Anna Maria Johanna*, imenovana *Jeanette* 1. januar 1762 – 13. februar 1842, Ljubljana (pokopana v Ljubljani pri Sv. Krištofu)) – baronica; hči barona Avgušтина in Frančiške Ksaverije, rojene grofice Paradeiser. Poročena z Jožefom pl. Lehmannom (1749 – 1. junij 1818, Gradec). Živila v Gradcu in Benetkah.

IZABELA (*Isabella*, ok. 1827 – ?) – baronica; hči barona Franca in Filipine, rojene Schröckinger. Poročena (6. september 1846, Gradec) z Jožefom Leopoldom Hirnom (roj. ok. 1811).

JANEZ (*Johann*, ok. 1819 – 10. januar 1865, Gradec) – baron; verjetno sin barona Franca in Filipine, rojene Schröckinger. Pri 45 umrl za jetiko.

JELLA (*Gabriele*, 15. marec 1877, Celovec – ?) – baronica; hči barona Egona in Evgenije, rojene baronice Simbschen. Poročena (29. september 1902, Predoslje) s Pavlom Herbert-Kerchnave (roj. ok. 1871). Živila je na gradu Kirchbichl na Koroškem blizu Wolfsberga, kjer se je leta 1928 ustrelil njen brat Egon.

JENNY (*Eugenie*, 14. maj 1844 (ali 1845), Hietzing pri Dunaju – 25. februar 1918, Ljubljana) – baronica; hči barona Mihaela in Marije, rojene Engert. Poročena (29. september 1861, Feistritz im Mürtzhale) s Kamillom grofom Aichelburgom (9. junij 1837, Marschendorf – 10. marec 1905, Trst), s katerim je imela pet sinov. Ko je leta 1917 umrl njen sin Ernest in potem ko so izropali njeno vilo na Bledu, se je ustrelila.

JOŽEF (*Josef Leopold*, 22. november 1748, Ljubljana – 1817 (ali 15. april 1813, Dunaj)) – baron; sin Michelangela in njegove druge žene Ivane, rojene Kappus pl. Pichelstein. Ustanovitelj kranjske veje Zoisov; posedoval je dve graščini na Dolenjskem (Turn in Kumpaljski grad) in dvorec pod Rožnikom. Z družino je večinoma živel na Dunaju. Prvič poročen s Katarino pl. Bonazza, vdovo pl. Werneck (krst 25. november 1750, Semič – 20. julij 1779, Ljubljana). Drugič poročen (13. november 1782) s Katarino pl. Auenbrugg (ok. 1755 – 9. junij 1825, Dunaj).

JOŽEFA (? – po 1825) – baronica; hči barona Jožefa in njegove druge žene Katarine, rojene pl. Auenbrugg.

JULIJA (*Julia Carmen Emilie Franziska*, 9. maj 1898, Gradec – ?) – baronica; hči barona Hansa in Marije, rojene Schmidt; umrla kot otrok.

KAREL (*Karl Filipp Eugen*, 18. november 1756, Ljubljana – 29. oktober 1799, Trst) – baron; sin Michelangela in njegove druge žene Ivane, rojene Kappus pl. Pichelstein. Botanik – po njem se imenujeta Zoisova zvončnica (*Campanula zoysii*) in Zoisova vijolica (*Viola zoysii*). Napisal je seznam rastlin, ki uspevajo na Kranjskem (v latinščini, nemščini in slovenščini). Od 1793 član akademije v Erlangnu. Neporočen.

KAREL (*Karl Sigmund*, 13. december 1775 – 7. julij 1836) – baron; sin barona Jožefa in njegove prve žene Katarine, rojene pl. Bonazza. Tesno je sodeloval s stricem Žigo; ta ga je v letih 1804-1805 poslal na študijsko potovanje v Nemčijo, da bi se seznanil z modernim železarstvom. Dedič Žigovega premoženja (železarna, palača v Ljubljani, Brdo); zaman skušal zaustaviti propad železarstva na Gorenjskem. Poročen (12. september 1807) s Serafino groficom Aichelburg (7. februar 1791 – 15. avgust 1849, Ljubljana (pokopana v Ljubljani pri Sv. Krištofu)).

KAREL (*Maria Gabriel Karl*, 10. april 1815, Predoslje – med 1837 in 1849) – baron; sin barona Karla in Serafine, rojene grofice Aichelburg.

KAREL (*Karl Dominik Josef*, 11. februar 1855, Gradec – 14. september 1870, Gradec) – baron; sin barona Žige in Frančiške, rojene Köllisch. Pri 15 kot gimnazijec umrl zaradi "krča v glasilkah".

KSAVER (*Filipp Anton Xaver*, 28. marec 1751, Ljubljana – 28. marec 1808) – baron; sin Michelangela in njegove druge žene Ivane, rojene Kap-

pus pl. Pichelstein. Bivši stotnik in upravnik neke vojaške bolnice, poročnik v Karlovcu (1790). Poročen z Julijo pl. Schiller (ok. 1753 – 24. september 1805, Gradec). Od 1797 živel v emigraciji v Bremnu; umrl v nesreči.

MAKSIMILJAN (*Maximilian Serafin Vinzenz Ferrerius*, 12. oktober 1753, Preddvor – 28. maj 1755 (ali 1756), Preddvor) – sin Michelangela in njegove druge žene Ivane, rojene Kappus pl. Pichelstein.

MAKSIMILJANA (*Maria Leonarda Serafine Maximiliana*, 16. oktober 1824, Predoslje – ?) – baronica; hči barona Karla in Serafine, rojene grofice Aichelburg.

MARIJA (*Maria*, 1757 – 29. junij 1757, Ljubljana) – hči Michelangela in njegove druge žene Ivane, rojene Kappus pl. Pichelstein.

MARIJA (*Maria*, 1826 – 13. september 1827, Ljubljana) – baronica; verjetno hči barona Karla in Serafine, rojene grofice Aichelburg.

MATIJA (? – ?) – baron; sin barona Ksaverja in Julije, rojene pl. Schiller. V letih 1794-1795 se je šolal v *Collegio imperiali de nobili* v Milanu; častnik.

MATILDA (*Maria Leonarda Johanna Franziska Romana Mathildis*, 26. junij 1829, Predoslje – 2. oktober 1914, Mokrice) – baronica; hči barona Karla in Serafine, rojene grofice Aichelburg. Poročena (27. februar 1848, Koroška Bela) z Gustavom grofom Auerspergom z Mokric (7. julij 1815, Mokrice – 23. januar 1880, Mokrice).

MICHELANGELO (14. marec 1694, Cacodelli pri Berbennu – 27. avgust 1777, Ljubljana) – sin Antonia. Preko Trsta je prišel v Ljubljano, kjer se je zaposlil v železarski trgovini rojaka Petra Antona Codellija pl. Fahnenfelda. Leta 1735 je že postal lastnik trgovine; organiziral je prodajno mrežo po Italiji do Sredozemlja; posedoval je rudnike in fužine na Gorenjskem in fužine v Mislinji na Štajerskem. V Ljubljani je kupil več hiš in jih združil v enotno palačo (Breg 22); imel je nepremičnine v Trstu, zemljiška gospostva na Kranjskem (Brdo pri Kranju – od 1773 fidejkomis rodbine Zois). V priznanje za pospeševanje trgovine mu je cesar Karel VI. podelil plemstvo (Michelangelo Zois pl. Edelstein), leta 1760 (ker je prispeval denar v državno blagajno) pa ga je cesarica Marija Terezija povišala v barona (Michelangelo baron Zois pl. Edelstein). Dvakrat poročen: prvič (6. februar 1730, Ljubljana) z Marijo Jožefo pl. Perneck (30. december 1706, Ljubljana – 6. februar 1745, Ljubljana); kot vdovec se je 1. februarja 1747 poročil z Ivano Katarino Kappus pl. Pichelstein iz Kamne Gorice na Gorenjskem (krst 18. julij 1725, Ljubljana – 14. november 1798, Ljubljana). Ta pa se je kot vdova znova poročila (11. avgust 1782, Ljubljana) z Janezom Volbenkom pl. Aichelburgom.

MICHELANGELO (*Michelangelo Mattia*, 1734 – ok. 1780) – baron; sin Michelangela in njegove prve žene Marije Jožefe, rojene pl. Perneck. Duhovnik v Svibnem in gospodar graščin Svibno in Zavrh.

MICHELANGELO (*Michael Angelo Egon Sigmund*, 18. junij 1874, Bled – 1945) – baron; sin barona Egona in Evgenije, rojene baronice Simbschen. Poročen (11. september 1902, Bled) z Mileno Ano Treo (30. maj 1881 – 23. september 1926, Ljubljana). Odselil se je v Celovec. Med drugim je pisal članke o rimskih novcih (Carniola IV/1914).

MICHELANGELO (*Michelangelo Wilhelm Sigmund Egon*, 19. november 1903, Ljubljana – ?) – baron; sin barona Michelangela in Milene, rojene Treo. Poročen (16. oktober 1923 ali 1924, Gradec) z Marijo Brunhildo Stocker (25. marec 1900 – ?).

MIHAEL (*Michael Angelo Rudolf Augustin Xaver Hieronymus*, 11. december 1756 – 2. junij 1798, Ljubljana) – baron; sin Avgušтина in Frančiške Ksaverije, rojene grofice Paradeiser.

MIHAEL (*Maria Josef Michael Angelikus*, 29. marec 1812 – 7. januar 1882, Brdo (pokopan v Ljubljani na Žalah)) – baron; sin barona Karla in Serafine, rojene grofice Aichelburg. Po smrti brata Antona je podedoval njegovo posest. Poročen (29. marec 1842, Dunaj) z Marijano Engert (13. januar 1823 – 9. marec 1887, Ljubljana (pokopana v Predosljah)).

OLAF (*Olaf Maria Franz Eduard Johann Norbert*, 6. junij 1845, Gradec – 25. november 1916, Gradec (pokopan na Steinfelder Friedhof)) – baron; sin barona Edvarda in Marije, rojene Fluck pl. Leidenkron; neporočen.

OLGA (*Olga Maria Seraphina Franziska Xaveria*, 4. november 1840, Gradec – ?) – baronica; hči barona Edvarda in Marije, rojene Fluck pl. Leidenkron. Poročena (6. maj 1865, Gradec) s polkovnikom in stricem Juliusom Fluckom pl. Leidenkronom (ok. 1813 – 3. maj 1897).

OLIVER (*Olivier Sigmund*, 11. januar 1849, Gradec – 5. maj 1870, Gradec) – baron; sin barona Žige in Frančiške, rojene Köllisch. Po izobrazbi pravnik. Pri 21 letih umrl zaradi pljučne tuberkuloze.

OTO (*Otto Johann Stephan*, 25. december 1852, Gradec – 28. april 1872, Gradec) – baron; sin barona Žige in Frančiške, rojene Köllisch. Umrl pri 19 letih kot gimnazijec zaradi "možganske tuberkuloze".

SERAFINA (*Serafine Franziska Katharina*, 25. marec 1834 – 11. maj 1910, Gradec (pokopana v Predosljah)) – baronica; hči barona Antona in Katarine, rojene Schwarzenberg. Poročena (17. september 1854, Brdo) s Karlom Avgustom baronom

de Traux de Wardin (4. januar 1820, Maria Zell – 17. september 1883, Spodnji Lanovž pri Celju (pokopan v Predosljah)). Njena hčerka Konstancija je leta 1918 prodala Zoisovo palačo Petru Kozini.

SERAFINA (*Maria Leonarda Serafine*, 1. marec 1816, Sv. Križ pri Litiji – 21. november 1904, Bled (pokopana v Predosljah)) – hči Karla in Serafine, rojene grofice Aichelburg. Poročena (21. april 1839, Ljubljana) z Gottfriedom grofom Welserheimbom (30. avgust 1795, Gradec – 22. januar 1867, Gradec (pokopan v Gradcu pri Sv. Petru)).

ŽIGA (*Sigmund*, 23. november 1747, Trst – 10. november 1819, Ljubljana) – baron; "najbogatejši Kranjec" in mecen; sin Michelangela in njegove druge žene Ivane, rojene Kappus pl. Pichelstein. Šolal se je v Ljubljani, nato pri 15 letih na plemiški akademiji v Reggio Emilia, kjer je študiral humanistične vede. Pri 18 letih se je vrnil v Ljubljano, pri 21 pa postal družabnik v očetovem podjetju in ga 1774 prevzel v celoti. Zanimal se je v prvi vrsti za mineralogijo (po njem se imenuje mineral zoisit); podpiral je gorska raziskovanja (organiziral je dve odpravi v triglavsko pogorje (1795)). Močno je vplival na narodno prebujanje. Želel je, da bi Ljubljana dobila muzej za njegovo mineraloško zbirko (ok. 5000 mineralov). Bil je član več znanstvenih ustanov. Zadnjih dvajset let je bil hrom (protin), premikal se je le s pomočjo invalidskega vozička (danes v Mestnem muzeju). Njegov osebni tajnik in knjižničar je bil Jernej Kopitar. Bil je poliglot – z materjo je govoril slovensko, z očetom pa italijansko; zanimal se je npr. tudi za švedski in laponski jezik. Nekaj časa je prirejal slovenske gledališke predstave in prevajal italijanske arije v slovenščino. Umrl je neporočen; njegov naslednik je postal nečak Karel. Pokopan je pri Sv. Krištofu v Ljubljani. Njegova nagrobna plošča je danes vzdana v njegovo hišo na Bregu 22.

ŽIGA (*Sigmund*, ok. 1821 – 25. julij 1877, Brdo (pokopan v Predosljah)) – baron; sin barona Karla in Serafine, rojene grofice Aichelburg.

ŽIGA (*Siegmund Franz Xaver Ignaz Anton*, 1. julij 1821, Gradec – 20. avgust 1862, Gradec) – baron; sin barona Franca in Filipine, rojene Schröckinger. Poročen s Frančiško Köllisch (8. september 1820 – 17. marec 1886, Gradec).

ŽIGA (*Siegmund*, ok. 1850 – 6. marec 1886, Gradec) – baron; verjetno sin barona Žige in Frančiške, rojene Köllisch. Zavarovalniški uradnik. Pri 35 letih umrl zaradi bronhitisa.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- AS – Arhiv Republike Slovenije
 AS 730, *Gospostvo Dol*, fascikla 120 in 127.
 AS 744, *Gospostvo Koča vas*, fascikel 13.
 AS 792, *Gospostvo Turn pod Novim gradom*, fascikel 63.
 AS 1052, *Zois pl. Edelstein, rodbina*, fascikel 1, 3 in 37.
 AS 1075, *Zbirka rodovnikov*, št. 294, Zois.

StLA – Steiermärkische Landesarchiv Graz
 Leopold Bude Sammlung

- ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
 LGZ – LJU 340, *Lazarinijeva genealoška zbirka*, škatli 8 in 19 in fascikli 29, 30, 31, 33, 34 in 35.

LITERATURA

- Argo* : Zeitschrift für krainische Landeskunde 5 (ur. Müllner, Alfons). Laibach : Alfons Müllner, 1897, stolp. 46-53, 60-67, 78-83, 91-100, 118-120, 133-137, 154-156.
- Faninger, Ernest: Izvor rodovine Zois in njeni najpomembnejši predstavniki na Slovenskem. *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike* 9 (ur. Adamič, France). Ljubljana : Slovenska Matica, 1987, str. 89-107.
- Gagern, Falk von: *Mokric : die Heimat von Friedrich von Gagern*. Hamburg & Berlin : P. Parey, 1962.
- Kidrič, France: *Zoisova korespondenca 1808-1809 (1. knjiga) in 1809-1810 (2. knjiga)*. V Ljubljani : Akademija znanosti in umetnosti (Korespondence pomembnih Slovencev / Akademija znanosti in umetnosti ; 1; 2) 1939-1941.
- Kovač, Tita: *Najbogatejši Kranjec*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1979.
- Požar, Breda: Gagern. *Enciklopedija Slovenije* 3, *Eg-Hab*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1989, str. 175.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken der Stadt Graz*. Graz : "Lydia Schiviz von Schivizhoffen", 1909.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*. Görz : Verfasser, 1905.
- Slana, Lidija: *Brdo pri Kranju*. Ljubljana : Arterika, 1996.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1982.
- Valenčič, Vlado: Zois. *Slovenski biografski leksikon* 4. Ljubljana, 1980-1991, str. 827-846.
- Witting, Johann Baptist: Steiermärkischer Adel. *Siebmacher, Band 28*, Nürnberg, 1919-1921.

Wurzbach, Carl: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Wien : L. C. Zamarski, 1856-1891 (60 zvezkov).

ZUSAMMENFASSUNG

Das genealogische Bild der Familie Zois vom 18. bis zum 20. Jahrhundert

Über die Familie Zois ist viel geschrieben worden. Kaum jemand kennt nicht den berühmten Sigismund Zois, Mäzen, Naturwissenschaftler, Nationalökonom, Händler, Aufklärer und den "reichsten Krainer". Oder seinen Bruder Karl, Botaniker, der zwei Alpenblumen seinen Namen verlieh. Da ist noch Michelangelo, erster Familiensproß in Krain und Stammvater der Dynastie Zois im slowenisch-österreichischen Raum, ferner Sigismunds und Karls Neffe Karl als Sigismunds Nachkomme und Erbe des gesamten Vermögens der Zois sowie Karls Sohn Anton, bekannt als Wohltäter und Philantrop, Bürgermeister in Predoslje und Abgeordneter im Krainer Landtag. Somit ist unser Wissen über Handel und Wandel der einzelnen Mitglieder der Familie Zois mehr oder weniger erschöpft.

Wenn von der Familie oder sogar Dynastie Zois die Rede ist, stellt man sich eine weit verzweigte Familie aus zahlreichen Einzelmitgliedern vor, die ihre Nebenzweige gründeten und sich mit der Zeit allmählich so sehr vom gemeinsamen Stamm entfernten, daß sie sich entfremdeten und daß sie – außer dem Familiennamen und dem Bewußtsein einer gemeinsamen Herkunft – nichts mehr verband (wie das auch bei den Auerspergern der Fall war). Auch die Zois konnten diesem Schicksal nicht entgehen, obwohl nicht in einer so radikalen Form wie bei einigen anderen Adelsfamilien. Dafür gibt es zwei Gründe. Der erste besteht darin, daß viele männliche Vertreter der Familie unverheiratet blieben und demnach keine weitere Verzweigung des Familienstamms in neue Zweige bewirken konnten. Der zweite Grund ist chronologischer Natur. Wenn man die Zois etwa mit den Auerspergern vergleicht, die mindestens seit dem 12. Jahrhundert in Krain lebten, muß für die Zois festgehalten werden, daß ihre Familiengeschichte in Krain erst sechs Jahrhunderte später begann, also konnten sie sich in "der knappen Zeit" nicht in

dem Maße verbreiten wie etwa die Auersperger oder Lamberger. Bei den Zois kann man nur zwei Linien folgen, und zwar dem Haupt- oder Krainer Zweig, der bis zu den zwanziger Jahren des 20. Jahrhunderts im slowenischen Raum anwesend war, und dem steirischen Zweig, der in Graz lebte und 1924 mit Hans Zois im Mannesstamm ausstarb.

Im Mittelpunkt der bisherigen Forschungen standen demnach größtenteils nur einige Familienangehörige der Zois. Der Einzelne, sein Lebenswandel, kann nicht als ein von seiner Umgebung losgelöster Individualist behandelt werden. Dabei ist auch und vor allem das Lebensmilieu als Faktor der primären Sozialisierung gemeint. In vielen Fällen war gerade die Familie, die das Schicksal des Einzelnen bestimmte, indem sie ihn in seinen Bestrebungen unterstützte oder diese behinderte.

Nicht selten findet man auch die Gründe für die Entscheidungen und Handlungen des Einzelnen in seinem Verhältnis zum engeren oder weiteren Familienkreis.

Aus diesem Grund setzt sich der Verfasser des vorliegenden Beitrags zum Ziel, ein vollständiges Bild der Familie Zois zu vermitteln. Der Verfasser folgt chronologisch der Entwicklung der Familie von ihrem Auftreten in Krain bis zu ihrer Gabelung in zwei Zweige und dem endgültigen Aussterben bzw. der Abwanderung aus Jugoslawien. Summarisch wird das Schicksal der einzelnen Mitglieder der Familie vorgestellt (vor allem ihre genealogischen Verbindungen), zuerst in Textform, dann auch in alphabetischer Reihenfolge in Form eines "Mini-Lexikons".

pregledni znanstveni članek

UDK 929.3(497.12 Preloka)
prejeto: 3. 6. 2002

Bojan Balkovec

dr. zgodovine, docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

Paberki o rojstvih in porokah v župniji Preloka

IZVLEČEK

Članek predstavlja nekatere značilnosti rojstev in porok v kaplaniji Preloka ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja. Analizirani so osnovni podatki o kraju in času rojstev in imenih novorojencev. Pri porokah najdemo osnovne podatke o času poroke in starostih mladoporočencev.

KLJUČNE BESEDE

matične knjige, prebivalci, Preloka, rojstva, poroke

SUMMARY

GLEANINGS ON BIRTHS AND MARRIAGES IN THE PRELOKA PARISH

The article presents some characteristics of births and marriages in the Preloka chaplainry at the end of the 18th and at the beginning of the 19th centuries. Analysed are elementary data on place and time of births and names of newborns. With marriages we find basic information on time of marriage and age of new-weds.

KEY WORDS

registers, inhabitants, Preloka, births, marriages

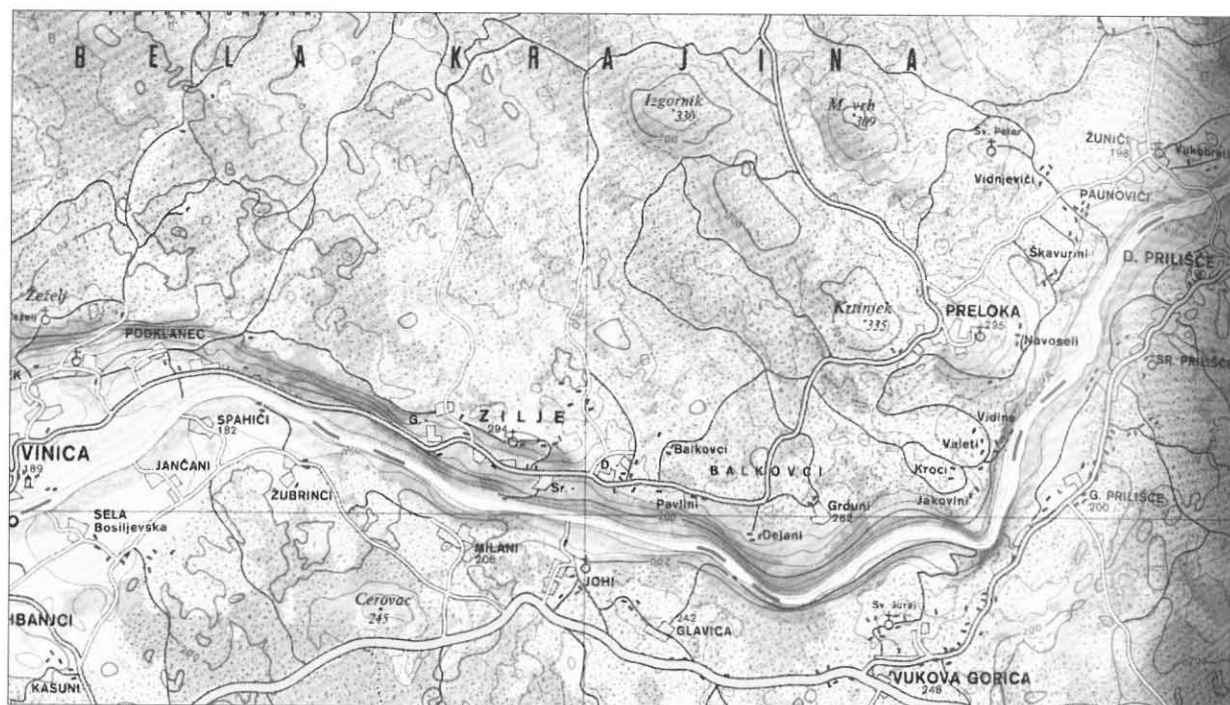

Župnija Svete Trojice Preloka je bila ustanovljena leta 1860. Pred tem je bila tu od 1787. kaplanija. Še prej je to ozemlje sodilo v okvir župnije Vinica. Lastne matične knjige so začeli pisati leta 1791. V začetku najdemo v eni knjigi vse tri vrste zapisov. Večina matičnih knjig je shranjenih v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani, le dve sta še v matični župniji. Kraji, o katerih pišem, so po abecednem redu Balkovci, Preloka, Zilje in Žuniči. Vsi štirje kraji so obsegali tudi po nekaj zaselkov z izjemo Zilj, ki so se delile le na Gornje, Srednje in Dolnje.¹ V okviru Balkovcev so bili zaselki Balkovci, Dejani, Grduni in Pavlini.² K Preloki so sodili tudi zaselki Kroci, Jakovini, Novoseli, včasih imenovani tudi Kavrani, Škavurini, Valeti in Vidine.³ Za osrednji del Preloke okoli cerkve sv. Trojice so v matičnih knjigah uporabljali tudi oznako Brdo. K Žuničem je pripadal tudi zaselek Vukobrati.⁴ Poleg krajev, ki so bili od sredine 19. stoletja v okviru župnije Preloka, se v rubriki *kraj* pri rojstvih omenjajo še nekateri kraji iz adlešičke župnije in iz župnij na desnem bregu Kolpe, tj. na Hrvaškem.

Koliko se jih je rodilo?

V matični knjigi krščenih župnije Preloka lahko sledimo krstom oziroma rojstvom od sredine leta 1791. V svojo analizo sem zajel vpise do 29. maja 1826. V tem času imamo zapisane podatke o 1515 krščenih oziroma rojenih osebah. Podatki, zapisani v krstnih matičnih knjigah, nam ponujajo možnost raziskovanja v več smereh.

Ob upoštevanju nekaterih nejasnosti v zapisih in možnih napakah je pregled krajev rojstev 1515 oseb viden v spodnji tabeli. Skoraj tretjina vseh zapisov se nanaša na Preloko in njene zaselke, sledijo Zilje s skoraj četrtinskim deležem, Balkovcem je pripadla sedmina vpisov in Žuničem dobra desetina. Skoraj enak delež vpisov kot Balkovcem pripada tudi Prilišču in Vukovi gorici. To sta naselji na desnem bregu Kolpe, na Hrvaškem. V zadnjih treh vrsticah so omenjeni predvsem kraji, ki so bili del adlešičke župnije. Izjemo predstavljajo Paunoviči, kraj, ki leži med Preloko in Žuniči, ozemeljsko torej v preloški župniji, vendar je bila večina prebivalcev pravoslavne veroizpovedi.

- 1 *Krajevni leksikon Slovenije*, II., geslo Zilje, str. 67.
- 2 *Krajevni leksikon Slovenije*, II., geslo Balkovci, str. 22.
- 3 *Krajevni leksikon Slovenije*, II., geslo Preloka, str. 52.
- 4 *Krajevni leksikon Slovenije*, II., geslo Žuniči, str. 68.

kraj	število rojstev
Preloka	502
Zilje	376
Balkovci	225
Prilišče	177
Žuniči	166
Vukova gorica	46
Glavica	4
Dolenjci, Gorenjci	3 + 3
Adlešiči, Marindol	2 + 2
Bedenj, Paunoviči, Pribinci, Sela, Velika sela, Vrhovci	6

Število rojstev po kraju rojstva

Krajevna imena so zapisana na več načinov. Vzroki za to so problemi s pismenostjo zapisovalcev, nedorečene oblike zapisa krajevnega imena in različne vrste pisav, ki so jih uporabljali. Omenil bom samo vsebinsko zanimive zapise, ne bom pa predstavljal različnih zapisov imena kraja, kjer gre le za oblikovno različne zapise npr. Deane, Deani, Deanne in Dejany za zaselek Dejane. Pogosto sta skupaj zapisani imeni vasi in zaselka npr. Balkovzi Deani. Ta zapis vsebinsko seveda ni napačen. Kateri so zapisi, ki izstopajo? Balkovci se pojavljajo v povezavah z Ziljami, Kavrani, Brdom in Preloko, Grduni s Preloko, Jakovini z Brdom, Preloka z Grduni, Zilje z Balkovci in Pavlini ter Žuniči s Škavurini. Med kraji izven preloške župnije se pri Dolenjcih pojavi pripis Adlešiči, enako pri Selih, pri Glavici pa je dodano Bosiljevo (Glavica je vas na

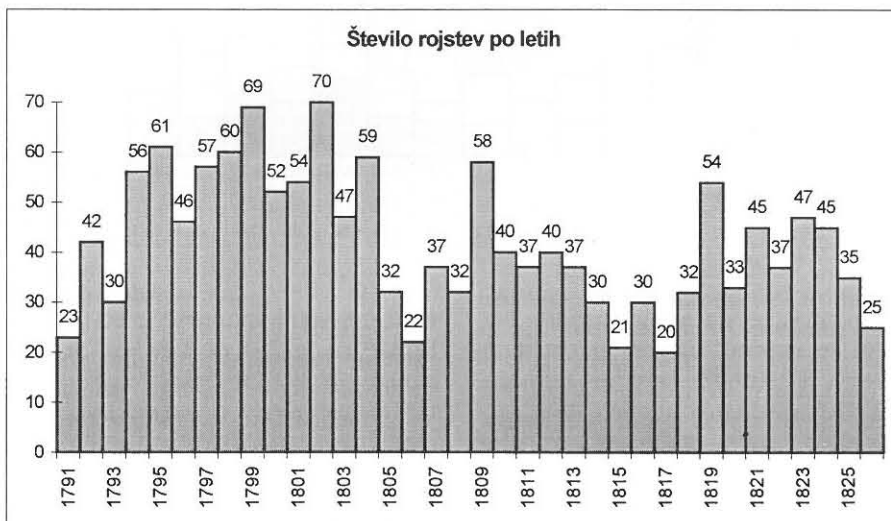
desnem bregu Kolpe na Hrvaškem, nasproti Zilji).

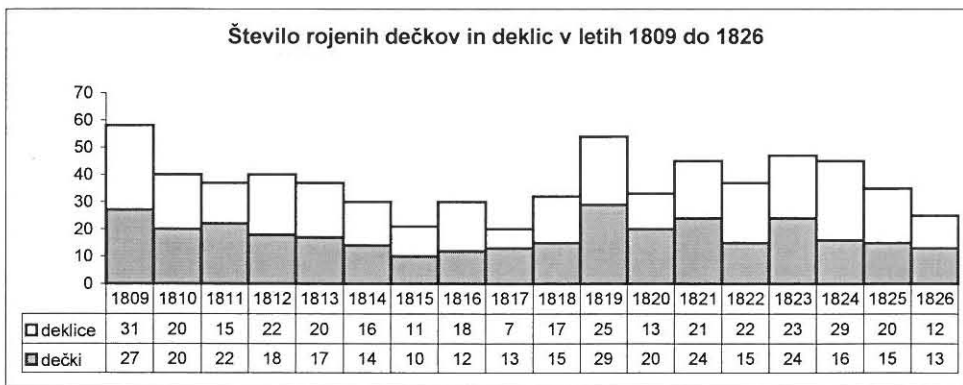
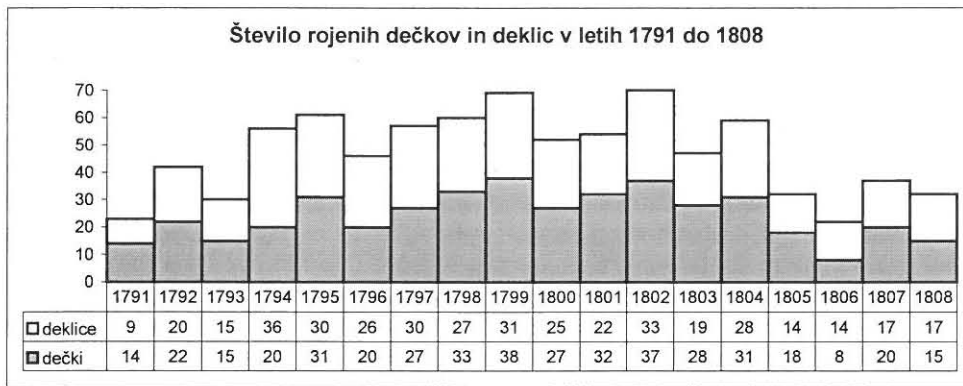
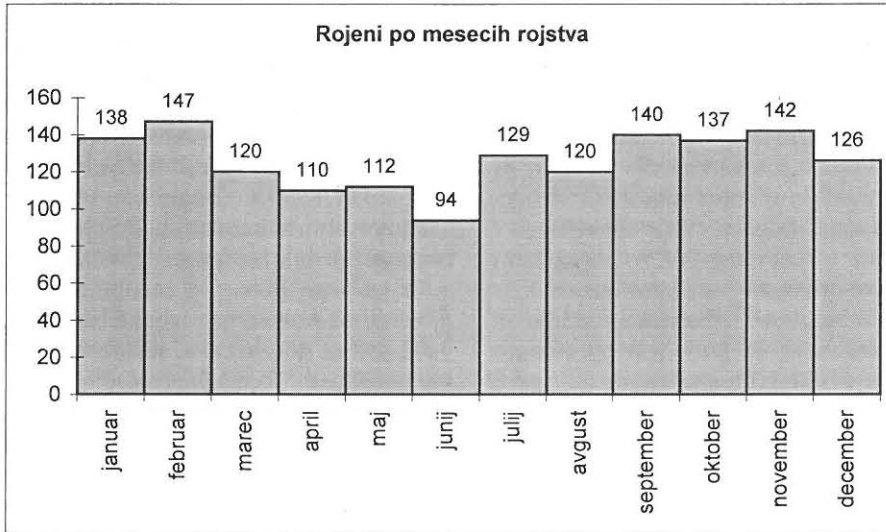
Prvo vprašanje, ki se nam zastavi, je, kako se je število rojstev spreminjalo v šestintridesetletnem obdobju, ki ga članek zajema. Upoštevati moramo, da sta številki iz prvega in zadnjega leta nepopolni, ker ne zajemata celotnega leta.

Takoj lahko opazimo veliko razliko med najmanjšim in največjim številom rojstev. Najmanj rojenih je bilo vpisanih leta 1817, le 20, največ, tj. 70, pa leta 1802. To razdobje šestintridesetih let lahko razdelimo na dva neenako dolga dela. Prvi del je čas do vključno leta 1804. Za prvo obdobje je značilen trend naraščajočega števila rojstev. Poleg tega je tudi povprečno število rojenih v teh letih višje kot v naslednjem obdobju. Letno povprečje v prvem obdobju je bilo 54 rojenih.

Drugo obdobje je čas po letu 1805 in je daljše od prvega. V tem času izstopata leti 1809 in 1819, ko se je rodilo nad 50 otrok. Trend upadanja rojstev se začne leta 1809 in traja do 1815. oziroma 1817. z vmesnim porastom v letu 1816. Tudi leta od 1805 do 1808 lahko štejemo v gibanje, ki je značilno za leta po 1809. Tudi v teh letih je število rojstev med najnižjimi. V zadnjih letih drugega razdobja se letno število rojstev zopet dvigne, vendar le izjemoma doseže število iz prvega obdobja ob prehodu iz 18. v 19. stoletje. Povprečno se je po letu 1805 rodilo po 36 otrok letno.

Razporeditev rojstev po mesecih v letu ima različne vzroke. Čas rojstva je povezan s časom spočetja. S spočetjem je povezanih več dejavnikov. Upoštevati moramo vsaj čas poroke, ki je bil odvisen mdr. od upoštevanja verskih praznikov tj. postnega časa, letni čas, ko je spolna aktivnost "lahko" večja, fizične napore, ki so jim bile ženske izpostavljene z delom na polju in ostalim delom.

Prvi grafikon nam kaže, da je bilo najvišje število rojstev jeseni in pozimi, natančneje od septembra do februarja, z manjšim odstopanjem meseca decembra. Podobna gibanja ugotavljata v svojih razpravah o prebivalstvu na Ižanskem Jelka Piškurić in Jože Hudales v raziskavi o prebivalstvu v Šaleški dolini.⁵

V celotnem šestintridesetletnem obdobju je

med rojenimi razmerje med spoloma izenačeno. Rodilo se je 760 dečkov in 755 deklic ali 50,16% dečkov in 49,84% deklic. Večji delež dečkov je bil običajen, pogosto lahko celo večji. Na Ižanskem je razmerje v prid dečkov nekaj višje,⁶ v nasprotju s povsem obratno sliko, kjer je deklic več kot dečkov, kar opisuje Hudales.⁷ Razmerje med spoloma je bilo v posameznih letih različno. V posameznih

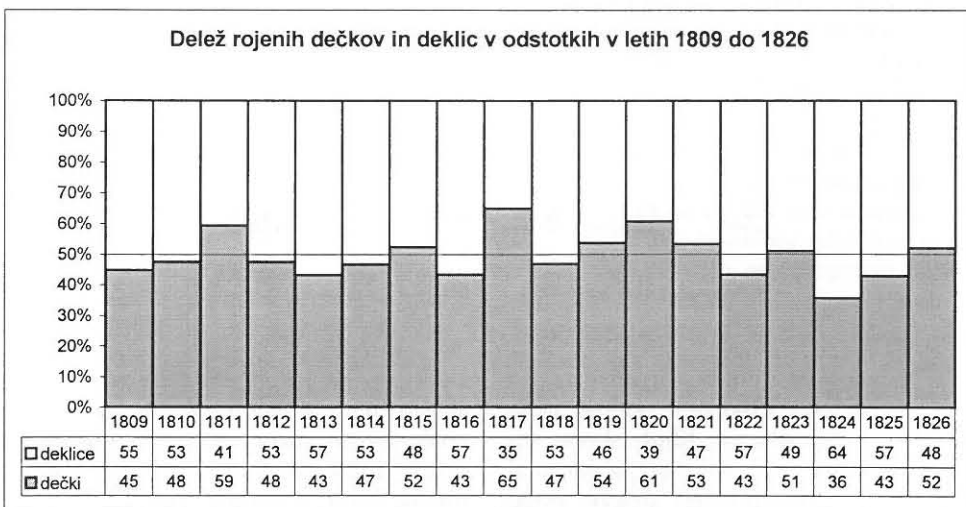
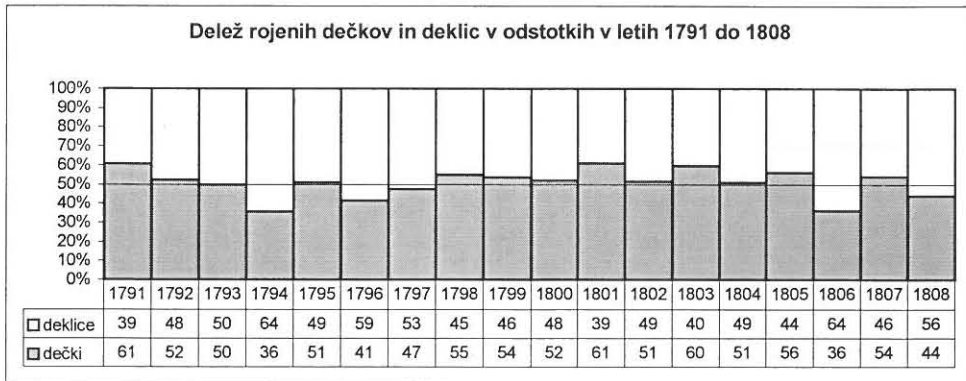
⁵ Piškurić, Prebivalstvo na Ižanskem, str. 5; Hudales, Od zibel do groba, str. 78-79.

⁶ Piškurić, Prebivalstvo na Ižanskem, str. 4.
⁷ Hudales, Od zibel do groba, str. 76-77.

primerih je bilo večje število novorojencev deklic, drugič pa dečkov. Ob tem ne moremo ugotavljati vzrokov za takšna gibanja, saj je tu odločilno vlogo igrala narava. Lahko pa seveda opazujemo, kakšna so bila razmerja v posameznih letih. Naslednja grafikona prikazujeta število rojenih deklic in dečkov. Razlika v številu dečkov in deklic se je zelo spreminjala. V petnajstih primerih se je v letu rodilo več deklic kot dečkov. Največja razlika je bila leta 1794, ko se je rodilo 36 deklic in 20 dečkov. V devetnajstih letih se je rodilo več dečkov

kot deklic. Največja razlika je bila leta 1801, ko se je rodilo 32 dečkov in 22 deklic. Trikrat je bila razlika minimalna, ko se je rodil le en deček več od deklice. V letih 1792 in 1810 se je rodilo enako število dečkov in deklic.

Sledita še dva grafikona, kjer so prikazani deleži obeh spolov med novorojenci. Ob teh grafikoni moram opozoriti, da je potrebno upoštevati, da je število rojstev relativno majhno in so zato lahko kljub številčno majhni razliki razlike v odstotkih zelo velike in popačijo dejansko stanje.

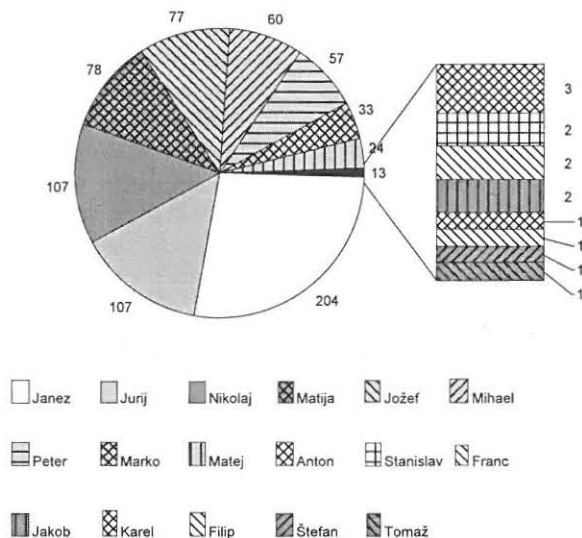
Imena novorojencev

Zapisi nam pričajo, da so novorojenci moškega spola dobili eno izmed 17 imen. Kot vidimo na grafikonu, je bilo najpogostejše moško ime Janez, ki sta mu sledili imeni Jurij in Nikolaj. Skupaj je ta tri imena dobilo 55% rojenih dečkov. V naslednji skupini je šest imen, ki se pojavijo več kot 24 in manj kot 78 krat. Delež te skupine je več kot 43%. V tej skupini imen so Matija, Jožef, Mihael, Peter, Marko in Matej. Ostane nam še osem imen, ki se

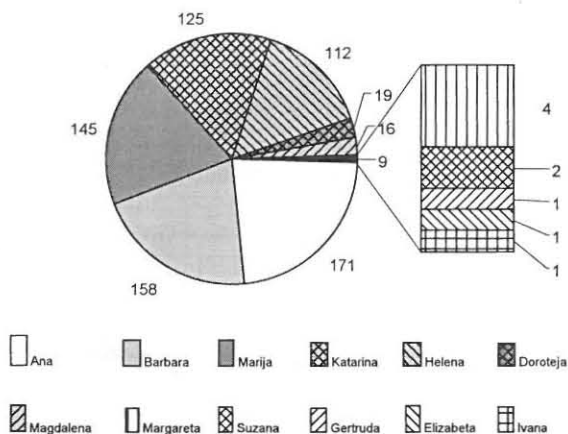
pojavi le nekajkrat. To so imena Anton, Stanislav, Jakob, Franc, Tomaž, Štefan, Filip in Karel.

Pri poimenovanju novorojenk zasledimo 12 imen. Tu lahko še ostreje kot pri moških imenih ločimo dve skupini. V prvi so Ana, Barbara, Marija, Katarina in Helena. Vsako od teh najdemo več kot stokrat, skupno pa je ta imena dobilo več kot 94% novorojenk. V drugi skupini najdemo Dorothejo, Magdaleno, Margareto, Suzano, Ivano, Gertrudo in Elizabeto. Ta imena se pojavijo od enkrat do 19-krat.

Število moških imen

Število ženskih imen

Primerjava podatkov iz podobne analize za isti čas, ki jo je objavila Jelka Piškurič,⁸ ponuja zanimive ugotovitve in razmišljanja. Kljub skoraj trikrat večji bazi podatkov za Ižansko jih lahko med seboj primerjamo, saj upoštevamo deleže posameznih imen in ne absolutnih števil. Tudi v primeru Preloke je najpogostejše moško ime Janez. Vendar je v preloškem primeru delež Janezov mnogo večji kot v ižanskem. V mojem primeru je bil vsak četrti novorojenec Janez. Med ižanskimi dečki je Janez vsak sedmi.⁹ Tudi vrstni red pogostih moških imen se zelo razlikuje. Tako je med preloškimi novorojenci malo Jožefov, Antonov le za vzorec, Martinov pa sploh ne najdemo. Zato pa je v ižanskem primeru mnogo manjši delež Niko-

lajev in Jurijev.¹⁰ Hudalesov seznam najpogostejših imen v Šaleški dolini kaže pri moških bolj enakomerno razporejenost v okolici, kjer je vsak deseti Jožef in Franc, in nekaj večjo prednost imena Jožef v mestu Velenje, kjer je vsak peti deček krščen na to ime. Tudi v Velenju imajo prva tri najpogostejša moška imena (Jožef, Franc in Ivan) velik skupen delež, skoraj 45%.¹¹

Nasprotno sliko dobimo pri ženskih imenih. Kot sem že zapisal, je v Preloki največ deklic dobilo ime Ana, sledijo ji Barbare in Marije. Razkorak med pogostostjo najštevilčnejših ženskih imen ni tako velik, kakor je to v ižanskem primeru, kjer je Marij več kot 38%. Podobno velik in prevladujoč delež Marij ugotavlja tudi Hudales.¹²

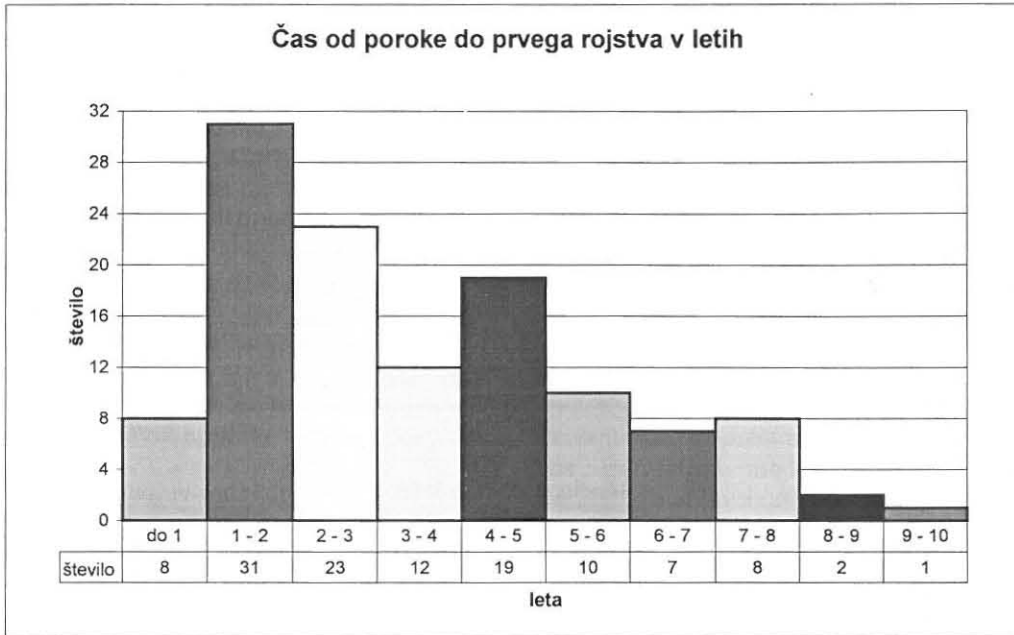
⁸ Piškurič, *Prebivalstvo na Ižanskem*, str. 7.

⁹ Piškurič, *Prebivalstvo na Ižanskem*, str. 7.

¹⁰ Piškurič, *Prebivalstvo na Ižanskem*, str. 7.

¹¹ Hudales, *Od zibeli do groba*, str. 144.

¹² Hudales, *Od zibeli do groba*, str. 144.

Ob teh razlikah v pojavnosti posameznih imen bi k vzgibom za podelitev določenega imena, ki jih je navedla Piškuričeva,¹³ dodal še lokalni dejavnik, ki mu lahko sledimo v dve smeri. To so pogosta imena, ki so v rabi v posameznih krajih, in pa poimenovanje, povezano z župnijskim patronom.

Za konec razdelka o rojstvih naj omenim še zakonski stan novorojencev. Dvorna patenta iz 1784 in 1787 sta določila, da se v matično knjigo rojstev vpisujejo tako zakonski kot nezakonski otroci.¹⁴ Med 1515 novorojenci je bilo v vsem obdobju 19 nezakonskih otrok. To je odstotek in četrť vseh rojstev. Prvi primer nezakonskega otroka zasledimo leta 1804, naslednji je iz leta 1808 in sledi mu primer iz 1816. Ostalih šestnajst primerov je iz let med 1820 in 1826. Kdo so bile matere teh nezakonskih otrok? Ena izmed njih se pojavi trikrat. Nezakonske otroke je rodila v letih 1816, 1824 in 1826. Pri prvem otroku je zapisano ime očeta in otrok nosi očetov priimek. Pri drugih dveh je oče neznan oziroma v matični knjigi označen kot NN. Dve materi sta imeli po dva nezakonska otoka. Otroka ene od mater sta imela neznanega očeta, dvojčici, ki ju je rodila druga ženska, pa sta imeli znanega očeta. V osmih primerih je v rubriki oče vpisano NN, v enem primeru je rubrika prazna in v desetih primerih je oče vpisan z imenom in priimkom.¹⁵

Pogosto se je dogajalo, da so nezakonske otroke "označili" tudi z imenom. Otroka so krstili z redkim ali neobičajnim imenom, morda celo s ponižujočim imenom. V Preloki takega primera v omenjenih letih ne najdemo.

Zanimivo je tudi vprašanje o času, ki je minil od poroke do rojstva prvega otroka v zakonu. Ta čas je različno dolg. V našem primeru ga lahko ugotovljamo za 121 porok. Časovni razpon od najkrajšega obdobja do najdaljšega je zelo velik. Najkrajši čas je bil 270 dni, najdaljši pa 3519 dni. V prvem primeru je bil čas celo krajši od povprečne dobe nosečnosti. Najdaljše obdobje je bilo daljše od 9 let. Podrobnejšo razporejenost nam kaže grafikon *Čas od poroke do prvega rojstva v letih*. V polovici primerov se je prvi otrok rodil v prvih treh letih po sklenitvi zakonske zveze, v tretjini primerov se je to zgodilo med tretjim in šestim letom zakonske zveze, v preostalih primerih pa je minilo do rojstva več kot šest let. Ob vprašanju časa, ki je minil od poroke do prvega rojstva, zelo težko govorimo o povprečnih vrednostih. Lahko le ugotovljamo pojavnost. Vzroki za različno dolga obdobja so lahko povsem različni za posamezne pare. Uspemo lahko poiskati le možne skupne značilnosti. En takšen možen vzrok je bila fizična obremenjenost žensk z napornim delom in s tem morda povezane možnosti splavov ali prezgodnjih porodov.

¹³ Piškurić, *Prebivalstvo na Ižanskem*, str. 6.

¹⁴ *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije*, str. XLVII.

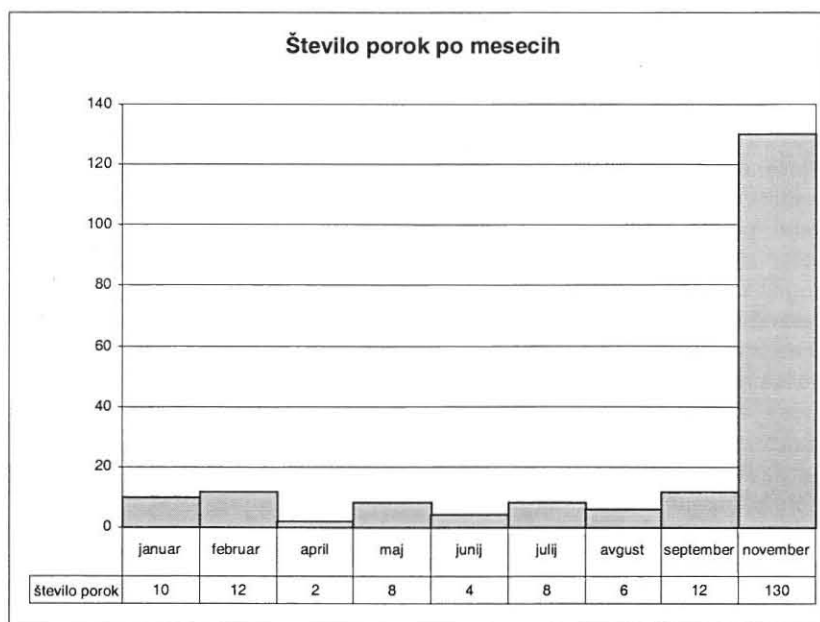
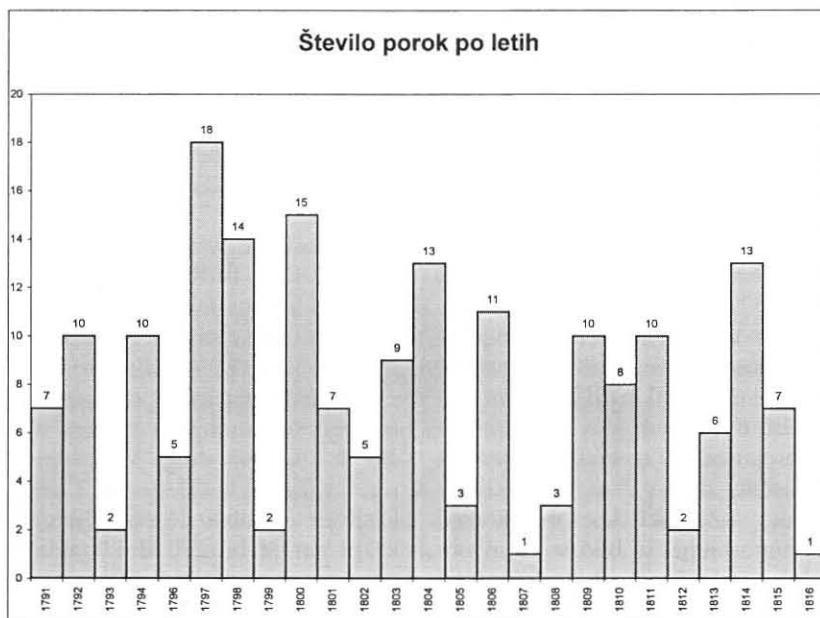
¹⁵ Na kakšen način in v kakšnih okoliščinah naj bi zapisali ime in priimek očeta nezakonskega otroka ali pa ta podatek izpustili, so pojasnjevali natančni predpisi. Podrobneje glej: *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije*, str. XLV-XLVIII.

Poroke

V pregled so uvrščene poroke med letoma 1791 in 1816. Pravila o zapisovanju podatkov o porokah so določala, da se poroka vpisuje v matično knjigo nevestine župnije. Tako pregled porok v Preloki ne zajema vseh oseb, ki so se poročile. Manjkajo nam seveda tisti moški, ki so se priženili v druge župnije. O njihovem številu lahko le ugibamo oziroma bi se vsaj o največjem delu teh posameznikov našlo podatke v poročnih knjigah sosednjih župnij.

Število porok v posameznih letih je bilo zelo različno. Tako npr. leta 1795 ni bilo nobene poroke. V ostalih letih pa je bil razpon od ene same do

osemnajstih porok. Mnogo bolj zanimiv je pogled na grafikon, ki nam prikazuje časovno razporeditev porok po mesecih. Dejstvo je, da v določenih delih leta ni bilo porok. To je veljalo predvsem za postni čas pred veliko nočjo, včasih tudi za čas ob božičnem postu. Najverjetneje je to razlog, da marca ni bilo nobene poroke in aprila le dve. Prav tako ni bilo nobene poroke oktobra in decembra. Zanimivo dejstvo je, da je bila večina porok v novembru. Kar 130 od 192 ali 67,71% porok je zabeleženih novembra. V letih 1803, 1806, 1809 in 1816 so bile poroke samo v novembru. Te novembrske poroke lahko povežemo s predbožičnim časom oziroma postom v adventu.

Na skupno 192 porokah se je poročilo 374 ženinov in nevest. Nevest je bilo 189 in ženinov 185. Razlika med številkami nam pove, da so se nekateri v omenjenem obdobju poročili večkrat.

samski/vdovec	spol	število
s	moški	149
s	ženski	170
s/v	moški	3
s/v	ženski	1
v	moški	32
v	ženski	14

V zgornji tabeli vidimo, da se je poročilo več samskih deklet kot fantov. Del odgovora nam ponujata spodnji dve številki, ki povesta koliko nevest in ženinov je bilo v omenjenem času ob poroki vdov ali vdovcev. Medtem ko je pri samskih večje število nevest, je pri ponovno poročenih večje število vdovcev. Sklepamo lahko, da so se vdovci ob ponovni poroki pogosteje poročili s samsko nevesto kot pa z vdovo. Izmed 32 vdovcev se jih je 11 ob ponovni poroki poročilo z vdovo, kar je tretjina vseh. Med nevestami je 14 vdov poročilo 11 vdovcev, kar je več kot 78%. Podobno večji delež vdovcev od vdov opažata tudi Piškuričeva in Hudales.¹⁶

Naj pojasnim še podatka v tretji in četrti vrsti. Za tri moške lahko v času, ki ga obravnavamo, sledimo družinam iz dveh zakonov. Jurij Krotec iz Preloke, rojen okoli leta 1766, se je že pred letom 1791 poročil s približno tri leta starejšo Ano Žunič. V matični knjigi rojstev najdemo od 1793 do 1804 vpisanih pet otrok. Ana je 30. julija 1806 umrla. Že nekaj več kot štiri mesece kasneje, 26. novembra 1806, se je Jurij poročil z deset let mlajšo Katarino Šegina. Dve leti po poroki se jima je rodil edini otrok, hči Barbara. Drugi primer je Nikolaj Cvetaš, ki se je poročil z Ano Starešinič. V devetih letih zakona so se jima rodili štirje otroci. Tri mesece po rojstvu četrtega otroka je petindvajsetletna Ana 21. aprila 1809 umrla. Sedem mesecev kasneje, 29. novembra 1809, se je Nikolaj v drugo poročil s Heleno Krotec, s katero sta imela še 10 otrok. Tretji primer je zgodba Nikolaja Čemasa. S prvo ženo, to je bila Barbara Jaketič, sta imela štiri otroke. Petega aprila 1814 je Barbara umrla. V drugo se je Nikolaj poročil s Heleno Jaketič, ki je bila več kot dvajset let mlajša od njega. V tem zakonu so se rodili še štirje otroci. Najmlajši otrok se je rodil, ko se je Nikolaj že bližal šestdesetim letom.

Povprečna starost samske neveste ob poroki je bila nekaj več kot 18 let in pol. Starostni razpon je segal od mladostniških 14 oziroma 15 let vse do 30 leta starosti. Povprečna starost vdov pri porokah, ki jih upoštevamo v tem prikazu, je bila 32 let in pol. Omenjeno številko sta dvignili dve vdovi, ki sta se poročili pri 50 oziroma 54 letih. Fantje, ki so prvič stopali v zakonski stan, so bili v povprečju stari 20 let in pol. Vidimo torej, da je bil ženin v povprečju skoraj dve leti starejši od neveste. Starostni razpon vdovcev je bil od 20 do 60 let. Pri tem so bili le 4 od 32 stari manj kot trideset let. Natančno polovica jih je bila v starostnem obdobju med 30 in 39 letom in 12 jih je bilo starejših od 40 let. Njihova povprečna starost je bila skoraj 36 let. Starostne razlike med vdovcem, ki se ponovno poroča, in njegovo nevesto so bile od nekaj let pa vse do 20 let. Starost neveste in ženina v preloškem primeru odstopa od izžanskega in šaleškega. Tam so bili v obeh primerih ženini in neveste ob prvi poroki starejši.¹⁷ Opaziti je tudi relativno hitro ponovno poroko vdovca ali vdove. Med najpomembnejšimi vzroki je bila nadomestitev manjkajoče delovne sile. Mladi vdovci z majhnimi otroki so se seveda ponovno poročali tudi zato, da so otroci dobili novo mater. Večina ženinov in nevest je bila iz preloške župnije. Nekaj jih je bilo iz sosednjih vasi s hrvaške strani Kolpe (Milani, Johi, Prilišče, Glavica in Vukova gorica. Naletimo tudi na oddaljene kraje Učakovci, Seče selo in Radatoviči s slovenske strani. Vendar je skupno število oseb iz teh krajev komaj preseglo 10.

Seveda bi bila zelo zanimiva tudi raziskava, kdo so bile poročne priče. Brez zelo podrobne analize sorodstvenih in drugih razmer tega ne moremo natančno ugotoviti. Navedemo lahko le nekaj možnosti. Zagotovo so tu na prvem mestu sorodniki mladoporočencev tj. bratje, sestre in bolj oddaljeni sorodniki, osebe, s katerimi so bili kandidati za zakon v svaštvo, in tretje osebe, kjer naj omenim le prijatelje.

¹⁶ Piškurič, Prebivalstvo na Ižanskem, str. 10; Hudales, Od zibel do groba, str. 101.

¹⁷ Piškurič, Prebivalstvo na Ižanskem, str. 10; Hudales, Od zibel do groba, str. 95-98.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Nadškofijski arhiv Ljubljana, Matične knjige župnije Preloka

LITERATURA

Hudales, Jože: Od zibeli do groba. *Borec*, 49, 1997, št. 553-554.

Krajevni leksikon Slovenije, II. knjiga. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1971.

Piškuric, Jelka: Prebivalstvo na Ižanskem skozi matične knjige. *Kronika*, 50, 2002, št. 1, str. 1-16.

Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije. Ljubljana : Skupnost arhivov Slovenije, 1972.

ZUSAMMENFASSUNG

Ein Abriß über die Geburten und Trauungen in der Pfarre Preloka

Die Analyse behandelt die Geburten von 1791 bis 1826 und die Trauungen von 1791 bis 1816. Die Geburten- und Trauungsmatriken für den genannten Zeitraum befinden sich im Erzbischöflichen Archiv Ljubljana. Gegenstand der Analyse sind Preloka, Sitz der Kaplanei, und die am Kolpafluß liegenden Ortschaften Zilje, Balkovci und Žuniči mit den dazugehörigen Weilern. Einige Angaben beziehen sich auch auf Ortschaften außerhalb der Kaplanei.

Die Gesamtzahl der Geburten beträgt 1515. Im Jahre 1817 war die Geburtenzahl am niedrigsten (20 Kinder), die meisten Kinder kamen im Jahre 1802 zur Welt (70). Die Geburtenzahlen nach Jahreszeiten entsprechen den Trends, die Autoren auch für andere Ortschaften feststellen. So gab es die meisten Geburten von September bis Februar. Gut die Hälfte der Erstgeborenen sind in den ersten drei Jahren der Ehe geboren, ein Drittel zwischen vier und sechs Jahren der Ehe.

Die Namen, die die Eltern ihren Kindern gaben, waren zahlenmäßig begrenzt und für eine bestimmte Zeit und ein bestimmtes Milieu charakteristisch. Die häufigsten Knabennamen waren Janez, Jurij oder Nikolaj. Gut die Hälfte der Knaben erhielt diese drei Namen. Die fünf Mädchennamen Ana, Barbara, Katarina, Marija und Helena erhielten 94% aller im behandelten Zeitraum geborenen Mädchen.

In den fünfundzwanzig Jahren gab es 192 Trauungen. Die Mehrzahl der Trauungen, nicht weniger als 130, fanden im Monat November statt. Die anderen waren über die übrigen Monate verteilt. Von 374 Bräutigamen und Bräuten waren 319 (170 Frauen und 149 Männer) ledig, die übrigen waren verwitwet. Einige kommen in Trauungsbüchern zweimal vor, weil sie, verwitwet, ein zweites Mal heirateten. Ein Drittel der Witwer wählte bei der Wiederverheiratung eine Witwe, die übrigen zwei Drittel der Witwer heirateten eine ledige Frau. Bei den Witwen war der Anteil an Trauungen mit einem Witwer größer. Von 14 Witwen heirateten 11 einen Witwer. Ledige Bräutigame waren bei der Eheschließung im Durchschnitt zwei Jahre älter als ihre Bräute. Der ledige Bräutigam war bei der Eheschließung zwanzig-einhalb, die ledige Braut achtzehneinhalb Jahre alt.

izvirni znanstveni članek

UDK 022.5(497.4 Ljutomer) "1868/1914"
prejeto: 15. 11. 2002

Anton Ratiznojnik

predmetni učitelj zgodovine in geografije, strokovni delavec Zavoda za kulturo in izobraževanje Ljutomer, OE muzej,
Glavni trg 2, SI-9240 Ljutomer

Čitalnica v Ljutomeru 1868 – 1914

IZVLEČEK

Prispevek obravnava nastanek Čitalnice v Ljutomeru leta 1868 kot najstarejšega narodno kulturnega društva – matice vsem narodnim društvom v Ljutomeru. Poudarja razvoj čitalnice in njen pomen pri utrjevanju slovenske narodne zavesti, ki je dosegla višek s 1. slovenskim taborom 9. avgusta 1868 v Ljutomeru. V okviru čitalnice so nastala narodna društva in leta 1909 Ljudska knjižnica v Ljutomeru. Prispevek sledi delovanju čitalnice in knjižnice do 1. svetovne vojne.

KLJUČNE BESEDE

Ljutomer, čitalnica, tabor, ljudska knjižnica

SUMMARY

THE READING SOCIETY IN LJUTOMER 1868 – 1914

The contribution deals with the foundation of the Reading Society in Ljutomer in the year 1868 being the oldest national cultural society – the parent society to all national societies in Ljutomer. The development of the society and its significance in strengthening Slovene national awareness reached its zenith with the First Slovene Rally on August 9th 1868 in Ljutomer; it also deals with the foundation of national societies and the People's Library in Ljutomer in 1909 within the frame of the reading society, and its activity up to World War I.

KEY WORDS

Ljutomer, reading society, rally, people's library

Razvoj narodne zavesti pri utrjevanju slovenske besede v Ljutomeru in okolici je do nastanka čitalnice v Ljutomeru leta 1868 povezan s številnimi rodoljubi iz območja Prlekije in širše pokrajine med Muro in Dravo. Tukaj so se na prelomu 19. stoletja in kasneje rodili mnogi bodoči izobraženci, katerih narodno delo je odločilno pripomoglo pri razvoju in utrjevanju slovenske narodne zavesti. Med temi odličniki so bili Leopold Volkmer, dr. Fran Miklošič, Stanko Vraz, Davorin Trstenjak, Anton Krempl, Mihael Jaklin, Emerik Bratuša, dr. Radoslav Razlag, dr. Matija Prelog, Josip Muršec, Franc Cvetko, Jakob Košar, Jakob Kreft in mnogi drugi. Bogato narodno delo omenjenih rodoljubov, ki bi zaslužilo posebno zgodovinsko obravnavo, je v Ljutomeru utiralo pot do čitalnice, njenega razvoja in do dejavnosti številnih rodoljubov, ki jih je vodila pot skozi Ljutomer, kjer so se vključili v narodno življenje trga in okolice.

Pri utrjevanju slovenske besede v Ljutomeru in okolici in s tem narodnoprebudnim delom v širšem štajerskem prostoru po letu 1854 zavzema vodilno vlogo rodoljubni župnik v Ljutomeru dr. Anton Klemenčič (1829-1873), ki se je pri delu opiral na somišljenike iz svojega stanu in na nekatere zavedne tržane, vaške učitelje in posestnike.

Med najstarejše rodoljube uvrščamo tržana Ivana Dragotina Huberja (1816-1896), trgovca s papirjem in knjigarnarja v Ljutomeru, zapisovalca kulturnozgodovinskih dogodkov, ki si je s slovenskimi knjigami prizadeval za duhovni razvoj rojakov, za splošno izobrazbo in napredek, razvoj vinogradništva in sadjarstva. Maloštevlnim ljutomerskim izobražencem se je 1862. leta pridružil odvetnik dr. Jakob Ploj (1830-1899), videmski rojak iz Grabonoša. Bil je pobudnik in med ustanovitelji Slovanske čitalnice v Mariboru 1861. leta. Ploju se je pridružil kot pripravnik v odvetniški pisarni Ivan Kukovec (1834-1908) iz Pušencev pri Ormožu. Temu narodnemu krogu je kasneje pripadal tudi Matija Zemljčič (1830-1917), trgovec in posestnik v Ljutomeru.

Pri utrjevanju narodnega gibanja so imeli pomembno vlogo tudi nekateri vaški narodnjaki, ki so narodnoprebudno delo povezovali z gospodarskim napredkom okolja. Med temi so bili Anton Božič (1838-1914) iz Male Nedelje, vodja malonedeljskega narodnega gibanja, leta 1867 izvoljen za odbornika ljutomerskega okrajnega zastopa, Vatroslav Mohorič (1831-1905), napredni kmet in župan iz Podgradja pri Ljutomeru, Ivan Kralj (1833-1906), kmet iz Iljaševca, dr. Ivan Farkaš (1828-1904), zdravnik in župan pri Sv. Križu. Osrednja osebnost je bil Anton Klemenčič, ki je bil ob 1000-letnici sv. Cirila in Metoda pobudnik narodne bésede 6. septembra 1863 pri Klemenčičevi vili na Kamenščaku.¹

Dr. Anton Klemenčič (1819-1873)

Béseada je bila v času, ko še ni bilo ljutomerske čitalnice, edina oblika, s katero so krajevni narodni buditelji in podeželsko ljudstvo javno izpovedali zahtevo po vpeljavi slovenskega jezika v šole in urade. Lepo uspela ljutomerska béseada ni bila samo potrditev že narodnoprebujene množice in odraz dela maloštevilnih rodoljubov, temveč tudi priložnost, da se prične resno razmišljati o ustanovitvi čitalnice po zgledu drugih večjih krajev na vzhodnem Štajerskem. O njenem pomenu je še istega leta prvi odkrito spregovoril domačin Vatroslav Mohorič.²

Ustanovitev čitalnice je Ljutomerčanom posebej toplo priporočal veliki štajerski rodoljub, duhovnik Božidar Raič (1827-1886) v Slovincu leta 1865, ko je v daljšem podlistku razlagal pomen čitalnic. Zapisal je, da pogrešajo čitalnice na slovenskem Štajerskem, zlasti v manjših središčih, med katerimi je bil po Raiču Ljutomer vsekakor važno središče narodnega napredka.³ Na potrebo po ustanovitvi čitalnice sta opozarjala tudi Ivan Kukovec⁴ in Da-

² *Novice*, 1863, št. 41, 23. 12.

³ *Slovenec*, 1865, št. 92, 29. 11.

⁴ *Slovenec*, 1866, št. 23, 21. 3.

¹ Vrbnjak, *Prvi slovenski tabor v Ljutomeru*, str. 3-39.

vorin Trstenjak,⁵ nekdanji kaplan v Ljutomeru.

V Ljutomeru se od prve pobude rodoljubov za ustanovitev čitalnice po narodni béseedi ni razpravljalo, vsaj v časnikih tega ne zasledimo. Iz tega lahko sklepamo, da pogoji za njeno ustanovitev še zmeraj niso dozoreli, saj kasneje zasledimo pripombo, da v Ljutomeru primanjkuje izobraženih ljudi.

V pogovoru Raiča s Klemenčičem, zakaj čitalnice še niso ustanovili, je bilo kot vzrok omenjeno, da v Ljutomeru in okolici ni dovolj sposobnih ljudi. Raič ni verjel, da je v Ljutomeru premalo izobražencev, temveč pomanjkanje volje, saj ima Ljutomer "več doktorjev nego marsikatero mesto", zato bi bilo tudi pričakovati, da bo tukaj "več gibkega in javnega narodnega življenja in marljivega delovanja". Vztrajno je spodbujal Ljutomerčane, da bi lahko Ljutomer postal "privlačno torišče in središče za narodni razcvet obširne okolice", ki jo lahko dajo le čitalnica, šola in večje število članov Mohorjeve družbe in Slovenske matice.⁶

Pomembno zmago za nadaljnji razvoj narodnega življenja v Ljutomeru in korak bliže k ustanovitvi ljutomerske čitalnice so prinesle deželno-zborske volitve 1867. leta, ko je bil za zastopnika podeželja za ljutomerski okraj izvoljen zdravnik dr. Matija Prelog (1813-1872), vnet zagovornik in nosilec narodnega gibanja na Štajerskem, v Mariboru urednik Slovenskega gospodarja, rojen v Hrastju-Moti.⁷ Še večjo pridobitev v obrambi narodnih pravic so tega leta Ljutomerčanom dale volitve zastopnikov v okrajni odbor v trdovratnem boju z Nemci, ko so Slovenci prvikrat dosegli večino v Ljutomeru in uspeli doseči enakopravnost slovenskega in nemškega jezika na sejah odbora v "pismu in govoru".⁸ Istega leta je stopil v veljavo tudi zakon o pravici zborovanja in združevanja v novi državi Avstro-Ogrski monarhiji. V pričakovanju tega zakona, ki je omogočal ustanovitev čitalnic na legalni osnovi brez zaprek, kar poprej ni bilo možno, je Ivan Kukovec že maja 1867. leta ustanovil nelegalno narodno pevsko društvo.⁹ Društvo je 18. avgusta 1867 na pobudo Kukovca priredilo prvo gledališko predstavo – slovensko igrano "Županova Micika".¹⁰ Pevci pa so mesec dni kasneje, 15. septembra 1867, nastopili pri Mali Nedelji na veliki narodni slavnosti – narodni béseedi v spomin na velikega rodoljuba, duhovnika in zgodovinarja Antona Krempla (1790-1844), ki je kot duhovnik nazadnje služboval v tem kraju.

Ivan Kukovec (1834-1908)

Raič, ki je globoko cenil Kremplovo narodno-predubno in znanstveno delo, je bil glavni organizator béseede, ki je privabila množico do pet tisoč ljudi iz slovenske Štajerske in Prekmurja, med njimi mnogo odličnih gostov. O Kremplovem delu je govoril Anton Klemenčič, tedaj po mnenju mnogih nosilec narodnopredubnega dela Ljutomerčanov.¹¹

Po izidu društvenega zakona 15. novembra 1867 so ljutomerski rodoljubi ustanovili začasni čitalniški odbor. Ta je razposlal vabilo tržanom in vaščanom, še posebej kmečki slovenski okolici, v kateri so videli trdno narodno oporo. 10. decembra 1867 so bila pravila čitalnice predložena v potrditev okrajnemu glavarstvu. Novice so kmalu zatem naznanile, da se bo sredi januarja 1868. leta odprla čitalnica "pri nas, ki smo na meji Madjarov in Nemcev po novi društveni postavi". V vabilu za vsestransko podporo, da bi lahko društvo nemoteno delovalo, so vabili v čitalnico "narodnjake vseh stanov" ljutomerskega in ormoškega okraja, ki bi lahko postali "krepka in čvrsta podpora naše mladi gojenki." V ustanovnem odboru čitalnice so bili trgovec in posestnik Matija Zemljič, župnik

⁵ *Slovenec*, 1866, št. 33, 25. 4.

⁶ *Slovenec*, 1866, št. 72, 8. 9.

⁷ *Slovenski gospodar*, 1867, št. 2., 1. 2.

⁸ *Novice*, 1867, št. 31, 31. 7.

⁹ *Novice*, 1867, št. 33, 13. 8.

¹⁰ *Novice*, 1867, št. 36, 4. 9.

¹¹ *Slovenski gospodar*, 1867, št. 25, 3. 10.

Anton Klemenčič, sodar Ivan Vučina, odvetnik dr. Jakob Ploj, odvetniški pripravnik in posestnik Ivan Kukovec, knjigarnar in trgovec Ivan Dragotin Huber in odvetniški pripravnik dr. Valentin Zarnik.¹²

V drugem vabilu z dne 24. decembra 1867 so zapisali, da se bo sredi januarja 1868 ustanovila čitalnica, "kjer bode ognjišče za olikane domače besede, za izpeljavanje domačih veselic in za čitanje domačih knjig in časopisov". Posebno so vabili med člane čitalnice okoliško kmečko prebivalstvo, saj je na "Vas možje kmečkega stanu, da Vi, pri katerih je še lepa slovenska beseda in šega čista in nepokvarjena ostala pristopite k čitalnici polnoštevno".¹³ Besedilo je, sodeč po izbiri besed in stilu pisanja, verjetno napisal Valentin Zarnik (1837-1888).

Pravila čitalnice je potrdilo graško namestništvo kasneje, kot so pričakovali. Otvoritev čitalnice so preložili na 2. februar 1868, Vodnikov rojstni dan, ne da bi na to računali ljutomerski rodoljubi, saj je bilo celo v interesu nekaterih, da bi se čitalnica odprla brez velike slavnosti, da ne bi vznemirjali nemških tržanov.

Še pred nastankom čitalnice se je priključilo 58 bodočih članov, na ustanovnem občnem zboru 2. februarja pa še dva. Iz Ljutomera je bilo 23 članov, iz krajev Banovci, Branoslavci, Cven, Krapje, Podgradje, Stročja vas, Šalinci je bilo 20 članov, iz Iljaševcev in Veržeja po 2 člana, iz Male Nedelje in Radoslavcev po 3 člani, iz Ormoža 4 člani in iz Vidma, Negove in Štrigove po 1 član.¹⁴

Na dan otvoritve čitalnice je prišlo okoli 200 gostov, tudi nemški tržani. Gostje so napolnili dvorano, še preden se je ob 8. uri zvečer pričela svečana otvoritev čitalnice v veliki kavarni ljutomerskega krojača in kavarnarja Ignacija Kornpichla. Tam je najela čitalnica tudi prostore za delovanje; dve sobi za poslovanje in veliko kavarniško dvorano za kulturne in zabavne prireditve. Slavnostna otvoritev se je pričela z recitalom učitelja Ivana Ornika, sledila pa je gledališka predstava Miroslava Vilharja "Župan", ki je navdušila Ljutomerčane že na narodni bésedi igralcev ptujске čitalnice pri Mali Nedelji 15. septembra 1867. O pomenu in namenu čitalnice in v spomin Vodniku, "prvemu buditelju našega naroda je govoril Ivan Kukovec dušni oče čitalnice". Nato je sledil glasbeni del prireditve s koncertom Huberjevih hčerk Angele in Julijane, 16 pevcev, sedaj že članov društva, pa je ubrano prepevalo slovenske pesmi. Pevskemu zboru je strokovno največ pripomogel učitelj Ivan Bauer, pevski vodja zboru, in davčni uradnik Fran Kocmut, pobudnik nastanka zboru. Po uradnem delu prireditve se je slavnost na-

daljevala s plesom v veliki dvorani z zdravicami in govorom Valentina Zarnika. Otvoritev čitalnice je sijajno uspela, saj so prvi gostje zapuščali čitalnico zgodaj zjutraj in to v pričakovanju naslednje prireditve. Največje breme organizacije za ustanovitev čitalnice je nosil Ivan Kukovec, finančno pa sta začetek delovanja čitalnice podprla Jakob Ploj in Anton Klemenčič. Ploj je na lastne stroške naročil 25 izvodov Slovenskega gospodarja, da jih je čitalnica poslala občinam ljutomerskega okraja.¹⁵

Število članov čitalnice se je hitro večalo. Do 17. februarja jih je bilo že 67, od teh je bilo 40 zunanjih članov, kar potrjuje pravilno odločitev čitalnice, da se je oprla na podeželje. Pri tem so ji bili v oporo prav gotovo narodni vaški učitelji, župani, občinski odborniki in drugi rodoljubi. Uspeh otvoritve čitalnice je bil popoln, saj so se v njene vrste vse bolj vključevali tržani in kmetje iz okoliških vasi, okraja in širšega območja. V tem obdobju je začasemu odboru prenehal mandat in na prvi seji so izvolili novi odbor, v katerem so bili predsednik Jakob Ploj, blagajnik in namestnik Ivan Kukovec, tajnik Valentin Zarnik, knjižničarja Ivan Dragotin Huber in kaplan Ivan Simonič, odbornika Vladimir Hercog in Anton Klemenčič, pevovodja Ivan Bauer in namestniki odbornikov Josip Gomilšek, Anton Jesih in Ivan Mohorič.¹⁶

Čitalnica je imela do 1. marca 1868. leta 84, konec marca pa že 95 članov, "med njimi gotovo, kar nas neizmerno veseli, do 50 mož iz kmečkega stanu in to večji del samo tako imenovanih kmečkih aristokratov, katerih večina se, kar se cvenka tiče, gotovo gre z vsemi ljutomerskimi nemčurji skušat". Čitalnica je eno prvih večjih kulturnozabavnih prireditev s pevci čitalnice in tombolo pripravila 8. marca 1868 pri Kornpichlu. Glavni namen poslanstva je bil, v povezavi z narodnimi veselicami, narodnopræbudno delo, osveščanje prebivalstva na vseh področjih narodnega življenja, ki je dobivalo v vsebinah ideologov čitalnice narodnopolitično vsebino. Kulturne in zabavne prireditve čitalnice so kmalu obsegale recitale, predavanja, petje, gledališke predstave, tombole, ples in govore, bésede, "ktere so nam kaj potrebne in za naš narod jako podučivne". Obiskovalcev na prireditvah je bilo veliko, zlasti na zabavnih prireditvah, kjer ni bilo pomembno, katere narodnosti je bil kdo, posebno veliko je bilo mladine. Med zabavnimi prireditvami sta navdušili pustna veselica in šaljiva tombola. Iz poročila o kratkem delovanju čitalnice je bilo omenjeno, da se čitalnica pripravlja na gledališko predstavo. Prvič je bilo tudi omenjeno, "da meseca avgusta ali v začetku septembra misli čitalnica napraviti, kakor za pravo svoje sjajno otvorenje, velikansko besedo pod

¹² *Novice*, 1867, št. 52, 24. 12.

¹³ *Slovenski gospodar*, 1868, št. 1, 2. 1.

¹⁴ *Slovenski gospodar*, 1868, št. 8, 20. 2.

¹⁵ *Slovenski gospodar*, 1868, št. 7, 13. 2.

¹⁶ *Slovenski gospodar*, 1868, št. 8, 20. 2.

milim nebom, kamor se tudi mnogo Ogrskih Slovencev nadjamo, od katerih so že nekteri kot člani k Ljutomerski čitalnici pristopili".¹⁷ Iz zapisa je razvidno, da se je čitalnica že konec marca 1868 dogovarjala na pripravo velikega narodnega zborovanja, ki je kasneje dobil v povezavi s štajerskimi rodoljubi v Mariboru svoj širši pomen in vsebino – tabor. Čitalnica mu je že v prvem obdobju obstoja z vztrajnim kulturnim delom in s prireditvami tlakovala pot, saj je bila ena najdejavnejših čitalnic na slovenskem Štajerskem z narodno zavednimi ljudmi.

Čitalnica je pridobivala somišljenike v širšem zaledju tudi izven okraja. Tako je Ljutomerska čitalnica 3. maja 1868 na povabilo rodoljubov gostovala na narodni veselici pri gostišču Antona Petka pri Veliki Nedelji. Številno množico so nagovorili člani čitalnice Klemenčič, Zarnik in Mohorič, deželno-zborski poslanec iz Ptuja Mihael Herman in urednik Slovenskega naroda iz Maribora Anton Tomšič.¹⁸ Lepo uspela narodna veselica je navdušila tudi narodne voditelje trga Središča, ki so povabili čitalnico na narodno veselico 24. maja 1868 pri gostilni Pri kolodvoru. Goste so nagovorili središki župan Dečko in občinski odbornik Čulek. Po pevskem koncertu Ljutomerskih pevcev pod vodstvom Ivana Bauerja so sledile zdravice in rodoljubni govori Zarnika, Ploja, Mohoriča, Čulka in središkega kaplana Šketa.¹⁹

V začetku maja 1868 je čitalnica štela že 110 članov, od teh jih je bilo okoli 50 s podeželja. Pripravila je 6 kulturnih in zabavnih prireditev in se pripravljala na krajši gledališki predstavi *Ultra* in *Filozof*. Na občnem zboru čitalnice so za prvega častnega člana imenovali v zahvalo za nasvete in podporo pri razvoju čitalnice dr. Janeza Bleiweisa. Poslal jim je mnogo knjig in 3 izvode Novic, na 2 izvoda pa je bila čitalnica že naročena.²⁰

V času priprav čitalnice na tabor v Ljutomeru so ormoški rodoljubi 23. julija 1868 priredili veliko narodno veselico na vrtu gostilne Stoegera. Povabili so rodoljube iz Ptuja, Velike Nedelje, Središča, Ljutomera in Varaždina. Na veselici je sodelovala godba iz Varaždina in pevci Ljutomerske čitalnice. Posebno so navdušili govori povabljenih rodoljubov Raiča, Ploja, Zarnika, Kukovca, Jesiha in Vladiča iz Varaždina. Veselica je bila izvrstna promocija narodne misli s povabilom vsem zbranim gostom, naj ne zamudijo tabora v Ljutomeru 9. avgusta 1868.²¹

Na sejah Ljutomerske čitalnice so se v tem času njeni odborniki že pripravljali na prvi slovenski tabor. Po zatrjevanju Viktorja Vrbnjaka se je beseda

tabor že pojavila v zapiskih Ljutomerske čitalnice pri članu in kronistu Ivanu Dragotinu Huberju. Zapiski so se le deloma ohranili v prepisu zgovinarja dr. Frana Ilešiča z dne 4. maja 1868 s seje čitalnice, o kateri je Huber v beležko zapisal, da bo 1. slovenski tabor v njegovem Hrastovščaku. Taborsko idejo oziroma odločitev, da naj bi čitalnica priredila v poletju tabor, naj bi dal tajnik čitalnice Zarnik. Ljutomerski kronist Ivan Kryl je namreč v rokopisnem osnutku zapisal, da se je čitalniški odbor najkasneje v začetku aprila z rodoljubi iz Maribora, Ptuja, Ormoža in Središča dogovoril za pripravo taborskega odbora, pobudo za to pa naj bi dal Zarnik.

Ker je bil Ljutomer za pripravo in pomen splošno slovenske politične prireditve premajhen, so organizacijo in vsebino priprave tabora prepustili Mariboru, ki je v tem obdobju postajal narodno in kulturno središče štajerskih Slovencev. Ljutomerčani so se pri tem naslonili na cenjenega rojaka Matijo Preloga, ki je bil predsednik Slovenske čitalnice v Mariboru, urednik Slovenskega gospodarja in deželni poslanec za Ljutomerski okraj.

Za pripravo taborskega programa je bil ustanovljen "centralni odbor", Ljutomerski taborski močje v čitalnici pa so izvolili posebni taborski odbor, v katerem so bili vodilni čitalniški močje Ploj, Zarnik, Klemenčič, Kukovec in Zemljic.²²

Ljutomerski dopisnik Triglava je 22. julija 1868 poročal, da so "tukajšnji rodoljubi sklenili stopiti iz dosedanega čitalniškega življenja na politični teren pod milim nebom" in da je vlada dovolila tabor. Tako naj bi bil že določen 9. avgust 1868 za "prvi politični miting našega naroda", na katerega se je vabilo ljudi iz Ljutomerskega, ormoškega in gornjeradgonskega okraja in tudi prekmurske Slovence.²³ Vabili so osebno, predvsem narodnočuteče župane. Od vasi do vasi so imeli skrb za "publiko" narodni buditelji na podeželju znotraj okraja in širšega območja Ormoža, Velike Nedelje, Središča... Na Štajerskem so s kulturnim delom mnogo pripomogle čitalnice, oddaljene goste pa so vabili v časnikih.²⁴

Prvi gostje, "lepo število rodoljubov," se je zbralo v Ljutomeru že dan pred taborom. V čitalnico so prišli tako številno, da so napolnili sobe Kornpihlove kavarne. Slišala se je vesela glasba, petje ljudskih pesmi, napitnice slovenskemu narodu in voditeljem. Največ gostov je prišlo na dan tabora. Med gosti iz Ljubljane so prišli tudi Sokoli z dr. Josipom Nolijem, starosto Južnega Sokola. Največ rodoljubov s Štajerske je prišlo iz Ptuja, Ormoža, Maribora, Žalca, Slovenske Bistrice, prišli

¹⁷ *Slovenski gospodar*, 1868, št. 10, 23. 4.

¹⁸ *Slovenski gospodar*, 1868, št. 19, 7. 5.

¹⁹ *Slovenski gospodar*, 1868, št. 22, 28. 5.

²⁰ *Novice*, 1868, št. 20, 13. 5.

²¹ *Slovenski narod*, 1868, št. 49, 28. 7.

²² Vrbnjak, *Prvi slovenski tabor v Ljutomeru*, str. 67-74.

²³ *Triglav*, 1868, št. 32, 25. 7.

²⁴ *Slovenski gospodar*, 1868, št. 32, 6. 8.

so tudi gostje s Koroške in iz Prekmurja. Po sprejemu so se gostje zbrali v čitalnici na posvet o poteku zborovanja. V čitalnici je bilo živahno, slišala se je pesem ljubljanskih pevcev, vzklikale so se zdravice in napitnice.²⁵

Na taboru je okrog 7.000 zbranih gostov pozdravil glavni organizator tabora Anton Klemenčič ter predsednik tabora, ljutomerski rojak dr. Radoslav Razlag. Med govorniki so nastopili: Ivan Kukovec (slovenski jezik v uradih), dr. Valentin Zarnik (slovenski jezik v cerkvenih uradih), Božidar Raič (slovenski jezik v šolah), dr. Matija Prelog (gospodarstvo), Božidar Raič (zedinjena Slovenija, slovenski jezik), dr. Josip Vošnjak (19 čl. državnega temeljnega zakona).²⁶

Pomembnosti prvega slovenskega tabora so se ljutomerski čitalniški rodoljubi dobro zavedali. Tabor je naznanil novo obdobje razvoja slovenskega naroda v boju za narodno uveljavitev in je pomenil višek slovenske narodne zavesti. Na taboru se je prvokrat, sicer posredno med govori, pred zbrano množico javno postavila tudi zahteva mlajše liberalne inteligence štajerskih rodoljubov za zedinjeno Slovenijo in zahteva po uradnem priznanju slovenskega jezika, ki je na vseh ostalih taborih dobila prvo mesto v taborskih programskih točkah. Tako množična udeležba na taboru, ki je odprla pot taborskemu gibanju, je bila odraz vztrajnega dela ljutomerske čitalnice, katere posledica je bila globoka narodna prebujenost ljudstva.

Pomen tabora ni bil viden samo v krepitvi narodne zavesti ljudstva, temveč tudi v odnosu lokalnih oblasti, saj je ljutomersko okrajno glavarstvo poslovalo s čitalnico po taboru tudi slovensko. Z zahtevo po enakopravnosti slovenskega jezika se je spremenil tudi odnos do šolstva.

Čitalniške prireditve s kulturnozabavnim program so se po taboru vse bolj usmerjale na ljutomersko okolico. Tako so 22. oktobra 1868 gostovali igralci čitalnice na Podgradju. Že 29. oktobra je čitalnica organizirala tombolo v čitalniških prostorih, na katero je prišlo tudi mnogo nemških tržanov.²⁷

Na seji odbora novembra 1868 je čitalnica imenovala za častne člane dr. Josipa Vošnjaka, Ivana Žuža, Božidarja Raiča in dr. Karla Lavriča. To je bilo priznanje rodoljubom na Slovenskem, ki so se najbolj zavzemali pri vodenju taborskega gibanja in slovenskih narodnih interesov.²⁸ Častna člana čitalnice sta na občnem zboru 21. januarja 1869 postala tudi zagrebški škof dr. Josip Juraj Strossmayer, ki je daroval čitalnici ob nastanku 100 goldinarjev, in ptujski poslanec deželnega zbora za

južno Štajersko Mihael Herman. Priznanje Strossmayerju je bilo odraz kulturnega sodelovanja Hrvatov s Slovenci pri krepitvi narodne zavesti, Hermanu pa za vztrajno zastopanje slovenskih narodnih interesov v deželnem zboru.²⁹

Člani ljutomerske čitalnice in številni ljutomerski rodoljubi so se 8. avgusta 1869 v velikem številu udeležili tabora v Ormožu (8. tabor). Odpravili so se na 20 okrašenih kmečkih vozovih z zastavami, na cilju pa so jih veličastno sprejeli ormoški rodoljubi. Na taboru sta govorila tudi ljutomerska rojaka Radoslav Razlag in Valentin Zarnik, tedaj že odvetniški pripravnik v Brežicah.³⁰

V jesenskem delu prireditev so v septembru izvedli gledališko predstavo, komedijo "Čapek in raztresenca" s plesom ter izlet v Veržej, katerega glavni namen je bil krepitev narodne zavesti med kmečkim prebivalstvom.³¹

Za predsednika čitalnice je bil na občnem zboru 1870. leta izvoljen Ivan Kukovec, Matija Zemljič je postal podpredsednik, Anton Merčnik blagajnik, Ivan Dragotin Huber tajnik, Anton Klemenčič, Ivan Farkaš, Alojz Hercog, Vatroslav Mohorič in Jože Gomilšek so postali odborniki.³² Tega leta je bil Ivan Kukovec izvoljen za načelnika ljutomerskega okrajnega zastopa,³³ junija istega leta pa še za deželnega poslanca za kmečka okraja Ljutomer-G. Radgona in Ormož.³⁴

Ljutomerski rodoljubi so se 19. junija 1870 v velikem številu udeležili tudi tabora na Kapeli (12. tabor – Radenci). Za pripravo tabora so domačini v taborski odbor povabili tudi odbornike ljutomerske čitalnice. Med govorniki sta nastopila Anton Klemenčič (zedinjena Slovenija) in Ivan Kukovec (gospodarstvo).³⁵

Avgusta 1870 se je čitalnica preselila iz Kornpihlove kavarne na Glavnem trgu v stanovanje pri "Lukovnjaku". Vzrok selitve naj bi bil po mnenju nekaterih članov čitalnice nesoglasje z gostilničarjem Kornpihlom, ki naj bi postal nasprotnik slovenskih narodnih interesov.

Čitalnica je gojila kulturno poslanstvo s skromnimi dohodki v višini 268 goldinarjev, kar je komaj zadostovalo za kritje stroškov poslovanja, najem prostorov, časnike, knjige in za pripravo kulturnozabavnih prireditev. Čitalnica ni imela dovolj sposobnih članov za vodenje kulturne dejavnosti, zato ni mogla izvesti vseh načrtovanih nalog. Delovanje čitalnice je oteževalo tudi iskanje novih prostorov.³⁶

²⁹ *Slovenski gospodar*, 1868, št. 2, 10. 1.

³⁰ *Slovenski gospodar*, 1869, št. 32, 12. 8.

³¹ *Slovenski gospodar*, 1869, št. 36, 10. 9.

³² *Slovenski narod*, 1870, št. 18, 12. 2.

³³ *Slovenski narod*, 1870, št. 15, 6. 2.

³⁴ *Slovenski narod*, 1870, št. 75, 30. 6.

³⁵ *Slovenski gospodar*, 1870, št. 26, 30. 6.

³⁶ *Slovenski gospodar*, 1870, št. 33, 23. 8.

²⁵ *Slovenski gospodar*, 1868, št. 33, 13. 8.

²⁶ *Slovenski gospodar*, 1868, št. 34, 20. 8.

²⁷ *Slovenski gospodar*, 1868, št. 51, 17. 12.

²⁸ *Slovenski gospodar*, 1868, št. 53, 31. 12.

Ivan Lapajne (1849-1913)

Leta 1870 je po prihodu v Ljutomer k čitalnici pristopil učitelj in strokovni pisatelj Ivan Lapajne (1849-1913). Leta 1871 je postal tajnik čitalnice. Bil je delaven, široko razgledan, goreč rodoljub in odličan pedagog na narodni šoli v Ljutomeru. Zastavil si je nalogo, da v društvu okrepi narodnopolitično in kulturno delo.

Na prošnjo rodoljubov iz Male Nedelje je čitalnica 1871. leta pripomogla k ustanovitvi prvega bralnega društva v ljutomerski okolici. Društvo je nastalo na pobudo domoljuba Antona Stranjšaka, rojaka Radoslava Razlaga in Miroslava Ploja, ki sta darovala nekaj knjig in pomagala z nasveti.³⁷

Na predlog Lapajneteta je čitalnica na občnem zboru januarja 1872 sprejela nova pravila notranjega poslovanja, da bi odpravili dotedanji nered v čitalnici pri naročanju častnikov in knjig, pomanjkljivosti in zagotovili sredstva za nemoteno delovanje z rednim plačevanjem članarine. Osnovali so pripravljajni odbor za ustanovitev telovadnega društva Sokol pod vodstvom člana čitalnice Ignaca Mohoriča, vendar do nastanka Sokola ni prišlo, ker je pravila zavrnilo graško namestništvo. Čitalnica se je poklonila spominu rojaka Matiji Prelogu, ki je nenadoma umrl januarja 1872. Ostal je v spominu

³⁷ *Slovenski gospodar*, 1872, št. 3, 18. 1.

mnogih štajerskih rodoljubov, posebno ljutomerskih, s katerimi je čitalnica gojila tesne stike v času priprav na prvi slovenski tabor. Prelog je bil znan mnogim rodoljubom po dejanjih in po domoljubnih prispevkih v *Slovenskem gospodarju*, ki so dosegli vsakega slovensko čutečega rodoljuba v prizadevanju za spodbujanje in krepitev narodne zavesti.³⁸

Uspehi pri oživitvi čitalnice z načrtnim programskim delom, predvsem z izleti med podeželsko prebivalstvo, s kulturnoizobraževalnimi in zabavnimi prireditvami, kljub pomanjkanju sredstev in dolgovom, ki so bremenili čitalnico od ustanovitve, so bili kmalu vidni. Tako je čitalnica organizirala na binkoštni ponedeljek maja 1872 izlet na Cven k Senčarju. Čitalnica se je predstavila z recitali, s šaljivo igro "Gradiček ali Prekanjen" in z nastopom mešanega pevskega zbora čitalnice z novim pevovodjo, učiteljem Simonom Megličem, ki je to leto ustanovil tudi učiteljsko pevsko društvo na narodni šoli. Po kulturni prireditvi sta sledila ples in petje narodnih pesmi.³⁹

Velika narodna veselica pod "milim nebom" z uspehim kulturnim in zabavnim programom je navdušila Cvenarje, da so že čez mesec dni, na Petrovo, povabili čitalnico na veselico na vrtu gostilne Senčar. Čitalnica je povabila tudi rodoljube iz Ptujja, Ormoža, Središča, Radgone itd., ki so jih tako lepo sprejeli pred leti v času priprav na prvi slovenski tabor.⁴⁰

V poročilu je omenjeno, da je čitalnica 1872. leta pripravila 20 kulturnozabavnih prireditev, med katerimi je bilo 9 gledaliških predstav s ponovitvami. Prvikrat zasledimo tudi podatek, da je imela čitalniška knjižnica 96 knjig; 12 jih je darovala Slovenska matica, 19 pa Društvo sv. Mohorja. Društvo je bilo naročeno na 10 časnikov, večinoma slovenskih, ki jih je tajnik izposojal članom. Iz poročila izvemo tudi, da je čitalnica "mного" podpirala narodno šolo v Ljutomeru. Za njeno knjižnico je nabrala 30 goldinarjev, za dekljiško šolo 9 goldinarjev in za revne učence 10 goldinarjev. Čitalnica je imela 104 člane. Njeni prihodki so znašali 365 goldinarjev, stroški pa 360 goldinarjev.⁴¹

Bogata dejavnost čitalnice s pogostimi in dobro obiskanimi kulturnimi in zabavnimi prireditvami doma in v okolici je povezovala Slovence pri utrjevanju slovenske besede in krepitevi narodne zavesti. Vodila je nekatere čitalniške ljutomerske in okoliške rodoljube k zamisli o ustanovitvi slovenskega političnega društva za ljutomerski okraj v začetku leta 1873. Spodbudni za ustanovitev društva naj bi bili izvolitev Ivana Kukovca za deželnega

³⁸ *Slovenski gospodar*, 1872, št. 7, 15. 2.

³⁹ *Slovenski gospodar*, 1872, št. 23, 6. 6.

⁴⁰ *Slovenski narod*, 1873, št. 32, 8. 2.

⁴¹ *Slovenski narod*, 1873, št. 32, 8. 2.

*Na levi strani je Seršenova hiša. V njej je bila čitalnica od leta 1878.
Danes ima hiša naslov Miklošičev trg 6.*

poslanca v deželni zbor v Gradcu ter ustanovitev okrajne posojilnice 1872. leta. Politično društvo naj bi skrbelo za širše narodne interese Slovencev s političnim delom in prizadevanjem za izvolitev slovenskih ali Slovincem naklonjenih predstavnikov. Društvo naj bi bilo nujno potrebno, ker se čitalnica kot kulturno društvo javno ni mogla ukvarjati s političnimi vprašanji, saj je to presegalo okvir njenega delovanja.⁴²

Na občnem zboru čitalnice februarja 1873 je bil za predsednika izvoljen Ivan Kukovec, kaplan Fran Ozmec za podpredsednika, kaplan Anton Merčnik za blagajnika, Ivan Lapajne za tajnika, Anton Klemenčič, Ivan Dragotin Huber in Alojz Hercog za odbornike, Vatroslav Mohorič, Matija Zemljič in Blaž Pernišek za namestnike.⁴³

Bogata kulturna in zabavna dejavnost čitalnice se je nadaljevala v prvih mesecih leta 1873 na pevskem in gledališkem področju. Uprizorili so kar tri komedije ("Ne vem", "Vdovec in vdova", "Telegram"),⁴⁴ v mesecu juniju pa pripravili izlet k Sv. Križu (Križevci) s kulturnim in zabavnim programom.⁴⁵

Že v tem času se je pojavila med nekaterimi člani čitalnice zamisel, da se čitalnica preoblikuje v politično-gospodarsko društvo, ker naj ne bi več ustrezala potrebam kmečkega prebivalstva, s tem pa tudi ne družbenopolitičnim razmeram. Spet se

je tudi pojavila težnja za ustanovitev samostojnega političnega društva.

Družbene razmere za čitalnico niso bile več ugodne zaradi poslabšanja narodnopolitičnih razmer v monarhiji, v večji meri pa tudi zaradi nenotnosti članov v idejnih pogledih. Pojavljati so se začela nasprotja med člani liberalnega dela čitalnice in predstavniki ter zagovorniki cerkve, kar je hromilo dejavnost čitalnice. Dopisnik liberalnega Slovenskega naroda je zapisal, da je opešala narodna zavest v čitalnici od časa prvega slovenskega tabora. "Čitalnice, ki so jih s tolikšnim pogumom in navdušenjem ustanovili na Slovenskem kakor tudi pri nas, preveč molitvarijo in hirajo. Naloge in namen vsem tem društvom bil je širiti narodno zavest in rodoljubno gibanje med narodom. Dovolim si vprašanje staviti na naše rodoljube, ali se je ta naloga že rešila in naš program izpolnil." Žalostno je ugotavljal, da so se nekateri rodoljubi odločili uničiti čitalnico, da so čitalnice preživele ustanove, da ljudstvo ne mara zanje. "To naj bi bile trditve rodoljubov, ki so še pred časom goreli za narodne interese, zdaj pa so kot izgoreli vulkani". Prav tako ni našel opravičila, da naj bi čitalnice nadomestila nova narodno politična društva, ki so sicer nujno potrebna, vendar naj bi čitalnice še naprej gojile kulturno poslanstvo, "saj ti zavodi, ki so izključivo posvečeni narodnim namenom, imajo še marsikatero važno nalogo rešiti". Da je nastopila "v naši okolici v narodnem gibanju neka mlitavost in mlačnost, je temu krivo to, da naša naprednjaška stranka nikakor ne spolnjuje toliko, kolikor v močeh

⁴² Slovenski narod, 1873, št. 148, 1. 7.

⁴³ Slovenski narod, 1873, št. 31, 7. 2.

⁴⁴ Slovenski narod, 1873, št. 45, 23. 2.

⁴⁵ Slovenski narod, 1873, št. 147, 2. 7.

ima, nasproti pa nazadnjaška t.j. popovska stranka, ki naj bi delala za svoje interese".⁴⁶

Nesoglasja v čitalnici, iskanje novih prostorov zaradi odpovedi lastnika stanovanja, ki naj bi si hotel podrediti čitalnico zaradi političnih interesov na škodo Slovencev v navezi z Nemci in nemškutarji naj bi bile vzrok, da je čitalniško delo skoraj popolnoma zastalo. Leta 1873 je umrl tudi Anton Klemenčič, odbornik čitalnice, njen večkratni predsednik in tajnik, spoštovan rodoljub, soustanovitelj čitalnice in njena združevalna moč.⁴⁷

Čitalnica je v tem času ostala tudi brez sposobnega pevovodje, njegovo delo pa je bilo ključnega pomena pri pripravljanju kulturnih in zabavnih prireditev. Vsem težavam so se pridružili notranji spori, iskanje novih prostorov, pomanjkanje narodne zavesti v okolju itd. Kmalu je prišlo do navideznega slogaštva. Od 1877. leta izvoljenega odbora s predsednikom dr. Mravljakom so člani pričakovali večjo aktivnost in podporo pri vključevanju mlajših rodoljubov, ki bi bili pripravljeni sodelovati v odboru čitalnice.⁴⁸

"Naše narodno društveno življenje, ki je bilo nekaj let zelo zaspano, dobi večjo živahnost – vsaj tako se nadejamo", je zapisal dopisnik ob koncu leta 1877. Z novim letom naj bi čitalnica dobila lastne prostore, spet začela pripravljati narodne zabave in gledališke igre. Končno je čitalnica po štirih letih, ob novem letu 1878, dobila v novi gostilni Frana Seršena, člana odbora čitalnice, v bližini cerkve udobne prostore, kjer je bila dobra "postrežba". Tako so se začeli v čitalnici spet shajati ljutomerski rodoljubi, v programu čitalnice pa so načrtovali tudi poučna predavanja.⁴⁹

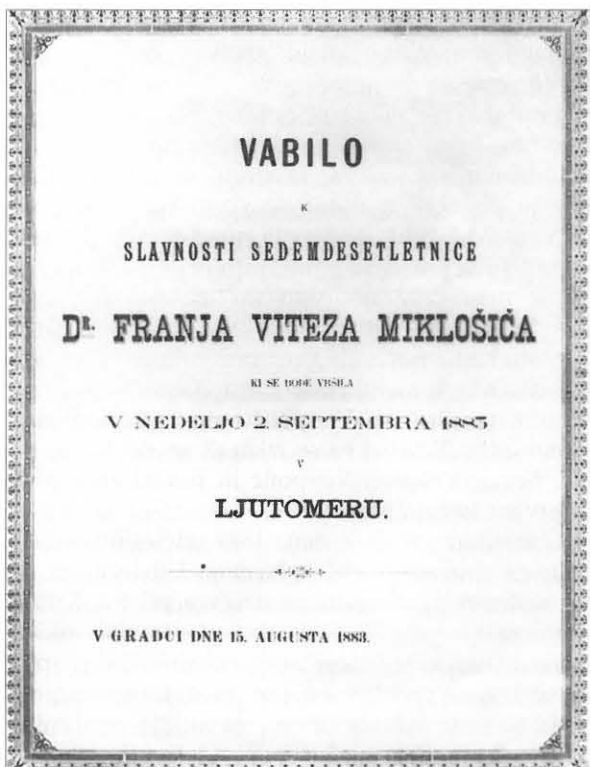
Društvo je bilo naročeno na mnogo časnikov, predvsem slovenskih. Brali so jih predvsem člani domačini, občasno pa so jih uporabljali tudi meščani in posamezniki iz okolice. Ena od novosti ponovnega delovanja čitalnice so bila poučna predavanja tajnika Lapajneteta o slovenskem slovstvu za člane čitalnice, ki so potekala v zimskih mesecih.⁵⁰ Po odhodu tajnika Ivana Lapajneteta v Krško 1878. leta je društvo znova zašlo v krizo, ki je razen manjših presledkov trajala skoraj vsa osemdeseta leta.

Leta 1880 so bili v novi odbor izvoljeni: notar Lovro Baš – predsednik, Andrej Perc – podpredsednik, Jožef Gomilšek – tajnik, Ivan Kryl – knjižničar in za odbornike Franc Šrol, Ivan Simonič in kaplan Martin Napast.⁵¹ Leta 1881 je bil na občnem zboru izvoljen za predsednika čitalnice Ivan

Kryl, učitelj ljutomerske realke. Podpredsednik je postal Franc Šrol, ljutomerski duhovnik, knjižničar pa Josip Horvat, učitelj narodne šole in novi vodja pevskega zbora čitalnice.⁵²

Naslednjega leta je bil izvoljen za tajnika čitalnice dr. Anton Šlamberger, odvetnik v Ljutomeru. Knjižničar je postal novi član čitalnice Josip Freuensfeld, učitelj narodne šole v Ljutomeru. Odborniki so bili Ivan Kukovec, Ivan Simonič in Josip Horvat. Novi odbor si je zelo prizadeval pridobiti v čitalnico več sposobnih članov za kulturno dejavnost čitalnice iz vrst ljutomerskih tržanov, ki pa niso kazali zanimanja za narodno delo. Nekateri člani naj bi le z besedami podpirali slovenske narodne interese. Očitati so mlajšim rodoljubom pomanjkanje narodnega duha, sami pa niso storili ničesar za čitalnico.⁵³

Ob 70-letnici rojaka slavista dr. Frana Miklošiča je čitalnica z drugimi narodnimi društvi iz Prlekije pripravila proslavo, ki je bila 2. septembra 1883 v Ljutomeru. Predsednik pripravljalnega odbora je bil Ivan Kukovec, član odbora čitalnice in deželni poslanec, glavna govornika pa Janez Evangelist Krek in Božidar Raič.⁵⁴

*Vabilo na proslavo 70-letnice dr. Frana Miklošiča
2. septembra 1883.*

⁴⁶ *Slovenski narod*, 1873, št. 234, 11. 10.

⁴⁷ *Slovenski narod*, 1873, št. 250, 6. 11.

⁴⁸ *Slovenski narod*, 1877, št. 29, 7. 2.

⁴⁹ *Slovenski narod*, 1878, št. 7, 9. 1.

⁵⁰ *Slovenski narod*, 1878, št. 37, 14. 2.

⁵¹ *Slovenski narod*, 1880, št. 33, 11. 2.

⁵² *Slovenski narod*, 1881, št. 6, 10. 1.

⁵³ *Slovenski narod*, 1882, št. 39, 17. 2.

⁵⁴ Kovačič, *Ljutomer*, str. 34.

Eno prvih večjih kulturnih prireditev je čitalnica po letih nedejavnosti organizirala avgusta 1885. To je bila veselica ob obletnici sv. Cirila in Metoda z nastopom pevskega zbora in cvenskih tamburašev pri Vaupotiču v Ljutomeru.⁵⁵ V tem času je v čitalnici deloval le moški pevski zbor pod vodstvom Josipa Horvata, ki si je z veliko napora prizadeval ustanoviti mešani pevski zbor iz učenk dekliske šole in ljutomerskih mladenk.

Leta 1886 je postal predsednik čitalnice zavzet in delaven rodoljub Anton Šlamberger, tajnik čitalnice pa Josip Freuensfeld. Novi odbor je sprejel sklep, da se čitalnici povrne nekdanji ugled. Tudi večje zanimanje tržanov za narodno delo pri ohranjanju narodne zavesti in različne oblike kulturnega dela so bila spodbudna znamenja za uspešno delo čitalnice, saj brez množične podpore rodoljubov čitalnica ni mogla izvajati nalog, ki jih je zastavil odbor.⁵⁶

Prizadevanja novega odbora, predsednika Šlambergerja, tajnika Freuensfelda in blagajnika dekana Ivana Skuhala, so bila kmalu vidna. Čitalnica se je avgusta 1887 s pevci čitalnice udeležila veselice ormoške čitalnice ob ustanovitvi podružnice sv. Cirila in Metoda v Ormožu,⁵⁷ v Ljutomeru pa pripravila januarja 1888 veliko slavnost s pevci in cvenskim tamburaškim zborom ob rojstnem dnevu cesarja Franca Jožefa.⁵⁸

Pripravljenost novega odbora, da prekine nedejavnost in da začne ob nedeljah pripravljati redne "zabavne večere" s koncerti, je bila začetek novega obdobja čitalnice. Že januarja 1889 je v Seršenovi kavarni pripravila predavanje dekana Ivana Skuhala o zgodovini Ljutomera in okraja, ki mu je prisostvovalo veliko poslušalcev iz Ljutomera in okolice.⁵⁹ Oživela je tudi gledališka dejavnost, ki je po letih premora pritegnila veliko zanimanja s komedijo "Eno uro doktor". Odigrali so jo v gostilni pri Vaupotiču na novem gledališkem odru. Posebej so se izkazali igralci Freuensfeld, Sever, Volovec, Vaupotič in pevski zbor pod vodstvom Josipa Horvata.⁶⁰

Člani čitalnice so se maja 1889 udeležili veselice bralnega društva pri Mali Nedelji. Udeležili so se slavnosti otvoritve bralnega društva pri Sv. Križu, nastalega na pobudo čitalnice in križevskih rodoljubov maja 1889. Z dejavnostjo čitalnice se je spet povečal njen narodni pomen med Ljutomerčani. Povečalo se je tudi zanimanje za knjige, predvsem za leposlovno literaturo. Teh pa je čitalniški knjiž-

nici zaradi slabega gmotnega stanja zelo primanjkovalo.⁶¹

Čitalnica je avgusta 1890 spet pripravila veselico ob rojstnem dnevu cesarja Franca Jožefa pri Vaupotiču – za tovrstne prireditve je bilo v Ljutomeru zmeraj veliko zanimanja – s pevci čitalnice, cvenskega tamburaškega zbora učitelja Franca Sneiderja in slavnostnim govorom Josipa Freuensfelda.⁶²

Veliko kulturno in zabavno prireditev je čitalnica spet pripravila septembra 1890 ob obisku državnega poslanca in urednika Slovenskega gospodarja dr. Lavoslava Gregorca. Po predavanju je sledila gledališka predstava "Kje je meja", nastop pevskega zbora in cvenskih tamburašev. S pevci so se udeležili nastanka bralnega društva na Cvenu 23. novembra 1890. Ob tej priložnosti so člani čitalnice darovali knjige društvu.⁶³

Na Silvestrovo so priredili bogat kulturno-zabavni program pri Vaupotiču ob veliki udeležbi občinstva. Igralci so pripravili komedijo "Srečno novo leto". Nastopili so cvenski tamburaši in po mnogih letih premora ob moškem pevskem zboru prvokrat tudi ženski zbor. Že v januarju 1891. leta so igralci pripravili igro "Županova Micka",⁶⁴ v marcu pa komedijo v treh dejanjih "V Ljubljano jo dajmo" z veselico pevskega zbora in cvenskih tamburašev. Tega leta je čitalnico obiskal tudi pevski zbor akademskega društva Triglav iz Gradca.⁶⁵

Josip Freuensfeld (1861-1893)

⁵⁵ *Slovenski gospodar*, 1885, št. 32, 6. 8.

⁵⁶ *Slovenski narod*, 1887, št. 13, 18. 1.

⁵⁷ *Slovenski narod*, 1887, št. 183, 13. 8.

⁵⁸ *Slovenski narod*, 1888, št. 8, 12. 1.

⁵⁹ *Slovenski narod*, 1889, št. 14, 17. 1.

⁶⁰ *Slovenski narod*, 1889, št. 88, 16. 4.

⁶¹ *Slovenski narod*, 1889, št. 126, 1. 6.

⁶² *Slovenski narod*, 1890, št. 192, 22. 8.

⁶³ *Slovenski narod*, 1890, št. 280, 5. 12.

⁶⁴ *Slovenski narod*, 1891, št. 25, 31. 1.

⁶⁵ *Slovenski narod*, 1891, št. 67, 24. 3.

Na volitvah 1892. leta je bil v upravni odbor čitalnice za predsednika izvoljen Anton Šlamberger, podpredsednik je postal Ivan Kukovec, knjižničar Josip Freuensfeld, blagajnik je bil odv. pravnik Anton Misja, tajnik pa c. kr. drž. kontrolor Josip Ivančič. Odborniki so bili Ivan Bohanec, Ivan Skuhala, odborniki namestniki pa trgovec Fran Seršen, Josip Horvat in Josip Gomilšek.⁶⁶

Januarja 1893 je umrl odbornik čitalnice in vodja pevskega zbora Josip Horvat (1836-1893). Nasledil ga je član pevskega zbora in knjižničar Josip Freuensfeld. S smrtjo Josipa Horvata je čitalnica izgubila velikega rodoljuba, enega najdejavnejših in dolgoletnih članov, ki je dal pevskeму zboru trdno zasnovo, saj se je število pevcev v času njegovega vodenja pomnožilo in dvignilo na kvalitetno raven.⁶⁷ Še istega leta, decembra 1893, je čitalnica izgubila tudi knjižničarja, mladega pesnika in pisatelja Josipa Freuensfelda (1861-1893), ki je umrl v Pragi, in Ivana Gomilška, dolgoletnega tajnika okrajne posojilnice, "dva odlična člana čitalnice".⁶⁸ Freuensfeld je bil goreč rodoljub, cenjeni učitelj med učenci in slovenskimi učitelji na narodni šoli, izreden govornik, organizator in avtor besed čitalnice, v krogu čitalnice pa tudi pobudnik bralnih društev v okraju, ki so začela množično nastajati v devetdesetih letih in v podporo slovenskemu šolstvu pobudnik nastanka moške podružnice Društva sv. Cirila in Metoda v Ljutomeru leta 1892.⁶⁹

Po smrti Josipa Freuensfelda, ko je prevzel pevski zbor čitalnice učitelj iz Cezanjevec Franc Sneider, je začela dejavnost pevskega zbora usihati. Med člani so se pojavile zahteve za ustanovitev samostojnega društva, zato je odbor čitalnice sklenil, da ustanovijo posebno pevsko društvo v okviru čitalnice.⁷⁰

Čitalniški pevski zbor je bil pri odločanju in organizaciji nastopov odvisen od upravnega odbora čitalnice. Razvoj zbora, njegova plodna dejavnost in pomen v Ljutomeru in okolici so ga začeli utesnjevati, zato so si člani prizadevali ustanoviti lastno društvo, za katero se je zavzemal pred leti že Josip Freuensfeld. Samostojno Slovensko pevsko društvo v Ljutomeru so nato ustanovili na občnem zboru 25. avgusta 1894.⁷¹ Pevsko društvo je postalo sčasoma eno najdejavnejših kulturnih društev, cenjeno daleč naokoli, njegovo kulturno poslanstvo je bilo neprecenljivega pomena za razvoj slovenske zborovske pesmi in ohranjanja narodne zavesti v Ljutomeru in širši okolici. Društvo je po nastanku sodelovalo s čitalnico na vseh kulturnih in zabavnih prireditvah.

Leta 1894, ko je postal predsednik čitalnice Ivan Kukovec, je delovanje čitalnice spet normalno zaživel. V začetku leta so izvedli gledališko predstavo Črni Peter, tombolo in plesni valček.⁷² Pristopilo je več novih članov, med njimi sta bila odvetnik dr. Fran Rosina (1863-1924), (ustanovitelj Sokola v Novem mestu 1887, kasneje znan slovenski liberalni politik v Mariboru, op. avt.), ki je prišel iz Novega mesta, in okrožni zdravnik v Ljutomeru dr. Anton Mihalič (1867-1901).

Dr. Fran Rosina (1863-1924)

Novi knjižničar, učitelj narodne šole v Ljutomeru Fran Čeh, se je lotil temeljite obnove knjižnice, popisal vse knjige in izdelal novi kataložni sistem. Poslovanje čitalniške knjižnice je bilo skromno, vodenje izposoje pa zelo poenostavljeno. V tem letu je postala knjižnica bogatejša za 93 knjig, kar je bilo v primerjavi s preteklimi leti velika pridobitev, saj so knjige kupovali le občasno. Skupno število knjig je bilo 278, izposojenih pa 283. Izposojali so si jih tako člani kot nečlani. Bili so naročeni na 18 časnikov – 14 slovenskih in 4 nemške. Čitalnica je društvenikom, v kolikor so to želeli, pošiljala časopise in revije na dom. Odpovedali so se nekaterim nemškimi časopisom, po katerih so stranke redko posegale, ter naročili časo-

⁶⁶ Zapiski sej čitalnice v Ljutomeru 1892-1913, rokopis.

⁶⁷ *Domovina*, 1893, št. 6, 25. 2.

⁶⁸ *Domovina*, 1894, št. 1, 5. 1.

⁶⁹ *Domovina*, 1894, št. 4, 15. 1.

⁷⁰ Zapiski sej čitalnice v Ljutomeru 1892-1913, rokopis.

⁷¹ Štebih, *100-let slovenske pesmi v Ljutomeru*, str. 9.

⁷² *Domovina*, 1894, št. 7, 5. 2.

pise Domoljub, Glasnik, Učiteljski list, Popotnik in Vatrogasec, slednjega zaradi potrebe že številnih slovenskih vaških gasilskih društev v okraju, ki so nastala množično v devetdesetih letih na pobudo posestnika Josipa Karbe iz Krapja in ob podpori okrajne posojilnice, ki jo je vodil Ivan Kukovec.⁷³

Leta 1894 je pristopil k čitalnici Fran Zacherl (1868-1940), glasbeni učitelj v Cezanjevcih. Zacherl je ob nastanku leta 1894 prevzel tudi pevski zbor Slovenskega pevskega društva. Pod njegovim vodstvom je mešani pevski zbor, ki je prej skorajda prenehal delovati, hitro napredoval.⁷⁴

Ljutomerski rodoljubi so tega leta v prizadevanju za slovenske politične interese ustanovili Slovensko politično društvo za politični okraj Ljutomer, kar je bila dolgoletna želja nekaterih čitalniških članov, ki pa se zaradi notranjih idejnih nesoglasij in neugodnih političnih razmer v osemdesetih letih ni uresničila. Pravila je izdelal Fran Rosina, pobudnik društva in njegov prvi predsednik.⁷⁵

V letu 1895 se je število bralcev in izposoja knjig v čitalnici zmanjšala. Izposojenih je bilo le 112 knjig. V tem letu je imela čitalnica 300 knjig. Za povečanje branja knjig in števila bralcev je Rosina predlagal, da se pridobi več bralcev iz trga in kmečke okolice, zato naj bi čitalnica spremenila društvena pravila. Sklenili so, da bodo v Ljutomeru ustanovili novo društvo – kmečko bralno društvo za ljutomersko okolico. Z nastankom bralnega društva, oprtega na kmečko okolico in na tržane, je hotela čitalnica povečati število bralcev, ki bi imeli cenejši dostop do časnikov in knjig, predvsem do lažje leposlovne literature. Čitalnica je imela v tem času vse manj kmečkih članov, saj so se vse bolj vključevali v okoliška bralna društva.

Bralna društva, ki so nastala v devetdesetih letih 19. stoletja, so se v večini vključila v katoliško kulturno organizacijo Slovenska krščanska socialna zveza (SKSZ). Njen namen je bil širiti ljudsko prosveto za ohranjanje in utrjevanje narodne zavesti med podeželskim prebivalstvom na katoliški osnovi. Osrednja naloga je bila zaupana knjižnicam. V bralnih društvih naj bi pripravljali kulturnozabavne prireditve, predavanja, glasbeno in gledališko dejavnost, veselice... Društva so imela vse več kmečkih članov, čitalnica v Ljutomeru pa je postajala vse bolj zbirališče tržanov.

Februarja 1897 je čitalnica sprejela pravila Bralnega društva za ljutomersko okolico v Ljutomeru, ki jih je pripravil Rosina, in izvolila v pripravljalni odbor za ustanovitev društva Frana Rosina, Frana Čeha in Janka Karbo iz Ljutomera, Frana Rantaša (Noršinci), Marka Canjka (Babinci), Matjaža Puc-

njo (Stročja vas), Matjaža Vargazona (Pristava), Frana Ficka (Kamenščak) in Filipa Sršena (Podgradje).

Čitalnica je vsaj enkrat letno prirejala "plesne venčke" z godbo. Prizadevali so si za oživitev gledališke dejavnosti, na predlog Rosine pa skupaj z ormoško čitalnico in sodelovanjem pevcev iz Ljutomera in Ormoža organizirali tudi čitalniške izlete. Po prihodu Rosine se je torej dejavnost čitalnice okrepila. Prizadevali so si, da bi se približali tržanom in podeželju, kar naj bi bilo tudi osnovno poslanstvo čitalnice. Med letom so za sprotno načrtovanje dela in pripravo prireditev večkrat sklicevali seje. Rosina je večkrat predaval o narodnih temah v okviru besed čitalnice.

Kulturnozabavne prireditve so vse bolj obremenjevale čitalnico, saj je bilo sredstev za dejavnost zaradi izstopanja članov vse manj. Leta 1897 so izvedli gledališko predstavo "Berite novice". Čitalnica je organizirala z ormoško čitalnico in pevci pevskega društva izlet k Sv. Tomažu z ljudsko veselico, govori in petjem pri gostilničarju Škerlecu in se pripravljala na proslavo 30-letnice ustanovitve in 1. slovenskega tabora v Ljutomeru, vendar proslave oblasti niso dovolile.

Večji del članarine so namenjali za nakup časopisov in revij. Leta 1898 so bili naročeni na sledeče: Ljubljanski zvon, Vrtec, Dom in svet, Kmetovalec, Slovenka, Domovina (2 izvoda), Mir, Popotnik, Slovenski gospodar, Slovenski narod, Slovenec, Edinost, Slovenski list, Südsteierische Post, Politik, Nova doba, Zora. Članom so na dom pošiljali Ljubljanski zvon, Dom in svet, Vrtec, Domovino, Slovenski svet, Slovenko in Kmetovalca. Čitalnica je imela 376 knjig, izposodila pa jih je 212. Čitalnica je bila članica Družbe sv. Mohorja, Slovenske matice, Hrvatske matice, Glasbene matice in Dramatičnega društva v Ljubljani. Imela je 35 članov.

Leta 1899 je bil izvoljen za predsednika čitalnice Fran Rosina, tedaj že poslanec v deželnem zboru v Gradcu. Po sprejemu pravil bralnega društva na občnem zboru čitalnice februarja 1899 (prva pravila je okrajno glavarstvo zavrnilo) je bila novemu članu odbora čitalnice, ljutomerskemu kaplanu Franu Brglezu, zaupana ustanovitev Bralnega društva za ljutomersko okolico, ki so ga ustanovili spomladi istega leta. Na prošnjo kaplana Brgleza je po sklepu odbora čitalnica darovala bralnemu društvu nekaj knjig dvojnikov in knjig, primernih za lažje branje, prav tako pa tudi nekaj časopisov, ko so jih v čitalnici že prebrali. Bralno društvo je imelo v začetku svojo sobo pri gostilničarju Vaupotiču.

Čitalnica je pogosto pripravljala prireditve z ormoško čitalnico. Junija 1899 so organizirali pri gostilničarju Simoniču pri Sv. Miklavžu ljudsko veselico s pevci in v Ljutomeru pri Vaupotiču ljud-

⁷³ Zapiski sej čitalnice v Ljutomeru 1892-1913, rokopis.

⁷⁴ *Domovina*, 1894, št. 25, 5. 9.

⁷⁵ *Slovenski gospodar*, 1895, št. 21, 23. 5.

*Slomškova slavnost v Ljutomeru 2. septembra 1900 v Seršenovem logu.
Danes je to park 1. slovenskega tabora.*

sko veselico z moškimi in mešanimi zborom pevskega društva in godbo. Kupili so zložljivi oder za pevsko prireditve in veselice ter notne zvezke za pevsko društvo. Na Silvestrovo 1899 je čitalnica priredila veliko veselico z bogatim kulturnim programom, ob pustu pa veselico s plesom in gledališko igro "Berite novice". Ves prihodek so namenili za dejavnost knjižnice bralnega društva.

Leta 1900 je kot predsednik in kot član čitalnice izstopil Fran Rosina, ki se je preselil v Maribor. Na njegovo mesto je bil izvoljen zdravnik dr. Anton Mihalič. Septembra je čitalnica s Slovenskim pevskim društvom in z drugimi društvi Ljutomera in okolice organizirala veliko Slomškovo slavnost z veselico v Seršenovem logu.

Naslednje leto 1901 sta umrla predsednik čitalnice Anton Mihalič in dolgoletni odbornik Josip Ivančič. Ivančiča je nasledil odvetnik, domačin dr. Karol Grosmann (1864-1929), ki je prišel tega leta iz Novega mesta, kjer je bil odvetniški pripravnik. Grosmann je postal knjižničar čitalnice. Leta 1902 je postal član čitalnice češki zdravnik dr. Karol Chloupek (1868-1913), ki je prišel iz Šoštanja in bil na občnem zboru izvoljen za predsednika čitalnice. Zaradi prostorske stiske je čitalnica prepustila društveno sobo v mežnariji bralnemu in pevskemu društvu. Knjižnica čitalnice se je preselila v društveno sobo pri gostilničarju Seršenu.

Leta 1903 je predsednik čitalnice postal dekan Ivan Skuhala (1847-1903). Več članov čitalnice je

izstopilo zaradi notranjih idejnih nasprotij, ki so se zaostriła po negativnem pisanju liberalnega časopisa Slovenski narod o stanju v čitalnici in vplivu katoliških članov na upravni odbor, ki naj bi si hoteli podrediti čitalnico.

S prihodom zdravnika Karola Chloupeka, sposobnega organizatorja in člana Sokola v rodni Češki, se je čitalnici uresničila dolgoletna želja o ustanovitvi telovadnega društva Sokol v Ljutomeru. Do tega je prišlo 15. avgusta 1903 leta. Prvi starosta je postal Chloupek, namestnik umrlega predsednika čitalnice Ivana Skuhale. Čitalnica je darovala Sokolu 50 kron, finančno pa so društvo podprli tudi člani čitalnice, številni Ljutomerčani in okoliško prebivalstvo. Tudi Karol Grosmann in Janko Karba sta bila med ustanovnimi člani Sokola in člana upravnega odbora.

Leta 1904 je čitalnica štela 36 članov (32 rednih, 3 zunanje in 1 častnega). Inventar društva je bil skromen in je obsegal 1 mizo z 12 stoli, omaro za knjige, 4 slike (Strossmayer, Slomšek, Prešeren (darilo Rosine), Vodnik), obešala in gledališki oder, ki so ga hranili pri gostilničarju Vaupotiču v Ljutomeru in so ga uporabljala tudi druga društva. Knjižnica je izposodila 162 knjig.

Med večjimi prireditvami čitalnice, Slovenskega pevskega društva, Sokola in drugih narodnih društev je bil 22. maja 1904 izlet k rojstni hiši pesnika Stanka Vraza v Cerovec, ki se je končal z veselico pri gostišču Pihlar v Žerovincih. V Lju-

Gledališki odsek čitalnice med igro Deseti brat leta 1904.

tomeru je čitalnica s pevskim društvom organizirala zabavni večer s plesom ob igranju na gramofon Karola Grosmana, oktobra pa izvedla uspelo dramsko delo Josipa Jurčiča "Deseti brat", ki jo je režiral Grossmann. V igri so nastopili ob igralcih čitalnice tudi učitelji iz ljutomerskega območja Šegula, Petrovič, Rajh in Kovačec.

Na Silvestrovo 1905. leta so čitalnica, pevsko društvo in Sokol priredili v gostilni Ivana Kukovca velik zabavno-kulturni program z moškimi in mešanimi pevskim zborom in tamburaškim orkestrom Sokola, ki ga je vodil Peter Veselič, član čitalnice. Najzanimivejši del večera so bili filmski motivi Ljutomera in kinopredstava – "gibljive slike" Karola Grosmana, prvega slovenskega filmskega snemalca, ki so očarale občinstvo, saj so jih prvokrat prikazovali v Ljutomeru. Sledila je krajša komedija "Gluh mora biti", v kateri so se izkazali Irma Repič, Horvat, Jelovšek in Vouk, sledilo pa je solo petje Jelice Škrlec in Else Repič.

S prihodom Grosmana in Chloupeka so se začele pogoste seje odbora čitalnice, ki jih je vpeljal že Rosina, po njegovem odhodu pa so se člani le redko sestajali. Na sejah so spremljali tekoče delo čitalnice. Povečalo se je zanimanje za gledališko dejavnost, čeprav je čitalnici primanjkovalo sredstev in igralcev. K povečanju zanimanja je vsakakor pripomogel Grossmann, velik ljubitelj gledališke besede, ki je tudi pisal krajša dramska dela, v svoji knjižnici pa je imel veliko klasičnih dramskih in drugih del.

Ker čitalnica ni imela društvene kronike od

nastanka leta 1868, iz katere bi bila razvidna njena dejavnost, je odbor na občnem zboru 1906. leta na predlog tajnika Franca Zacherla sklenil, da napišejo kroniko po Huberjevih zapiskih, ki so bili le deloma ohranjeni. Kroniko je sestavil blagajnik društva Ivan Kryl, najstarejši član čitalnice. Kratka zgodovina je ohranjena v zapuščini dr. Frana Ilesiča. Redno kroniko je začela čitalnica pisati šele 1892. leta.

Na občnem zboru leta 1907 je bil za predsednika čitalnice izvoljen Karol Grossmann. Čitalnica je imela tedaj 32 članov. Naslednje leto je izstopilo 8, pristopilo pa 5 članov. Skupno število članov je bilo 29. Nekateri so prestopili h katoliškemu bralnemu društvu. Zaradi pogostega izstopanja članov si je čitalnica prizadevala pridobiti več novih članov, da bi si izboljšala finančno stanje. Društvo je namreč komaj pokrivalo stroške naročnin častnikov, za večje kulturne in zabavne prireditve pa ni bilo denarja. Del dohodka iz zabavnih prireditev, predavanj in gledaliških predstav je čitalnica redno podarjala slovenskim štajerskim dijakom, študentom, podpornemu društvu Franc Jožefove šole itd. Kljub pomanjkanju denarja je bilo delovanje čitalnice plodno, tudi s prireditvami, ki jih je pripravljala z drugimi društvi.

Na občnem zboru so zaradi vse večjih političnih nasprotij med ljutomerskimi rodoljubi na predlog predsednika Grosmana sklenili, da priporočajo vsem narodnim društvom v Ljutomeru, zlasti čitalnici, Murskemu Sokolu, pevskega in bralnemu društvu, da delujejo v korist narodne

enotnosti, posebno odgovornost za to pa nosijo vsi predsedniki in člani odborov. Sodelovali naj bi pri organiziranju različnih prireditev, družabnih izletov, predavanj itd., dobiček pa bi razdelili med vsa društva.

Za pomiritev strasti in sodelovanje društev za skupne narodne interese, zlasti bralnega društva in čitalnice, se je najbolj zavzemal Grosmann. V njem so katoliški rodoljubi videli velikega nasprotnika, prepričanega liberalca, člana Narodne stranke v Ljutomeru. Velik nasprotnik katoliške stranke naj bi bil tudi Karol Chloupek, ki se je zaradi pogostih napadov leta 1906 začasno umaknil iz odbora čitalnice in kot starosta Sokola. Politična razhajanja ljutomerskih rodoljubov so dokončno privedla čitalnico v liberalni tabor. Po letu 1906 v odboru čitalnice ni bilo več cerkvenih predstavnikov.⁷⁶

Idejnopolični boj se je začel zaostrovati leta 1906 v časopisnih polemikah v času volitev predstavnikov v okrajni odbor Ljutomera. Povod je bil zapis v Slovenskem narodu "Kdo v Ljutomeru ruši slogo?" Privedel je do dokončnega razkola ljutomerskih rodoljubov na liberalni in klerikalni tabor na vseh področjih javnega življenja. Še posebno je bilo to očitno pri volitvah poslancev v državni zbor leta 1907 v odnosu med liberalno in katoliško stranko.

Katoliško bralno društvo se je leta 1906 po začetnih razvojnih težavah zelo okrepilo z izredno dejavnostjo knjižničarja, ljutomerskega kaplana Ognjeslava Škamleca, kar naj bi bil po mnenju katoliškega tabora razlog, da so liberalci začeli sovražno nastopati proti društvu, saj je Škamlec knjižnico "znatno pomnožil" in pritegnil številne nove člane, zlasti mladino. Velik nasprotnik liberalcev naj bi bil tudi predsednik društva kaplan Janez Evangelist Kociper (kasneje je postal knjižničar v osrednji knjižnici SKSZ v Mariboru, op. avt.). Knjižnica bralnega društva je imela 1906. leta 438 knjig, izposodila pa jih je 815. Imela je 87 članov, leto za tem že 131 in 593 knjig. V odboru društva so bili predsednik Janez Evangelist Kociper, podpredsednik Fran Dolamič, tajnik Ignac Lipovec, blagajnik Franc Zacherl, knjižničar Ognjeslav Škamlec, knjižničarjev namestnik Jožef Šut in odbornika Alojz Rakovec in Jožef Šalamun.⁷⁷

Po letu 1905 so začeli v bralnem društvu pogosteje prirejati gledališke predstave, tudi z versko vsebino, poučne družabne večere "govorniško izobraževalnega odseka" in tombole za pridobitev sredstev za poslovanje. Društvo se je pri prireditvah povezovalo s slovenskim pevskim društvom, ki je, razen redkih samostojnih koncertov,

sodelovalo z vsemi narodnimi društvi v Ljutomeru in okolici. Bralno društvo pa je v tem času po številu članov preseгло vsa druga narodna društva v Ljutomeru.

Zaradi hitrega razvoja knjižnice bralnega društva ljutomerskih katoliških rodoljubov se je poskušala tudi čitalnica obogatiti z leposlovno literaturo, da bi mu postala konkurenčna in dostopna širšemu krogu ljudi, predvsem mlajšim bralcem. Čitalnica je vse bolj hiralala in izgubljala pomen v času, ki je narekoval ustanavljanje izposojevalnih knjižnic, dostopnih vsem slojem prebivalstva. Bila je dokaj zaprta ustanova članov trške inteligence liberalnega kroga, ki je v ta namen vzdrževala bralnico časnikov in periodične literature, knjige iz čitalniške knjižnice pa posojala le redkim zunanjim bralcem in imela zelo omejeno izbiro knjig.

Leta 1908 je čitalnica kupila večjo omaro, knjige so znova uredili in popisali. Na predlog članov so sklenili, da se "radi preosnovitve čitalniške knjižnice v ljudsko knjižnico sklene ista ustanoviti, da se izposojejuje vsako nedeljo ob pozni maši knjige vsakemu, katerega knjižničar pozna in sicer primerne knjige brezplačno". Računali so, da bi lahko tako pritegnili več bralcev. Čitalnica se je vse bolj usmerjala k notranjemu delu, občasnim zabavnim prireditvam in gledališkim predstavam z drugimi društvi. Leta 1908 je umrl Ivan Kukovec, stalni član čitalnice in njen soustanovitelj.

Maja 1908. leta se je knjižnica čitalnice preselila iz prostorov mežnarije, ker je dekan Martin Jurkovič odpovedal najemno pogodbo, in se s Sokolom ob plačilu skupne najemnine preselila v stanovanje Hrabroslava Vrablja. Tega leta so z mariborskimi dijaki pripravili gledališko igro "Cigani". Opustili so proslavo 40-letnice ustanovitve in prvega slovenskega tabora ter se, kot so zapisali, "raje priključili Sokolu ob njegovi slavnosti ob razvitju prapora" 15. avgusta 1908. Med letom je izstopil iz čitalnice predsednik Karol Grosmann, njegovo mesto pa je prevzel dotedanji podpredsednik Ludvik Babnik, predsednik okrajne posojilnice.

Leta 1909 se je število članov čitalnice zmanjšalo na 23. Čitalnica je zašla v eno najtežjih obdobj po nastanku, zato so si člani prizadevali za strpno delo z zaupanjem v njeno poslanstvo in pridobivanju novih članov. V povezavi s pevskim društvom in salonskim orkestrom društva, Sokolom in dijaškim društvom iz Maribora se je okrepila gledališka dejavnost. Pripravili so igro "Čevljar baron", igro "Cigani" so igrali na gostovanju pri Sv. Juriju in Veržeju, igro "Šolski nadzornik" v Vučji vasi in pripravili še dve zabavni prireditvi, Miklavžev večer in pustno veselico. Čitalnica je priredila tombolo in ves izkupiček namenila za ustanovitev ljudske knjižnice, ki naj bi začela kljub vsem te-

⁷⁶ Opis za devetdeseta leta 19. stoletja in začetek 20. stoletja temelji na omenjeni redni kroniki čitalnice: Zapiski sej čitalnice v Ljutomeru 1892-1913, rokopis.

⁷⁷ *Slovenski gospodar*, 1907, št. 5, 31. 1.

Dr. Karol Grosmann (1864-1929)

žavam poslovati v tem letu, kar je bila dolgoletna želja članov in dela tržanov. V pričakovanju večjega zanimanja bralcev za knjižnico so kupili več novih knjig, nekaj klasičnih del in leposlovne literature za odrasle in mladino. Za člane knjižnice so začeli izdajati izkaznice. Članarina je bila 20 krajcarjev, vsaka izposojena knjiga pa 2 krajcarja. Knjižnico so odprli na velikonočni ponedeljek 21. maja 1909 pod imenom Ljudska knjižnica. Odprta je bila vsak dan dopoldan in ob nedeljah in praznikih popoldan po eno uro. Sklenili so, da zabavne prireditve prirejajo pri gostilni Seršen, gledališke igre pa v dvorani Ivana Kukovca, ki je bila pri kolodvoru.

Na občnem zboru leta 1910 so bili v novi odbor društva izvoljeni za predsednika Fran Čeh (bil je dotedanji tajnik čitalnice), podpredsednik je postal Fran Seršen, tajnik Srečko Vršič, blagajnik Ivan Kryl, knjižničar Janko Karba, odbornika pa Martin Čagran in Angela Karba, knjižničarka ljudske knjižnice. Leta 1910 se je priključil čitalnici Jan Baukart, učitelj narodne šole in član Sokola. Postal je tajnik čitalnice in knjižničar ljudske knjižnice. Čitalnica je štela 24 članov.

Ljudska knjižnica je do februarja 1911 pridobila 62 bralcev, ki so si izposodili 660 knjig. Število knjig se je pomnožilo na 345, primernih za izposojajo pa jih je bilo samo 194. Mnoge knjige so bile

poškodovane in jih je bilo potrebno znova vezati. Z nakupi in darili članov so pridobili 32 knjig. Knjižnica je imela tudi knjige Hrvatske matice, vendar le nekaj izvodov. Gmotno stanje čitalnice je bilo slabo. Veliko denarja je bilo potrebno vlagati v ureditev ljudske knjižnice za vse več novih knjig, najemnino itd.⁷⁸ K razvoju izposojevalne knjižnice je čitalnico silila izredna dejavnost knjižnice katoliškega bralnega društva, ki je imela leta 1910 že 888 knjig, izposodila pa jih je 2605-krat.⁷⁹

Pomena knjižnice bralnega društva za Ljutomer in okolico so se zelo zavedali člani odbora čitalnice, zato je bilo delo do prve svetovne vojne vse bolj usmerjeno v dejavnost ljudske knjižnice za nabavo novih knjig, ki so jih pridobivali tudi z darili članov. Čitalnica je vse primerne knjige prepustila ljudski knjižnici. Za knjižnico je bilo vse večje zanimanje tržanov in okoliškega prebivalstva. V čitalnici so zaradi varčevanja opustili nekatere katoliške časopise, nekaj slovenskih in nemških pa so dajali čitalnici tudi člani. Članov je bilo 26. Finančno stanje čitalnice je bilo izredno težko, prav tako pomanjkanje strokovnega kadra pri pripravi gledaliških predstav in občasnih veselice, ki so zahtevale vse več denarja za kritje stroškov. Za izboljšanje gmotnega stanja so začeli po zgledu drugih društev prirejati občasne tombole, čeprav je več članov temu nasprotovalo, ker naj to ne bi bilo kulturno poslanstvo čitalnice, vendar je bilo le tako možno pridobiti denar za ljudsko knjižnico.

Leta 1911 se je Ljudska knjižnica preselila iz hiše Karola Chloupeka k tedanjemu predsedniku čitalnice Franu Čehu za stanarino 5 kron. Za obiskovalce je bila na zelo odročnem mestu. Članov čitalnice je bilo samo 21, članarino 1 krono pa so plačevali le redki.

Za predsednika čitalnice je bil leta 1912 izvoljen Fran Seršen, za podpredsednika Karol Chloupek, za tajnika Fran Čeh, za blagajnika najstarejši član čitalnice Ivan Kryl, knjižničar je bil Jan Baukart, ki pa ga je kmalu nadomestil Mirko Muršec. Ena od novosti čitalnice je bila organiziranje mesečnih družabnih večerov za člane. Društvo se je skupaj s Sokolom kmalu znova selilo, tokrat k Chloupeku, ki jim je prostore nudil brezplačno.⁸⁰ Po njegovi smrti 13. februarja 1913 je knjižnica spet iskala primerne prostore za dejavnost in jih leta 1918 dobila v mestni hiši.

Z nastankom ljudske knjižnice v okviru čitalnice sta tako do prve svetovne vojne v Ljutomeru delovali dve knjižnici: čitalnica s skromno knjižnico, namenjeno članom čitalnice, in ljudska knjižnica, namenjena širšemu občinstvu, zunanjim bral-

⁷⁸ Zapiski sej čitalnice v Ljutomeru 1892-1913, rokopis.

⁷⁹ *Slovenski gospodar*, 1910, št. 4, 27. 1.

⁸⁰ Zapiski sej čitalnice v Ljutomeru 1892-1913, če ni drugače navedeno.

cem, ki se je po številu bralcev knjig in članov knjižnice vse bolj krepila in doživela po prvi svetovni vojni nadaljnji razvoj.

Dr. Karol Chloupek (1868-1913)

VIRI IN LITERATURA:

ARHIVSKI VIRI

Zavod za kulturo in izobraževanje Ljutomer, OE muzej, Zapiski sej čitalnice v Ljutomeru 1892-1913, rokopis.

LITERATURA

Kovačič, Fran: *Ljutomer : zgodovina trga in sreza*. Maribor : Zgodovinsko društvo, 1926.

Štebih, Franjo: *100- let slovenske pesmi v Ljutomeru*. Ljutomer : KUD Ivan Kaučič, 1994.

Vrbnjak, Viktor: *Prvi slovenski tabor v Ljutomeru*. Maribor : Obzorja, 1968.

ČASOPISNI VIRI

Domovina, 1893, 1894;

Novice, 1863, 1867, 1868;

Slovenec, 1865, 1866;

Slovenski gospodar, 1867, 1868, 1869, 1870, 1872, 1885, 1895, 1907, 1910;

Slovenski narod, 1868, 1870, 1873, 1877, 1878, 1880, 1881, 1882, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891;

Triglav, 1868.

FOTOGRAFSKO GRADIVO

Vse objavljeno fotografsko gradivo hrani Zavod za kulturo in izobraževanje Ljutomer, OE muzej.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Der Leseverein Ljutomer 1868 – 1914

Bereits im Vormärz, also vor 1848, begann in Ljutomer (Luttenberg) – für die slowenischen Verhältnisse sehr früh – eine Handvoll Intellektueller die slowenische Kultur im Bereich von Theater und Chorgesang zu promovieren. Als erste Initiatoren treten die vorzüglichsten Patrioten auf: der Dechant Mihael Jaklin, der Arzt Dr. Matija Prelog sowie der Geistliche und Schriftsteller Davorin Trstenjak.

Der im Jahre 1868 gegründete Leseverein Ljutomer war die erste Kulturanstalt in Ljutomer, wo man die slowenische Sprache zielgerichtet zu pflegen begann, um das nationale Bewußtsein zu erhalten. Sie war ein Ergebnis der Bestrebungen der Patrioten von Ljutomer – der Markt- und Umlandeinwohner. In deren Bewußtsein wurde sie bald zum Mittelpunkt des slowenischen kulturellen und nationalpolitischen Lebens. Die intensive national-kulturelle Tätigkeit des Lesevereins erreichte ihren Höhepunkt im ersten slowenischen Tabor, der am 9. August 1868 in Ljutomer stattfand. Diese erste slowenische Massenkundgebung unter freiem Himmel mündete in der Forderung nach einem vereinigten Slowenien.

Die Mitglieder des Lesevereins waren in ihrer Mehrzahl Intellektuelle: Anwälte, Ärzte, Geistliche, Lehrer, Beamte, Händler, Gewerbetreibende, Grundbesitzer und andere wohlhabende Bevölkerungsschichten.

Aus dem Leseverein gingen später zahlreiche kulturelle, nationalpolitische, wirtschaftliche und andere Vereine in Ljutomer und Umland hervor. Außer der Haupttätigkeit des Lesevereins – dem Lesen und Leihen von slowenischen Büchern und Zeitungen – fanden im Leseverein zahlreiche Kulturveranstaltungen, sogenannte "male besede" und "velike besede" nach tschechischem Muster statt, ferner gab es Programmreden, Solo- und Chorgesang, Musizieren, Rezitationen, kürzere szenische Darbietungen, der Unterhaltung dienten Tombolaspiele, Volksfeste, Fastnachtsveranstaltungen, Ausflüge in die Umgebung... – alles im Rahmen der bescheidenen finanziellen und räumlichen Mittel der damaligen Zeit.

Der Leseverein erlebte in seiner Entwicklung Höhen und Tiefen – den jeweiligen politischen und gesellschaftlichen Verhältnissen entsprechend. Dazu trugen auch häufige Umzüge des Lesevereins und Gegensätze unter den Patrioten von Ljutomer bei – also Meinungsverschiedenheiten innerhalb des Lesevereins selbst.

In den 90er Jahren wurde der Leseverein zunehmend zu einer Sammelstätte der liberalen Einwohnerschaft, was eine Abnahme der Mitgliederzahl zur Folge hatte, eine große Konkurrenz stellten aber auch katholische Lese- und andere Vereine im Umland und in Ljutomer selbst dar. Die Aktivisten des Lesevereins richteten sich zunehmend auf das Abonnieren und Lesen von Zeitungen, Periodika und eine bescheidene Bibliothek, die vorwiegend von den Mitgliedern des Lesevereins benutzt wurde – bis zur Gründung einer Volksleihbibliothek im Jahre 1909, die eine weitere Entwicklungsstufe nach dem Ersten Weltkrieg erreichte.

strokovni članek

UDK 929 Stele, F.
prejeto: 18. 7. 2002

Sergej Vrišer

dr. umetnostnozgodovinskih znanosti, redni profesor Filozofske fakultete in muzejski svetnik v pokoju,
Cankarjeva 25a, SI-2000 Maribor

France Stelè v ameriški uniformi

IZVLEČEK

Sestavek je namenjen opisu fotografije iz leta 1919, na kateri je dr. France Stelè v krogu čeških legionarjev v Ameriki na poti v domovino. Opisane so uniforme upodobljencev, prav tako pa tudi v ZDA zasnovana zastava z osnutkom grba nastajajoče države SHS, ki pa pozneje ni bil uresničen.

KLJUČNE BESEDE

France Stelè, češki legionarji, zastava, osnutek grba Jugoslavije

SUMMARY

FRANCE STELÈ IN AMERICAN UNIFORM

The contribution describes a photograph from the year 1919, which shows France Stele, PhD, in a group of Czech legionaries in America on the journey to homeland. Described are the uniforms of the portrayed, and as well in the U.S.A. schemed flag with a sketch of the coat of arms of the originating State of Serbs, Croats and Slovenes, which was later not brought to realisation.

KEY WORDS

France Stelè, Czech legionaries, flag, sketch of coat of arms of Yugoslavia

V zborniku *Acta historiae artis Slovenica* je bil leta 1997 pod naslovom *Moje življenje* objavljen življenjepis akademika dr. Franceta Steleta, kakor ga je leta 1939 sam napisal za priložnostno predavanje.¹

Življenjepisi nam v sežeti obliki naniza številne postaje Steletovega življenja, ob katerih je zorel v osebnost mednarodno uveljavljenega znanstvenika. Najbrž pa bo marsikoga na svoj način pritegnil tudi itinerar Steletovega vojnega ujetništva, ki ga je v letih 1914/18 preživljal v Rusiji, določneje v Sibiriji. Spoznal je kraje Čita, Novo Nikolajevsk, Marijansk, Semipalatinsk, Tjumen, Taro, Omsk, Krasnojarsk, Jekaterinburg in Vladivostok. V Jekatarinburgu so ga leta 1918 poklicali v Jugoslovansko komisijo pri podružnici češkoslovaškega narodnega sveta, kjer je urejal glasilo Jugoslavjani, ki so ga Čehi izdajali v propagandne namene med Jugoslovani. Zanimiv je Steletov opis pogledov na bodočo jugoslovansko državo, ki so vladali med ujetniki iz jugoslovanskih pokrajin. Komisija, v kateri je sodeloval, se je ogrevala, da naj bo nova država zvezna republika, z zedinjenjem leta 1918 pa so priznali tudi novo kraljevino. Kot pravi, pa je bil jugoslovanski dobrovoljski polk v Tomsku sprva odločno proti takšni ureditvi.

Dobrovoljske enote so se iz Sibirije vračale po različnih poteh. Ker je bil dr. Stelè v tesni navezi s Čehi, je bil med izbranci, ki naj s prvim transportom odpotujejo v domovino. Na povabilo ameriške vlade pa je ta pot peljala najprej preko Amerike. Tako so Čehi odpotovali spomladi 1919 iz Vladivostoka na Japonsko, od tam pa preko Tihega oceana v Združene države, kjer so pristali v kalifornijskem pristanišču San Diego.

Na tem mestu bi s ponavljanjem Steletovega potovanja prekinil in pojasnil, kaj je namen mojega pisanja. Gre za fotografijo iz Steletove posesti, ki je zanimiva z različnih plati.²

Posnetek je nastal v Steletovih ameriških dneh, bržkone v San Diegu. "Tu smo ostali 10 dni in se vadili za parado pred predsednikom Wilsonom. Imeli smo pravico nositi orožje in smo pridno zahajali v mesto, kjer so nam tudi Jugoslovani priredili lep sprejem",³ pripoveduje dr. Stelè. Na fotografiji stoji pred širokim šotorom skupina vojakov, v ozadju pa je videti še druge šotore in gre očitno za vadbišče za omenjeno parado.

Dr. Stelè je v sredini skupine, tretji z leve, težko prepoznaven, saj ima dolgo temno brado. Oblečen je v ameriško uniformo z visokim ovratnikom in žepi, ozkimi hlačami in ovijačami, kot je

bila na splošno v rabi v ameriški armadi med prvo svetovno vojno.

Štirje drugi upodobljeni nosijo očitno uniforme češke legije. Posebej razločno so vidni našitki pri uniformirancu na skrajni desni. V legiji so se uveljavile uniforme z mehкими kapami-čapkami, ki so precej spominjale na kape ruskih revolucionarjev. Na kapah vidne kokarde so bile v češkoslovaških narodnih barvah. Suknjiči častnikov so bili ukrojeni po vzorcu civilnih oblek, nosili so jih s srajco in kravato, častniške oznake pa so bile na levem rokavu blizu spodnjega roba in na nadlaktu v obliki ščitka s srebrnimi ali zlatimi progami. Da gre na naši sliki za Čehoslovaka, nas prepriča prav ta ščitek. Podobne oznake so nosili tudi v jugoslovanskem polku Matije Gubca v Tomsku, le da so bile proge poševne in ne prelomljene kot pri Čehih. Omeniti velja tudi častniške pasove z naravniki po angleškem vzorcu, tako imenovani Sam Browne sistem, ki je nakazoval tendence po modernem vojaškem oblačenju.⁴

Tretja posebnost na fotografiji je zastava v rokah moža, ki se rokuje z dr. Steletom. Na verjetno svetlo modri podlagi je v sredini ovalna stilizacija novega jugoslovanskega grba, sestavljenega iz osnov srbskega, slovenskega (kranjskega) in hrvaškega grba. Nadrobnejših podatkov o nastanku te zastave nisem iskal, osnutek zanjo je nastal v Ameriki, kjer so jo tudi prvič razvili.

Zdi se mi pa primerno, da navedem podatke, ki jih okoli nastajanja jugoslovanske zastave navaja dr. Jovan Čizmić.⁵ V zvezi s formiranjem nove države Jugoslavije je bilo med pripadniki "troime-nega naroda", kot so imenovali Srbe, Hrvate in Slovence, precej prerekanja tudi okoli nove zastave. Za pomemben dan so ameriški Jugoslovani šteli 4. julij 1918, ko naj bi jih v Washingtonu prvič uradno sprejel predsednik Wilson, ob tej priložnosti pa naj bi tudi prvič razvili jugoslovansko zastavo.

Čizmić nadalje omenja, da je bila proslava 4. julija za Jugoslovane velik dogodek. Nekaj tisoč ljudi je na Agricultural Groundu prisostvovalo razvitju zastave, med gosti so bili hči T. G. Masaryka, predstavniki vojaštva in politike ter mnogih društev. Nekaj sto Jugoslovancev je nato korakalo v sprevedu, v katerem so bile narodne noše, sokoli, 4 otroci pa so dvignili novo zastavo. Med udeleženci je bil tudi član Jugoslovanskega odbora dr. Bogumil Vošnjak.

¹ Stelè, *Moje življenje*, str. 161-174.

² Za fotografijo se lepo zahvaljujem kolegu akademiku dr. Emiljanu Cevcu.

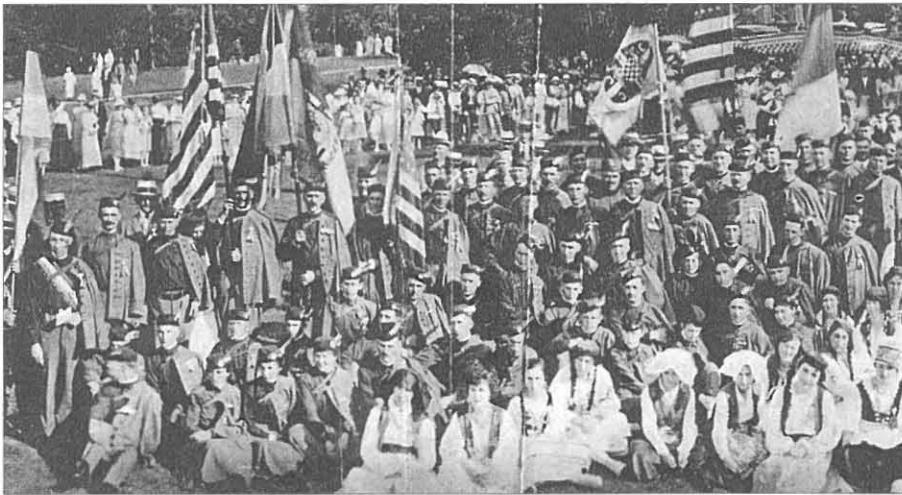
³ Stelè, *Moje življenje*, str. 170.

⁴ *Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije 1912-1936*, str. 749-789; *Vojenske dejiny Československa 1918-1939-1945, III in IV*, Praha 1987 in 1988.

⁵ Čizmić, *Jugoslovanski iseljenički pokret u SAD*, str. 213-288.

Dr. Francè Stelè (tretji z leve) s češkoslovaškimi legionarji v Ameriki leta 1919. Zastavonoša ob njem z novo jugoslovansko zastavo.

Ameriški sokoli z novo jugoslovansko zastavo v Clevelandu leta 1918.

Za razvitje nove zastave naj bi imel največ zaslug Ljuba Mihailović, ki je pohvalil ZDA kot deželo, "ki nas ščiti" in tako dalje. Po Čižmičevem mnenju pa Mihailovićev govor ni bil po volji srbski vladi, prav tako tudi ne zamisel o jugoslovanski zastavi. Mihailović je dal zastavo izobesiti na srbskem poslaništvu, a jo je moral na zahtevo Srbov umakniti. Še več, zadeva z zastavo ga je spravila celo v penzijo, kakor Srbi nasploh niso soglašali z jugoslovanskim gibanjem v ZDA.

Bržkone bi se dalo o ameriški zastavi dognati še precej več, vendar to že ne sodi v obseg komentarja te fotografije. Dr. Stelè je še zapisal: "Na določen dan so nas zbrali pred Kapitolom, odko-

der smo ob navdušenih vzklikih korakali v plohi skozi mesto pred Belo hišo, kjer smo bili oficirji predstavljeni predsedniku Wilsonu, ki se je Čehom v imenu Amerike zahvalil."⁶ Kmalu zatem je sledila pot v Evropo in domov. Stelè še omenja, da je njegova "čudna uniforma" v Ljubljani vzbudila precej pozornosti, prav tako njegova dolga brada, ki pa se je je kmalu znebil. Kakor sem že omenil, sem s sestavkom želel odstreti le zgovornost fotografije, epizodo iz življenja pomembne slovenske kulturne osebnosti in del dogajanja okoli nastanka naše nekdanje državnosti.

⁶ Stelè, *Moje življenje*, str. 171.

LITERATURA

Čižmić, I.: *Jugoslovenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje Jugoslovenske države 1918*. Zagreb : Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest (Monografije; 5), Zagreb 1974.

Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije 1912-1936. Ljubljana, Maribor : samozal. Sreskih organizacij Saveza ratnih dobrovoljaca Kraljevine Jugoslavije, 1936.

Stelè, France: *Moje življenje. Acta historiae artis Slovenicae 2*, 1997, str. 161-174.

Vojenske dejiny Československa 1918-1939-1945, III in IV. Praha : Naše vojsko, 1987 in 1988.

Mirt, Vinko: *Nekaj o zgodovini zastav. Glas Korotana 9*, Celovec 1984, str. 7-52.

Vrišer, Sergej: *Uniforme v zgodovini : Slovenija in sosednje dežele*. Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete : Partizanska knjiga, 1987.

Z U S A M M E N F A S S U N G

France Stelè in amerikanischer Uniform

Der Beitrag widmet sich der Beschreibung einer Photographie aus dem Jahre 1919, auf dem Dr. France Stelè im Kreise tschechischer Legionäre auf ihrem Wege von Amerika in die Heimat abgebildet ist. Es werden die Uniformen der abgebildeten Personen vorgestellt sowie die in Amerika konzipierte Fahne mit einem Entwurf des Wappens des entstehenden Staates der Serben, Kroaten und Slowenen, das aber später nicht verwendet wurde.

Odzivi

Tomaž Budkovič¹

Ugovor k članku *Trgovski povzpetnik iz Bohinjske Bistrice*

Uvod

Izvirni znanstveni članek *Trgovski povzpetnik iz Bohinjske Bistrice*, ki ga je v prvi številki 50. letnika *Kronike* objavila prof. Marija Kosova iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana, enota v Kranju, vsebuje številne napačne podatke. Zato se mi je zdelo nujno, da opozorim bralce vsaj na najbolj grobe napake, in jih obenem seznanim z resničnimi dejstvi, ki jih je možno preveriti v navedenem gradivu.

Avtorica je članek napisala na podlagi obširnega trgovskega arhiva tvrdke "*Gašper Budkovič trgovina z mešanim blagom Bohinjska Bistrica*", ki sva ga z bratom Alojzom Budkovičem podarila Zgodovinskemu arhivu Ljubljana – enoti v Kranju. Avtorici sem na njeno prošnjo posredoval še nekaj družinskih slik Budkovičevih in njegovo obrtno dovoljenje.

Podarila sva 5,5 tekočega metra arhiva, ki je razvrščen v 44 enot in nosi oznako RAD 88.² Približno dva tekoča metra arhiva, ki zajemata obdobje med 1933. in 1945. letom, sta ostala pri darovalcih. Arhiv sta ohranila moj stari oče Gašper Budkovič in oče Slavko. Na srečo se ljudski oblasti pri številnih preiskavah v prvem povojnem letu ni zdelo vredno zapleniti in uničiti tega gradiva.

Podarjeni arhiv zajema obdobje od leta 1901, ko so trgovino odprli, do konca leta 1945, ko jo je ob odhodu okupatorja ljudska oblast zaprla, leto kasneje pa zaplenila. Glavnina podarjene trgovske

dokumentacije izvira iz obdobja med letoma 1901 in 1933. Nekaj listin izvira še iz konca 19. stoletja in pripadajo trgovskim tvrdkam Ličan, Omersa, Homann in Schiller in jih je po vsej verjetnosti Budkovič uporabljal kot vzorec pri pisanju trgovske korespondence in vodenju trgovskih knjig.

Z bratom sva se odločila, da podariva arhiv kot celoto, saj edino tak nudi celosten vpogled v delovanje trgovine v tistem času. Mislila sva, da je časovna razdalja že dovolj velika za neobremenjeno proučevanje gradiva. Toliko bolj sva bila osupla, ko sva v članku prof. Kosove znova spoznala, kako zelo lahko iz konteksta iztrgani in napačno tolmačeni dokumenti izkrivijo resnico.

Bralec si na podlagi avtoričinih mnenj, ki so najverjetneje plod površne uporabe virov, o Gašperju Budkoviču ustvari sledeči vtis:

- bil je neprilagodljiva osebnost, ki so jo vsi delodajalci odslovili;
- njegova trgovska kariera se je začela z goljufijo, ko je strankam prodajal staro mast in maslo kot prvovrstno blago;
- državo je goljufal pri davkih;
- pri javnem delovanju se je pojavljal povsod tam, kjer je pričakoval osebno korist;
- izžemal je prezadolžene kupce, katerim je jemal celo živino in z njo polnil svoj hlev;
- svoje uslužbenke je vsestransko zatiral. Zahteval je 16 urni delovnik ter jih slabo in neredno plačeval. Zapiral jih je v hišo in jim preprečeval stike z ostalimi vaščani. Učencem je plačeval vožnjo samo zato, da bi ustvaril vtis, kako skrbi za svoje podrejene;
- v svoj prid je znal obrniti celo razmere med prvo in drugo svetovno vojno.

Natančnejše obravnavanje gradiva takšno predstavo hitro ovrže. V nadaljevanju navajam najbolj grobe napake iz članka prof. Kosove v poševnem tisku, nato pa citiram vire, ki avtoričino trditev spodbijajo.

Netočnosti in napačne razlage v članku Marije Kos

Učenec in trgovski pomočnik

Marija Kos: *Po končani triletni učni dobi je postal trgovski pomočnik z 12 glđ mesečne plače in pri njih delal še približno sedem let.*

¹ Tomaž Budkovič, Drulovka 17a, 4000 Kranj.
OPOMBA UREDNIKA: Ta polemični odziv Tomaža Budkoviča je uredništvo prejelo po zaključku redakcije 2. številke 50. letnika *Kronike* leta 2002, zato ni mogel biti objavljen v njej, v tematsko številko, kot je bila 3. lanska ("*Iz zgodovine Ljubljane*") pa tovrstne polemike ne sodijo. Zato je prišel v objavo šele v tej številki. Da bi nadoknadil zamudo, sem polemični odziv Tomaža Budkoviča posredoval tudi avtorici članka Mariji Kos. V tej številki tako enega za drugim objavljamo ugovor Tomaža Budkoviča in odgovor Marije Kos.

² Popis podarjenega arhiva ZAL Ljubljana, enoti v Kranju z dne 5. 1. 2001, pri avtorju.

Gašper je prišel k Ličanu v uk 15. novembra 1885, odšel pa je 31. julija 1892. V tej službi torej ni bil deset, marveč samo šest let in osem mesecev.³

Marija Kos: *Vendar pa se pri delu ni dobro razumel z zaposlenimi niti z lastnico, od katere je dobil po letu dni odpoved.*

S svojim prvim šefom Ličanom se je moral odlično razumeti, saj mu je ta ob koncu učne dobe podaril svojo srebrno uro.⁴ Kot piše v spričevalu, ki mu ga je izdala tvrdka, je iz službe izstopil na svojo željo in ga niso odslovili.⁵ Tudi od kranjskih trgovcev Hlebša in Omerse je odšel, kot piše v svojih spominih,⁶ na svojo pobudo in ga nista odslovila, kot je navedeno v članku.

Marija Kos: *Svojo iznajdljivost je pokazal že v prvih dneh, ko se je seznanjal z urejenostjo skladišča v podružnični trgovini. Namesto da bi zavrzel dva stokilogramska zaboja stare masti in masla, ki ju je našel v najtemnejšem kotu, je enostavno odstranil zgornjo plesnivo plast maščobe, jo poslal v Fockovo milarno v Kranj in zanj dobil milo. Ostalo maslo in mast je prodal kot prvo vrstno blago. To anekdotično dejanje je bilo začetek njegovega uspešnega, več kot petdesetletnega trgovanja na Gorenjskem.*

Gašper Budkovič o istem dogodku: "V zadnjem prostoru je bilo nekaj starega, zavrženega in pokvarjenega blaga. To pokvarjeno blago za katero se nikdo ni več zanimal in je le čakalo trenutka da se ga preč odpelje in zavrže, je izgledalo, da je že več let na tem mestu ležalo in je bilo najbrže še iz časa nekaterih že prejšnjih uslužbencev. Franc Starrec kateri je po mojem nastopu še ca 10 dni v službi ostal in sva ta čas skup delala mi je pravil da je te pokvarjene predmete že take dobil ko je to službo nastopil in so tako ostali, ker jih prodati ni mogel.

Jaz sem pozneje to stvar temeljito pregledal in našel en čeber ca 100 kg kuhanega masla in en tak čeber zaseke (špeha). V obeh čebrih na vrhu za eno ped globoko je bila snov (zabela) žarko gorjupa, plesniva in neužitna. To sem odstranil in spodaj je bila belordeča in prijetno dišeča zaseka, ter lepo rumeno, dobro maslo. Ko so stranke izvedle da imam dobro maslo in zaseko, so nato kar navalile in sem oboje v 2 tednih razprodal. Pokvarjeno maščobo sem poslal v Fockovo milarno v Kranj in sem v zameno dobil milo."⁷

Kot vidimo iz Gašperjevih spominov, sta bila zaseka (in ne mast, kot Marija Kos) in kuhano maslo užitna. Zakaj bi ju torej moral zavreči? Nikjer ne omenja, da bi blago prodajal kot prvo-

vrstno. Tudi sam vidim anekdotičnost, vendar ne v goljufiji, kot nakazuje avtorica. Rekel bi, da je dostikrat videl možnost, ki so jo drugi prezrli.

Prodaja in dobiček sta naraščala

Marija Kos: *V blagajniških knjigah na splošno ni bilo možno prikrivati večjih vsot, toda Budkovičeva napoved za dohodnino za leto 1905 nikakor ni bila realna. ... Če bi bili ti podatki resnični, bi moral propasti, saj ne bi pokrili niti vseh osnovnih stroškov, kot so ... ter plače pomočnikov, hlapcev in dekel.*

Avtorica namiguje na večjo davčno utajo. Svojo trditev bi lahko utemeljila edinole z navodili tedanje davkarije, kako obračunavati dohodnino. Njena trditev se mi zdi malo verjetna. V urejeni državi, kakršna je bila Avstro-Ogrska, v vaškem okolju ter v ostri konkurenci ostalih trgovcev se nikakor ni dalo utajiti večjih vsot. Nasploh bi si trgovec na začetku samostojne poti težko privoščil takšno pustolovščino, ki bi mu prav gotovo uničila nadaljnjo kariero. Davkarija bi v poslovnih knjigah, ki jih je vestno vodil vsak dan (zakaj naj bi hranil dokaze za davčno utajo?), hitro ugotovila nepravilnosti. V letu 1905 tudi ni imel stalnih hlapcev in dekel, saj je bil še sam najemnik v tujih prostorih.

Marija Kos: *Dejansko pa je vse stroške poravnava sproti, redno kreditiral mnoge kupce, s preostalim dobičkom pa kupoval zemljišča, les in gradbeni material. Dokaz za to je bila postavitev dveh hiš in gospodarskega poslopja v naslednjih štirih letih.*

Stroške dobaviteljem je moral poravnati sproti, da ni izgubil dobrega imena. Kupce je moral kreditirati, saj je edino na ta način lahko večal promet. Verjetno je v ta namen šla večina dobička. Zemljišče za hišo št. 132 je kupil šele dobro leto dni kasneje za 1600 kron.⁸ Pri tem si je precej pomagal z doto in prihranki svoje žene Viktorije. Za potrebe gradnje je moral 24. decembra 1907 pri Posojilnici v Radovljici najeti 20.000 kron hipotekarnega posojila.⁹ Od brata si je v letih 1908 in 1909 izposodil 4000 kron.¹⁰ 9. novembra 1910 si je pri posojilnici v Radovljici izposodil še 10.000 kron. 11. aprila 1911 se je moral ponovno zadolžiti pri Mestni hranilnici ljubljanski, tokrat za 30.000 kron.¹¹ Vse objekte je zgradil pretežno s hipotekarnimi posojili. Kam je izginil ves preostali dobi-

⁸ Originalni, časovno urejen stoškovnik za parcele in gradbeni material za hišo Bohinjska Bistrica 132, pri avtorju.

⁹ Zemljiška knjiga v Radovljici, historični izpis vložka 283 k.o. Bohinjska Bistrica (list C).

¹⁰ Zapis v knjigi uslužbencev, pri avtorju.

¹¹ Zemljiška knjiga v Radovljici, historični izpis vložka 283 k.o. Bohinjska Bistrica (list C).

³ Spričevalo Ličan, izdano 31. 7. 1892, original pri avtorju.

⁴ Avtobiografija Gašperja Budkoviča, str. 10. Original hrani avtor.

⁵ Spričevalo Ličan, izdano 31. 7. 1892, original pri avtorju.

⁶ Avtobiografija Gašperja Budkoviča, str. 13 in 15.

⁷ Avtobiografija Gašperja Budkoviča, str. 15.

ček, ki ga vidi avtorica? Trгоvec namreč ni bil niti pijanec, niti kvartopirec, živel pa je sila skromno.

Tudi sama avtorica v enem naslednjih poglavij *Poroka in gradnja lastnih hiš* svoj lastni dokaz pobija z navedbo, da je gradil z bančnimi krediti.

Poroka in gradnja lastnih hiš

Marija Kos: *Budkovič je hotel kupiti vsa Ceconijeva zemljišča, a so drugi ponudili večjo vsoto kot on.*

Ceconijeva posest v Bohinjski Bistrici je bila naprodaj za 100.000 kron. Podjetnik je Budkoviču ponudil odkup po polovični ceni samo zanj. Ker je hotel Budkovič ceno še nižati, je Ceconi svojo ponudbo užaljen umaknil.¹²

Znamenitega italijanskega gradbenega podjetnika avtorica v članku povsod napačno piše Cecconi.

Tajnik društva Danica

Marija Kos: *Nato so pristopili še nekateri in predlagali, da v prizadevanja vključijo še Deželno zvezo za tujski promet za Kranjsko, ker bi s tem dobili precejšnja denarna sredstva.*

Gašper Budkovič v svoji avtobiografiji na isto temo: "Ko je dežel. zveza za tujski promet zvedela za naš namen, se nam je ponudila da jo v to družbo sprejmemo ker bi kot taka lahko državno subvencijo dobila."¹³ Zveza se jim je torej, ko je izvedela za akcijo podjetnih domačinov, ponudila kar sama.

Deležnik društva Danica ni bil župnik Ivan Piber, temveč njegov brat Matevž, lastnik hotela Pošta v Bohinjski Bistrici.¹⁴

Marija Kos: *Pri tem je imela korist seveda njegova trgovina, vložki pa so se s prihodom številnih turistov na kopanje in sprehode hitro povrnili.*

V "Obračunu za Danico"¹⁵ vidimo, da je imel od kopališča naslednje finančne "koristi" (zneske je zalagal iz svojega v obdobju, ko je pri radovljiški hranilnici jemal visoko posojilo): za razna izplačila delavcem 272,26 kron; tovarnina 175,92 kron; za stavbni material 176,13 kron; izplačilo delavskih mezd, za material, vožnja 1254,05 kron. Poleg tega je kot eden od interesentov vplačal delež 500 kron, ki so ga šteli v dohodek kopališča. Kljub podpori Deželne zveze v višini 8000 kron je imelo kopališče še vedno 6136,07 kron primanjkljaja. Ni mi znano, če je zneske, ki jih je založil, dobil kdaj povrnjene.

Prezadolženi kupci

Marija Kos: *V novozgrajenem gospodarskem posloplju se je hlev polnil z živino prezadolženih kupcev. Zanj so skrbeli hlapci in dekle, ki so stanovali v sobi s kuhinjo poleg hleva.*

Hlev se ni mogel polniti z živino prezadolženih kupcev, saj je bil premajhen.¹⁶ V njem je običajno domovala krava, ki je dajala mleko za družinske potrebe. Redili so tudi prašiča in kokoši. Edini stanovalec v sobi poleg hleva je bil hlapec, kadar so ga imeli. Na tem mestu je bil najdaljši čas Gašperjev brat Ivan Budkovič, ki je tam domoval med obema vojnama. Bil je predvsem za skladiščnika, pomagal pa je tudi pri živini in poljskih delih. Dekla, ki je bila hkrati tudi gospodinjska pomočnica, je stanovala v glavni hiši.

Delovni čas ni nikomur dopuščal počitka

Marija Kos: *Toda šef je od zaposlenih zahteval 16 urni delovnik, zato sta mu zadoščala le eden ali dva pomočnika in ravno toliko učencev. ... Še strožji je bil do učencev, misleč, da mora poskrbeti tudi za dobro vzgojo.*

Opis avtorice ustvarja pri bralcu vtis, da je bila Budkovičeva hiša nekakšno malo koncentracijsko taborišče, kjer je brezobzirni in grabežljivi šef izkoriščal brezpravne pomočnike in mladoletne učence. Še celo to, da jim je plačal vožnjo z vlakom, avtorica imenuje "očetovsko skrb" in s tem namiguje na njegovo licemerstvo. Tri še živeče Budkovičeve prodajalke in bivše učenke nikakor ne pritrjujejo delovnem času, kot ga prikazuje Marija Kos. Avtorica je enostavno privzela opis Budkovičevega delovnega dne,¹⁷ ko je bil vodja Homannove podružnice v Radovljici. Takrat si je Budkovič sam naložil tako napet urnik. Drži pa trditev, da so njegovi pomočniki in učenci prebivali skupaj z družino ter da ni bilo zaželeno, da bi po vasi raznašali poslovne in družinske skrivnosti. Takšen je bil običaj pri večini takratnih vaških in trških trgovcev.

Učna doba ni bila štiri, kot trdi Marija Kos, temveč tri leta.

Ni mi jasno, kaj naj bi Budkovič imel skupnega z gradnjo zavetišč za vajence, ki mu je avtorica posvetila zadnji odstavek poglavja, saj je za svoje uslužbenke povsem zadovoljivo skrbel, Bohinjska Bistrica pa je premajhen kraj za postavitve takega zavetišča.

Trdo delo in skromno plačilo

Pogosto menjavanje pomočnikov v tistem času

¹² Korespondenca Gašper Budkovič - Ceconi, pri avtorju.

¹³ Avtobiografija Gašperja Budkoviča, stran 31.

¹⁴ Zapisnik ustanovnega občnega zbora društva "Danica" z dne 11. 9. 1912, pri avtorju.

¹⁵ "Obračun za Danico", nedatirano (verjetno 1911), pri avtorju.

¹⁶ Načrt gospodarskega posloplja pri hiši Bohinjska Bistrica 132, pri avtorju.

¹⁷ Avtobiografija Gašperja Budkoviča, str. 18.

ni bilo nekaj nenavadnega. Logično je, da je vsak uslužbenec pričakoval čim večjo plačo. Tudi sam lastnik je v svoji pomočniški dobi nekajkrat zamajal službo.

Avtorico motijo tudi nizki dohodki, ki jih je Budkovič nudil svojim učencem in pomočnikom. V obdobju, iz katerega navaja avtorica primere, je bil trgovec šele na začetku svoje poslovne poti, zato tudi ni zmožgal dajati boljših plač, saj svojega podjetja še niti pošteno utrdil ni. Poleg plače pa je nudil svojim uslužbencem stanovanje, hrano in perilo.

Marija Kos: *Pomočniki in učenci so blago tehtali, rezali, šteli in popisovali pogosto v poznih večernih urah, Budkovič pa je medtem blago naročal, poizvedoval za cenami, nakazoval in terjati denar za dostavljeno blago ter urejal poslovno dokumentacijo.*

Vse to nočno življenje, kot si ga je zamislila avtorica, bi moralo potekati ob močni razsvetljavi. Te pa takrat preprosto ni bilo. Svečava je bila predraga, da bi v pozne večerne ure razsvetljevali celotno hišo. Kot se spominjajo bivše Budkovičeve prodajalke, so odprli trgovino ob sedmih zjutraj ter jo zaprli ob sedmih zvečer. Pri kosilu so se zvrstili tako, da je bil vedno nekdo v trgovini. Po večerji so šli uslužbenci v svoje sobe in spat.

Budkovič je imel svojo pisalno mizo v trgovini in je poslovno dokumentacijo urejal podnevi. Po potrebi je lahko posredoval pri prodaji. Zvečer je sam preštel in spravil dnevni izkupiček.

Marija Kos: *Hkrati s pridobitvijo kmetijskih površin in živine je moral najeti tudi več hlapcev in dekel za krmiljenje živine, delo na polju, travnikih, v vrtu ter za pomoč pri hišnih in gospodinjstvih opravilih. Za varstvo otrok so zaposlili pestunjo.*

Budkovič je imel samo toliko kmetijskih površin, kolikor je bilo potrebno za prehrano njegove družine in uslužbencev, zato ni zaposloval uslužbencev posebej za poljska dela.¹⁸ Kako je bilo z živino, sem že pojasnil. Pri hiši sta bila občasno en hlapec in dekla, ki sta po potrebi pomagala tudi pri poljskih delih.

Marija Kos: *Trgovskim pomočnikom oziroma prodajalcem in učencem je Budkovič plačeval bolniško zavarovanje, ne pa tudi hlapcem, deklam, služkinjam, kuharici in voznikom.*

Hlapcem in deklam res ni plačeval bolniškega zavarovanja, saj so se precej hitro menjavali. Zakaj bi moral plačevati bolniško zavarovanje celo najetim voznikom?

Sklep

Marija Kos: *Dobro pa se je znašel tudi v času*

¹⁸ Knjiga uslužbencev trgovine Budkovič 1905-1945, pri avtorju.

druge svetovne vojne. Njegova uspešna poslovna pot se je nepričakovano končala v drugi jugoslovanski državi, ki ni dovoljevala zasebnih trgovin.

V njegovi avtobiografiji, ki sem jo informativno posodil avtorici, je zapisano tudi o tem, kako se je *dobro znašel* v obdobju okupacije. Najprej so mu pri "uspehu" pomagali Nemci z nerealnim menjalnim tečajem dinarjev v marke. Nato so ga večkrat denarno kaznovali zaradi različnih ovadb. Vselili so se v nekatere njegove objekte, nekatere pa preprosto razdrli. Ker je materialno podpiral partizane, je leta 1944 dobil črno roko. Doživel je podrobno hišno preiskavo ravno takrat, ko naj bi se pri njem skrival sosedov sin, ki je dezertiral iz nemške vojske. Na srečo ga je odklonil. Marca 1945 so partizani pri njem izvedli preskrbovalno akcijo in odpeljali 15 voz blaga. Verjetno bi našli še kakšen dogodek iz tega "uspešnega" obdobja.

Njegova uspešna poslovna pot pa se je takrat končevala ne le zaradi ljudske oblasti, marveč tudi zaradi biološke ure. Ljudska oblast ga je namreč preganjala že v njegovem 73. letu.

Nekaj sklepnih misli ob izvirnem znanstvenem članku Marije Kosove

Po popisu podarjenega gradiva se je avtorica odločila napisati *članek o poslovanju trgovine Budkovič v začetku 20. stoletja (do konca 1. svetovne vojne)*.¹⁹ V omenjenem dopisu me je prosila še za nekatere dodatne podatke in slike. Omenil sem ji, da sam pripravljam objavo avtobiografije Gašperja Budkoviča in bi zato želel, da se zares omeji samo na temo, kot jo je opredelila v svojem dopisu. Kot je razvidno iz članka, je dogovorjeni časovni in vsebinski okvir precej prekoračila. Pri tem je uporabila avtobiografijo Gašperja Budkoviča, ki sem ji jo posodil samo za boljše razumevanje takratnih razmer in ne kot vir za njen članek.

Rad bi se ustavil še ob naslovu članka. Po Slovarju slovenskega knjižnega jezika²⁰ je povzpetic, *kdor se iz nižjih družbenih slojev brezobzirno povzpne med višje*. V nadaljevanju je naveden tudi primer – *podeželski povzpetic je bil v svojem pohlepu neustavljiv*. Sodim, da uporabljeni naziv Gašperju Budkoviču ne pritiče. Na prvo mesto med bohinjskimi trgovci se ni pretolkel z brezobzirnim pohlepom, temveč s svojo sposobnostjo, predvsem pa s trdim delom. Brez dvoma ga lahko štejemo za utemeljitelja sodobne trgovine ter enega pionirjev turizma v Bohinju, česar se Mariji Kos ni zdelo vredno omeniti.

¹⁹ Dopis avtorice Marije Kos - Tomažu Budkoviču, 7. 2. 2001, pri avtorju.

²⁰ *Slovar slovenskega knjižnega jezika. Tretja knjiga Ne-Prev.* Državna založba Slovenije : Ljubljana 1985, str. 936.

Marija Kos

Odgovor Tomažu Budkoviču. Prvi in zadnji

Najprej nekaj splošnega uvoda, pomembnega predvsem za gospoda Budkoviča. Zgodovinopisje je (še vedno) znanstvena veda, ki zahteva nekaj več znanja kot ga lahko ljubitelju preteklosti daje zgolj življenjsko izkustvo, "ljubezen" do preteklosti in posedovanje starih papirjev. Še preden se raziskovalec (v splošnem pomenu) začne ukvarjati z neko problematiko, mora presoditi, ali razpolaga z dovolj zgodovinskimi viri, ali so ti dovolj izpovedni, predvsem pa ali jih zna ovrednotiti. Interpretacija dejstev pri pisanju "zgodbe" pa še zdaleč ni lahka stvar. Je subjektivna, vendar vedno podrejena nekim standardom, mejam, preko katerih se ne da in ne sme. Meje si sicer vsakdo postavlja drugače, obstajajo pa neki standardi, ki se jim ne more izogniti nihče, ki je kdaj resno študiral zgodovino in nato v praksi preizkušal teoretično znanje. Tega ne pišem zato, da bi solila pamet bralcem zgodovine, pač pa ker v pismu "Ugovor k članku Trgovski povzpeticnik iz Bohinjske Bistrice" kar mrgoli insinucij, neresnic, predvsem pa očitkov, ki izhajajo iz popolnega nerazumevanja osnov raziskovanja in pisanja o preteklosti. Če se je g. Budkovič že spravil k javnemu podučevanju, kako bi morala pisati, kaj bi morala ugotoviti in kakšna da je bila *resnica* o njegovem dedu Gašperju Budkoviču, sem prisiljena dati njemu in bralcem Kronike nekaj konkretnih pojasnil, ki milo rečeno odslikavajo pisanje g. Budkoviča v drugačni luči. Naj opozorim, da vsa moja izvajanja temeljijo na dejstvih (virih) in so tudi zaradi klasičnega problema zgodovinarja – njegove neprisotnosti v obravnavanem času in kraju – celo zelo omiljena. Ker ne mislim na dolgo povzemati svojega, od g. Budkoviča tako napadanega članka, se bom po vrsti lotila vseh njegovih očitkov.

G. Budkovič pravi, da je z bratom podaril Zgodovinskemu arhivu Ljubljana, Enoti za Gorenjsko Kranj (odslej ZAL KRA) 5,5 tm arhiva "Gašper Budkovič trgovina z mešanim blagom Bohinjska Bistrica". V resnici se fond imenuje "Trgovina Budkovič Bohinjska Bistrica" (sign. RAD-88). Članek sem napisala na podlagi tega gradiva, ki sem ga sama popisala v skladu z arhivskimi načeli. Rezultat je arhivski popis. Mirno lahko trdim, da sem doslej *edina* oseba, ki je v raziskovalnem smislu pregledala *ves javnosti dostopen* arhiv trgovine Budkovič. Dveh tekočih metrov, ki sta ostala pri obeh darovalcih, pa seveda nisem mogla pregledati, saj je g. Budkovič izjavil, da gradivo rabi za denacionalizacijski postopek. Zato ni res,

da sta z bratom podarila arhiv kot *celoto*, saj ga je precej ostalo pri njima. Prav tako je pomen besede celota za Budkoviča nerazumljiv, saj ni navedel, da je gradivo nosil v arhiv po "etapah" oziroma smo ga arhivisti pripeljali sami (zadnja "pošiljka" je bila predana 22. junija 1998, ko je bila napravljena pogodba med bratom in ZAL). Zato je moraliziranje, češ da le 'arhiv kot celota nudi celosten vpogled v delovanje trgovine', nekoliko smešno, če že ne poniglavo, saj ZAL KRA razpolaga le z ok. 73% celotnega arhiva Gašperja Budkoviča. Pripomniti velja, da je g. Budkovič sam želel predati gradivo ZAL in je sam navezal stike, nihče ni silil vanj. S predajo sta si darovalca pravzaprav olajšala delo, saj je izročeno gradivo sedaj shranjeno v skladu z določili Zakona o arhivskem gradivu in arhivih. G. Budkovič namreč ni zapisal, da je imel sam gradivo shranjeno kar na skednju.

V nadaljevanju si g. Budkovič privoščiči podučevanje, češ da je časovna razdalja že dovolj velika za neobremenjeno preučevanje gradiva. Ta ugotovitev je stara, splošna in prežvečena teza, ki pa izhaja iz nekkih drugih problemskih vprašanj, ki zadevajo predvsem interpretacijo političnih ipd. temeljnih dogodkov in procesov v zgodovini neke nacije ali pa kar globalnih. Za nek mikrosvet Trgovine Budkovič, ki je bila ukinjena že pred več kot pol stoletja, njen akter pa je že dolgo pokojen, to seveda ne more veljati. Raziskovalec bi lahko že davno prej opisal delovanje podjetja, brez vsakršne politične ipd. škode. Očitno pa ta (predvsem) psihološka ovira še vedno velja za nekatere, ki želijo dati trgovčevemu življenju nekaj, kar ne pripada nikomur na tem svetu, razen že kanoniziranih izjem – avreolo svetnika. Tu pa je očitno srž njegovega negotovanja – da bi njegov ded lahko bil kaj drugega kot "svetnik"?! Ker sta oba gospoda seveda strokovno izjemno podkovanata v zgodovinopisju, sta iz mojega članka "znova spoznala, kako lahko iz konteksta iztrgani in napačno tolmačeni dokumenti izkrivijo resnico". Pač, strokovnjaka. Izvedenca za analizo tekstov in metode raziskovanja in pisanja. O očitani površni uporabi virov pa toliko: žalostno in absurdno je, da mi to očita ravno gospod Budkovič, ki je svoje očitke šel pisati s pomočjo dedovega življenjepisa oziroma avtobiografije (original ima g. Budkovič pri sebi, prepis originala pa je naknadno predal v ZAL KRA) in nekaterih dokumentov, ki so ostali pri njem. Ne pozna pa vsebine 5,5 tekočih metrov arhivskega gradiva, ki ga je dolga leta in desetletja očitno od daleč opazoval le doma na skednju. Z drugimi besedami – kako mi sploh lahko očita nekaj, kar ne pozna?! O njegovi avtobiografiji pa bi moralist Budkovič že moral vedeti, da takšni viri nikdar in nikoli ne morejo preseči sočasnih primarnih oziroma dokumentarnih virov, še posebej, če je teh veliko. V prav vsaki avtobiografiji si pisec

vedno, ne glede na njegovo osebno poštenje, prizadeva bralcu predstaviti svoje delo in življenje kot najvišji moralni imperativ: za vse napake so krivi drugi ali vsaj objektivne okoliščine, neprijetna dejstva se po možnosti izpuščajo (o molku, recimo, glede izterjave množice malih dolžnikov v avtobiografiji Gašperja Budkoviča in številnih originalnih tozadevnih virih v njegovi korespondenci bo govora v nadaljevanju). To seveda ne pomeni, da je oseba sporna. Olepševanje lastnih dejanj za nazaj je lastno vsakemu človeku in nikakor ne more biti predmet zgražanja bralca. Avtobiografije so lahko dober *pomožni* vir, lahko celo odslikajo psiho osebe, ne morejo pa biti temelj interpretativnega razmišljanja o nekih dogodkih. Ker pa si je g. Budkovič ustvaril predstavo o svojem dedu in njegovih gospodarskih zadevah le s pogovori z njim in branjem njegove avtobiografije, je sedaj neprijetno presenečen, ko odkrije, da dedov arhiv vendarle kaže nekoliko drugačno podobo tistih dni. Drugače, vendar – poudarjam – ne podobo *neprilagodljive osebnosti, goljufa, izrazitega koristoljuba, izžemalca prezadolženih kupcev, zatiralca svojih uslužbencev, uspešnega vojnega špekulanta*, kot mi eksplicitno očita Budkovič. Takšnih izrazov, niti sugestij v mojem članku ni! Kot rečeno, Budkovič ne pozna podrobne vsebine 73 % arhiva. Zato je smešno, če že ne prevzetno, da meni pripisane trditve o trgovski etiki trgovca Gašperja B., ki jih je zapisal le sam (!), kani ovreči "z natančnejšim obravnavanjem gradiva, ki bo hitro ovrglo takšne predstave". Če ima takšne predstave Budkovič, ima res bogato domišljijo ali pa samoobrambni nagon pri varovanju lika in dela svojega deda. Očitno pa je o takih karakteristikah že veliko razmišljal kar g. Budkovič sam ... Sedaj pa h konkretnim obtožbam.

Budkovič pravi, da je bil njegov ded v službi pri trgovcu Ličanu samo 6 let in 8 mesecev, ne pa deset let. Sama sem zapisala *približno deset let*, ker je Gašper Budkovič vmes odšel drugam v službo in se nato ponovno vrnil k Ličanu. Celotne dobe njegovega pomočništva pa se iz nečitljivega zapisa v avtobiografiji ne da zanesljivo ugotoviti. V drugih virih pa ta problem sploh ni omenjen.

Budkovič mi očita, da ni res, da se je Gašper B. slabo razumel z zaposlenimi in lastnico Ličanovo ter dobil po letu dni odpoved. Sam pravi, da se je Gašper B. s prvim šefom Ličanom odlično razumel, saj mu je ta dal darilo ob zaključku učne dobe. Toda v avtobiografiji (str. 11) piše Gašper sam, da se je "to soglasje (med Ličani in zaposlenimi ter Gašperjem, op. M. K.) pričelo počasi krhati, ker jaz včasih nisem odobral kar sta Aleksander in Ema, ter tudi učenci ukrenili ... Tako smo večkrat imeli kak prepir in je navadno tudi gospa mojim predlogom nasprotovala. Uvidel sem da tako ne gre naprej in sem sklenil drugo službo dobiti. Znano jim je bilo da sem z njihovo službo

nezadovoljen ... Nekaj dni pred Velikim šmarnom 1892 mi je gospa rekla: "Ker imate namen našo službo zapustiti, se lahko če hočete na Šmarni dan z našimi, ki se z opraskom v ... ju peljejo, lahko prisedete in tudi svoje stvari obleko in drugo v kovčeku, z seboj vzamete." Kdo ima torej tu probleme? Jaz ali g. Budkovič? Vsakemu je jasno, da je lastnica trgovine (šef, ki ga omenja g. Budkovič in se je z njim Gašper najbrž res dobro razumel, je že prej umrl!) mladega pomočnika Gašperja vrgla iz službe, ker se z njim ni razumela. Na lep način, saj se je celo lahko peljal z njenimi ... in svojim kovčkom. Jasno je, da so mu v spričevalo napisali, da je izstopil na svojo željo, saj Budkovič "predlogu" o odslovitvi ni nasprotoval. Pa še ugodneje zanj je bilo, saj bodoči delodajalec pač ni vedel, da se je v prejšnji službi prepiral s šefinjo. Bi v nasprotnem primeru dobil novo službo?

Glede Gašperjeve službe pri trgovcih Hlebšu in Omersi (str. 46): sama sem zgolj na kratko zapisala, da sta ga oba odslovila zaradi pomanjkanja dela v zimskih mesecih. Budkovič pa nerazumljivo zakaj spet "vrti svojo" (na podlagi avtobiografije), češ da je odšel na lastno pobudo. Je v tem sploh kaj razlike? V resnici v avtobiografiji (str. 13) piše, da mu je šef Omersove trgovine rekel, "da mu čez zimo ne more več take plače dajati." Ko mu je Gašper B. omenil, da bi rad zapustil službo pred odpovednim rokom, pa mu je šef "osorno odvrnil: Kar takoj idite." Če šef nekemu naznani zmanjšanje plače, kaj to pomeni? Da namerava podrejenega na ta način zanesljivo zadržati v službi? Da je nepogrešljiv? Morda bo takšna interpretacija smiselna nekoč v prihodnosti, v času (zgodnjega) kapitalizma pač ni smiselna. In drugič: kaj pomeni, če šef podrejenemu v odpovednem roku (6 tednov) reče, da naj gre kar takoj? Da ga morda nujno rabi še 6 tednov?

O iznajdljivosti Gašperja B., ko je staro mast zamenjal za milo, še dobro pa skupaj z maslom prodal, pišem le z, recimo temu celo naklonjenostjo do iznajdlivega, a dobrega in poštenega trgovca (str. 46). Budkovič pa mi kar očita pripisovanje goljufije. Halo?! Saj nisem zapisala, da je prodajal staro, žaltavo mast kot novo! Jasno sem omenila, da je pokvarjeno mast predal v milarno! A g. Budkovič se čuti spet prizadetega, ker je očitno sam prej kot jaz pomislil na trgovsko prevaro. Zato spet navaja avtobiografijo in citira odlomek s celotno tehnologijo ločitve stare masti od dobre itd. (str. 14). Sam Gašper pa celo piše, da je bila "spodaj belordeča in prijetno dišeča zaseka, ter lepo rume-no, *dobro* (poudarila M. K.) maslo." Kaj pa je *dobro* maslo drugega kot prvovrstna roba? Sicer pa, kot da je to v mojem prostorsko omejenem članku (10 strani), ki naj bi zadeval celotno poslovanje Gašperja B. do približno 1. svetovne vojne sploh pomembno. Če pa Budkovič meni drugače, naj o

pomembnosti povpraša svoje izvedence.¹

Budkovič mi nato očita, da sem namigovala na utajo davka Gašperja B. za leto 1905 (str. 47). Podučuje me, da bi svojo *trditve* lahko utemeljila le z navodili tedanje davkarije glede obračunavanja dohodnine. Kje pa sem kaj takega *trdila*? Budkovič ne razlikuje med trditvijo (pisec je v tem primeru prepričan v nekaj) in domnevo o nerealnosti (nečesa). Pa naj mi, namesto da kot izvedenec za davčno zakonodajo v Avstro-Ogrski pridiga, da se "v vaškem okolju ter v ostri konkurenci ostalih trgovcev nikakor ni dalo utajiti večjih vsot", razloži Gašperjev lastnoročni podatek v blagajniški knjigi za leto 1905.² Po njem je menda imel v tem letu točno (!) 18.000 kron prihodka za prodano blago, vsi njegovi stroški pa so znašali 18.367,58 kron in še nevrčunani stroški za privatno rabo in obleke. Kako bi lahko sploh še posloval? Kako bi se sploh lahko razvijal, tako kot se je? Kako bi lahko sploh še živel? Za davčnega strokovnjaka Budkoviča to gotovo ne bo težka naloga. Kakor tudi razlaga, da je prihodek tako lepo *zaokrožen* na tisočice. Zame pa zaenkrat ostaja taka razlaga, kot sem jo navedla v svojem članku: da napoved ni bila realna. Neresnična je tudi Budkovičeva trditve (tokrat pa res gre za trditve), da v letu 1905 Gašper B. ni imel stalnih hlapcev in dekel. V isti napovedi za dohodnino so namreč navedene vsote za plače deklet (144 kron) in hlapca (288 kron).

V nadaljevanju se Budkovič spotakne ob mojo ugotovitev, da je v resnici Gašper B. vse stroške sproti poravnal in s preostalim *dobičkom* kupal les, zemljišča itd. (str. 48) S čim drugim pa? Z izgubo, prikazano leta 1905? Le s posojili, ki so mu jih v naslednjih letih dajali, kot navaja Budkovič? Kdo pa bi dal nesposobnemu zadolžencu tako visoka posojila? Budkoviča torej moti moja navedba dobička. Že v svojem pojasnilu pa silni kritik sam pravi, da je za kreditiranje kupcev in povečevanje prometa šla *večina dobička*. Čeprav v članku tega iz (danes vidim – nespametne) uvidevnosti nisem uporabila, pa naj bo obeleženo na tem mestu: kreditirane kupce je Gašper B. s številnimi tožbami, ki so zvečine obsegale majhne zneske, hitro pripeljal na sodnijo. In jih tudi izterjal. Samaritan pač. Sam pa ni bil tako reden plačnik svojim dobaviteljem:

kar nekajkrat so ga dobavitelji terjali za plačilo.³ V resnici trgovčev dobiček prikazujejo vse trgovske knjige v letih 1902-1913. Toda ne, prosto po Budkoviču je Gašper z družino torej živel od prispevkov dobrih ljudi. Ali pa bolj zares od ženine dote in prihrankov, kot sem napisala tudi sama in ni nobene potrebe, da Budkovič sedaj to uporablja v smislu, kot da mi to ni bilo znano. In končno: Gašper B. je širil svojo dejavnost šele po letu 1908, ko je npr. postavil novo hišo in gospodarsko poslopje. Ob Budkovičevih navedbah vseh silnih kreditov, ki jih je moral jemati (mimogrede – jemal jih je za veleširitev poslovanja in mu jih za preživetje sploh ne bi bilo treba) do leta 1911 (več deset tisoč kron), se mora človek vprašati predvsem, kako oziroma s čim jih je vračal? Z izgubo? Ne pa, da se kritik patetično sprašuje, kam je izginil ves dobiček, češ da ga ni ne zapil, ne zakockal in da je bil skorajda asket. O tem naj g. Budkovič le premišljuje, morda nam bo sporočil, kako se da ob visoki zadolženosti (kreditih) in negativni tekoči bilanci poslovno nenehno hitro širiti iz leta v leto. To bi bilo dandanes v Sloveniji še posebej zanimivo za bralce, pravzaprav je to odgovor za zmago na volitvah.

Dalje: Budkovič se spotika ob moj stavek, da je njegov ded hotel kupiti vsa Cecconijeva zemljišča, a so drugi ponudili večjo vsoto (str. 49). Sam navaja nek vir iz svoje zbirke, češ da naj bi Cecconi iz užaljenosti, ker je Budkovič želel barantati še za nižjo ceno od že za polovico znižane, na koncu prodal vse nekemu drugemu interesentu. Če je kritik želel s tem ubraniti dedov poslovni ugled, mu je uspelo ravno nasprotno: ded je iz, khm, varčnosti (ne bi želela uporabiti kakšne druge, Bohinjcem v anekdotah menda lastne oznake) propadel s ponudbo. In kaj je spornega v mojem pisanju? Saj so posest menda potem kupili tisti, ki so ponudili več! Ali pa je to za g. Budkoviča odraz neke posebne zvitosti njegovega deda, morda celo nekakšne misterioznosti povsem običajnega nakupa in prodaje? Mimogrede: Budkovič mi očita, da napačno pišem ime italijanskega gradbenega podjetnika *Cecconi*. Pojasnilo dislektikom: točno tako pišeta njegovo ime npr. pisca o bohinjski železnici Karol Rustja in Maruša Pleterski, ki sta pisala tudi o gradnji bohinjskega predora.⁴ Budkoviču na ljubo bi torej jaz morala spremeniti dosedaj uveljavljeno črkovanje italijanskega priimka. Ali pa je kritik poleg davčne izvedenosti doma tudi v italijanskem imenoslovju?⁵

¹ Sam o pomembnosti dogodkov nima razčiščenih pojmov, kar dokazuje tudi njegova knjiga o življenju v Bohinju v letih 1914-1918, kjer v podglavju Posebni dogodki v Bohinju v času bojev ob Soči denimo na prvem mestu omenja prometno nesrečo, ko so vojaški konji 19. 9. 1915 povozili "stara ženo" Barbo Mikelj iz Češnjice (Tomaž Budkovič: *Bohinj 1914-1918. Med fronto in zaledjem* (Gorenjski kraji in ljudje 13, Celovec-Ljubljana-Dunaj 1999), str. 167). Res pomembna zadeva v samem jeku svetovne vojne in vzpostavljanja novega bojišča v Julijcih!

² ZAL, RAD-88, t.e. 20, blagajniška knjiga za leto 1905, str. 721.

³ ZAL, RAD-88, t.e. 40, 41 (ogromno primerov).

⁴ Karol Rustja: *Proga predorov* (Zbirka Tiri in čas, Ljubljana 1990), str. 36; Maruša Pleterski: *Železnica v Bohinju. Bohinjski zbornik*, Radovljica 1987, str. 174-177.

⁵ Da temu seveda ni tako, dokazuje Budkovičevo pisanje osebnega imena generala Franza Rohra, poveljnika 10. armade, ki ga na str. 24 že omenjenega dela o Bohinju piše kar Franc, na str. 84 pa pravilno Franz.

Budkovič mi potem očita, ker sem zapisala, da so nekateri podjetniki povabili Deželno zvezo za tujski promet za Kranjsko k sodelovanju z njihovim športno-turističnim društvom Danica, da bi dobili določena denarna sredstva (str. 49-50). Po njegovem je bilo ravno nasprotno – Deželna zveza je sama želela pristopiti. V resnici iz virov jasen potek začetka sodelovanja ni razviden. Iz korespondence društva Danica, katerega tajnik je bil Gašper B., je moč presoditi, da so bili iz praktičnih razlogov (subvencije) društveni člani zelo naklonjeni vstopu Deželne zveze. Arhivsko gradivo Deželne zveze, ki bi pojasnilo potek pridruženja, pa žal ni ohranjeno. Budkovičevo "dokazovanje" spet temelji le na dedovi avtobiografiji, ki pa je, kot sem že opozorila, zelo zelo subjektiven zapis. Vseeno pa se lahko vprašamo, kdo je v takšnih primerih odločilen pri sprejemanju nekoga v neko združbo? Tisti, ki želi pristopiti, ali tisti, ki ima moč in pravico nekoga sprejeti? Po Budkoviču član društva Danica tudi ni bil župnik Ivan Piber, kot pišem jaz (str. 50), pač pa njegov brat Matevž, lastnik hotela Pošta v Bohinjski Bistrici. Morda je pozneje res pristopil tudi Matevž Piber, toda v obdobju, ki ga opisujem jaz, je bil to res župnik Ivan (Janez) Piber.⁶ Če je avtor avtobiografije mnogo pozneje pri obujanju spominov in pisanju pomešal brata, nisem kriva jaz. Kritik pa naj si le ogleda ohranjeno gradivo v ZAL KRA, ki vsebuje pravičen podatek.

Očitana mi trditev v članku, da je imela od kopališča v Bohinjski Bistrici korist Gašperjeva trgovina, vložki pa so se hitro povrnili s prihodom turistov (str. 50), je dokazljiva z mnogimi dokumenti. Glede na dejstvo, da so bili številni turisti njegovi gostje (v njegovih sobah za turiste), da jim je poleg hrane prodajal tudi različne spominke, razglednice, slike, pohodne palice, igrače idr. turistično kramo, da je navijal cene svojih turističnih sob, za kar so se nekateri gostje pritoževali,⁷ drugi pa tiho privolili v ceno, da je kot tajnik društva uspešno izterjal dolgove (npr. od Deželne zveze),⁸ je vsakomur jasno, da gre tu za dve stvari: potrebno je ločiti stroške društva in Gašperjevega podjetja. To je zgolj z oddajanjem sob imelo daleč

večji dohodek kot so bili Gašperjevi vložki v društvo. Če pa je imelo društvo izgubo, je to druga stvar, ki Gašperjevih financ ni zadevala. Po drugi strani Gašperja B. zato, ker je bil (po Budkovičevi sugestiji) neuspešni, izgubaški tajnik oziroma blagajnik turističnega društva, pač ne moremo imeti za začetnika turizma v B. Bistrici, pač pa le za enega od poznejših turističnih delavcev, saj so se mnogi s turizmom tam ukvarjali že prej. Spominske plošče si torej zgolj zaradi sodelovanja pri urejanju parka in kopališča, oddajanja sob, oskrbovanja turistov ipd. še ne zasluži.

Najboljše iz Budkovičevega pisanja šele prihaja. Bralcem se opravičujem za banalnost naslednjih vrstic, toda drugače ne gre. Gre za očitke glede (ne)izprosnosti Gašperja B. do dolžnikov in uslužbencev. Budkovič zanika moje pisanje, da se je Gašperjev hlev polnil z živino prezadolženih kupcev in da so zanje skrbeli hlapci in dekile (str. 51). Pravi, da je bil hlev premajhen in je premogel le eno kravo, ki da je dajala mleko za domače potrebe. V prvem desetletju 20. stoletja je bila situacija takšna: Gašper je novo gospodarsko poslopije postavil leta 1908. Iz načrta je razvidno, da je bil v pritličju mdr. tudi ok. 30 kvadratnih metrov velik hlev. Za eno samo kravo? Kot smo videli, sta bila leta 1905 pri njem zaposlena vsaj en hlapec in dekila. Tik poleg hlevskega prostora so bile kuhinja in dve sobici. Za koga? Je imel hlapec dvosobno stanovanje? Ali pa je bil poleg hlapca v eni sobi še nek uslužbenec, ki je pomagal pri gospodarjenju. Navsezadnje je Gašper npr. 3. avgusta 1908 dal v Uradno posredovalnico dela v Ljubljani oglas, da išče "pridnega in pošteniga ... za trgovska in hišna dela".⁹ Torej je imel poleg enega hlapca vsaj še enega hišnega pomočnika. Za množino so v slovenščini potrebni trije, torej moj stavek o hlapcih in deklah (skupna množinska sintagma) seveda drži. Budkovič poleg množine in dvojine ali celo ednine pri vsem skupaj pomeša še čas: sama sem pisala o obdobju pred letom 1913, on pa navaja, da je bil hlapec med obema vojnama Gašperjev brat Ivan. Lepo, le pove naj, kdo ali koliko jih je bilo pred letom 1913. Glede na stanje leta 1914, ko je imel zaposlenih poleg hlapcev in dekel še pet ljudi (gl. nadaljevanje), bi lahko sklepali, da so pri kmetijskih delih na njihah pomagali tudi ti. Kmetijskih površin pa niti ni bilo malo, saj je moral poleg družine prehraniti še ostali personal (po Budkovičevih lastnih besedah).

Zakaj sem zapisala, da je "šef" zahteval od zaposlenih 16-urni delovnik ter da je bil strog do učencev (str. 51-52)? To mi Budkovič še posebej zameri in pri tem govoriči, da sem s tem ustvarila "pri bralcu vtis, da je bila Budkovičeva hiša nekakšno malo koncentracijsko taborišče". Ne glede na

⁶ *Gorenjec*, 1. 2. 1907, št. 5; *Promet tujcev in Bohinj*. V članku je govora o ustanavljanju društva in seji z dne 14. 1. 1907, v čigar pripravljalni odbor je bil izvoljen mdr. tudi Ivan Piber. Prim. tudi: Anka Novak: *Začetki turizma v Bohinju*. *Bohinjski zbornik*, Radovljica 1987, str. 181: "pristopili so še ... župnik Piber, ..." . Prim. tudi: *Promet in gostilna*, *Uradno glasilo Deželne zveze za tujski promet na Kranjskem v Ljubljani*, maj 1908, št. 2, str. 22-23; *Občni zbor društva za promet tujcev za občini Bohinjska Bistrica in Srednja vas*: "Inserate je oskrbel g. M. Humeck, spis pa g. I. Piber."

⁷ ZAL, RAD-88, t.e. 41: npr. pismo Line Seewald z dne 26. 4. 1914, v katerem pravi, da je cena 70 kron občutno previsoka in predlaga 40 kron za sobo.

⁸ ZAL, RAD-88, t.e. 40: dopis Deželne zveze glede plačila dolgov društvu v naslednjih dneh.

⁹ ZAL, RAD-88, t.e. 8.

dejstvo, da si znajo bralci Kronike sami ustvariti vtis, nekaj tako izkrivljenega, nesramnega in skreganega s pieteto do žrtev resničnih koncentracijskih taborišč pred, med in še po 2. svetovni vojni, pa tudi do mene, nisem pričakovala. Opravičila ne gre pričakovati, mu bom pa na kratko razložila nekaj razlik med koncentracijskim taboriščem in podjetjem Gašperja B.: v taborišča ljudje niso prišli po svoji volji in iz njih niso odšli, kadar bi hoteli. V Budkovičevo podjetje pač. Prvi niso dobivali plač, pač pa izgubljali življenja. Drugi so bili plačani in so izgubljali le prosti čas. Itd. Nadalje Budkovič pleteniči, da 'namigujem na licemerstvo' do zaposlenih, ker jim je 'brezobzirni in grabežljivi šef' (izrazi so Budkovičevi) Gašper B. plačal vožnjo z vlakom. To podkrepljuje z "dokazom" o treh še živečih prodajalkah in bivših učenkah (vprašanje: gre morda za osebe, ki so bile dejavne do leta 1913, ko sem zaključila razpravo? V tem primeru so stare precej več kot 100 let. Čestitam!). Budkovič zaključí, da sem si ustvarila tako sodbo na podlagi Budkovičevega delovnega dne, ko je bil še vodja Homannove podružnice v Radovljici, ko naj bi si Gašper sam naložil takšen urnik. Dejstva o Gašperju kot delodajalcu so za kritika precej bolj boleča in prav je, da jih zdaj prebere, če je že tako želel. Le nekaj primerov: leta 1902 je Gašper pisal Alojzu Kušlanu v Idrijo, da ga sprejme za pomočnika. Mdr. je zapisal: "... treba je časih zvečer nekoliko več časa v prodajalni ostati in za drugi dan napravljati."¹⁰ Leta 1912 se je Gašper dogovarjal z nekim Roblekom, da naj bi se zvečer v Gašperjevi trgovini oddajala naročila za zdravila za domačine in turiste.¹¹ Torej sta bila večer in nadurno delo, če že ne stalnica, pa vsaj normalna postavka trgovčevega urnika. Seveda tudi njegovih pomočnikov in vajencev. Vendar to ni zamera, niti obsodba. Konec koncev so imeli takšen urnik vsi trgovci in ga (žal) imajo še danes. Toda to so dejstva in iz navajanja dejstev nima kritik Tomaž Budkovič kaj insinuirati, kakšen vtis da ustvarjam pri bralcu. To se ga pravzaprav ne tiče, razen če ni pooblaščen odvetnik bralcev Kronike.

In še nekaj, Budkovič se ob mojem zapisu, da so pomočniki in vajenci tehtali, rezali itd. blago v poznih večernih urah posmehuje, češ da bi takšno delo moralo potekati ob močni razsvetljavi, ki "pa je preprosto ni bilo". Bila naj bi predraga, zato se je po njegovem delo odvijalo le med 7 in 19 uro, nato pa spat! Toda v davčni napovedi za leto 1905, ki Budkoviču seveda ni poznana, so navedeni tudi stroški za kurjavo in razsvetlavo (280 kron), ki so celo višji od najemnine za prodajalno (240 kron).¹²

So Gašper in njegovi morda porabili razsvetlavo med spanjem ali v odsotnosti, da so bili stroški tako visoki?

O učni dobi je po zakonu odločal delodajalec, torej Gašper B., in je trajala med 2 in 4 leti, določala pa se je z učno pogodbo. Tako zakon.¹³ Budkovič trdi, da je Gašper praktical le triletno učenje. V resnici pa je pri Gašperju učna doba trajala 3 leta in pol, če pa je učencu dal tudi obleko, hrano in stanovanje, pa še eno leto! Skupaj, za seštevanje nezmožne, štiri leta in pol, kar je bilo več, kot je zakon predpisoval!¹⁴ Kdo je torej tu izkoriščal personal? Zakon ali trgovec?

Da ni jasno, kaj je imel Gašper B. skupnega z gradnjo zavetišča za vajence, ki sem mu posvetila zadnji odstavek poglavja (str. 52)? Kdor zna brati, bo ta odstavek zlahka ločil od opisa razmer pri Gašperju B. Gre za kratek opis razmer v širši regiji, za kar pač ne potrebujem Budkovičeve odobritve pri pisanju. Njegova sila pronicljiva ugotovitev, da je bila Bohinjska Bistrica premajhna za postavitev takšnega zavetišča, je pač posledica "skrbnega" branja ali pa mnenja, da se je na Kranjskem v letih pred 1. svetovno vojno vse trgovsko življenje vrtelo ravno okoli Bohinjske Bistrice in hiše Gašperja B.

Trdo delo in skromno plačilo: res ne vem, komu so namenjene globokoumne Budkovičeve ugotovitve ob moji navedbi besed Alojza Kušlana, da mu je ponujenih 13 kron mesečno premalo, saj jih je imel kot začetnik več (str. 52), da na začetku svoje poslovne poti Gašper ni mogel dajati boljših plač, ker še ni utrdil svojega podjetja. Pa kaj je pomočnike in vajence, pa tudi nas konec koncev, sploh brigalo, ali je Gašper že utrdil svoje podjetje ali ne! Za pošteno delo, kot se danes temu reče, se pričakuje primerno plačilo. In če ga ni, ne pomaga nobeno pojasnilo delodajalca. Naj g. Budkovič povpraša delavce, ki delajo za mizerne plače, ali imajo kaj razumevanja za takšne izgovore! Povsem enako je veljalo za Gašperjevo osebje, ki se seveda ni moglo zadovoljiti le z naturalno obliko plače v stanovanju, hrani in obleki, kar pa je Gašper tako ali tako obračunal v plači.

O *licemerstvu* in Gašperjevi dobrohotnosti pa tole: 23. decembra 1913, dva dni pred Božičem, je Jožef Aljančič iz Kranjske gore pisal Gašperju B. Po uvodu in božičnih voščilih se je Jožef previdno in dostojno pozanimal, "če je vam mogoče Tončko čez praznike kej domov spustiti, ker potem ne bo imela več legetimacije".¹⁵ Če zanemarimo problem "legetimacije", je na dlani, da Gašper očitno ni imel (vedno?) navade spuščati osebja domov celo med največjimi prazniki! In kaj naj bi med prazniki

¹⁰ ZAL, RAD-88, t.e. 40.

¹¹ ZAL, RAD-88, t.e. 40.

¹² ZAL, RAD-88, t.e. 20, blagajniška knjiga za leto 1905, str. 721.

¹³ Državni zakonik LXXXIX, 16. 8. 1907, 98. člen obrtnega reda.

¹⁴ ZAL, RAD-88, t.e. 8: Gašperjev odgovor učencu o pogojih zaposlitve z dne 10. 10. 1907.

¹⁵ ZAL, RAD-88, t.e. 41.

(verjetno še zelo mlada) Tončka počela v Bohinjski Bistrici? Najbrž se ne bi sprehajala in poležavala, pač pa nekaj delala. Pri Gašperju seveda. Ali pa drug primer: Gašper bi kot delodajalec moral plačevati prispevke za svoje trgovske nameščence v Bolniško blagajno obrtnih pomožnih delavcev na Bledu. Za hlapce, dekline, kuharice mu ni bilo potrebno plačevati in tega zares ni počel. Toda tudi na tiste, za katere bi moral, je pozabljal: leta 1914 je imel npr. pet zaposlenih v trgovini, za katere pa več mesecev ni plačal prispevkov, zato ga je Bolniška blagajna vljudno opomnila, da mora račun vendarle poravnati, sicer ga bodo terjali pri c. kr. oblasti.¹⁶ Naključje, pozabljivost, vestnost, dobrota do uslužbencev? Tomaž Budkovič premore v svojem pisanju celo toliko sarkazma, da zapiše: "Hlapcem in deklam res ni plačeval bolniškega zavarovanja, saj so se precej hitro menjavali. Zakaj bi moral plačevati bolniško zavarovanje celo najetim voznikom?" Le en odgovor mi sedajle pride na pamet: zaradi moralne higijene, ki bi jo kot leta 1914 že zelo uspešen podjetnik lahko vsaj malo imel. Nenazadnje se kaže spomniti tudi na Cankarjevega *hlapca* Jerneja!

Še k očitku, ker sem zapisala, da se je Gašper B. dobro znašel tudi med drugo svetovno vojno (str. 53). Da o prvi ne govorim. Tega obdobja nisem obravnavala, pač pa sem v nekaj vrsticah nakazala, da se je Gašperjevo uspešno poslovanje ustavilo šele po letu 1945, ko je bilo zasebno poslovanje premoženje (povsod po Jugoslaviji) postopno podržavljeno. Tomaž Budkovič pa, kot da bi bil sam osebno prizadet, jokavo navaja, da so Gašperja opeharili že Nemci pri menjavi dinarjev v marke, nato so ga denarno kaznovali zaradi ovadb (kakšnih ne pove, pa bi bilo zanimivo), vselili so se v nekatere njegove objekte, druge pa podrli. Leta 1944 je dobil *črno roko*, doživel hišno preiskavo, ko naj bi se pri njem skrival iz nemške vojske pobegli sosedov sin, pa ga je "na srečo" odklonil. Zanimiva "sreča". Partizani so mu marca 1945 rekvirirali 15 voz blaga (medklic: od kje mu v času hudega pomanjkanja in od vseh strani prizadetega trgovca 15 voz blaga?). Nato pa sklene, da se njegova življenjska pot ni končala le zaradi pregnanja ljudske oblasti, pač pa tudi zaradi biološke ure. S tem zadnjim se seveda edino strinjam. Ne pa glede počeznega ovrednotenja njegovega poslovanja npr. med drugo vojno, ki jo je očitno kar dobro prestal, saj bi mu sicer ne Nemci ne komunisti po letu 1945 ne bi imeli kaj pobrati. Umril je s solidnim premoženjem, marsikateri njemu podoben trgovec oziroma podjetnik pa ne.

Po zapisanem v tem odgovoru in izvornem članku je sedaj morda tudi bolj jasno, zakaj sem v naslovu uporabila besedo "povzpnetnik". Pri tem se

nisem konsultirala s Slovarjem slovenskega knjižnega jezika. Res je tam "povzpnetnik" označen precej negativno. Toda beseda v mojem članku pomeni le osebo, ki je v nekaj letih napravila opazen vzpon od skromnega kmečkega sina do premožnega trgovca in podjetnika. Boljše besede, ki bi opisala njegovo kariero, enostavno nisem našla. Bi jo morala? Naj jo predlaga g. Budkovič.

Za konec pa še o sklepnih Budkovičevih podtikanjih. Omenja, da naj bi izrazil željo, da se bom *zares omejila* le na temo, ki sem jo opredelila v svojem dopisu, s katerim sem ga prosila za nekatere slike in podatke pri pripravi članka. Nato pa ugotavlja, da sem dogovorjeni časovni in vsebinski okvir precej prekoračila. Pravi, da mi je posodil avtobiografijo Gašperja B. le za "boljše razumevanje takratnih razmer in ne kot vir za njen članek". Očitek je tako absurden, da bi ga lahko sicer najlažje umestili v kakšen Orwellov roman. Lahko g. Budkovič meni ali pa komurkoli drugemu na mojem mestu predpisuje in omejuje temo raziskovanja?! Ne le, da se o tem nisva nič dogovorila, pač pa za to tudi nima ne materialne, ne moralne, kaj šele strokovne podlage, kar je dokazal že s sestavljanjem svojega ugovora k članku. Materialne podlage nima, ker ne razpolaga več z večjim delom arhiva svojega deda. Arhiv je v hrambi Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enote za Gorenjsko Kranj in dostopen v uporabo za znanstveno oziroma strokovno raziskovanje. Nekdanji lastnik v skladu z darilno pogodbo ne more omejevati uporabe gradiva. Strokovne podlage nima Budkovič zato, ker ne le da ni poznavalec obravnavanega obdobja, ne pozna strokovne literature na temo trgovine in obrti v začetku 20. stoletja, nič ne ve o arhivskih virih – celo tistih ne, ki jih je dolga leta posedoval, pač pa tudi nima osnovnega znanja o metodi zgodovinskega raziskovanja in pisanja.

In moralne podlage? O tem pa res ne bi razlagala. Uredništvu in bralcem Kronike se moram na koncu opravičiti za dolg odgovor. Če bi bil Budkovičev ugovor realen, strokovno in drugače upravičen, bi bil moj odgovor seveda kratek. Tako pa sem vse neresnice in insinucije morala natančno razčleniti in bralcu orisati ozadje Budkovičeve ogorčenosti. Nenazadnje pa naj moje pisanje služi tudi kot opozorilo vsem ljubiteljem zgodovine, ki se lotevajo pisanja o preteklosti. Recimo, dobro bi bilo, da si ne izmišljajo stvari, ki jih v tujih razpravah in virih ni. Naj z izkrivljenimi dejstvi in neresnicami ne obtožujejo drugih piscev. Če česa ne razumejo, naj raje povprašajo bolj izkušene. Predvsem pa naj ne olepšujejo in opravičujejo dejanj svojih prednikov ali znancev prav za vsako ceno. Če pa tega res ne zmorejo, naj se raje ne lotevajo preteklosti. Preveč boleča je lahko.

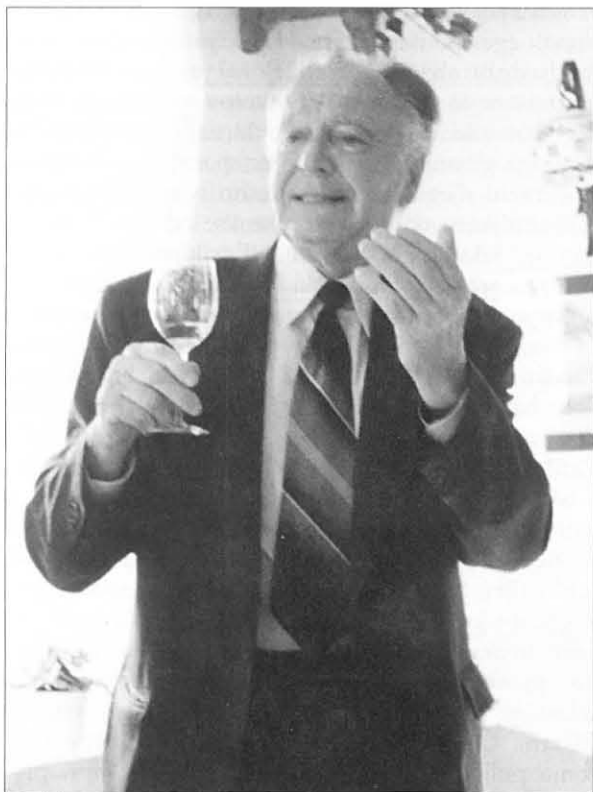
¹⁶ ZAL, RAD-88, t.e. 40.

Jubileji

Tone Ferenc – 75-letnik

Profesor dr. Tone Ferenc, upokojeni svetnik Inštituta za novejšo zgodovino, je bil rojen 6. decembra 1927 v Veržeju. Po maturi na mursko-soboški gimnaziji leta 1951 je zapustil domače kmečko, a zanj glede ukaželjnosti zelo vzpodbudno okolje, in se odločil za študij zgodovine. Diplomiral je iz narodne ter obče zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani leta 1956. Doktorsko disertacijo *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945* je obranil leta 1965 na Filozofsko-jezikoslovni fakulteti v Beogradu, kjer so jo ocenili za eno najboljših, kar jih je bilo obranjenih na tej fakulteti. V letih 1956-1959 in 1965-1968 je bil zaposlen v Muzeju narodne osvoboditve LRS oziroma Muzeju ljudske revolucije Slo-

venije v Ljubljani. Na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani se je zaposlil leta 1959 in se vanj ponovno vrnil iz muzeja leta 1968. V muzeju je bil zaposlen na arhivsko-dokumentalističnem delu, na inštitutu pa je prešel na raziskovalno področje, kjer je leta 1976 dosegel naziv znanstveni svetnik, isto leto pa tudi naziv arhivski svetnik. V sedemdesetih letih se je kot mentor mladim raziskovalcem vključil v pedagoško delo, med letoma 1981 in 1995 pa je kot redni profesor za novejšo zgodovino predaval zgodovino druge svetovne vojne in narodno osvobodilnega boja v Jugoslaviji in Sloveniji na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Na inštitutu je ostal vse do upokojitve leta 1997, ki pa jo je sprejel le kot administrativni akt brez zareze v svojem delovnem elanu, saj še vedno redno prihaja med inštitutove sodelavce in je kot zunanji sodelavec vključen v inštitutski projekt.

Poklicno pot zgodovinarja je ob lastni odločitvi posvetiti se obdobju druge svetovne vojne začel najprej kot arhivist, kar je pomembno določilo njegovo nadaljnjo delovno usmeritev. Na delovnem mestu arhivista se ni omejeval samo na urejevanje arhivskega gradiva, temveč ga je enako zanimala njegova sporočilnost in se je takoj preizkusil tudi kot pisec razprav. Utrjeval se je v prepričanju, kako je za zgodovinarjevo verodostojnost pomembno široko poznavanje arhivskega gradiva. Temu prepričanju je sledil do današnjih dni in si pridobil sloves najtemeljitejšega poznavalca domačih in tujih arhivov. Splošno znani so njegova neizmerna vnema za pregledovanje arhivskih fondov, iskanje novih dokumentov ter sposobnost obvladovanja ogromnih količin virov.

Možnosti za uresničevanje raziskovalnih ambicij so se mu širše odprle z zaposlitvijo na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, kjer je prevzel tudi voditeljske naloge in dal neizbrisen pečat tej ustanovi. Med drugim je bil v letih 1971-1975 ravnatelj inštituta, prvi iz vrst inštitutovih delavcev in strokovnjakov, in si uspešno prizadeval za njegovo znanstveno uveljavitev. Zavzeta in po rezultatih izjemno bogata raziskovalna prizadevanja uvrščajo prof. dr. Ferencu med osrednje osebnosti slovenskega zgodovinopisja. Njegova bibliografija šteje okoli 800 enot, od tega blizu 30 samostojnih publikacij (večinoma zelo

obsežnih) in še nekaj knjig v soavtorstvu, razprave pa obsegajo četrtino bibliografskih enot. Temeljna značilnost Ferenčevega raziskovalnega dela je poglobljeno in na podlagi raznovrstnih virov vsestransko kritično razčlenjevanje problemov in dogodkov, zaradi česar se ni nikoli navduševal nad hitrimi in poenostavljenimi sodbami. Zaveda se določene omejenosti zgodovinarjevega dosega, da zgodovina ni nikoli dokončna, še zlasti kar zadeva obdobja s krajšo časovno distanco.

Raziskoval je teme splošnoslovenskega in tudi širšega značaja, dalje pokrajinskega in lokalnega značaja ter upošteval celotni slovenski etnični prostor. Čeprav skoraj ni področja, na katerega ne bi raziskovalno posegel, in je marsikje oral ledino, so glavni predmet njegovih raziskav: okupacijski sistemi v Sloveniji in z njimi povezani vojni cilji okupatorjev; odpornišтво z vojaškega, političnega in oblastnega vidika; vojaška operatika; protirevolucionarni tabor in kolaboracija; žrtve vojnega nasilja ne glede na povzročitelja; gospodarstvo in preskrba. Med najpomembnejša dela moramo uvrstiti monografijo *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji 1941-1945* (1968), ki je bila prevedena tudi v srbohrvaški jezik. V njej obravnava enega od temeljnih vprašanj slovenske zgodovine iz obdobja druge svetovne vojne in podrobno dokumentira prizadevanje nemškega okupatorja, da v kratkem času in z vso ostrino uniči slovenski narod kot etnično skupnost. Komplementarni del te študije predstavljajo viri, izdani v originalnem jeziku: *Quellen zur nationalsozialistischen Etnationalisierungspolitik in Slowenien 1941-1945* (1980). Okupacijsko politiko italijanskega okupatorja obravnava v razpravno-dokumentarni knjigi *Fašisti brez krinke* (1987), ki je tudi prevedena v italijanski jezik; njeje so v zadnjem času sledile študije in objave virov v kar treh knjigah: *Ubija se premalo* (1999), *Rab-Arbe-Arbissima* (2000), *"Gospod Visoki Komisar pravi..."* (2001). Z objavljenimi sezname umrlih oseb v prvih dveh od imenovanih treh knjig je pomembno dopolnil nacionalno zbirko žrtev druge svetovne vojne. Med ostalimi monografijami naj omenimo še knjigo *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943* (1967) kot primer celovitega prikaza vojaškopoličnega dogajanja v tem prelomnem trenutku druge svetovne vojne, *Primorska pred vseljudsko vstajo 1943* (1983), dalje tri knjige iz serije *Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945* (1985-1991), med katerimi je mnogo pozornosti vzbudila še zlasti prva zaradi stvarnega obravnavanja razmer na partizanskem ozemlju Dolenjske in Notranjske spomladi in poleti 1942, tj. v obdobju prehajanja v t.i. drugo fazo revolucije. Problem politične razcepljenosti slovenskega naroda je Ferenc vseskozi zaposloval; z odpiranjem političnega prostora in arhivov se je tudi temu

vprašanju poglobljeno raziskovalno posvetil in o tem pravkar izdal knjigo *Dies irae: četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943* (2002), v kateri minuciozno in v skladu z eno izmed njegovih maksim "dokumenti naj govore" razčlenjuje tragične razsežnosti državljanske vojne v Ljubljanski pokrajini v tistih jesenskih mesecih.

Bogate raziskovalne dosežke je prof. dr. Tone Ferenc predstavljal na številnih znanstvenih srečanjih ne le doma temveč tudi v tujini in se je uveljavil predvsem med italijanskimi, nemškimi in poljskimi zgodovinarji. V zadnjih dveh desetletjih je kot urednik za obdobje druge svetovne vojne in predvsem kot avtor številnih in pomembnih gesel veliko svojega dela in znanja vložil v projekt nacionalnega pomena, *Enciklopedijo Slovenije*. Kot predsednik ali član je sodeloval v delu številnih uredništev in izdajateljskih svetov strokovnih revij (Zgodovinski časopis, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Arhivi, Borec; posebej pa je treba izpostaviti njegovo večdesetletno tvorno delovanje v uredniškem odboru Kronike vse od leta 1958 do danes), leksikografskih del (Enciklopedija druge svetovne vojne, Slovenski biografski leksikon) in predvsem zbornikov virov (Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov – del VI, Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, Zbrana dela Josipa Broza-Tita, Zbrana dela Borisa Kidriča, Zbrana dela Edvarda Kardelja). Potrdil se je kot pisec scenarijev za šolske ter televizijske dokumentarne filme in kot avtor razstav, med katerimi je potrebno opozoriti še zlasti na razstavo v Muzeju slovenskih izgnancev v Brestanici. Odmevno in za slovensko zgodovino pisje izjemno afirmativno je bilo zaradi visoke strokovne ravni njegovo izvedensko pričanje na procesu proti esesovskim častnikom pred tržaškim sodiščem, obdolženih zločinov v tržaški Rižarni. Odzival se je na aktualne družbene oziroma politične potrebe in v tem okviru npr. pripravil ekspertizo za potrebe parlamentarne komisije o poveljnih množičnih pobjah, odločilno je sodeloval pri pripravi znanstvenega poročila *Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929-1955* za potrebe državnega zbora Republike Slovenije, trenutno pa je član slovensko-avstrijske komisije zgodovinarjev, ki ima nalogo proučiti odnose med narodoma od razpada monarhije dalje.

Ob navedenem znanstvenem in strokovnem delu je vedno našel čas tudi za stanovske organizacije zgodovinarjev in arhivistov; bil je predsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo v letih 1974-1976, podpredsednik Arhivskega društva za Slovenijo, predsednik jugoslovanskega komiteja za zgodovino druge svetovne vojne in član mednarodnega biroja za zgodovino druge svetovne vojne.

Med slovenskimi zgodovinarji, specialisti za ob-

dobje druge svetovne vojne, je prof. dr. Tone Ferenc nedvomno osrednja znanstvena osebnost, naš najtemeljitejši poznavalec zgodovine Slovencev v času druge svetovne vojne. V več kot 45-letnem raziskovalnem delu si je z raziskovalnimi rezultati tako zaradi njihove tehtnosti, obsežnosti kot tematske raznovrstnosti pridobil ugled in spoštovanje doma in v tujini. Poklicno pot je vedno dojemal kot poslanstvo, a brez iluzije, da bodo zgodovinske izkušnje človeštvo kaj spametovale. Njegov pogled na zgodovinopisje je utemeljen na preudarnem tehtanju kompleksne situacije, kakršno so porajali okupacija, odpornišтво, revolucija, protirevolucija in kolaboracija. Ob tem sam ostaja v temelju na stališču pozitivnega vrednotenja odpornišтва. Za svoje bogato delo je prejel številne nagrade in priznanja, med drugim leta 1998 srebrni znak svobode Republike Slovenije.

Številnim priznanjem se je pridružila tudi stanovska organizacija zgodovinarjev. Izvršna odbora Zgodovinskega društva Ljubljana ter Zveze zgodovinskih društev Slovenije sta 5. novembra 2002

oziroma 17. decembra 2002 prof. dr. Toneta Ferenc ob njegovi petinsedemdesetletnici razglasila za častnega člana Zgodovinskega društva Ljubljana in Zveze zgodovinskih društev Slovenije z obrazložitvijo, izhajajoč iz zgoraj predstavljenega dela, da si je ta častni naziv zaslužil s poglobljenim empiričnim in poštenim pristopom do zahtevne tematike, ki ji je posvetil ves svoj ustvarjalni opus. Obenem sta mu izrekla zahvalo za njegovo dolgoletno pedagoško in mentorsko delo ter željo, da se uspešno spopada z raziskovalnimi izzivi tudi v bodoče. Zveza zgodovinskih društev Slovenije in Zgodovinsko društvo Ljubljana sta plaketi o častnem članstvu prof. dr. Tonetu Ferencu slovesno podelili 9. januarja 2003 v krogu njegovih stanovskih kolegov na občnem zboru Zgodovinskega društva Ljubljana, ki je ob tej priložnosti tudi priredilo ne naključno izbrano predavanje dr. Damijana Guština o drugi svetovni vojni na Slovenskem in obravnavanju vojnega hudodelstva.

Vida Deželak-Barič

70 let Marka Waltritscha

23. julija 2002 je dopolnil sedem desetletij svojega izjemno bogatega življenja goriški novinar, politik, javni in kulturni delavec, publicist in zgodovinar Marko Waltritsch. Čeprav je rojen Goričan, njegov priimek ne more prikriti koroškega porekla. Njegovi koroški predniki sodijo v tisto skupino naših rojakov onstran Karavank, ki so morali, da bi kot kmetje preživel, posegati v neagrarno dejavnost. Posebej so sloveli ziljski furmani. Mnoge Korošce, tako tudi Waltritscheve prednike, je goriško-furlanski prostor trajno navezal nase.

Po osnovni šoli in klasičnem liceju v rojstnem mestu je jubilar študiral na Filozofski fakulteti v Trstu. Že v srednji šoli in zlasti v študentskih letih je začel pridno sukati pero. Od mladinskih listov, bil je med pobudniki in uredniki tudi novih,¹ je prešel med novinarje Primorskega dnevnika. Sodeloval je tudi pri številnih drugih slovenskih časnikih in revijah na obeh straneh slovensko-italijanske meje, kot tudi pri italijanskih. Že zelo zgodaj je pokazal velik posluš za gospodarska vprašanja in postal cenjeni gospodarski analitik. Njegove gospodarske analize in ocene so še danes, od leta 1991 je upokojen, vredne posebne pozornosti. Njihova posebna značilnost je velika pronicljivost, neposrednost, ostre sodbe in ocene ter neusmiljeno prikazovanje napak in neumnosti, kar mnoge najbolj ne veseli. To smo občasno čutili tudi tisti, ki smo po njem prevzeli analizo vzrokov

¹ Podrobneje glej: *Primorski biografski leksikon IV*, str. 300-302.

propada slovenske Tržaške kreditne banke.

Marko Waltritsch je bil vselej aktiven tudi v kulturnih, turističnih, gospodarskih in političnih dejavnostih. V tem pogledu je ne le spremljal goriško in "zamejsko" življenje v tisku, ampak ga je tudi sooblikoval. Bil je aktiven član in funkcionar Italijanske socialistične stranke (PSI). 1965. leta je bil kot prvi Slovenec po letu 1922 izvoljen za odbornika in 1970. za podpredsednika goriške pokrajinske uprave, v letih 1975, 1980 in 1985 pa tudi za občinskega svetovalca v Gorici. V tem pogledu mu lahko brez vsakega pretiravanja pripišemo tudi značaj zgodovinske osebnosti na Goriškem.

Za *Kroniko*, časopis za slovensko krajevno zgodovino, Marko Waltritsch ni pomemben samo kot soustvarjalec politike goriških Slovencev v času po drugi svetovni vojni, ampak in to še zlasti kot izjemno pomemben pisec številnih člankov in monografij iz krajevne zgodovine tistega dela te nekdanje Kranjske najbolj slovenske dežele, katere pomembni del je ostal v Italiji. Odlikuje ga izjemno širok posluš za to problematiko. Poleg gospodarskih razmer ga zanima predvsem društveno življenje, pa naj bodo to pevski in kulturna društva ali pa športne organizacije. Verjetno je eden redkih naših zgodovinarjev, ki se izjemno zaveda pomena te vrste človekove dejavnosti, zlasti za mladino. Veliko prostora je vselej namenil tudi šolski problematiki.

Kot krajevni zgodovinar je Marko Waltritsch nedvomno že zdavnaj pridobil vseslovenski pomen. S svojimi deli iz gospodarske zgodovine, zlasti bančništva in v zadnjem času tudi železniških povezav, pa ga lahko prištevamo med osrednje slovenske gospodarske zgodovinarje. Zato je bilo zelo zaželeno in tudi opazno njegovo aktivno sodelovanje na nekaterih naših strokovnih srečanjih in zborovanjih, tako lokalnih kot osrednjih. K ugledu mu je nemalo prispevalo njegovo osrednje delo *Slovensko bančništvo in posojilništvo na Goriškem*, ki ni samo monumentalno po obsegu, temveč je dvojezično. Prvi izdaji 1982. leta je za naslednje leto sledila nova in še istega leta zgolj slovenska. Omenimo naj tudi monografiji *Posojilnice na nabrežinskem Krasu* (1989) in *Le casse rurali friulane dalla loro costituzione al fascismo* (1987). Pri njegovih raziskavah nimajo velikega pomena zgolj ekonomsko-socialne razmere, ampak tudi številčni podatki. Izjemno velik posluš ima tudi za pravno plat gospodarskega delovanja, ki je velika večina naših zgodovinarjev ni pripravljena upoštevati. Tako na primer vsi radi pišemo, kako je fašistična Italija v drugi polovici dvajsetih let prejšnjega stoletja zatirala slovensko posojilništvo in hranilništvo, spregledujemo pa, da so zato dali nemalo povodov tudi naši predniki, ker njihovo poslovanje ni bilo v skladu z zakonodajo. Zaradi tega niso propadli samo slovenski denarni zavodi,

ampak tudi italijanski. Med vladnimi komisarji niso bili samo fašistoidni Italijani, ampak tudi zavedni Slovenci. Waltritschevo ocenjevanje slovenskega predvojnega bančništva, kako so ga najpoprej sesuli liberalci, nato klerikalci in na koncu komunisti, je slišati malo obešenjaško, mnogi so zaradi tega prizadeti, je pa seveda realistično in za razumevanje slovenskega gospodarskega razvoja in stanja nujno potrebno. Ni vse dobro in pametno zgolj zato, ker je slovensko, narodnoobrambno in "napredno". Pri številkah in gospodarsko-finančnem pravu ideologija in čustva nimajo kaj početi. Poudarimo naj, da je prav zaradi Waltritschevega pisanja v italijanskem jeziku gospodarsko življenje goriških in primorskih Slovencev Italijanom veliko bolj znano kot pa naša politična in kulturna preteklost.

Izjemno obsežna je jubilentova bibliografija iz krajevne zgodovine. Nastajala je spontano ali pa ob različnih kulturnih ali političnih jubilejih. Razen Števerjana je obdelal vse pomembnejše slovenske kraje in organizacije na Goriškem. Delno je segel tudi na Tržaško. Avtor je uporabljal v veliki meri časopisno gradivo, marsikateri arhiv pa je prav on rešil propada. Zato je verjetno prav njegova zasebna arhivska zbirka ena najpomembnejših za goriško slovensko zgodovino druge polovice 19. in zlasti 20. stoletja.

Glede na množino objavljenih del je v njegovih člankih, razpravah in monografijah, če odmislimo bančništvo, še najmanj obdelana deželna prestolnica. Kljub vsemu pa bi v tem sklopu opozoril na knjigo o goriški kavarni Bratuž, ki je nekaj posebnega v več pogledih. Na eni strani spoznavamo

slovensko kavarniško življenje v Gorici. To je imele v tej kavarni še neko posebnost, da je njen lastnik za igranje šaha in gledanje televizije vpeljal poseben režim. Drug pomemben del knjige predstavlja opis življenja in usode njenega lastnika, ki je bil kot demokrat in zaveden Slovenec ena pomembnih osebnosti goriškega antifašizma. Ker pa ni pristajal na komunizem, so ga ob osvoboditvi Gorice partizani aretirali in odpeljali v taborišče oziroma ljubljanske zapore, kjer je le zaradi izjemno naglih in uspešnih intervencij ostal živ. Knjiga je, kot mnoga podobna tovrstna dela, nekoliko prezrta v strokovni javnosti, čeprav je izjemno dober primer ilustracije razmerij med narodno osvoboditvijo in revolucijo, katere žrtve so bili tudi ne le deklarirani, ampak izjemno dejavni antifašisti, in je nedvomno izjemno pomemben prispevek k pozvanju povojnih razmer na Goriškem.

Marko Waltritsch ima še številne delovne načrte. Med njimi je tudi zgodovina njegove rodbine. Čeprav ima gotovo svojo lestvico pomembnosti načrtov, bi vendar želeli, da bi bila slednja prav pri vrhu, če že ne na njem. Prav preko Waltritschevega rodu bi lahko spoznali tisto plat goriško-koroških odnosov, ki jih večina Slovencev več ne pozna.

Številnim čestitkam ob življenjskem jubileju se ne pridružuje samo Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, ampak še posebno tisti, ki cenijo njegovo izjemno delavnost ter ljubezen do Goriške in njene gospodarske preteklosti.

Stane Granda

V seriji "Knjižnica Kronike" so izšle naslednje publikacije:

Po 16-letni prekinitvi je v seriji izšla nova knjižica št. 7 z naslovom **ŽIVETI OD KNJIG. Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja**, avtorice Anje Dular, v obsegu 255 strani.

Iz recenzije dr. Staneta Grande:

Avtorica opisuje knjigotrštvo na Kranjskem do začetka 19. stoletja kot enega najpomembnejših kulturnih fenomenov naše preteklosti. Razmeroma dobro smo doslej poznali tiskarje, malo pa smo vedeli, kako so knjige prišle do bralca. Njena odkritja, ki slonijo v veliki meri na doslej prezrtih katalogih naših knjigotržcev, so presenetljiva. Kranjska se je iz njenih ugotovitev, ki so vse bogato dokumentirane, razgalja pred nami kot dežela na kulturnem prepihu. Naši ljudje so po zaslugi naših knjigotržcev lahko sledili ne samo aktualni dunajski knjižni ponudbi, ampak tudi nekaterih nemških, italijanskih in francoskih knjižniških središč.

Posebna odlika knjige dr. Anje Dular je širok konceptualni pristop. V nasprotju z nekaterimi raziskovalci naše kulturne preteklosti se ne omejuje samo na v slovenskem jeziku pisano knjigo, ampak na vsa knjižna dela. To ne odraža samo široke izobrazbe avtorice, temveč predvsem kaže na dejansko podobo našega prostora do začetka 19. stoletja, ki je bil večjezičen. Kulturne ozkosti ni bilo.

Poleg tuje knjižne ponudbe velja še posebno opozoriti na vključevanje naših tiskarjev na "tuje" trge v današnjem smislu besede. Tako ni bil za naše tiskarje Frankfurt oziroma tamkajšnji knjižni sejem v 17. stoletju nikakršna posebnost, ampak prostor, kjer je bil na primer predstavljen Valvasor. Podobnih primerov je še nekaj.

Knjižico lahko kupite za samo 1500 SIT.

Milko Kos: SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani (razprodana)

Igor Vrišer: RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani

Vlado Valenčič: SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani

Sergij Vilfan – Josip Černivec: ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani

Peter Vodopivec: LUKA KNAFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani

RAZMERJA MED ETNOLOGIJO IN ZGODOVINO (1986), 302 strani

Za vsako knjižico boste odšteli samo 500 SIT.

Komplet novega 7. zvezka in petih zvezkov pa lahko prejmete za samo 3.000 SIT.

Vse publikacije lahko naročite na uredništvu revije KRONIKA
Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
telefon: 01 241 1200
ali na
e-pošto: kronika@uni-lj.si

In memoriam

Mag. Kristina Šamperl Purg (10. 5. 1950 – 5. 7. 2002)

Kristina Šamperl Purg na Slovenskem trgu na Ptuj (foto Langerholz Ptuj).

V sredo 10. julija 2002 smo se na Ptuj poslovlili od mag. Kristine Šamperl Purg, profesorice zgodovine in umetnostne zgodovine ter arhivske svetovalke. Kljub boleznim, ki jo je spremljala krajši čas, ni izgubila humorja in volje do dela na raziskovalnem in kulturnem področju.

Mag. Kristina Šamperl Purg je bila rojena 10. maja 1950 v Spuhlji. Osnovno šolo in gimnazijo je obiskovala na Ptuj. Leta 1974 je diplomirala na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Po končanem študiju je 1. februarja 1975 dobila delo v Zgodovinskem arhivu Ptuj. Že med študijem je ugotovila, da je bil Ptuj omenjen skoraj v vsaki zgodovinski temi (rimski, salzburški, krščanski, pravni, gospodarski ali nacionalni itd.) in da je zgodovina Ptuj zanimiva, a premalo obdelana. Zato je diplomski nalogi izbrala iz ptujске preteklosti. Pri umetnostni zgodovini je obravnavala zahodni pevski kor v proštjski cerkvi, pri diplomski iz zgodovine, za katero je prejela tudi študentsko Prešernovo nagrado, pa ptujski list Štajerc in njegovo stranko. Razlogi za ponemčenje in njegove posledice za Ptuj in

okolico so nato zaznamovali njeno delo v Zgodovinskem arhivu Ptuj na področju arhivistike in zgodovinopisja.

Na osnovi bogatega arhivskega gradiva, ki ga hrani Zgodovinski arhiv Ptuj, je v številnih prispevkih predstavila nova spoznanja o bogati kulturni dediščini mesta. V arhivu je preučevala starejše gradivo do 19. stoletja, posvetila pa se je tudi arhivistiki. Strokovno se je udeleževala v zgodovinopisju in arhivistiki, saj je bilo njeno delo odsev vsestranskega poznavanja obeh znanstvenih disciplin.

Mag. Kristina Šamperl Purg je kmalu po nastopu dela v arhivu ugotovila, da strokovni krogi na Ptuj niso najboljše povezani med seboj, da v mestu ne deluje Zgodovinsko društvo, ki je bilo v preteklosti zelo aktivno. Zato je obudila njegovo delovanje in med seboj povezala profesionalne strokovne kroge. Zgodovinsko društvo Ptuj je postalo sestavni del Zveze zgodovinskih društev Slovenije. Vrsto let je bila tudi članica uredniškega odbora Kronike, časopisa za slovensko krajevno

Ocene

Anja Dular, *Živeti od knjig : zgodovina knjigotštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002 (Knjižnica Kronike ; zv. 7), 255 strani.

Anja Dular, vodja knjižnice Narodnega muzeja, je bila do poldruega desetletja nazaj znana slovenski znanstveni javnosti predvsem kot arheologinja. Ima spoštljivo arheološko bibliografijo tako po obsegu kot vsebini. Čeprav je bila pri svojem delu z dušo in telesom, pa smo vsi tisti, ki smo jo bližje poznali, vedeli, da ima velik interes tudi za druga znanstvena področja. Možnosti, da ga je lahko začela uresničevati, so se pokazale pravzaprav v nesreči. Kot arheologinja namreč ni mogla dobiti službe, med drugim se je preživljala tudi z delom na osnovni šoli. Leta 1980 se je zaposlila v knjižnici Narodnega muzeja. Tu je ob takratnem vodji dr. Branku Reispu odkrila, da je tudi za njo ogromno dela. V mislih nimamo ozkega strokovnega dela, bibliotekarstva v dobesednem smislu besede, ampak širšega, znanstvenega. Svoje novo znanstveno področje dela je nakazala najprej z razpravo o smledniški grajski knjižnici. Z naslednjimi deli je pokazala, da smo Slovenci z njeno novo zaposlitvijo dobili strokovnjaka, ki ne bo le raziskoval zgodovine knjižnic in knjig, ampak določene specialne vidike slovenske duhovne oziroma kulturne zgodovine.

Knjigotštvo je gospodarska dejavnost, vendar ne kot vsaka druga. Ob razmišljanju o njej se lahko ustavimo ob parabolli dr. Rudija Koncilje, ki se je v nekem svojem razmišljanju o kulturni zgodovini vprašal, ali boš ti vodil konja ali bo on tebe. V konkretnem primeru to pomeni, ali bodo prevladali zgolj ekonomski momenti, ali pa bo rezultat knjigotštva skupek elementov, ki sicer ne bo podcenjeval ekonomije, bo pa v vsakem primeru prevladal duh oziroma kultura.

Pri Anji Dular kot klasični izobraženki ves čas opažamo izrazit posluš za kulturne dimenzije knjigotštva, pri čemer pa nikoli ne pozabi, da morajo konkretni ljudje živeti od njega. Ko govori o knjigotščih, ne pozablja na knjige, ko piše o njej ne spregleda, da mora spregovoriti tako o pisatelju kot tistemu, ki jo posreduje do bralcev.

Knjiga *Živeti od knjig* je izrazito znanstveno delo, ki je klasično koncipirano. V uvodnih poglavjih se zato razmeroma obširno ustavlja tako pri zgodovini raziskav kot zlasti virih, pri čemer ti niso primarno knjige, ampak, kot bi rekli v sodobnem jeziku, "reklamni material" za prodajo knjig. Pod to uvršča tako arhivske dokumente kot razne plakate, knjigotšške kataloge, časopisne oglase oziroma knjigotšške prospekte in inventarje bibliotek. Iz asortimana virov vidimo, da osrednje vprašanje ni le, kaj so dejansko prodali knjigotšči na naših tleh, ampak kaj so nudili. S tem dobimo duhovno podobo obravnavanega časa.

Po poglavju o antiki, v katerem je bil naš prostor vojaško-upravno provinca, vendar ne povsem brez kulture, se obširno ustavlja pri srednjeveških samostanskih knjižnicah. Ob njihovih obravnavah ponovno spoznamo vso lažnost trditev o temnem srednjem veku. Pri nas nismo imeli le knjig, kot jih je imel bogatejši zahodni svet, ampak smo imeli tudi prepisovalce knjig in celo avtorje evropskega formata. Ob tem ponovno lahko zavzdihnemo o veliki kulturni škodi, ki jo je našim deželam povzročil toliko opevani prosvetljeni vladar Jožef II z ukinitvijo samostanov in s tem posledično likvidacijo samostanskih knjižnic. Glede na intenzivnost in trajanje je primerljiv le z okupacijo med drugo svetovno vojno oziroma narodno osvobodilnim bojem.

Knjiga za širše ljudske mase je bila sprva krošnjarско blago, ki so ga ponujali od hiše do hiše, od gradu do gradu, zlasti pa na sejnih. Avtorica nato obravnava čas protestantov, ki je naše prednike uvrstil v zbor evropskih kulturnih narodov. Po koncu tega izjemnega obdobja sledi čas zastoja, ki ga ni oblikovala le protireformacija, ampak tudi evropska kriza mest. Kako sicer drugače razumeti dejstvo, da so v Ljubljani v času katoliške obnove imeli črke in načrte za tiskarno, niso pa je mogli pognati v tek. V takih razmerah je v knjigotškem in seveda drugih pogledih narasel pomen notranjeavstrijskega središča Gradec, katerega pomen za našo kulturno zgodovino preveč lahko miselno spregledujemo.

Začetek novega obdobja pomeni 1678. leto, ko je v Ljubljani ustanovil tiskarno Janez Krstnik Mayr. Pred tem so imeli glavno besedo v zvezi s knjigami poleg krošnjarjev knjigovezi. Mayrju so sledili dediči oziroma nasledniki. Šele 1782. leta je

Ljubljana dobila konkurenčno tiskarno Ignaca Alojza Kleinmayrja kot prvega iz te znamenite tiskarske družine. Približno dve desetletji se je pred njim pojavil v kranjski prestolnici Mihael Promberger, ki je bil prvi čisti knjigotržec.

Za kulturno preteklost naših krajev je skoraj enako kot tisk knjig pomembno posredovanje oziroma prodaja knjig iz večjih in pomembnejših kulturnih središč. Poleg Benetk so bila pomembna predvsem nemška, francoska in celo skandinavska mesta. Iz analiz katalogov, ki so jih imeli naši knjigotržci, po zaslugi Anje Dular še dejansko vidimo vpetost našega prostora v širše evropsko dogajanje in se vprašamo, kdaj smo iz njega izpadli. Po koncu Avstro-Ogrske ali stare Jugoslavije? Dejansko je bilo v Ljubljani in s tem v deželi Kranjski mogoče kupovati praktično vse tisto, kar je s tiskom razburjalo takratne ljudi po Evropi. Tako kot je ta opuščala latinščino v korist živih ljudskih jezikov, tako se je dogajalo tudi pri nas. Ni res, da so po naših knjižnicah prevladovali zgolj molitveniki in nabožna ali teološka literatura, ampak je bilo možno gledati na ponudbo knjig slediti najnovejšim trendom na vseh takratnih znanstvenih področjih. Tudi taki avtorji kot Linné niso bili neznani. Ob vsej pozornosti kulturološki dimenziji knjigotrštva pa avtorica ne pozablja tudi na slovensko knjižno produkcijo. Tu sicer ni mogla odkriti nekaj novega, vendar velja posebno poudariti oglese, kjer poudarjajo, da imajo ponatisi boljšo slovenščino kot pa prejšnja izdaja. Skrb za slovenski jezik ni samo podatek iz poznega 19. stoletja, kakor bi nam radi nekateri dokazali v zadnjih letih, ampak je bistveno starejši.

Poleg obravnavanja knjigotrštva in knjigotržcev odpira knjiga še številna druga vprašanja. Vseh ne moremo naštet, opozorili bomo le na nekatera. Prvo se nam zdi vprašanje knjižnic. Običajno govorimo le o usodi Valvasorjeve in Zoisove, pozabljamo pa na Erbergovo in ono turjaških knezov, ki sta bili izjemno bogati in pomembni za naš prostor. Ta je v preteklosti, ne le v izjemnih časih, kot so vojne in take ali drugačne revolucije, doživel kar nekaj kulturnih katastrof. Drugo vprašanje je povezano z odmevnostjo pisanja naših ljudi. Naj samo navedemo podatek, da so bila Valvasorjeva dela predstavljena na frankfurtskem knjižnem sejmu, kar je zopet podatek za tiste, ki nas na novo vključujejo tja, kjer smo stoletja bili. Presenečajo tudi podatki o otroških knjigah ter onih, ki so bile namenjene damam. V zvezi z njimi naj povemo, da ima nežni spol v zgodovini našega knjigotrštva izjemno pomembno mesto, kar tistim, ki vse, kar je pomembnega z ženstvom, vidijo šele po letu 1945, tudi ne bo ugajalo.

Osrednji tip virov, ki ga je Anja Dular uporabila pri pisanju knjige, so katalogi knjig. Iz njih navaja razmeroma obsežne sezname. To bodo mo-

rali v prihodnje upoštevati zlasti zgodovinarji posameznih znanstvenih disciplin, ki hočejo pisati, koliko so bili naši predniki seznanjeni z novimi znanstvenimi pristopi v takratnem svetu. To, da je knjiga v katalogu, seveda ne pomeni nujno, da je bila tudi kupljena, obstajala pa je možnost. Pravi odgovor dajo šele primerjave med katalogi ponudbe in katalogi knjižnic. Naj na tem mestu omenimo, da knjigotržci niso zasledovali le interese izobraženih, ampak tudi preprostih ljudi. Tem so ponujali predvsem koledarje in pratike, niso pa pozabljali tudi na razne priročnike za zdravljenje živali, o zdravilnih rastlinah in podobno. Kuharske knjige so bile očitno vselej dobro knjigotržno blago. Izjemno pomemben je tudi jezik knjig, saj nam kaže na jezikovno znanje naših prednikov in tudi na modne trende v rabi neslovenskih jezikov.

Knjiga Anje Dular nam z nepretencioznim naslovom *Živeti od knjig* odkriva del duhovne podobe 17. in 18. stoletja, obdobje iz naše zgodovine, o katerih razmeroma še vedno najmanj vemo. Kot lahko razberemo iz dejstev, kljub kritizam takšne in drugačne vrste ne moremo govoriti o nepomebnih stoletjih med Trubarjem in Linhartom. Takrat se ni zgodilo le marsikaj, ampak veliko tistega, kar nam šele omogoča razumevati slovenski preporod in nov razcvet slovenske kulture. Ne Zois, ne Vodnik, ne Linhart ne lebdijo v zraku, ampak imajo svoj zgodovinski zakaj in kako. Seveda pa za iskanje vzrokov, ki jih poraja pojav omenjenih mož, kot najbolj značilnih predstavnikov novih časov slovenske kulture, ni dovolj le brati naslovov knjig, ki so nam jih ponujali številni knjigotržci, ki jih omenja Anja Dular, ampak je potrebno te knjige tudi prebrati. To pa je že povsem druga zgodba, toda ključna za globlje spoznavanje prostora in časa, ki ga pred nami razgalja avtorica.

Knjiga ima tudi seznam pomembnejše literature, povzetek v nemškem jeziku, ki bi lahko bil še obsežnejši, ter je lepo opremljena.

Stane Granda

Boris Kuhar, Jože Mlinarič: Samostanska kuhinja. Prehrana kartuzijanov in jedilniki žičkih menihov v prvi polovici 18. stoletja. Ljubljana : Kmečki glas, 2002, 205 strani.

O pestrosti in bogastvu samostanske kuhinje v preteklosti ne vemo kaj dosti. Bolj poznana nam je kuhinja v tujih kot v domačih samostanih. Vsaj za starejša obdobja poznamo le fragmente. Jože Mlinarič, gotovo največji poznavalec zgodovine naših samostanov in avtor številnih obsežnih del o

kulturni dediščini meniških redov na Slovenskem, je ob pregledovanju arhivskega fonda žičke kartuzije (ok. 1160 do 1782), ki obsega nekaj sto listin in več kot sedemdeset škatel spisov (gradivo hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu), naletel tudi na ohranjene jedilnike za čas od 1. februarja 1737 do 7. novembra 1738. Izredno pomembna najdba žičkih jedilnikov je botrovala nastanku knjige o samostanski kuhinji. Ohranjeni jedilniki nam predstavijo še eno, doslej neznano plat iz življenja žičkih menihov in kartuzijanov sploh. Priznani zgodovinar Jože Mlinarič je k sodelovanju pritegnil tudi soavtorja, etnologa in kulinarika Borisa Kuharja, ki je starim jedilnikom vdihnil življenje tudi za današnjo rabo.

O prehrani v slovenskih kartuzijah (Žiče, Jurkloster, Bistra, Pleterje) zaradi pomanjkanja ustreznih virov – jedilniki in recepti jedi – ne vemo skoraj ničesar. To velja tudi za tovrstne redovne samostane drugod po Evropi. Ohranilo se je le nekaj receptov za pripravo jedi iz kartuzije Mauerbach pri Dunaju ter nekaj skromnih določil glede prehrane v bistrški kartuziji (1659), ki sporočajo, kaj so jedli redovniki v dnevih, ko so jim puščali kri, in ob postu. Ohranjeni žički jedilniki so tako prava dragocenost, saj nas popeljejo v kartuzijansko kuhinjo prve polovice 18. stoletja, ob primerjavi z redovnimi pravili iz prejšnjih stoletij pa nam tudi pokažejo, kako zelo se je spreminjala prehrana kartuzijanov do omenjenega stoletja.

Boris Kuhar nas v prvem delu najprej seznanja z bogastvom samostanske kuhinje. Opozori, da samostani niso bili samo nosilci kulture, največja kulturna in gospodarska središča, temveč tudi nosilci razvoja kulinarike. Prav samostanski kuhinji se lahko zahvalimo za številne vrste močnatih jedi, npr. za potico, preste, štruklje, paštete, torte, digestivne likerje, benediktinca, šampanjec slepega kletarja dom Perignona.

Žički kartuzijani so se v primerjavi z mnogimi samostani v Evropi 18. stoletja, ki so porabili ogromno denarja za hrano in pijačo ter prirejali za goste imenitne pojedine, hranili veliko skromneje. K temu so prispevala stroga pravila, ki so jih morali upoštevati. Kljub temu pa so znali kuharsko izredno spretno pripravljati tako preproste kot tudi bolj imenitne jedi tudi brez uporabe mesa štirinožnih živali, katerega uživanje jim je bilo strogo prepovedano. Po pravilu sv. Benedikta iz leta 534 se morajo namreč vsi redovniki odpovedati uživanju mesa štirinožnih živali. "Skušali so celo vzgojiti svinjo s tremi nogami, vidro z luskami in podobno, samo da bi smeli uživati tovrstne dobrote tudi v postnih in brezmesnih dneh." (str. 14)

Kartuzijani so pridelovali vse vrste žita – bilo je njihova poglobljena hrana – zavzeto so gojili sadje, vrtnarili in namenjali posebno pozornost novim vrtninam ter skrbno obdelovali velike vinograde.

Vsakdanja hrana kartuzijanov so bile močnate jedi, sadje, vrtnine in ribe. Goveja živina jim je dajala mleko in mlečne izdelke. Sredi 18. stoletja so žički kartuzijani premoogli kar 40 ribnikov ter v njih gojili školjke, rake, krape, ščuke, some, linje, smuče, koreslje, postrvi, želve ipd. Morske ribe in dragocene donavske beluge so kupovali drugod. Spretni žički kuhar je znal dobro uporabiti vsa pridelana in nakupljena živila, kar je razvidno tudi iz ohranjenih dokumentov – vsakdanjih jedilnikov, ki jih je zapisoval v letih 1737 in 1738. Boris Kuhar nato opozori še na dober in zanimiv vir za raziskovanje prehrane na Slovenskem v 15. stoletju, na znameniti potopis Paola Santonina ter po sladokusčevih zapisih bralcem živo naslika pojedino na konjiškem gradu leta 1487.

Jože Mlinarič nas v drugem delu knjige поблиže seznanja s kartuzijanskim redom in žičko kartuzijo ter nam predstavi odnos kartuzijanov do prehrane. Uživanje hrane in pijače so za samostanskimi zidovi narekovala stroga pravila. Vrsto določil glede prehranjevanja menihov imajo že Pravila sv. Benedikta iz leta 534, ki poudarjajo zahtevo po zmirnosti v jedi in pijači ter svarijo pred požrešnostjo in popivanjem. Menihi med drugim naj ne bi uživali mesa štirinožcev, taka hrana je bila dovoljena samo bolnikom. Za vse redovne skupnosti je bilo tudi značilno, da so njihova pravila predpisovala post na določene dni v tednu in na vigilije, dan pred prazniki, ter v posameznih obdobjih cerkvenega leta, zlasti v štiridesetdnevem postu (štirideset dni pred veliko nočjo) in v adventu. Strogi kartuzijanski red je od članov zahteval še posebno veliko samozatajevanja ter odpovedi pri hrani in pijači.

Kartuzijani so imeli, dokler nista bili konec srednjega veka opuščeni dve redovni hiši, dve kuhinji. Uživanje hrane in pijače kornih menihov in bratov laikov so določali redovni predpisi. Konverzi so bili zaradi težavnosti življenja deležni nekaterih olajšav, saj so na redovnih postojankah nosili breme fizičnega dela. Redovna pravila (npr. najstarejša kartuzijanska pravila priorja Guiga iz leta 1127) so vsebovala natančne odredbe in prepovedi glede uživanja hrane in pijače. Toda v naslednjih stoletjih so se tudi v kartuzijah udomačile številne razvade, ki niso bile v skladu z njimi. Razvade kršenja redovnih statutov so se v kartuzije vgnezdile zlasti v neurejenih razmerah 16. stoletja. Med grajami so najpogostejše tiste o uživanju mesa in drugih, za kartuzijanski red "nenavadnih" jedi, pa graje zaradi prevelikih in preštevilnih obrokov in jedi, uživanja hrane zunaj samostanskih zidov, različnih prerazkošnih poedin ter glede kršenja postne postave.

Za naše kartuzije je sicer ohranjenih nekaj odredb glede posta in prepovedi uživanja nekaterih jedi in števila obrokov, vendar ta pričevanja pre-

teklosti kaj malo povedo o prehrani v njih nasploh. Nekaj poglobitvinih smernic glede uživanja hrane in pijače izpričuje dokument bistrškega priorja Ludovika barona Cirianija, ki je dal leta 1659 popisati samostansko dominikalno in urba-rialno posest.

Še podrobnejši in povednejši pa so žički jedilniki iz let 1737 in 1738. Iz njih razberemo, da so postajale samostanske jedi čedalje raznovrstnejše, saj v njih omenjajo meso bobra in vidre ter različne slaščice in jedi, ki so jih redovna pravila prepovedovala (npr. med živili riž), ter z raznimi začimbami pripravljene jedi. Tako imenovani spregledi, ki jih je smel dajati samostanski predstojnik, so postajali vedno pogostejši, čeprav bi morali taki spregledi "po priorjevi milosti" biti čim redkejši. Pitance, torej priboljške pri hrani in pijači, so bile sprva namenjene le bolnim in tistim, ki so jim puščali kri, ter ob posebno slovesnih priložnostih, kakršna je bila denimo izvolitev opata. Kartuzijani so kot eden najstrožjih redov v svojih pravilih sicer poudarjali kar največjo preproščino in skromnost v jedi in pijači, toda tudi oni se niso mogli vselej upreti sladokusnim skušnjavam. Kartuzijani so k pitancam šteli sir, ribe, jajca in "podobne reči" in zanje je rečeno, da si vzamejo od njih le enkrat, ostanek pa naj bi vrnili kuharju. Glede pitanc najdemo sploh kar nekaj odredb in prepovedi v redovnih statutih, vendar tudi v naših kartuzijah niso vedno upoštevali določil glede uživanja pitanc.

Iz ohranjenih žičkih jedilnikov iz prve polovice 18. stoletja je razvidno, da so v dneh, ko so si dali redovniki puščati kri, omenjeni izdatnejši obroki in boljše hrana. Sicer pa se je vsako kosilo začelo z juho (pripravljali so vsaj petdeset vrst različnih juh, med njimi znamenito špansko juho olla potrida ali pa juho iz krapovih iker), za večerjo pa je juho navadno nadomestila kaša ali močnik. Za večerjo so dobili še solato ali kako drugo zelenjavo, močnato jed ali sadje. Pri vsakem obroku so redovnikom postregli z ribami (velikokrat tudi z dvema vrstama rib) ali raki, s polži ali z žabami ter z mesom vidre (vidra v omaki, cmoki z vidrinim mesom, vidrina jetra) ali bobra (juha iz bobrovega mesa, klobase iz bobrovega mesa, bober v omaki). Vidro in bobra so očitno prištevali med "ribe". Naravnost zanimive so želvje jedi, za katere bi danes morali odšteti zajeten kupček denarcev: želvja juha, želve v omaki, pražene želve, želvja pašteta. Izredno dragocena jed je bil tudi belugin kaviar, okusna pa je bila tudi pečena beluga, ocvrta beluga ali pa beluga v hrenovi oziroma čebulni omaki. Teknile so tudi ostrige in polži. Izredno okusne pa so morale biti tudi ribe iz domačih ribnikov, ki na ohranjenih žičkih jedilnikih prevladujejo in so bile z veliko mero kuharske domišljije pripravljene na "tisoč in en" način. Dodam

naj še, da so žički kartuzijani pojedli enormno količino jajc, "mastili" pa so se tudi z raznovrstnimi sladicami.

Hrana in pijača pa sta služili tudi kot sredstvo discipliniranja. Meniški redovi so namreč kaznovali svoje člane tudi tako, da so jim za krajši ali daljši čas odvzeli hrano in pijačo, postiti pa so se morali ob kruhu in vodi. Kazen je bila sorazmerna s težo krivde. Tudi kartuzijanska pravila imajo kar nekaj določil, ki zadevajo prestopke redovnikov in odrejanje kazni. Poznali so kazen odvzema hrane ali vina ali več obrokov in uživanje hrane na tleh, kot najhujšo kazen pa samostansko ječo.

Boris Kuhar nas v tretjem delu knjige popelje v svet starih samostanskih jedi in nam postreže še s sto recepti za današnjo rabo. Vsi recepti so usklajeni z jedilniki žičke kartuzije, torej so dosledno brez mesa, vanje so uvrščene le jedi iz mesa vodnih živali. Vse jedi – npr. ribja juha z žafranom, žabja obara, karmeličanske školjke, krap v makovi omaki, pijani polži, postrv z zeleno in kaviarjem, ščuka v smetanovi omaki, blitvina torta, rižota s koprivami, kapucinska solata, priorjevi poljubčki, zavihnjača itd. – so pripravljene po kuharskih pravilih in tudi po modi tedanjega časa. Torej so takšne, kot jih je kahal spretni žički samostanski kuhar in kakor so jih tisti čas kuhali v samostanih drugje po Evropi. Današnji rabi so recepti prilagojeni le v toliko, da se je v njih zmanjšala veli-kanska poraba jajc oziroma masti.

In za konec še to. Nekaj jedi, ki so se v prvi polovici 18. stoletja pojavljale na mizi žičkih menihov, smo lahko pokusili tudi na predstavitvi knjige v Celju. Večini so se zdele prav okusne in slastne. Morda se boste priprave katere izmed njih lotili tudi vi. Ne bo vam žal.

Andrej Studen

Sonja Anžič, Skrb za uboge v deželi Kranjski : socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2002 (Gradivo in razprave ; 22), 109 strani.

Ukvarjanje z zgodovino siromaštva in revežev, ki jih postavljamo ob bok širšega problema marginalcev in marginalnosti, je tipična tema, s katero se je spoprijela t.i. nova zgodovina, ki je mnogo prispevala h globjemu razumevanju mnogoplastnosti procesov marginalizacije. Med zgodovinarji, ki so se s svojim obravnavanjem revščine in marginalnosti najbolj uveljavili, je gotovo znani poljski zgodovinar židovskega rodu Bronislaw Geremek, katerega delo *Usmiljenje in vislice, s podnaslovom*

Zgodovina revščine in milosrčnosti, od leta 1996 lahko beremo tudi v slovenskem jeziku. V slovenskem zgodovinoписju je področje revščine ter skrbi za uboge bilo še do nedavnega dokaj neraziskano. Poleg nekaterih razprav starejših avtorjev (npr. Petra pl. Radicsa) naj na tem mestu omenim nekatere novejšje avtorje, npr. Žarka Lazareviča, ki je pisal o ubožni preskrbi v Ljubljani na prelomu 19. in 20. stoletja, Moniko Rogelj, ki je pisala o skrbi za revne v Kranju v drugi polovici 19. stoletja, ali pa najnovejšo razpravo Nataše Strlič o življenju ljubljanskih sirot v drugi polovici 18. stoletja.

Seveda pa se je z zgodovino siromaštva in skrbi za uboge ukvarjala tudi Sonja Anžič, avtorica knjige o socialni politiki na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918. Magistra zgodovine Sonja Anžič, arhivistka v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, je v svoji knjigi *Skrb za uboge v deželi Kranjski*, sicer njeni dopolnjeni magistrski nalogi, poskušala pregledno predstaviti najrazličnejše ukrepe in oblike dejavnosti na področju javne skrbi za uboge na Kranjskem od obdobja Marije Terezije do razpada dvojne monarhije (privatna skrb za uboge se v raziskavi omenja le v toliko, kolikor je nastopila v povezavi z javno), torej problematiko, ki je v slovenskem zgodovinoписju, kot rečeno, relativno slabo raziskana. Na kratko, gre za zgodovinski pregled socialne politike v okviru javne skrbi za uboge. Pri tem povejmo, da se je modernejši izraz socialna politika pojavil šele v drugi polovici 19. stoletja. K raziskovanju je arhivistko Anžičevo vzpodbudilo ohranjeno gradivo Armeninstituta, ki ga je uredila. Gradivo se je izkazalo kot izredno zanimivo, saj je prikazovalo pestro pahljačo oblik organiziranosti in dejavnosti na področju skrbi za uboge. Avtorico je pritegnilo do te mere, da se je posvetila raziskovanju oblikovanja in delovanja sistema skrbi za reveže in dobrotelnosti, pri tem pa se je omejila na ozemlje dežele Kranjske od srede 18. stoletja do leta 1918.

Dobrotelna dejavnost, ki se je v veliki meri izvajala zaradi sočutja in usmiljenja do revežev, hkrati pa je premožnejšim predstavljala sredstvo za dosego zveličanja, je bila v srednjem veku izrazito decentralizirana in v gledanju na siromaštvo ter pomoč revežem razločevalna. Pri ustanavljanju in vzdrževanju ustanov za reveže so bili poleg cerkve udeleženi tako deželni gospodje, kot meščani in meščanske korporacije ter cehi in mestne oblasti, v svojih stališčih glede pomoči revežem pa so natančno ločili med tistimi, ki si pomoči zaslužijo, in onimi, ki so sposobni za delo, pa nočejo delati in jim zato ne pripada pravica do pomoči. Najpogosteje so to skupino revežev uvrščali med klateže, klateštvo pa so preganjali in obsojali tako na cerkveni kot posvetni strani. Ob razlikovanju med "poštenimi" in "nepoštenimi" be-

rači je bila v srednjem veku milosrčnost, ki se je kazala v delitvi miloščin in darov v prid različnih cerkvenih ustanov, nekaj povsem običajnega, saj je med drugim predstavljala stalno obliko za odkup grehov minljivega življenja.

V dvajsetih letih 16. stoletja pa je prišlo v pogledih in družbeni praksi v odnosu do revščine do bistvenih sprememb, ki so bile posledica verskih sprememb (protestantizem), renesančne kulture in predvsem postopnega uveljavljanja zgodnjekapitalistične družbe ter kriz, ki so bile z njo povezane. Medtem ko je bila na podeželju revščina bolj pritajena, saj je bila sestavni del vsakdanjega življenja in družinskih ter sosedskih struktur, je v naraščajočih mestih dobila neslutene razsežnosti. Zato so se začenjale mestne oblasti vedno bolj vpletati v sistem delitve miloščin kot tudi institucionalne in individualne dobrotelnosti. Družbena zavest je začela dojemati berače (množico, ki ne dela) kot škodljivo dejstvo, zato je javna skrb za reveže postala bolj organizirana in vedno bolj centralizirana. Zlasti v 17. stoletju, ko je tudi Habsburška monarhija (zaradi tridesetletne vojne, turške nevarnosti, izbruhov lakot, kuge in epidemij nalezljivih bolezni) padla v hudo gospodarsko krizo, ki se je artikulirala na vseh področjih (v krizi proizvodnje in trgovine, v gibanju prebivalstva in stanju mest, v zatiranju kmetov in zlasti v veliki stiski nižjih družbenih slojev), so zahteve po centralizaciji in sistemski skrbi za reveže dobile nove razsežnosti. Pri tem so oblasti povsod še ostreje ločile med "pravimi" reveži in "klateškimi" berači, nad katerimi so poostrele nadzor in kaznovalno politiko. Sredi 17. stoletja se tako v nemških deželah pojavijo prve prisilne delavnice (*Zucht-häusern*), namen teh zavodov pa je bila korekcija in socializacija "škodljivih" ljudi, njihov režim pa je temeljil na delu in na privajanju k redu. Delo, pojmovano kot krepost, je odslej postalo državna zadeva.

Seveda je v 16. stoletju na področje socialnega skrbstva začela vdirati tudi nastajajoča država. Tudi v Avstriji je bila od 16. stoletja izdana cela vrsta vladarskih odredb (od *Ordnung und Reformation guter Polizei Ferdinanda I.* z dne 15. oktobra 1552 do *Bettlerschub- und Verpflegungsordnung Marije Terezije* z dne 22. novembra 1754), ki so že od samega začetka uveljavile načelo, da je skrb za uboge povezana z domovinsko pravico. Pahljača metod, s katerimi so začeli v dvajsetih letih 16. stoletja, se je počasi razpirala in naposled postala koherenten sistem, katerega glavne značilnosti so bile: represivni ukrepi, ki se kažejo v številnih prepovedih beračenja, izganjanje potepuhov in "tujih revežev", izbira upravičencev do podpore in merila zanjo, popisovanje in nadzorovanje beračev oziroma ljudi, ki so potrebni podpore, ter dolžnost podpirancev, da nosijo be-

raške značke ali da z drugimi zunanjimi znaki kažejo svoj položaj. Pregled nad domačimi berači so tako po graškem zgledu leta 1651 skušali dobiti tudi v Ljubljani, zato so jih popisali in jim dali pločevinaste značke, tržni pazniki, ki so jih imenovali "beraški strah", pa so morali paziti, da se ni med prave berače, zlasti ob tržnih dneh, vrnil kakšen pritepenec oziroma postopač in klatež s podeželja. Nadalje so se lotili ureditve finančnega položaja špitalov in oblikovanja skladov za pomoč revežem ter ustanavljanja posebnih uradov, ki so bili zadolženi za urejanje socialnih problemov. Tako je bila s cesarskim ukazom z dne 19. julija 1727 tudi na Kranjskem ustanovljena Komisija za reveže – Armencomission, katere glavni namen je bila gradnja ubožnih hiš po vsej deželi. Kljub vsemu pa je bila socialna politika v tem času – kot je ugotovila avtorica – še vedno predvsem predmet zaveznistev, kompromisov in sporov med različnimi družbenimi okolji in "skupinami pritiska", med laičnimi ustanovami in cerkvijo, med mesti in državno administracijo.

Vse od srede 18. stoletja pa do sprejema zakona iz leta 1883, ki je predpisoval ukinitvev župnijskih ubožnih inštitutov in določal, kako naj občine organizirajo skrb za uboge, je potekal intenziven proces poseganja države na področje socialne politike. Sem spadajo ustanovitev Dvorne komisije za dobrodelne ustanove na Kranjskem leta 1749 (delovala je do leta 1773, ko je njene posle prevzelo deželno glavarstvo), ukrepi za izboljšanje varnostnih razmer v mestih, ukaz Marije Terezije iz leta 1771, na podlagi katerega so vse dobrodelne zavode v Ljubljani združili v enega, pa dvorna uredba Jožefa II. iz leta 1787, s katero so ustanovili glavni ubožni fond, iz katerega so odtlej delili podpore potrebnim. Pomembna je predvsem uvedba in delovanje ubožnih inštitutov, ki so jih v letih 1782-87 vpeljali v posameznih avstrijskih deželah, tudi na Kranjskem. Župnijski ubožni inštituti, ki so bili organizirani v duhu cerkvenih bratovščin, so na Kranjskem začeli delovati po odloku notranjeavstrijskega gubernija iz leta 1784 in so bili temelj ubožne oskrbe v deželi. V Ljubljani so jih leta 1820 reorganizirali, kajti z razglasom ilirskega gubernija je bila v mestu vzpostavljena centralna ustanova za reveže, imenovana ubožni inštitut. Njegov namen je bil dvojen: pomagati ubogim in skrbeti za preprečevanje vzrokov, ki so vodili v revščino. Toda po letu 1850 oziroma 1860 je vedno več poslov ubožnega inštituta v Ljubljani začela prevzemati mestna občina s svojimi uradi. Župnijski ubožni inštituti pa so bili dokončno ukinjeni z zakonom leta 1883, ko so njihovo premoženje prenesli v upravo tedanjih političnih občin.

V nadaljevanju avtorica podrobneje predstavi domovinski zakon iz leta 1863, ki je vseboval vrsto

določil glede ubožne oskrbe v občinah (skrb za reveže je razglašal za zadevo političnih občin, s čimer je skrb za uboge postala sestavni del javne uprave), nato pa še ukinitvev župnijskih ubožnih inštitutov leta 1883 in nov Zakon, ki je natančno predpisoval dolžnosti občin do občinskih ubožcev.

Avtorica je v drugi polovici knjige podala še pregleden oris delovanja posameznih ubožnih ustanov na Kranjskem (špitalov, blaznic, sirotišnic, najdenišnic, ubožnih hiš, prisilnih delavnic in kaznilnic, hiralnic, zavodov za gluhoneme in nekaterih drugih socialnoskrbstvenih ustanov), ki so skrbele za bolne in onemogle oziroma kako drugače prizadete siromake, za sirote, najdenčke in pomoči potrebne, pa tudi ustanove, v katere so zapirali oziroma kjer so "postlali kranjskim vlačugarjem, lenuhom in potepuhom", pri čemer se je poleg na arhivsko gradivo v glavnem naslonila še na obstoječo (predvsem starejšo) literaturo.

Knjiga Sonje Anžič *Skrb za uboge v deželi Kranjski*, ki je že 22. zvezek *Gradiva in razprav*, torej zbirke, ki jo izdaja Zgodovinski arhiv Ljubljana, je zanimiva in koristna, saj lepo dopolnjuje in na več mestih tudi na novo osvetljuje problematiko skrbi za uboge. Upamo lahko, da ne bo zanimiva samo za ožjo skupino zgodovinarjev in arhivistov, temveč da bo pritegnila tudi zanimanje drugih strok (npr. sociologije, pedagogike, psihiatrije, medicine) in seveda tudi širšega kroga bralcev.

Andrej Studen

Slovenski farmacevti v naravoslovju : Zbornik referatov s simpozija ob 200-letnici rojstva Henrika Freyerja (1802-1866). Maribor : Mariborske lekarne, 2002, 454 strani.

Že dobro desetletje je mogoče spremljati prizadevanja Mariborskih lekarn Maribor na področju založniške dejavnosti s posebnim poudarkom na strokovnih besedilih iz zgodovine farmacevtske dejavnosti. Prav zato ne preseneča odločitev vodstva Mariborskih lekarn in njihovega direktorja Lovra Dermote, da so podprli organizacijo simpozija z naslovom *Slovenski farmacevti v naravoslovju* in ga vključili med prireditve ob jubileju zavoda, 40-letnici njenega delovanja.

Rezultat enodnevnega znanstvenega simpozija, ki je bil 14. junija 2002 v Mariboru, je zbornik 12 referatov. Obsega kar 454 strani. Uredil ga je Štefan Predin, od leta 2001 član Mednarodne akademije za zgodovino farmacije.

Prispevek *O življenju in delu Henrika Freyerja*, magistra farmacije in kustosa ljubljanskega in

tržaškega muzeja, je na podlagi biografskih in drugih dokumentov pripravil Štefan Predin. Avtor zaključuje, da si je Freyer dopisoval s sodobniki in je za svoje delo prejel številna priznanja, ki se kažejo med drugim tudi v članstvu v mnogih strokovnih in znanstvenih društvih. Na koncu sklene z ugotovitvijo, da so o njem pisali različni avtorji, a kljub temu še nimamo celovite ocene njegovega dela in življenja.

Dr. Aleš Krbavčič nam v referatu z naslovom *Magister farmacije Henrik Freyer 1802-1866 kot lekarnar med letoma 1822 in 1832* uvodoma razkrije njegovo izobraževanje, nato pa analizira nekatere ohranjene recepte, ki jih je Freyer zapisal med lekarniškim delom. Avtor ugotavlja, da je Freyer zelo skrbno spremljal sodobno materio mediko, saj so recepture v skladu s podatki iz sočasne literature. Avtor pa tudi opozori, da bi vsaj dva primera Freyerjevih receptov zaslužila tudi eksperimentalno razlago.

Tone Wraber je napisal prispevek *Henrik Freyer kot botanik*. Pri tem ugotavlja, da rastlinslovne raziskave predstavljajo le del njegove raznovrstne dejavnosti. Freyer je svoja opažanja skrbno zapisoval, a je relativno malo objavljaj. Avtor v prispevku zaključuje, da se je Freyer temeljito lotil obravnave flore na Kranjskem in Koroškem, vendar načrtovanega dela iz mnogih razlogov ni končal. Kot paradoksalno je navedel tudi to, da je bil Freyer pisno najmanj uspešen ravno na tistem področju, ki mu je bilo najbolj pri srcu. Njegovo najobsežnejše botanično delo, to je rokopis o rastlinskih imenih, je uporabil B. Šulek za svoj "Jugoslovanski imenik bilja", ki pa ga Freyer ni več dočakal.

Med slovenske farmacevte, ki so se uvrstili med zaslužne botanike in farmakognoste, spada tudi Žiga Graf (1801-1838). Bil je Freyerjev sodobnik in prijatelj. Štefan Predin je pripravil prispevek z naslovom *Iz življenja Žiga Graf*, ki je le dopolnjen izsek monografije z naslovom *Žiga Graf*, slovenski florist, kemik in lekarnar, ki jo je Štefan Predin izdal leta 1997.

Štefan Predin je na simpoziju predstavil tudi referat *Alojzij Benkovič (1867-1934) in imena slovenskih rastlin*. V njem ugotavlja, da Benkovič ni bil samo izredni jezikovni talent, ki je prevajal prozo in poezijo iz tujih v slovenski jezik, ampak je bil tudi zbiratelj slovenskih imen rastlin in zdravilnih rastlin. Zbiral jih je na službenih poteh po Sloveniji in jih objavil v dveh strokovnih člankih. Avtor v nadaljevanju razčleni Benkovičev "Imenik zdravilnih rastlin" in jih primerja z imeni, ki sta jih poznala Graf in Freyer, poznejšim delom M. Karlina, imeni, ki se pojavljajo v Slovenskem pravopisu iz leta 1962 in najnovejšim Slovarjem slovenskega knjižnega jezika. Bralec tako dobi lepo podobo razvoja slovenskega rastlinskega imenstva skozi čas.

Dr. Andrej Umek je v sestavku z naslovom *Prof. dr. Pavle Bohinc in slovenska farmakologija* predstavil delo farmacevta, še zlasti farmakognosta Pavla Bohinca (1911-1991), avtorja več strokovnih in poljudnih knjig. V javnosti je znan tudi po tem, da si je celo življenje prizadeval za razvoj farmakognozije na slovenskih tleh.

Romana Predin je v prispevku *Janez Kromar, magister farmacije – izjemen poznavalec zdravilnih rastlin* predstavila avtorja mnogih del o zdravilnih in strupenih rastlinah. Pisal je tudi o gobah, gojenju, nabiranju, predelavi in izvozu zdravilnih zelišč ter o boleznih, ki jih lahko z zelišči ozdravimo. V svojih delih je opozarjal tudi na varovanje rastlin, saj te ne bi smele biti le surovine za farmacevtsko industrijo, ampak predvsem naravno bogastvo in dediščina, ki jo je potrebno ohraniti za prihodnje rodove.

Dušan Valenčič, mag. farm. in specialist s področja zdravilnih rastlin, se je med prvimi v Sloveniji načrtno lotil gojenja in predelave zdravilnih rastlin. V ta namen je leta 1953 ustanovil poskusno postajo za zdravilne rastline v Bizoviku in Goričanah. Svoje znanje in izkušnje je objavil v številnih člankih in v knjigi z naslovom *Gojenje zdravilnih rastlin in dišavnic*. Avtorica članka *Dušan Valenčič (1912-2001) – gojitelj zdravilnih rastlin in vnet zagovornik farmacevtske stroke* je Matejka Kumperščak Duh.

Boža Janžekovič je v prispevku *Slovenske knjige o zdravilnih rastlinah* predstavila preteklost nastajanja slovenskih knjig o zdravilnih rastlinah. Začetki pisanja tovrstne strokovne literature segajo v 16. stoletje. V prispevku je predstavila tako rokopisne ljudsko medicinske bukve kakor tudi dela, nastala po 18. stoletju. Avtorica ugotavlja, da v Sloveniji obsega seznam knjižnih publikacij o zdravilnih rastlinah več kot 400 naslovov in da zanimanje za tovrstno tematiko pri sodobnih bralcih ne upada.

Leopold Mikec Avberšek se je v prispevku *Zdravilstvo v izdajah Mohorjeve in Prešernove družbe* lotil bibliografske predstavitve monografij ter člankov in prispevkov v koledarjih. Skupaj je obdelal 252 bibliografskih enot po kronološkem zaporedju. Najstarejša bibliografska enota je iz leta 1853, najmlajša pa iz leta 2001. Pri pripravi prispevka se je avtor srečal z nekaterimi težavami, med njimi izpostavlja predvsem relativno nedostopnost nekaterih izdaj in nenatančnost že izdelanih bibliografij.

Petra Ozmec in Marija Fišer-Perič sta v prispevku *Arcnijske bukve* za objavo pripravili rokopis "Arzniške bukve" iz 18. stoletja, ki ga hranijo v Pokrajinskem arhivu Maribor. Poleg transliteracije rokopisa sta avtorici delo še "prevedli" v sodoben slovenski jezik. Na koncu sta dodali seznam zdravilnih rastlin in učinkovin, ki se pojavljajo v rokopisu.

Zadnji v zborniku je prispevek Štefana Predina *Alozij Benkovič (1867-1934) prevajalec*. Avtor je želel s kratkim izborom Benkovičevih prevodov iz poezije predstaviti njegove dosežke tudi na tem področju. Kljub temu, da avtor še vedno pogrša celovitejšo oceno njegovih del, pa zaključuje, da bi bili Slovenci brez Benkovičevih naporov prikrajšani za marsikatero delo iz zakladnice evropske proze in poezije, ali pa bi morali to še dolgo čakati.

Miroslav Novak

Štefan Predin, O lekarnah na Celjskem od Mozirja do Podčetrka. Celje : Celjske lekarne, 2002.

Avtor publikacije Štefan Predin, mag. farm., se je ob prelomu stoletja lotil raziskovanja razvoja lekarništva na celjskem območju. Geografski pojem "Celjsko" uporablja za celotno področje nekdanje okrajne in okrožne upravne oblasti s sedežem v Celju. To pa ima na tem področju prav posebno mesto. Po znanih podatkih je bilo Celje prvo mesto na južnem Štajerskem, ki je dobilo javno stanovsko lekarno že ob koncu 16. stoletja. V publikaciji je predstavljenih 12 lekarn s celjskega območja, temu pa sledijo še povzetki celotne vsebine v slovenskem, angleškem in nemškem jeziku.

V prvem poglavju je avtor predstavil najstarejšo lekarno v Celju, ki se je pozneje imenovala "Lekarna pri orlu". Njeno preteklost je mogoče po arhivskih virih slediti v letih 1577 in 1578. Prvi znani lekarnar v Celju naj bi bil Adam Schwayger. Njemu je sledila vrsta lekarnarjev, med katerimi zaznamo ostre konkurenčne boje, kar kaže, da je bila to skozi zgodovino zanesljiva in donosna služba. Nemirno zgodovino te lekarne je avtor zaključil leta 1950.

Drugo lekarno so v Celju imeli že v začetku 17. stoletja, a so jo sredi 18. zaprli. Poznejša prizadevanja za vzpostavitev druge lekarne v Celju so bila dolgotrajna in mnogo poskusov je propadlo. To je uspelo šele leta 1878 z odprtjem "Lekarne pri Mariji Pomagaj". Avtor nam razkrije njeno preteklost do leta 1949. V tretjem poglavju spoznamo tretjo lekarno v Celju, "Lekarno pri križu", ki so jo odprli šele po več neuspešnih pobudah po prvi svetovni vojni. Njeno ustanovitev in delovanje je zaznamoval lekarnar Fedor Gradišnik, ki je bil znan kulturni, politični in narodni aktivist. V času, ko je v Evropi že divjala druga svetovna vojna, je mag. ph. Ivan Hubad sprožil postopek za ustanovitev četrte lekarne v Celju, opisane v če-

trtem poglavju. Formalno je bila ustanovljena v drugi polovici leta 1940, a so višje oblasti odločbo o ustanovitvi preklicale za tri leta. Četrta lekarna je tako ostala le na papirju.

V petem poglavju nam avtor predstavi lekarno v Rogaški Slatini. Lekarniška dejavnost je bila tam tesno povezana z izviro in uporabo zdravilne vode. Najprej v obliki sezonske lekarne, ki je delovala že leta 1835, javno lekarno pa so ustanovili leta 1910 in je obstajala do leta 1949, ko je bila podržavljena.

V šestem poglavju je predstavljena zgodovina lekarne v Podčetrtku. Začetke lekarništva na tem področju moramo iskati v pavlinskem samostanu v Olimlju, ki pa je bil ukinjen leta 1782. Koncesijo za upravljanje lekarniške dejavnosti je nato leta 1836 dobil Ernst Valentin. Zgodovini lekarne v Podčetrtku lahko sledimo vse do nacionalizacije, ko nastane Okrajna lekarna Podčetrtek.

Pri opisovanju zgodovine lekarne v Slovenskih Konjicah v sedmem poglavju se avtor uvodoma dotakne nekdanje samostanske lekarne v Žičah, ki je oskrbovala prebivalstvo tega kraja vse do ukinitve samostana leta 1782. Javno lekarno pa so Konjice dobile šele leta 1861. Za to lekarno avtor navaja, da je bil tako njen ustanovitelj kot večina poznejših lastnikov in zaposlenih češkega rodu, zato so jo imenovali tudi češka lekarna. Po drugi svetovni vojni je bila med prvimi podržavljena in je iz nje nastala Okrajna lekarna Slovenske Konjice.

Osmo poglavje je namenjeno predstavitvi lekarne v Šoštanju. Pobuda za njen nastanek je iz leta 1919, leta 1920 pa je lekarna že delovala. Avtor nam razkrije usodo zavednega podeželskega lekarnarja Vrabiča, ki se je komajda prebijal skozi življenje, ob tem pa mu je okupator še zaplenil lekarno, njega pa poslal v izgnanstvo. Vrabič se je od tam sicer srečno vrnil, a so mu lekarno leta 1949 podržavili.

V devetem poglavju je predstavljena zgodovina lekarne v Žalcu. Tu je lekarno z imenom "Lekarna pri sv. Nikolaju" leta 1928 ustanovil Beno Karčič. Lekarno je obdržal do leta 1949, ko so jo podržavili, po tem pa je v njej ostal do upokojitve kot upravnik.

V zdraviliškem kraju Laško so ustanovitev javne lekarne preprečevali predvsem krajevni zdravniki, ki so imeli svoje hišne lekarne. Do ustanovitve lekarne je prišlo šele leta 1932. Lekarna se je imenovala "Lekarna pri sv. Vidu". Lastnik Vekoslav Ujčič pa je doživel podobno usodo kot njegov kolega v Žalcu. Mnoge podrobnosti o razvoju te lekarne najdemo v desetem poglavju.

V enajstem je predstavljena lekarna v Mozirju, ki so jo odprli leta 1934. Imenovala se je "Lekarna pri zlatorogu". V času druge svetovne vojne je bila izpraznjena, zato so jo morali zapreti, lastnico Zoro

Volovšek – Zore pa so prestavili v Podčetrtek. Po vojni je oblast lekarno najprej zaplenila, nato jo je vrnila lastnici in leta 1949 podržavila.

V dvanajstem poglavju je predstavljena lekarna na Vranskem, ki jo je Nazir Ljubič odprl leta 1938. Med drugo svetovno vojno ga je okupator zaradi sodelovanja z NOB poslal v koncentracijsko taborišče, kjer je dočakal konec vojne. Po vrnitvi je nadaljeval svoje delo na Vranskem vse do podržavljenja lekarne, pozneje pa je bil aktiven v farmacevtski dejavnosti v Celju.

Če pogledamo na celoto publikacije, lahko sklenemo, da se je avtor na podlagi dostopnih arhivskih in drugih virov dotaknil tako usod posameznih lekarnarjev, kakor tudi številnih podrobnosti, ki v mozaiku odslikavajo delo in vlogo lekarn, njihovih lastnikov in sodelavcev znotraj lekarniške dejavnosti. Pogosto pa to postavi v interakcijo s splošnimi ali lokalno omejenimi zgodovinskimi danostmi. Na ta način zelo uspešno integrira analitične podatke v sintetično zaokrožene celote, ki odsevajo predstavitev posameznih lekarn in lekarniške dejavnosti na širšem celjskem območju.

Po opravljenih raziskavah je prišel do zaključka, da se osnovne značilnosti zgodovinskega razvoja in postopnega širjenja mreže javnih lekarn na Celjskem bistveno ne razlikujejo od ostalih predelov, ki ga označujemo s historičnim pojmom "Štajerska". To pa je tudi razumljivo, saj je bil v preteklosti to enoten prostor, kjer je že relativno zgodaj prihajalo do velike interakcije in pretoka znanja, še posebej na farmacevtskem področju.

Knjižni vložek obsega 270 strani. Vsako poglavje zaključuje spisek virov in literature. V opombah so razloženi manj znani pojmi ali dejstva, sorodstvene ali druge povezave oseb, ki se pojavljajo v besedilu. Knjiga je opremljena z bogatim slikovnim materialom, pogosto pa je to tudi objava arhivskih virov. Knjigo so založile Celjske lekarne in na ta način obeležile petdeseto obletnico dela celjske podružnice Slovenskega farmacevtskega društva.

Miroslav Novak

Goriški spomini : sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830 – 1918 [zbral in uredil Branko Marušič]. Gorica : Goriška Mohorjeva družba, 2002, 494 strani.

Čeravno je 1000-letnica prve omembe Gorice (in Solkana) ter njenega obeleževanja že prešla, je pomembnost tega dogodka, predvsem pa zasedanost Gorice v (slovenskem) zgodovinskem spominu brezčasna. Takšna postaja tudi zaradi vne-
me, vztrajnosti in zgodovinarske zagledanosti v to

mesto urednika *Goriških spominov* Branka Marušiča. Zbral, uredil in z opombami je opremil 48 spominskih zapisov 42 sodobnikov, ki so se spominjali življenja in dogodkov v Gorici in na Goriškem od sredine 19. stoletja do konca prve svetovne vojne. Na pot jih je pospremil z uvodom, s katerim knjiga že na samem začetku doseže enega od vrhuncev, saj razgrinja široko razpelo pisanja in piscev o Goriški in na Goriškem v zelo širokem časovnem obdobju in ki jih *Goriški spomini* zaradi omejitev, ki jih je postavil urednik, ne vključujejo.

Spomini in njih zapisi so prvovrsten zgodovinski vir, ki jih je časovna oddaljenost od dogodkov pregnetla in jim je avtor bolj ali manj zavestno dodal ali odvzel vsebine, ki se jih je želel spominjati. Gorica je doslej doživela mnogovrstne obravnave, med katerimi izstopa zbornik leposlovnih objav *Gorica v slovenski književnosti. Izbor poezije in proze* (Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1996), ki jih je zbrala in uredila Lojzka Bratuž in potrjujejo pomembno mesto, ki ga je v preteklosti imela Gorica kot središče Poknežene grofije Goriško – Gradiške za kulturni, politični in gospodarski razvoj Slovencev v tem delu slovenskega narodnega ozemlja. Ob tem morebiti ne gre prezreti dejstva, da na Goriškem in v Gorici živeči Italijani ne zmorejo ali ne premorejo dela, ki bi na podoben način pisalo o njihovi vlogi in mestu v življenju nekdanje deželne prestolnice.

V *Goriških spominih* kronološko najdlje segajo spomini Štefana Kociančiča, zapisani leta 1867, ki govorijo o času okoli leta 1830. Pred letom 1900 so svoje spomine zapisali Andrej Marušič, Franc Podgornik in Andrej Gabršček; izpred leta 1915 so spominski zapisi Josipa Vošnjaka, Franca Carlja, Mihe Zege, Janka Lebana, Josipa Mlekuža, Antona Šaplje, Franceta Oblaka, Anteja Bega, Henrika Tume in Dragorina Trea. Večje je število zapisov, ki so nastali v času med obema vojnama. Njihovi avtorji so Fran Šuklje, Ferdinand Seidl, Josip Srebrnič, Anton Breclj, France Kremžar, Metod Golmajer, Pavel Plesničar, Fran Žnideršič, Vladimir Knaflič, Bogumil Vošnjak, Janko Likar, Alojz Novak, Fran Merljak in Fran Göstl, med drugo svetovno vojno je spomine zapisal Virgil Šček, po vojni pa so jih pisali še Saša Šantel, Anica Lokar, Venó Pilon, Vojeslav Mole, Hinko Klavora, Alojz Gradnik in Fran Vatovec. Vsebinsko lahko izbrane zapise razdelimo na maloštevilne o revolucionarnem letu 1848, čitalniškega in taborskega gibanja se je spomnilo devet piscev, ostali pa se bolj ali manj neposredno spominjajo politične dejavnosti goriških Slovencev. Poseben sklop so spominski zapisi o posameznih osebnostih, razvoju šolstva, gospodarskih vprašanjih in povezavah Gorice z drugimi kraji. Prva svetovna vojna, ki je z bojiščem na Soči temeljito pretresla življenje v Gorici in njeni širši

okolici, je tako zaradi številčnosti, razmeroma bogati tiskani prisotnosti in obsežnosti zajeta "le" skozi spomine na izbrana pričevanja o civilnem življenju v času vojne. Veliko vrednost dajejo knjigi tudi opombe, v katerih so predstavljeni vsi pisci, osebe, dogodki ali pojmi, ki se pojavljajo v zapisih. Fotografije večine piscev odpirajo nove predstave o njih, saj smo o njih doslej morebiti le brali.

Semeniški profesor, jezikoslovec, poliglot in utemeljitelj slovenskega domoznanstva na Goriškem Štefan Kociančič se je v *Goriške spomine* zapisal z dvema prispevkoma. Članek *Nekdaj in zdaj* je izhajal v sedemdesetih letih 19. stoletja v goriškem tedniku *Glas*, v njem pa se Kociančiču toži po časih, ko je imel denar še neko vrednost, ko so vsak dan k "žegnu" hodili stari in mladi, ko še ni bilo ne liberalcev ne konservativcev in so bili še vsi "mirni in spokojni; ali po letu 1847 je začelo tudi pri nas vreti, politiške stranke so ena za drugo začenjale se prikazovati in glavo povzdigovati in z njimi mnoge nezadovoljnosti, kregov in preprirov". Po letu 1848, slabo zapisanem v Kociančičevem spominu, je šlo tako v političnem kot tudi v preprostem vsakdanjem življenju vse narobe, slabe so bile letine, drugače so gradili hiše, postave so bile premile do tatov, šolski red je bil postavljen na glavo, versko življenje nezadovoljivo, ker so vdrle nove vere. Zato skrušeno zaključuje: "Pa mislim, da ne bi mogel hitro do konca priti, ako bi hotel vse naštet, kar je bilo nekđaj, in kar je zdaj, posebno, kar je bilo nekđaj bolje in zdaj je slabše."

Leta 1867 je nastal drugi objavljeni avtobiografski spis *Vse se spreminja – vse mine!* V njem v kratkih vrsticah prehodimo Kociančičevo življenjsko pot in predvsem njegovo učeče obdobje. Leta 1848 in volitev državnega poslanca v dunajski državni zbor v Cerknem se je spomnil v zapisu *Kako so volili prvič državnega poslanca v naših gorah* dolgoletni kobariški dekan Andrej Jekše. Za zgodovinski prikaz tega prelomnega leta, ki ga je spisal zgodovinar Simon Rutar in nosi naslov *Pred petdesetimi leti. Spominski list iz domače zgodovine*, je urednik naredil izjemo, ker ne gre za sponinski zapis, pa je vendarle urednikova izbira razumljiva, saj je prisotnost revolucionarnega leta v goriških spominih sicer zelo skromna. Peti avtor, brez podobe in imena, je *Star Goričan*, ki pripoveduje o dogodkih *Pred pol stoletja*, zapis pa je bil objavljen v tedniku *Novi čas* 24. decembra 1914. Osrednjo pozornost je namenil času, ko "se je v Gorici prepevalo po vseh goriški farnih cerkvah ... v slovenskem jeziku." Zdravnik in politik Josip Vošnjak se je v *Goriške spomine* zapisal s spomini na *Šempaski tabor*, ki so ga 18. oktobra 1868 pripravili goriški mladoslovenci, medtem ko se "na Kranjskem ... nič niso ganili". Odlomek iz spominov zgodovinarja in politika Frana Šukljeta, ki je "kot tak 'prekucuh'" šel z Dunaja v Gorico, se na

naša na čas spora med goriškimi mlado- in staroslovenci, ko so prvi začeli bojkotirati čitalniške prireditve in konec leta 1872 naposled priredili samostojno narodno slavnost Prešernu v čast. Drugi Šukljeta spominski zapis *Goriška realka* piše o neprav ugodnih razmerah in učiteljih v tem šolskem zavodu v istem obdobju, ko so z Dunaja prišli *liberaluhi* in se vneto lotili boja proti starinom.

Leta 1906 je izšla slavnostna številka časnika *Soča*, ki je bila v celoti posvečena dr. Karlu Lavriču, in pet spominov nanj vsebujejo tudi *Goriški spomini*. Finančni uradnik Tolminec Fran Carli je napisal *Moje spomine na dr. Lavriča*, ki je bil "mlad, čvrst mož, temne polti, krepkih potez in sploh izraznega obraza, pravi jugoslovanski tip, pa nemško odgojen", ki je "med ljudstvom slovel kot izvrsten, ljudo ljub odvetnik." Miha Zega, pedagog, gospodarstvenik, čitalničar in politik, se je v *Spominih na ranjkega dr. K. Lavriča* spominjal obdobja, ko je pri slavnem odvetniku, "ki mu je bilo dobro znano, na kako nizki stopnji narodne prebujenosti je še naš narod", delal kot pisar. Anton Šaplja je opisal čas, ko je bil *Dr. Lavrič v Ajdovščini*, ki je bila do leta 1864 "vsa skozi in skozi nemška." Ko pa je tega leta prišel "neutrudljivi in nesebičen narodni boritelj", se je zbudil narod na Primorskem in v Vipavski dolini, saj je takoj organiziral pevsko društvo, prirejal veselice in sklical veliki tabor v Šempasu. *Spomin na dr. Lavriča* je zapisal tudi učitelj, pesnik, pisatelj in glasbenik iz Kanala Janko Leban, ki so ga srečanja z dr. Lavričem zelo prevzela; ob novici, da je "dr. Lavrič v Gorici prostovoljno šel v smrt", pa je spisal pesem *V spomin na blagoga moža*. Tolminski davčni uradnik Josip Mlekuž je Lavriča spoznal leta 1855 in se z njim srečeval do Lavričeve smrti leta 1876, svoj spomin pa zapisal v prispevku *Uradniški glas o dr. Lavriču*. Obširni in tudi v monografski obliki objavljeni so spomini Franceta Oblaka *Doktor Karol Lavrič in njegova doba*, v katerih tudi skozi Lavričeva in še nekatera druga pisma prikazuje predvsem njegovo narodnoubuditeljsko delovanje.

Epizoda iz kulturne zgodovine goriške ali košček zgodovine goriškega c-kr. gimnazija je spominski zapis ene osrednjih osebnosti slovenstva na Goriškem, duhovnika Andreja Marušiča, ki mu je bila pritožba v goriškem deželnem zboru o odpravi slovenskega in italijanskega jezika pri petju v šolah, pevskih tečajih in cerkvah leta 1893 povod, da je podal nekaj zgodovinskih črtic in pojasnil o šolski organizaciji na Goriškem in vlogi petja, ki "samo na sebi tedaj, pa tudi jezik, v katerem se poje, sega globoko v odgojo in kulturno zgodovino". Publicist in vnet zagovornik "kulturnega panslavizma" Franc Podgornik je opisal svoja uredniška leta pri časniku *Soča* v zapisu "Soča" v letih 1880-1882. V leto kasneje segajo spomini

pravniku Frana Vidmarja *Gorica v letih 1882-1883. Spomini starega Goričana*, ki se je spomnil postanka hrvaškega rodoljuba in škofa dr. Juraja Strossmayerja v Gorici, državnega poslanca dr. Josipa Tonklija, obiska cesarja Franca Jožefa, smrti francoskega pretendenta Bourbona Henrika V. ter tedaj gimnazijskega kateheta Andreja Marušiča. Politik, publicist in založnik, eden velikih goriških Slovencev Andrej Gaberšček se je v *Goriške spomine* zapisal s *Črticami iz politične zgodovine Goriške* in s prispevkom "Soča" pod sedanjim uredništvom, ki jo je Gaberšček prevzel v letu političnega razkola med goriškimi Slovenci leta 1889. Kako je kot *Suplent in profesor 1887-1915* služboval v Gorici piše prirodoslovec Ferdo Seidl, ki je "kot naravoznanec ... prepotoval vso deželo Goriško-gradiščansko in jo proučeval botaniško in geološko in kolikor moči tudi zoološko".

Violinist in komponist Saša Šantel je pustil *Spomine*, katerih del o goriškem obdobju je objavljen v pričujoči knjigi in ponazarjajo zanimivo podobo življenja te meščanske družine v Gorici do prve svetovne vojne, ko so jo morali kot begunci zapustiti in se zateči v Krško. Obenem pomenijo nadaljevanje družinske kronike Šantlovih, ki sta jo pisala že oče Anton in mati Avgusta. Teolog in od leta 1923 krški škof Josip Srebrnič je spisal spomine na svojega ravnatelja v goriškem Andreanumu ter škofovskega predhodnika v prispevku *Dr. Anton Mahnič v goriškem deškem semenišču*. Kritično je ocenil obdobje Mahničevega ravnateljstva, ki se mu navkljub veliki naklonjenosti do dijakov zaradi dvojnega urednikovanja in profesurc ni mogel posvetiti v tolikšni meri, kot bi bilo pričakovati. Čez drn in strn skozi življenje so naslovljeni obširni spomini učitelja Hinka Klavore, objavljen pa je njihov "goriški" del o obdobju od konca 19. stoletja do začetka prve svetovne vojne, ki opisuje narodnostne in politične razmere na Goriškem. Spomini umetnostnega zgodovinarja Vojeslava Moleta *Iz knjige spominov* vsebujejo tudi del *Otroška in mladostna leta* o času, ki ga je avtor preživel na Goriškem (Kanal, Sežana, Trst). Zdravnik Anton Breclj je ob smrti goriškega "največjega kulturnega delavca" dr. Antona Gregorčiča napisal nekrolog *Dr. Anton Gregorčič in stranka*, v katerem je nakazal genezo političnega razhoda med goriškimi Slovenci. Uradnik Janko Likar je v zapisu *Pred dvajsetimi leti* pisal o združevanju slovenskih notarskih uradnikov v Gorici v letih 1908-1909 in izdajanju lista Slovenska pisarna. Čevljar in leta 1927 edini socialistični poslanec v beograjski Narodni skupščini Josip Petejan je v zapisu *Na Goriškem* opisal svoje delovanje v goriški JSDS, katere prvi profesionalni tajnik in blagajnik je postal leta 1909. Časnikar in politik France Kremžar, ki je v Gorico prišel leta 1906, je goriško zgodovino opisal v melanholičnem zapisu s simboličnim na-

slovom *Goriška pomlad*, v katerem se je posvetil narodnostnim in družbenim razmeram, ki jih je tudi sam sooblikoval. Slikar in grafik Veno Pilon je leta 1965 spisal spomine *Na robu* in v prvih treh poglavjih iskriivo in zanimivo opisal otroška in mladostna leta v Ajdovščini ter šolanje na realki v Gorici. Edina ženska, ki se je zapisala v *Goriške spomine*, je Ajdovka Anica Lokar s *Spomini 1897-1945*. Tukaj objavljeni obsegajo čas njene mladosti, prve službe, prve svetovne vojne in italijanske zasedbe Primorske leta 1918. Uvodoma nas tudi seznanja s svojim svetovnim nazorom, ko zapiše, da je pripadala "komunističnemu gibanju bodočnosti, toda onemu, ki sem ga doživela po 1920, ne pripadam več", vendar pa je ta "izbira" vplivala na njeno celotno življenjsko pot.

Leta 1937 so v Ljubljani odkrili spomenik pesniku Simonu Gregorčiču, kar je bila pravšnja priložnost, da je domoznanski pisec Pavel Plesničar obudil spomin na odkritje spominske plošče pesniku v Rihemberku trideset let poprej, ki pa se ni moglo izogniti strankarskim primesem in so ga obeležili le posamezniki iz ene politične stranke. O združništvu je v *Spominih iz združniškega dela* pisal odvetnik, publicist in politik Henrik Tuma in v njih razpravlja o razmerah v združništvu po likvidaciji solkanske mizarske zadruge in o splošnih gospodarskih razmerah na Goriškem v zadnjem desetletju 19. in v prvem desetletju 20. stoletja. Nadaljevanje polemike iz Tumovih spominov je objava *Nekaj pojasnil h goriškim spominom dr. Tume in nekaj paberkov z združnega polja*, ki jih je spisal odvetnik in goriški javni delavec ter Tumov sodelavec Dragotin Treo, ki se je pisanja lotil zato, ker je bilo vse skupaj "videti skozi barvano steklo pisateljevih lastnih očal in ne bilo bi prav, ako bi sodobniki molče pritrdili nekaterim smelim trditvam pisateljave avtosugestije". Jeseni 1944 je duhovnik in javni delavec Virgil Šček pri nedeljski maši govoril o svojem življenju in delu. Pričevanje je nastalo zato, ker so ga obtožili, da je fašist in narodno nezaveden ter zato zasluži smrt. Javni delavec in odvetnik Vladimir Knaflič je leta 1939 ob desetletnici smrti slovenskega liberalnega politika Gregorja Žerjava napisal spominski zapis za dnevnik Jutro, v *Goriških spominih* pa nosi naslov *Goriška doba dr. Gregorja Žerjava*, v katero se je proti koncu svojega življenja v spominih vedno znova vračal. Kot potovalni učitelj in organizator šolske Družbe sv. Cirila in Metoda je na Goriško v letih 1909 do 1915 večkrat prihajal publicist Ante Beg in zato so nastali tudi *Spomini na Goriško*, po kateri je kot "kranjski Janez" zadnjič korakal 1918. leta, ko je bil kot upornik s sodrugi poslan v Tolmeč (Tolmezzo) in so morali 28. oktobra odkorakati proti Pontebbi, ne da bi vedeli za konec vojne. Toda skoval je zaroto in s skupino 30 soborcev dezertiral čez Rezijo, proti Učji, v

Žago, do Kobarida in do železniške postaje pri Sv. Luciji, kjer so pričakali in zasedli vlak proti Jesenicam. Divača se je zapisala v *Spomine poštnega uradnika Ferdinanda Kariža na Divačo pred prvo svetovno vojno*, ki je bil še posebej "občutljiv" na tamkajšnje nemčurje ali poštno pečate, ki so iz malomarnosti nosili napis Divacca.

V *Goriške spomine* so se še posebno zapisali tisti, ki se nanašajo na čas Velike vojne. Pesnik Alojz Gradnik je prvo svetovno vojno doživljal *Med svobodo in nasiljem*. Pred vojno je bil preiskovalni sodnik v Gorici, na dan mobilizacije je bil aretiran zaradi veleizdaje, srbofilstva in špijonaže, novembra 1914 je bil izpuščen ter tik pred izbruhom vojne z Italijo poslan k okrajnemu sodišču, ki se je iz Gorice preselilo v Cerkljo ter se vrnilo v začetku leta 1918. Spomnil se je tudi konca vojne ter nastopa narodne vlade v Gorici, žal pa tudi vkorakanja italijanske konjenice 7. novembra 1918. France Kremžar je dvajset let po koncu vojne napisal spomine *Pred dvajsetimi leti na Goriškem* in opisal utrip v mestu v prvih mesecih vojne. Psihiater in primarij goriške umobolnice Fran Göstl je svoje spomine na Goriško v vojni zapisal v odlomku iz avtobiografije *V Gorici za svetovne vojne*. S strokovnim očesom je opazoval vojno gibanje v mestu, zapisal dogodke, ki so ga prizadeli in dosegli višek z odprtjem soškega bojišča. Zaradi srđitih bojov in številnih nevarnosti se je morala, tako kot večina Goričanov, umobolnica z osebjem in bolniki vred izseliti v Kromeriz na Moravskem. Do konca življenja se je zapisal v spomin pravnika Bogumila Vošnjaka 3. februar 1915, opis tega dne pa je avtor naslovil *Pobeg*. Ko se je srečno vrnil z galicijskega bojišča, je *"zapustil cesarstvo laži in hipokrizije"* ter ves čas vojne deloval kot jugoslovanski politični emigrant. O tem, kako so nastop vojne z Italijo pričakali v Kobaridu nastanjeni avstrijski črnovojniki, piše učitelj in tedanji črnovojniki Fran Merljak v zapisu *Na birkaštno nedeljo 1915 v Kobaridu. Spomini ob dvajsetletnici italijanske vojne napovedi*. Časnikar Fran Vatovec je vojni čas opisal skozi spomine na svojo mater z naslovom *Moja mati*, ki je svojim otrokom rada pripovedovala o kulturnem in literarnem življenju v Gorici in Solkanu, z vojno na Soči pa je postala stebber svoje begunske družine. Pod psevdonimom X so bili leta 1927 objavljeni v dnevniku Slovenec spomini *Pred desetimi leti na Goriškem*, ki jih je morebiti spisal črniški župnik Alojz Novak, v njih pa beremo o vojnih razmerah ter odmevih na Majniško deklaracijo. Pripadnik 2. gorskega strelskega polka, ki se je uprl konec oktobra 1918 v Codroipu in so *"na vso jezo ... pometali s kap 'Korlna' in si nadeli na njegovo mesto slovenske trakove"*, Metod Golmajer je opisal, kako je polk odkorakal *V Gorico*, ki so jo varovali *"pred domov hitečo avstrijsko armado"*, in v njej gos-

podarili do 7. novembra 1918, ko je moral polk mesto zapustiti. Anton Brecejl je v drugem spominskem zapisu, ki je objavljen v zborniku, opisal čas *Ob prevratu na Goriškem*, ko je *"navzklic vsem grozotam ... vladalo med goriškimi Slovenci veselo in upa polno razpoloženje"*.

Klasični filolog Fran Žnideršič je napisal spomine *Izprehodi ... s pokojnikom dr. Hilarijem Zarnom*. S teologom in veroučnim učiteljem se je avtor rad sprehajal in se pogovarjal tudi o povsem vsakdanjih stvareh. V *slovo!* je spisal Henrik Tuma, ko so mu italijanske oblasti odrekle italijansko državljanstvo oziroma mu postavile pogoje, ki so bili zanj nesprejemljivi. Zato je leta 1924 zapustil Gorico ter se preselil v Ljubljano. Obenem pa zaključuje tudi obsežne *Goriške spomine*, ki z vsakovrstnimi spoznanji izpolnjujejo naše vedenje o goriški preteklosti, politični, narodni, gospodarski, verski, kulturni ali povsem vsakdanježivljenjski. Povsem neposredno, včasih popravljen ali prirejeno nas popeljejo v deželo, mesto in med ljudi, ki so živeli v dobah, ki jih zajemajo spomini, ali doživeli dogodke, o katerih pišejo. Prislunhno lahko govorici, načinom občevanja in razumevanju časa ter prostora, ki so iz vsakdanjaka že davno izginili, pa jih vendarle pri življenju ohranjajo prav številni spominski zapisi.

Petra Svolfšak

Alberto Luchitta, *La Camera di Commercio di Gorizia 1850-2000 : uomini e lavoro in 150 anni di storia*. Gorizia : Libreria Editrice Goriziana, 2001, 223 strani.

Milena Kožuh, *Trideseta leta 20. stoletja v slovenski likovni umetnosti*. Ljubljana : samozaložba, 2002, 294 strani.

V uvodni besedi je avtorica Milena Kožuh knjigo posvetila slušateljem univerze za tretje življenjsko obdobje ob 15-letnici njenega poučevanja umetnostne zgodovine. Svojim slušateljem je veliko dala na predavanjih, strokovno pripravljenih ekskurzijah, s poslušom za kulturne dobrine in ohranjanje kulturne dediščine. Sledijo posamezni prispevki, ki orišejo trideseta leta v slovenski likovni umetnosti in njene predstavnike.

Igor Kranjc je v prispevku *Resničnost in mit umetnosti tridesetih let* prikazal vse vrste likovne umetnosti (slikarstvo, kiparstvo, knjižne ilustracije, fotografijo, grafiko), ki so v preteklem času bistveno zaznamovali tudi arhitekturo in njeno sodelovanje s slikarji in kiparji. Avtor, kakor je zapisal v *priložnostni delovni skici*, oriše navedeno obdobje in razvoj v evropskih državah in na slovenskih tleh ter poudari: "Če tudi se zdi, da je bila Ljubljana ujeta v dremež provincialnega zakotja, to le ni resnica. Obzorja umetnikov so bila razpeta med Dunajem, Prago in Münchnom, do Dresdenu in Berlina, Pariza, Firenc, Milana in Zagreba. Prav tam se je tedaj izšolala generacija, ki je v javnosti nastopala kot *Četrta generacija*, po impresionistih, vesnanih in ekspresionistih." Navaja vidne slovenske umetnike, ki so zaznamovali čas pred drugo svetovno vojno. Povezava med arhitekti, kiparji in slikarji je bila vidna v vseh novih objektih.

Nataša Štupar Šumi je v prispevku *Plečnikova šola v Ljubljani* opisala nastanek in razvoj šole od leta 1920/1921, ko je prišel Plečnik v Ljubljano in pričel s pedagoškim delom v prostorih nove tehnične fakultete, današnje "Stare tehnike" na Aškerčevi cesti. Sledi seznam Plečnikovih učencev in diplomantov v času od 1951 do 1959. Lužska Curk Kobilica v sestavku *Nekaj spominov na profesorja Plečnika* in Špelka Valentinčič Jurkovič v članku *Dve generaciji v šoli profesorja arhitekta Plečnika* profesorja opisujeta kot odličnega, spoštovanega in uglednega pedagoga, ki je znal študente poslušati, spodbujati in jim svetovati.

Nataša Štupar Šumi v prispevku o *Goriških Brdih* opisuje geografski in zgodovinski položaj Šmartna v Brdih. Iva Gasar pa objavlja obsežen prispevek o *Poslikavi Toneta Kralja v cerkvi Sv. Martina v Šmartnem*, značilni primorski vasi na holmu, ki se je strnila med obzidjem nekdanje trdnjave. Tone Kralj je cerkev, ki sodi med vidnejše povojne sakralne umetnine, poslikal leta 1960. Podrobno opisuje nastanek in razvoj pobožnosti Križevega pota.

Sledijo prispevki spominov na slikarje. Franc Šijanec piše o Hinku Smrekarju, Alenka Kleindienst v spominih na deda opisuje življenje in delo Franca Tratnika, Veronika Perko Ukmar obuja spomine na očeta Lojzeta Perka, Vida Štancer pa na strica Staneta Kregarja. Vsi avtorji imajo prijetne in lepe spomine, vsakega od njih je zaznamovala usoda časa. Marjan Munda nam v kratkem predstavi Marija Preglja s Pompejskim omizjem.

Milena Kožuh v prispevku *Zagrebska šola v času med obema vojnama* obžaluje, da je poglobljena študija odpadla. Zato je sama napisala sestavek o Privremeni viši školi za umjetnost i umjetni obrt u Zagrebu, ustanovljene v šolskem letu 1906/1907. Navedla je imena slovenskih studentov in diplomantov. Milena Koren Božiček pa je v prispevku *Hrvaška šola in umetnost 1945-1965* pisala o zagrebski akademiji v teh dvajsetih letih, njeni rasti in pomenu ter spremembah v svetu, ki so vplivale na razvoj umetnosti v Jugoslaviji in Sloveniji.

Milena Kožuh, urednica knjige in samozaložnica, je napisala tudi študijo o *Nagrobnikih na Žalah*. V uvodu pove, kako je prišlo do te odločitve: "Pred nekaj leti mi je umrla mama. Nekaj časa sem obiskovala le njen grob, ... nato sem se začela ozirati okoli sebe ... in vsak dan sem našla kak lep nagrobnik." To jo je spodbudilo, da je pričela z opisom nagrobnikov. Raziskava v knjigi je najobsežnejša, saj obsega kar 128 strani teksta s slikami nagrobnikov in njihovim opisom. V kratkem omenja staro pokopališče pri sv. Krištofu, ki je po sto letih postalo pretesno in so leta 1906 pričeli pokopavati pri sv. Križu. Po priloženem načrtu Žal, ki je razdeljeno na A, B, C in D oddelek, se je odločila, da bo v raziskavi obravnavala nagrobnike iz oddelkov A in B. Vsak nagrobnik je omenjen imensko, označen je pod sliko A ali B oddelka, navedena je tudi številka parcele. Avtorica pravi, da "to ne bodo nagrobniki velikim ljudem, ki bi po pravici zaslužili, da jih obravnavam."

Pri opisu nagrobnika avtorica razloži čas postavitve. Pokončni nagrobniki so od leta 1915 nekoliko višji, okoli leta 1920 je vidno na nagrobnikih rastlinsko okrasje, ženska figura ali glava. V tridesetih letih nastajajo kipi in reliefi, "ko se je dvignila umetniška samozavest" pa so že znani njihovi avtorji. Pogosto je upodobljen lik Kristusa in Marije z otrokom. Nagrobnike so načrtovali znani arhitekti in kiparji skupaj s kamnoseki in pasarji. Na nekaterih nagrobnikih je zapisan tudi poklic pokojnika ali sporočilo. V knjigi je opisanih preko štiristo nagrobnikov, opremljenih z vso potrebno dokumentacijo, v kolikor ji je bila le-ta dostopna. Delo je pomemben prispevek k poznavanju nagrobnikov na Žalah in njihovih oblikovalcih. Odslej jih bomo drugače gledali in vrednotili.

Knjiga je bogat prispevek k že znanim sorodnim strokovnim objavam. Knjigi želim, da bi našla pot ne le k poznavalcem in njenim slušateljem umetnostne zgodovine, ampak tudi k širši javnosti. Slikovno gradivo znanih slikarjev, kiparjev, arhitektov in načrti dopolnjujejo zavzeto in strokovno delo profesorice Milene Kožuh.

Slavica Pavlič

Aleksander Videčnik, *Celje moje mladosti : spomini*. Celje : Fit media, Mozirje : Zavod za kulturo, 2002, 151 strani.

Šestindvajseto knjigo je Aleksander Videčnik namenil spominu na mesto ob Savinji, kjer je preživel otroška, šolska in mladostniška leta. Celje je bilo v njegovem času med obema svetovnima vojnama še precej nemško, kljub temu da je bila večina Celjanov slovenske narodnosti. Videčnik je v uvodu zapisal, "da je namen tega zapisa izluščiti iz spomina tista srečanja, ki so bila v mojem doživljanju tako ali drugače pomembna".

V prvem poglavju *O nekdanjem Celju* avtor opisuje kristalno čisto Savinjo, v kateri se niso le kopali, ampak ob njej tudi sklepali prijateljstva in odraščali. Saj so bila v tem času kopaljšča deljena na moško in žensko. Ob Savinji so opazovali splavarje, ki so povezovali splave med seboj in opravljali težaška dela. Nadaljuje z znamenitimi stavbami, med njimi Kresijo, ki je pozneje dobila ime Stari pisker, nekoč pa je bil tu minoritski samostan. Druga imenična stavba je Magistrat, kjer je bila uprava občine, okrajno sodišče in policija. Med mestne posebnosti je spadal tudi lesen gasilski stolp trikotne oblike. Celje je že v preteklosti dobilo mestno hranilnico, ki je podpirala razvoj mesta, ki je kmalu prišla v nemške roke. V Celju so dobili tudi prvo slovensko hranilnico, denarni zavod, vendar je pripomogel h gospodarski osamosvojitvi Slovencev. Osrednja osebnost je bil Michael Vošnjak, je kljub močnemu nemškemu pritisku ustanovil prvo Zvezo slovenskih hranilnic. Mesto je imelo poleg naštetih imenitnih stavb veliko znanih trgovin in trgovcev ter tudi gostiln in gostilničarjev.

Drugo poglavje je avtor naslovil *Ugledni in zanimivi Celjani*. Kot v vsakem mestu so zlasti v tedaj manjšem Celju, ki je štelo okoli 15.000 prebivalcev, skoraj vsi vse znane osebnosti poznali z njihovimi lepimi, dobrimi in slabimi lastnostmi. V tem poglavju izvemo kaj o prijaznem profesorju zgodovine Janku Orožnu, svetovni popotnici in pisateljici Almi Karlin, gospodu prokuristu Horvatu, peku Kirbišu, veletrgovcu Stermeckem, čast-

nikih Celjskega polka, profesorju risanja Levičniku, celjskem opatu Petru Juraku, celjski baronici, Veri Levstikovi, ki je urejala mestno knjižnico, fotografskem mojstru, pravoslavnem popu Čudiću in o čudaku, ki se je imel za puščavnika.

Sledi poglavje *V šolskih klopeh*, v katerem avtor opisuje svoj prvi šolski dan, na katerega ga je mama skrbno pripravila, sam pa se je bal dneva, ko bo moral stopiti pred prvega učitelja. Na Mestni osnovni šoli, ki jo je obiskoval, ga je prvi dan vpisal sam nadučitelj Ivan Bizjak. Ko je prišel v razred, je učitelj povedal navodila, odprl razrednico in bral iz nje imena in priimke, nato pa učence razporedil po klopeh. Učitelj Gradišnik je nato pregledal šolske potrebščine. Ob zaključku četrtega razreda je učitelj Miloš Prelog učencem zaželel vso srečo in uspeh pri nadaljnjem šolanju. Nekateri so šli v gimnazijo, drugi na meščansko šolo, nekateri pa v poklicne šole. Videčnikova želja je bila, da bi šolanje nadaljeval na gimnaziji, pa se je zapletlo že pri vpisu. "Ko sva z materjo stala v vrsti, je prišel mimo profesor zgodovine, s katerim je imel moj starejši brat težave zaradi ugovaranja." To je bilo potem odločilno za vpis na meščansko šolo. Po končani meščanski šoli je želel nadaljevati šolanje na učiteljski v Mariboru, za kar pa družina ni imela denarja

Sledi sestavek *Pri gasilcih*. Že kot otrok je zelo občudoval gasilce in jih opazoval pri njihovih vajah in pri delu z orodjem. V zgodnji otroški dobi je bil kot devetletni deček v otroški desetini celo njen trobentač in je imel pravo gasilsko uniformo. V tem času je gasilstvo v Celju veljalo za nemško trdnjavo in tudi poveljevanje je bilo do tridesetih let v nemškem jeziku. Za slovenskega fantiča je bilo izjemno, da so ga sprejeli med gasilce.

V petem poglavju *Prepevali smo* omenja, da so bili v Videčnikovi družini številni, tudi oče in brat, vključeni v pevske zборе. Spremljal jih je na koncertih in bil zadolžen za note. Napočil je čas, da se je tudi on vključil v pevski zbor Oljka. Imeli so veliko koncertov in dobre dirigente, med njimi je bil tudi Videčnikov brat Mirko. Kasneje je bil tudi član Celjskega okteta. Leto 1940 je prineslo mrtvilo na pevskem polju, veliko pevcev je bilo poklicah na orožne vaje, po okupaciji pa sta slovenska pesem in beseda utihnili.

V šestem poglavju *Na odrskih deskah* spoznamo, da se je Videčnik udeleževal na vseh področjih kulturnega utripa takratnega Celja. Kot petletni deček je ob Božiču predstavljal "Jezusčka", ki deli otrokom darila v celjski bolnišnici. Naslednje srečanje z odrom je imel pri devetih letih, ko je prišel v Celje režiser Karel Golob. Njemu so sledili odlični režiserji, kot so bili Ciril Debeljak, Joško Jurač, Franc Mirnik in Stane Potokar.

V zadnjem poglavju *V tiskarni* avtor opisuje srečanje z doktorjem Francetom Kotnikom, direk-

torjem Mohorjeve tiskarne v Celju, kar je zaznamovalo njegovo nadaljnjo življenjsko pot. Leta 1936, star šestnajst let, se je Videčnik vpisal med "črne umetnike", kako so tedaj imenovali tiskarje. Mohorjeva družba je ob knjigah redne zbirke izdajala vrsto znanstvenih knjig, tudi slovenske učbenike, pesmarice in priločnike. Tako so v Mohorjevo tiskarno prihajali znani pisatelji in znanstveniki Anton Sovre, Andrej Gosar, Viktor Korošec, Fran Saleški Finžgar. Toda čas dela v Mohorjevi tiskarni je prehitro minil, bližali so se težki vojni časi, ki so dodobra spremenili Videčnikovo življenje v tiskarni. Ravnatelja Frana Kotnika so odstranili, na njegovo mesto je prišel Nemeč, ki je Videčnika poslal v tiskarno v Linz. Iz tiskarne so ga poslali na vojaško komisijo, kjer je bil določen za tolmača.

Videčnik zaključuje z mislijo: "Zapisal sem le spomine, vezane na moj najlepši del življenja, ... spomine na tiste iz moje mladosti v Celju, ko smo bili tedaj mladi del njega, del lepega mesta ob Savinji."

Knjiga je dokument časa, ki podrobno opisuje pomembne ljudi, hiše, trgovine, gostilne, od katerih mnogih ni več, in tudi posebneže, ki so dali mestu čar in lepoto. Prav gotovo bo knjiga za vsakega Celjana, ne samo starejšega, ki je znamenitosti mesta poznal, ampak tudi za mlade, zanimivo branje. Knjiga je lep primer, kako ohraniti znamenitosti mesta s spominskim zapisom.

Slavica Pavlič

Letopis : 40 let : 1962-2002 (ur. Ljubica Lovišček). Maribor : Mariborske lekarne, 2002, 160 strani.

V zadnjih štirih desetletjih prejšnjega stoletja so se v zavodih in organizacijah zamenjale generacije zaposlenih, za ustanove pomembne osebnosti, to je bil tudi čas več sistemskih preureditev in množice dogodkov in dokumentov, ki odsevajo določene odločitve in tudi rezultate. Vse to je potrebno pred pozabo ohraniti, urediti in ovrednotiti, spoznanja pa v poljudni obliki posredovati najširši javnosti. Med lekarnami so se za tak korak že pred leti odločile Koroške lekarne in leta 1997 izdale Almanah, temu pa so leta 2002 sledile Mariborske lekarne Maribor in ob svoji štirideseti obletnici delovanja izdale *Letopis 1962-2002*.

Po uvodnih besedah ob 40. obletnici delovanja sledi predstavitev ustanovitve zavoda. Avtorji in urednica so se odločili in prikaz ustanovitve podkrepili z objavo ustanovitvene odločbe in z vsebinsko bogatim poročilom, ki ga je za prvo sejo sveta zavoda pripravil Ferdo Hudina, prvi upravnik zavoda. Temu sledi poglavje *Kronološki pregled*

pomembnih dogodkov v mariborskem lekarniškem zavodu. Za lažje iskanje in boljše preglednost so dogodki nanizani v štiri zaokrožene celote, ki zajemajo vsaka po približno 10 let: obdobje od ustanovitve zavoda 1963 do ustanovitve poslovnega združenja lekarn v Mariboru, s skrajšanim imenom OLIMJE Maribor leta 1969; obdobje od leta 1970 do 1980, to je od ustanovitve poslovnega združenja Olimje do sklenitve sporazuma o svobodni menjavi dela med Mariborskimi lekarnami in Zdravstveno skupnostjo Maribor, kar je pomenilo tudi konec maržnega poslovanja v mariborskih lekarnah leta 1979; obdobje od poskusne avtomatske obdelave receptov leta 1980 do prenehanja delovanja SOZD-a Združeno zdravstvo Maribor leta 1989; obdobje od leta 1990 do 2002, to je od preoblikovanja delovne organizacije Mariborske lekarne Maribor v skladu z določili zakona o zavodih v javni zavod leta 1991. Pregled pomembnih dogodkov pa zaključujejo z letom 2002 in s preselitvijo lekarne Melje v nove poslovne prostore in z odprtjem lekarniške podružnice v Lovrencu na Pohorju. Podatke za kronološki pregled sta zbrali in uredili Marija Slana in Marija Drevenšek.

Ljubica Lovišček, vodja OE Lekarne, je predstavila *Zavod Mariborske lekarne danes.* V prispevku predstavi ob temeljni farmacevtski dejavnosti še založniško in izobraževalno dejavnost ter dejavnost ohranjanja lekarniške dediščine. V poglavju z naslovom *Poslovne enote Mariborskih lekarn in uprava skozi čas* je 14 lekarn predstavljenih s kratkim historiatom, seznamami zaposlenih in slikovnimi prilogami. Delovanje galenskega laboratorija sta predstavila Matejka Kumperščak Duh in Iztok Drogenik, delovanje uprave pa Jože Pekljar.

V Letopisu najdemo šest prilog. Prva predstavlja 113 farmacevtskih delavcev, ki so bili zaposleni v Mariborskih lekarnah 1. januarja 1963. Temu sledi zelo podroben seznam 454 bivših zaposlenih sodelavcev zavoda. Priloga številka 3 je spisek 46 zaposlenih, ki so 1. januarja 2000 prešli iz zavoda Mariborske lekarne v družbo Fermadent d.o.o. Kot prilogo številka 4 najdemo spisek 160

zaposlenih v javnem zavodu Mariborske lekarne Maribor 31. maja 2002. V prilogi številka 5 nas Milan Pukšič uvede v prizadevanja za verificiranje dela mariborskih farmacevtov na podlagi standardov kakovosti SIST ISO. V prilogi številka 6 pa nam isti avtor predstavi prizadevanja za vzpostavitev nacionalne zbirke podatkov o zdravilih, ki je opremljena s številnimi strokovnimi vsebinami in s slikovnim materialom ter je dostopna preko interneta.

Knjiga obsega 160 strani knjižnega vložka, ki ga je uredila Ljubica Lovišček, mag. farm. Skrbno oblikovane platnice z motivom ročaja vhodnih vrat lekarne Center iz leta 1969, prav tako lepo oblikovana tipična stran knjižnega vložka, priročen format, obilo fotografskega materiala, seznamami zaposlenih sodelavcev v zavodu, objave pomembnih dokumentov in na poljuden način predstavljena pot razvoja zavoda od nastanka leta 1962 do leta 2002 so značilnosti knjige, ki ne pritegne samo skoraj 900 zaposlenih v farmacevtski dejavnosti v Mariboru v zadnjih štirih desetletjih, njihovih sorodnikov ali znancev in prijateljev, ampak slehernega, ki bodisi zahaja v mariborske lekarne po različne preparate in zdravila ali skuša širše ovrednotiti poslanstvo mariborskih farmacevtskih delavcev v času in prostoru.

Letopis, ki ima gotovo svojo težo v vsebini in obliki, pa ima še eno dimenzijo, ki je nikakor ne moremo spregledati. Če si je v Mariboru pred dobrega pol stoletja prizadeval odkrivati preteklost farmacije en sam človek, mag. Minarik, in mu v zadnjih desetletjih zvesto sledita Štefan Predin in Lovro Dermota, potem moremo Letopis, pri katerem je sodelovalo večje število zaposlenih v zavodu, imeti za dobro osnovo nadaljevanja Minarikovih idej in prizadevanj po raziskovanju preteklosti farmacevtske dejavnosti v Sloveniji. To pa brez dvoma krepi strokovno in tudi nacionalno zavest o tem pomembnem segmentu sodobne slovenske družbe.

Miroslav Novak

Po srečanju z Abrahamom

- 1.) Naša revija je lansko leto srečala Abrahama, kar smo delovno proslavili z rekordno obsežnim letnikom, ki je, menda prvič, presegel 400 tiskanih strani. Za zaključek smo se s tematsko številko "Iz zgodovine Ljubljane" vrnili tja, kjer je bil časopis za slovensko krajevno zgodovino tudi spočet, torej v slovensko prestolnico.
Načrti uredništva ostajajo enaki kot lani – izdati tri enojne številke letno, približno na vsake štiri meseve po eno. Ker nam zaradi rednosti izhajanja in izpolnjevanja zapisanih načrtov financerji in naročniki očitno zaupajo, lahko realno načrtujemo tudi delo v prihodnje. Pri tem računamo tudi na Vašo pomoč, tako pri izponjevanju obveznosti naročnikov kot pri nadaljnjem pošiljanju prispevkov na naš naslov; pri slednjem mislim zlasti na krajše prispevke, kakršne lahko pri svojem delu naši arhivisti in muzealci pa tudi drugi sodelavci napišejo mimogrede ob srečanju z zanimivim novim in še neznanim gradivom.
Od lanskih obljub nam ostaja še en dolg do naših naročnikov. To je "četrti" zvezek, ki sicer ne bo tako oštevilčen. Gre seveda za obljubljeni bibliografsko kazalo prispevkov prvega pol stoletja Kronike. Priprava bibliografskega kazala intenzivno poteka in naj bi kot posebna številka revije izšla v najkrajšem možnem času. Kot darilo jo bodo prejeli vsi naši zvesti bralci, ki imajo poravnane obveznosti do revije.
- 2.) Srečanje z Abrahamom smo izkoristili tudi za obnovev Knjižnice Kronike, kar so lahko bralci v tej številki že opazili pri obvestilu na str. 98. Načrtujemo tudi že izdaje naslednjih del v knjižnici, vendar bodo naši načrti odvisni tudi od Vašega odziva, od odziva naših zvestih bralcev. Uredništvo je namreč sklenilo, da izdaja monografij v Knjižnici Kronike ne sme ogroziti rednega izhajanja revije, zato smo pri tem odvisni od pridobivanja sredstev iz drugih skladov in od prodaje. Kot je že omenjeno v ponudbi, lahko na naslovu uredništva dobite obsežno in bogato ilustrirano knjigo Anje Dular po zares ugodni ceni (v redni prodaji v knjigarnah je dražja). Če se nam bodo načrti izšli, bomo skušali tudi naslednja dela izdati po tako ugodnih cenah.
- 3.) Naslednjo 2. številko 51. letnika Kronike lahko pričakujete še pred odhodom na zaslužene počitnice.

Aleš Gabrič

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, po možnosti tudi naslov elektronske pošte ali telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo na hrbtni strani označene z legendo. Legenda (podnapisi k prilogam) z navedbo nahajališča vira naj bo priložna posebej.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. V njih uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo ime fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, (skrajšani) naslov in številke strani.

* **Poglavje Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945-1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – **monografije** – navedemo: priimek in ime avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj, založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – **članki** – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1-2, str. 20-41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848-1991. *Slovenija 1848-1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15-20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva *Kronike* (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali odgovornemu uredniku *Kronike* (Aleš Gabrič, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana). Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (Ales.Gabric@guest.arnes.si) ali tehnične urednice (Medit@siol.net).

Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštevane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tiff formatu brez kompresije.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronike

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
KRONIKA
2003

908
120030094, 1

COBISS •

Barbara Žabota
Miha Preinfalk
Bojan Balkovec
Anton Ratiznojnik
Sergej Vrišer

KRONIKA

ISSN 0023-4923